ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ουίλλιαμ Μόρρις

ΝΕΑ ΑΠΟ ΠΟΥΘΕΝΑ

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ 22

Τίτλος πρωτοτύπου: **News from Nowhere**
Συγγραφέας: Ουίλλιαμ Μόρρις
Μετάφραση: Νίκος Ζ. Αλεξάνδρου
Μακέττα εξωφύλλου: Δημήτρης Μουστάκης
Εκδόσεις: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Ζωοδόχου Πηγής 17, Αθήνα 106 81
τηλ. 3602040
Χρόνος έκδοσης: Δεκέμβρης 1989

© 1989 για την ελληνική μετάφραση, εκδόσεις ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΚΑΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

"Δεν θέλω η μόρφωση και η ελευθερία να 'ναι για τους λίγους,
όπως δεν θέλω και η τέχνη ν' απευθύνεται σ' αυτούς".[1]
Ουίλλιαμ Μόρρις

Τα λόγια αυτά ανήκουν σ' έναν πολυτάλαντο διανοούμενο, που γεννήθηκε το 1834 στο Έσσεξ κι έζησε μέχρι το 1896. Ανάμεσα στις πολλές ιδιότητές του αναφέρουμε αυτές του ζωγράφου, του ποιητή, του δοκιμιογράφου, του θεωρητικού της τέχνης, του αρχιτέκτονα, του σχεδιαστή διαφόρων αντικειμένων. Πάνω απ' όλα όμως, ο Μόρρις ήταν ένας φλογερός επαναστάτης, που αφιέρωσε τη ζωή του στην υπηρεσία του λαού, συμμετέχοντας στην πάλη του ενάντια στον αδηφάγο αγγλικό καπιταλισμό του 19ου αιώνα.

Ο Μόρρις, παρά τους αφορισμούς που εκτοξεύουν εναντίον του, ακόμα και σήμερα, οι "ορθόδοξοι αριστεροί" χρησιμοποιώντας αποσπασματικά, για επίρρωση των σαθρών "επιχειρημάτων" τους, μια φράση του Ένγκελς ("σοσιαλιστής συναισθηματικής χροιάς"[2]), υπήρξε ένας γνήσιος μαρξιστής, που προσπάθησε να εφαρμόσει τον μαρξισμό στην πολιτική του δουλειά. Η πρωτοβουλία, που χαρακτηρίζει τους σκεπτόμενους ανθρώπους, ήταν ανέκαθεν ο αποδιοπομπαίος τράγος της οποιασδήποτε ορθοδοξίας.

Ο συγγραφέας ήταν γόνος μιας πλούσιας αστικής οικογένειας και γεννήθηκε την εποχή που ο καπιταλισμός στην Αγγλία ήταν παντοδύναμος και οι προσπάθειες για οργάνωση ενός ανεξάρτητου κινήματος της εργατικής τάξης ήταν ανύπαρκτες.

Κατά την διάρκεια των σπουδών του στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (1853-56) μελέτησε πολύ την ιστορία και ιδιαίτερα την μεσαιωνική. Τότε άρχισε να γράφει ποίηση, που αναφερόταν στο Μεσαίωνα, αλλά έκανε έμμεσα κριτική της εποχής του. Διακρίθηκε μάλιστα ως ποιητής για την αρμονία και την κομψότητα των στίχων του.

Ο Μόρρις εργάστηκε σε εργαστήριο αρχιτεκτονικής (στο κείμενο υπάρχουν αρχιτεκτονικοί όροι, πρβλ. σημειώσεις τ.Μ.), ασχολήθηκε με τη ζωγραφική, και ήταν συνιδρυτής μιας εταιρίας καλλιτεχνικής βιοτεχνίας, που έκανε διακοσμητική ζωγραφική επίπλων, υφασμάτων, μεταλλικών και άλλων αντικειμένων.

Με την εταιρία αυτή συνεργάστηκαν και οι διάσημοι ζωγράφοι Ροσσέτι και Μπερν-Τζονς, της προραφαηλιτικής σχολής. Οι ιδέες μάλιστα του κινήματος των προραφαηλιτών επηρέασαν τις αισθητικές αντιλήψεις του Μόρρις.

Συνεργαζόμενος με άλλους διανοούμενους, ο Μόρρις προσπάθησε να δώσει νέα πνοή στις μικρές βιοτεχνίες, που είχαν εκτοπισθεί από την ογκούμενη καπιταλιστική βιομηχανία.

Πρέπει εδώ να τονιστεί ότι ο Μόρρις έθεσε τις βάσεις για τον μοντέρνο καλλιτεχνικό σχεδιασμό αντικειμένων, κι ακόμα έκανε ό,τι μπορούσε για την αισθητική διαπαιδαγώγηση του λαού του.

Μέσα στις αναρίθμητες δραστηριότητές του περιλαμβάνεται και η ίδρυση της Εταιρίας Προστασίας των Παλιών Κτιρίων (που αναφέρεται στο κείμενο)

το 1877, καθώς και ενός εκδοτικού οίκου που εξέδιδε βιβλία στο στιλ των πρώτων τυπογραφικών εκδόσεων το 1890.

Από την δεκαετία 1880-90 ο Μόρρις άρχισε να παίζει σπουδαίο ρόλο στο αγγλικό εργατικό κίνημα. Το 1883 έγινε μέλος της Σοσιαλδημοκρατικής Ομοσπονδίας (Social Democratic Federation), αλλά αποχώρησε το 1884 γιατί ο αρχηγός της Χάιντμαν εφάρμοζε δικτατορικές μεθόδους. Τότε ίδρυσε, μαζί με άλλους, τη Σοσιαλιστική Ένωση (Socialist League – το έργο του αρχίζει με αναφορά σ' αυτήν). Αυτή η κίνηση του Μόρρις θεωρήθηκε από ορισμένους σαν ανταρσία κατά του Μαρξισμού, αν και έγινε σε συνεργασία με την Ελεονώρα Μαρξ[3] και μετά από προσωπική του συνεννόηση με τον Ένγκελς. Εξάλλου, το πρόγραμμα της Σοσιαλιστικής Ένωσης και άλλα κείμενα του Μόρρις παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες με έργα του Μαρξ που δεν είχαν ακόμη δημοσιευθεί τότε. Αυτό σημαίνει ότι ο Μόρρις και ο Ένγκελς συνεργάζονταν στενά[4].

Όπως ήταν φυσικό, εξαιτίας της απειρίας των σοσιαλιστών εκείνης της εποχής, ο Μόρρις έκανε αρκετά λάθη. Ένα απ' αυτά ήταν ο στείρος αντικοινοβουλευτισμός του[5]. Δεν έπαψε πάντως να πιστεύει ότι ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να εδραιωθεί μόνο με την κατάληψη της εξουσίας από την εργατική τάξη. Μια τέτοια κατάληψη εξουσίας περιγράφει στο "Νέα από Πουθενά", στηριζόμενος στην πείρα που είχε αποκτηθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880 (αναταραχές από ανέργους, αγώνες για την ελεύθερη διάδοση των ιδεών, μεγάλο απεργιακό κύμα του 1888-89).

Ο Μόρρις δείχνει στο έργο του την εξέλιξη της συνείδησης των εργατών, που επιτεύχθηκε χάρη στον αγώνα τους: από την καθαρά συντεχνιακή συνείδηση, πέρασαν σ' ένα ποιοτικά ανώτερο επίπεδο, αυτό της συλλογικής πολιτικής συνείδησης. Αυτή την έννοια έχει το κεφάλαιο που αναφέρεται στη σφαγή της πλατείας Τραφάλγκαρ.

Το "Νέα από Πουθενά" είναι ένα έργο που έχει σαν πυρήνα της δόμησής του την ανθρώπινη φύση. Ο Μόρρις εξετάζει αυτή την ιδιοσυστασία του ανθρώπου σε μια νοητή αταξική κοινωνία, όπου τα δεινά που είχε επισωρεύσει ο καπιταλισμός έχουν εκλείψει, και μιλάει για την ευτυχία, τη συντροφικότητα, την αλληλεγγύη, τη χαρά της ζωής, που αποτελούν τα ιδιαίτερα γνωρίσματα αυτής της κοινωνίας.

Ο συγγραφέας δεν δυσκολεύεται ν' αποδείξει ότι πολλά δεινά που αποδίδονται στη "φύση του ανθρώπου", δεν είναι παρά απόρροιες του πολιτικοοικονομικού συστήματος.

Βέβαια, ο Μόρρις δεν ισχυρίζεται σ' αυτό το έργο ότι ο σοσιαλισμός θα διαμορφώσει τέλειους, αψεγάδιαστους ανθρώπους, ούτε ότι όλα τα βάσανα θα εκλείψουν: οι λύσεις όμως πάντα θα υπάρχουν, γιατί ο άνθρωπος θα είναι κύριος του εαυτού του και του περιβάλλοντός του.

Ο Μόρρις δεν ήταν εχθρός της τεχνολογικής ανάπτυξης, όπως πιστεύουν ορισμένοι μελετητές της ουτοπίας του αυτής: απλά, αγαπούσε ιδιαίτερα τα χειροποίητα αντικείμενα (αγάπη που φαίνεται καθαρά στο βιβλίο) και πίστευε ότι τα μηχανικά μέσα παραγωγής στον καπιταλισμό χρησιμοποιούνται όχι για το καλό του συνόλου, αλλά για την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης.

Το "Νέα από Πουθενά" έχει μια σπάνια λογοτεχνική ποιότητα: είναι μια

ουτοπία που συνδυάζει μια επιστημονική μέθοδο κοινωνικής ανάλυσης με βαθυστόχαστες νοητικές εξάρσεις ενός αληθινού ποιητή· είναι δοκίμιο και μυθιστόρημα μαζί, που σε αρκετά σημεία αφήνει έκπληκτο το σύγχρονο αναγνώστη για τη φρεσκάδα ορισμένων επαμέρους παρατηρήσεων του συγγραφέα, που αναφέρονται σε πανανθρώπινες συνήθειες.

Ο Μόρρις επένδυσε σ' αυτό το έργο όχι μόνο την πολιτική του πείρα, αλλά και τις γνώσεις του για ένα γεγονός ύψιστης σημασίας, με πολλές διαστάσεις πέρα από τη βιολογική: την ίδια τη ζωή, τη ζωή του Ανθρώπου, που τόσο αγαπούσε.

Ήταν η αγάπη για τη ζωή και η "απεριόριστη ικανότητα του Μόρρις να βρίσκει την ευτυχία"[6] στο λιόφεγγο, στον καφέ και πράσινο μανδύα της γης, στα ποταμίσια νερά, στο δροσερό χαμόγελο μιας κοπέλας, που τον ώθησαν να γίνει σοσιαλιστής.

Το κλασικό αυτό έργο αποτελεί απόδειξη για την ορθότητα της παραπάνω διαπίστωσης.

Νίκος Ζ. Αλεξάνδρου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από διάλεξη που έδωσε ο Μόρρις πέντε χρόνια προτού δηλώσει ότι ασπάζεται τον σοσιαλισμό.
2. Στην Σοβιετική Εγκυκλοποίδεια, τ. 22, Αθήνα 1981.
3. Ελεονώρα Μαρξ (1855-1898). Κόρη του Κ. Μαρξ και δραστήριος παράγοντας του αγγλικού και διεθνούς εργατικού κινήματος. Πήρε μέρος στην οργάνωση του 1ου συνεδρίου της 2ης Διεθνούς και εκλέχθηκε αντιπρόσωπος σε δύο συνέδριά της.
4. Αυτά αναφέρονται από τον **Paul Meier** στην εισαγωγή της γολλικής μετάφρασης του "Νέα απά Πουθενά" (Παρίσι 1961).
5. Αυτό φσίνεται και απ' το κείμενο, όπου ο Μόρρις παρουσιάζει το κοινοβούλια σαν αποθήκη κοπριάς.
6. **A.L.Morton**, Εισαγωγικό σημείωμα σε τρία έργα του Μόρρις, Λονδίνο 1967.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Συζήτηση στο κρεβάτι

Στην Ένωση[1], διηγείται ένας φίλος, είχε γίνει κάποια νύχτα μια ζωηρή συζήτηση σχετικά με το τι θα γινόταν την Επαύριο της Επανάστασης. Τελικά, μερικοί φίλοι αποπροσανατόλισαν τη συζήτηση, προχωρώντας σε ένα κατηγορηματικό ξεκαθάρισμα των απόψεών τους για το μέλλον της τέλεια αναπτυγμένης νέας κοινωνίας.

Ο φίλος μας διηγείται τα παρακάτω: παίρνοντας υπόψη το θέμα, η συζήτηση γινόταν σε ήρεμο τόνο· γιατί αυτοί που συμμετείχαν, εφόσον ήταν εξοικειωμένοι με τις δημόσιες συγκεντρώσεις και τις ελεύθερες συζητήσεις που γίνονταν σ' αυτές, αν και δεν άκουγαν τις γνώμες που εκφράζονταν (πράγμα που δεν μπορούσε να το περιμένει κανείς απ' αυτούς), τουλάχιστον δεν προσπαθούσαν συνεχώς να μιλάνε όλοι μαζί, όπως είναι δα το συνήθειο των ανθρώπων στην καθώς πρέπει κοινωνία, όταν συζητάνε για ένα θέμα που τους ενδιαφέρει. Κατά τ' άλλα, ήταν εκεί έξι άτομα και κατά συνέπεια αντιπροσωπεύονταν έξι τάσεις του κόμματος, τέσσερις από τις οποίες είχαν εδραιωμένες αλλά και διϊστάμενες Αναρχικές απόψεις[2]. Ο φίλος μας λέει ότι μια από τις τάσεις — ένας άνδρας τον οποίο γνωρίζει πολύ καλά — ήταν σχεδόν αμίλητη στην αρχή της συζήτησης, αλλά τελικά έκανε δυναμικές παρεμβάσεις και κατέληξε ουρλιάζοντας πολύ δυνατά, και κατηγορώντας τους άλλους για ηλιθιότητα· μετά απ' αυτό, έγινε φασαρία για ένα διάστημα κι ύστερα πλάκωσε σιωπή, κατά την διάρκεια της οποίας, η τάση που προαναφέρθηκε, αφού καληνύχτισε πολύ φιλικά, έφυγε μόνη της[3] για το σπίτι, που ήταν σ' ένα δυτικό προάστειο, χρησιμοποιώντας τα μέσα μεταφοράς που ο πολιτισμός μας επέβαλε υποχρεωτικά. Όταν κάθησε σ' αυτό το χαμάμ του βιαστικού και δυσαρεστημένου πλήθους — ένα βαγόνι του υπόγειου σιδηρόδρομου — σιγόβραζε με δυσαρέσκεια, όπως και οι άλλοι, ενώ με μια διάθεση επιτιμητική για τον εαυτό του καλοσκέφτηκε τα πολλά εξαιρετικά και πειστικά επιχειρήματα που, αν και τα ' παιζε στα δάχτυλα, δεν τα χρησιμοποίησε στην συζήτηση που μόλις είχε γίνει. Αλλά αυτή η ψυχική διάθεση τον διακατείχε τόσο συχνά, που δεν κράτησε πολύ, κι ύστερα από μια σύντομη ταραχή που προκλήθηκε από την απέχθεια που αισθανόταν για τον εαυτό του επειδή έχασε την ψυχραιμία του (πράγμα που επίσης του συνέβαινε συχνά), άρχισε να συλλογίζεται την ουσία της συζήτησης, με αδιάλειπτη δυσφορία και πίκρα. "Ας αξιωνόμουν να δω μονάχα μια μέρα απ' αυτό", μονολόγησε· "ας αξιωνόμουν να το δω!"

Καθώς συνταίριαζε τις λέξεις, το τρένο σταμάτησε στον σταθμό που κατέβαινε και που απείχει πέντε λεπτά με τα πόδια απ' το σπίτι του, που ήταν χτισμένο πάνω στις όχθες του Τάμεση, λίγο πιο πάνω από μια άσχημη κρεμαστή γέφυρα. Βγήκε απ' το σταθμό, εξακολου-

θώντας να ᾽ναι πικραμένος και μίζερος, μουρμουρίζοντας "ας μπορούσα μονάχα να το δω, ας αξιωνόμουν να το δω!", αλλά προτού ακόμα πλησιάσει το ποτάμι (λέει ο φίλος που διηγείται την ιστορία) όλη αυτή η δυσφορία και στενοχώρια φάνηκαν να εξαφανίζονται.

᾽Ηταν μια όμορφη νύχτα στις αρχές του χειμώνα κι η ψύχρα στην ατμόσφαιρα ίσα που έφτανε για να τον δροσίζει έπειτ᾽ απ᾽ το ζεστό δωμάτιο και το βρωμερό βαγόνι. Ο άνεμος, που τελευταία φυσούσε προς τα δυτικά, είχε διώξει όλα τα σύννεφα εκτός από μιαδυο μικροκηλίδες, που χάθηκαν γρήγορα. Το νιόβγαλτο φεγγάρι στεκόταν καταμεσίς στον ουρανό, και όταν ο ένοικος του σπιτιού το είδε, μπλεγμένο καθώς ήταν στα κλαδιά μιας ψηλής γέρικης φτελιάς, σχεδόν ξέχασε το άθλιο Λονδρέζικο προάστειο όπου βρισκόταν, κι ένιωσε σα να ήταν σε μια ευχάριστη εξοχική τοποθεσία, πιο ευχάριστη στα σίγουρα από την ενδοχώρα, έτσι όπως την είχε γνωρίσει.

Κατέβηκε στην όχθη του ποταμού και κάθησε για λίγο, κοιτάζοντας πάνω απ᾽ το τοιχάκι, για να χαζέψει το φεγγαρόλουστο ποτάμι που έρρεε με στροβιλισμούς και λαμποκόπημα μέχρι το Τσίσγουικ ᾽Εγιοτ, ενώ πλησίαζε η φουσκονεριά. ᾽Οσο για την άσχημη γέφυρα που ήταν πιο κάτω, δεν της έδινε σημασία, εκτός από μια στιγμή (λέει ο φίλος μας) που νόμισε ότι έχασε την φωτεινή σειρά κατά μήκος του ρεύματος. Τότε στράφηκε προς την πόρτα του και μπήκε μέσα στο σπίτι. Καθώς έκλεισε την πόρτα, κάθε ανάμνηση αυτής της τετράγωνης λογικής και της προφητείας, που είχαν φωτίσει τόσο την πρόσφατη συζήτηση, εξαφανίστηκε᾽ κι απ᾽ αυτή την ίδια τη συζήτηση δεν έμεινε καμιά απολύτως θύμηση, εκτός από μια αόριστη ελπίδα — που αργότερα μετατράπηκε σε ευχαριστηση — για μέρες ειρήνης και ξεκούρασης, για μέρες ομορφιάς και καλής διάθεσης.

Μ᾽ αυτή τη διάθεση σωριάστηκε στο κρεβάτι και αποκοιμήθηκε μέσα σε δυο λεπτά — δηλαδή, περισσότερο απ᾽ ό,τι συνήθως᾽ όμως (αντίθετα με τη συνήθειά του) ξύπνησε πάλι λίγο μετά και βρέθηκε σε μια παράδοξη κατάσταση υπερδιέγερσης που μερικές φορές ξαφνιάζει ακόμα και υπναράδες: μια κατάσταση που μας κάνει να νιώθουμε όλες τις νοητικές λειτουργίες υπερφυσικά οξυμένες, ενώ όλες οι άθλιες προκαταλήψεις μας, όλες οι ταπεινώσεις και οι χασούρες της ζωής μας, ανασύρονται στην επιφάνεια για την δοκιμασία αυτών των νοητικών λειτουργιών.

Αργότερα όμως (λέει ο φίλος μας), ο άνθρωπος εκείνος άρχισε σχεδόν να απολαμβάνει αυτή την κατάσταση᾽ οι ηλιθιότητές του άρχισαν να τον διασκεδάζουν και οι προκαταλήψεις που τόσο καλά αντιλήφθηκε, έγιναν μια αστεία υπόθεση γι᾽ αυτόν.

Το ρολόι χτύπησε μια φορά, ύστερα δύο κι αργότερα τρεις. Μετά ξανακοιμήθηκε. Ο φίλος μας λέει ότι ο σύντροφός του ξύπνησε άλλη μια φορά, κι έζησε περιπέτειες τόσο εκπληκτικές που άξιζε,

κατά τη γνώμη του, να τις ακούσουν οι άλλοι σύντροφοί μας, αλλά και ο κόσμος: γι᾽ αυτό λοιπόν προτείνει να τις διηγηθεί τώρα. Διευκρινίζει ωστόσο τα εξής: "νομίζω ότι θα ήταν καλύτερα αν τις εξιστορούσα στο πρώτο πρόσωπο, σα να ήμουν εγώ που τις έζησα᾽ αυτό στα σίγουρα θα είναι το πιο εύκολο και φυσικά πράγμα για μένα, αφού καταλαβαίνω τα αισθήματα και τις επιθυμίες του συντρόφου, τον οποίο εξάλλου, γνωρίζω καλύτερα απ᾽ όσο οποιοσδήποτε άλλος άνθρωπος στον κόσμο".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

᾽Ενα πρωινό μπάνιο

Ξύπνησα λοιπόν και είδα ότι είχα ρίξει τα σκεπάσματά μου: πράγμα πολύ φυσικό, μια και έκανε ζέστη κι ο ήλιος λαμποκοπούσε. Πετάχτηκα πάνω, πλύθηκα και ντύθηκα στα γρήγορα, αλλά ήμουν ακόμη μισοκοιμισμένος κι είχα θολούρα, σα να είχα κοιμηθεί αμέτρητες ώρες και δεν μπορούσα να συνέλθω από το βαριούπνι. Κι ακόμα δεν είδα με τα μάτια μου ότι βρισκόμουν στο δωμάτιό μου, αλλά το πήρα ως δεδομένο.

᾽Οταν ντύθηκα, ένιωσα τόσο πολύ τη ζέστη, που βιάστηκα να βγω έξω απ᾽ το σπίτι. Αισθάνθηκα τότε δυο πράγματα: πρώτα μια υπέροχη ανακούφιση απ᾽ το δροσερό αεράκι και την ανάλαφρη αύρα, κι ύστερα — καθώς άρχισα να αποκτώ πλήρη συναίσθηση του περιβάλλοντος — μια ανείπωτη έκπληξη: γιατί την προηγούμενη νύχτα, που έπεσα να κοιμηθώ, ήταν χειμώνας και τώρα, όπως έδειχναν τα ποταμίσια δέντρα, ήταν καλοκαίρι: ένα όμορφο ηλιόλουστο πρωινό, πιθανότατα στις αρχές του Ιούνη. Εντούτοις, ο Τάμεσις σπινθηροβολούσε ακόμα κάτω απ᾽ τον ήλιο, ενώ πλησίαζε η φουσκονεριά, όπως και την προηγούμενη νύχτα, που τον είδα να λάμπει κάτω απ᾽ το φεγγαρόφωτο.

Δεν είχα απαλλαγεί ούτε στο ελάχιστο από το καταπιεστικό συναίσθημα που με διακατείχε, κι έτσι δεν πολυκαταλάβαινα σε ποιο μέρος βρισκόμουν. ᾽Ετσι το γεγονός ότι τα είχα εντελώς χαμένα, δεν ήταν περίεργο, παρόλο που μου ήταν γνωστά τα κατατόπια του Τάμεση. Σα να μην έφταναν όλα τούτα, ήμουν κιόλας ζαλισμένος κι αδιάθετος. Θυμήθηκα πάντως ότι αρκετοί πήγαιναν για μπάνιο στο ποτάμι με μια βάρκα, και σκέφτηκα να κάνω το ίδιο. "Είναι πολύ νωρίς", συλλογίστηκα, "αλλά ελπίζω να βρω κάποιον στου Μπίφιν για να με πάει". Ωστόσο δεν τράβηξα κατά ᾽κει, γιατί μόλις τότε είδα ότι υπήρχε μια αποβάθρα ακριβώς μπροστά μου, έξω απ᾽ το σπίτι μου. ᾽Ηταν μάλιστα στο μέρος όπου ο γείτονάς μου είχε σκαρώσει κάτι παρόμοιο, αν και δεν έμοιαζε μ᾽ αυτό. Ανέβηκα στην αποβάθρα: μέσα σε μια βάρκα για λουόμενους, που φαινόταν αρκετά γερή, καθόταν ένας άνδρας ακουμπώντας πάνω στα

κουμπιά του. Ολόγυρα ήταν αραγμένες άδειες βάρκες. Ο άνδρας μου έγνεψε και με καλημέρισε σα να με περίμενε, κι έτσι πήδησα μέσα χωρίς να μιλήσω· αμέσως άρχισε να λάμνει χωρίς βιασύνη, ενώ εγώ ξεντυνόμουν για να κολυμπήσω. Καθώς προχωρούσαμε, κοίταξα το νερό και δεν μπόρεσα να κρατήσω τον θαυμασμό μου: "Καθαρό που είναι το νερό σήμερα!", είπα.

"Αλήθεια;", είπε αυτός· "δεν το πρόσεξα. Ξέρετε, η φουσκονεριά πάντα το θολώνει κομμάτι".

"Α, όσο γι' αυτό, έχω δει το νερό πολύ θολωμένο ακόμη και χωρίς φουσκονεριά", απάντησα.

Δεν ξαναμίλησε, αλλά μου φάνηκε κατάπληκτος· τραβούσε πλέον κουπί ίσα για να μη μας παρασύρει το ρεύμα κι εγώ, έχοντας βγάλει τα ρούχα μου, βούτηξα χωρίς άλλη κουβέντα. Φυσικά, όταν έβγαλα το κεφάλι μου απ' το νερό, γύρισα προς την κατεύθυνση του ρεύματος και γύρεψα με το βλέμμα μου τη γέφυρα· όμως αυτό που είδα με εξέπληξε τόσο, που ξέχασα να κρατηθώ στην επιφάνεια και βυθίστηκα ξανά, ενώ όταν βγήκα πάλι, τράβηξα κατευθείαν στη βάρκα. Κι αυτό το έκανα γιατί ένιωσα την ανάγκη να ρωτήσω μερικά πράγματα τον βαρκάρη μου, αφού αυτό που αντίκρυσα από την επιφάνεια του ποταμού με σάστισε, μολονότι είχα απαλλαγεί πια από την υπνηλία και την ζαλάδα και ήμουν νηφάλιος και με καθαρό μυαλό.

Αφού ανέβηκα τη σκαλίτσα που μου είχε ρίξει — με βοήθησε μάλιστα προτείνοντάς μου το χέρι του — αρχίσαμε να ανεβαίνουμε γρήγορα προς το Τσήσγουικ με τη βοήθεια του ρεύματος· τότε όμως τράβηξε γερά τα κουπιά και γύρισε τη βάρκα αντίπλωρα λέγοντας:

"Λίγο κολυμπήσατε, γείτονα· ίσως σας φαίνεται κρύο το νερό σήμερα, μετά απ' το ταξίδι που κάνατε. Θέλετε να σας βγάλω έξω αμέσως, ή μήπως προτιμάτε να πάμε μέχρι το Πάτνυ πριν απ' το πρωινό;"

Μιλούσε μ' έναν τρόπο τόσο διαφορετικό απ' αυτόν που θα περίμενε κανείς από έναν απλό βαρκάρη του Χάμερσμιθ, που μ' έκανε να τον κοιτάξω με προσοχή καθώς απαντούσα: "στάσου για λίγο, σε παρακαλώ· θέλω ν' αγναντέψω το τοπίο".

"Εντάξει", είπε αυτός· "κι εδώ είναι το ίδιο όμορφα, όπως και έξω απ' το Μπαρν Ελμς: είναι παντού όμορφα, όταν ροδίζει η αυγούλα. Χαίρομαι που σηκωθήκατε νωρίς· δεν είναι ούτε πέντε η ώρα ακόμη".

Ο βαρκάρης δεν με εντυπωσίασε λιγότερο απ' ό,τι οι όχθες του ποταμού, όταν βρήκα την ευκαιρία να τον κοιτάξω καλά, με καθαρά τα μάτια και το μυαλό μου.

Ήταν ένας όμορφος νέος, με βλέμμα παράδοξα ευχάριστο και φιλικό — βλέμμα που ήταν εντελώς άγνωστο για μένα τότε, αν και γρήγορα το συνήθισα. Κατά τα άλλα, είχε μαύρα μαλλιά

και σκούρο δέρμα, ήταν γεροδεμένος και δυνατός, κι ακόμα φανερά εξασκημένος στο σώμα· παρ' όλα αυτά τίποτα δεν ήταν χοντροκομένο πάνω του κι ούτε ήταν τραχύς, ενώ από καθαριότητα δεν πήγαινε πίσω. Η φορεσιά του δεν έμοιαζε με κανένα από τα μοντέρνα καθημερινά ρούχα που είχα δει, αλλά θα ήταν ιδανική για να απεικονισθεί μια σκηνή απ' τη ζωή στον δέκατο τέταρτο αιώνα: ήταν φτιαγμένη από σκούρο μπλε ύφασμα και πολύ απλή, αλλά καλής ποιότητας και χωρίς κανένα λεκέ. Φορούσε μια δερμάτινη ζώνη που, καθώς πρόσεξα, είχε μια εγκράφα από δαμασκηνό ατσάλι, δουλεμένο με τέχνη. Κοντολογής, έδινε την εντύπωση ενός ιδιαίτερα αρρενωπού και φινετσάτου νεαρού κυρίου, που έκανε τον βαρκάρη για πλάκα· εγώ σ' αυτή την εκδοχή κατέληξα.

Ήθελα να ανοίξω μια συζήτηση και γι' αυτό έδειξα με το δάχτυλό μου την όχθη Σάρεϋ όπου πρόσεξα μερικές μικρές ξύλινες εξέδρες, που ήταν εξοπλισμένες με βαρούλκα στις άκρες τους, να κατεβαίνουν το ποτάμι. "Τι κάνουν εδώ πέρα μ' αυτά τα πράγματα;", είπα· "αν είμαστε στον Ταίυ θα έλεγα ότι τά 'χουν για να τραβήξουν τα δίχτυα με τους σολωμούς, εδώ όμως..."

"Πράγματι", είπε αυτός χαμογελώντας, "γι' αυτό χρησιμεύουν. Όπου υπάρχουν σολωμοί υπάρχουν και δίχτυα για σολωμούς, είτε στον Ταίυ είτε στον Τάμεση· όμως δεν τα χρησιμοποιούν συνεχώς, δεν θέλουμε σολωμό κ ά θ ε μέρα".

Πήγα να ρωτήσω αν το ποτάμι ήταν πράγματι ο Τάμεσης, αλλά σώπασα και βυθίστηκα στην έκπληξή μου. Κοίταξα έκπληκτος λοιπόν προς τα ανατολικά, για να δω πάλι τη γέφυρα, κι ύστερα τις όχθες του ποταμού του Λονδίνου: στα σίγουρα υπήρχαν αρκετά πράγματα για να με αποσβολώσουν. Γιατί, αν και υπήρχε μια γέφυρα πάνω απ' το ποτάμι, και ακόμη σπίτια στις όχθες του, όλα είχαν αλλάξει υπερβολικά σε σχέση με την προηγούμενη νύχτα. Τα σαπουνάδικα με τις βρωμερές τους καμινάδες είχαν εξαφανιστεί και τα μολυβδουργεία επίσης· τα έργα των μηχανικών είχαν σταματήσει κι ο αγέρας δεν έφερνε τους θορύβους από τα σιδεράδικα του Θόρνευκροφτ. Έπειτα η γέφυρα! Πιθανόν να είχα ονειρευτεί μια γέφυρα σαν αυτή, αλλά ποτέ δεν είδα το σχέδιο μιας παρόμοιας σε κάποιο ωραίο χειρόγραφο: γιατί ακόμα και η Πόντε Βέκκιο της Φλωρεντίας ωχριούσε μπροστά της. Ήταν φτιαγμένη με πέτρινες καμάρες κατάγερες αλλά και καλλίγραμμες, κι ακόμα αρκετά ψηλές ώστε να μην εμποδίζουν το πέρασμα των πλοίων. Πάνω απ' το στηθαίο της γέφυρας ξεπρόβαλλαν γραφικά όσο και ιδιόμορφα μικρά κτίρια, περιτριγυρισμένα από βαμμένους και επιχρυσωμένους ανεμοδείκτες και οβελίσκους. Αυτά τα κτίρια τα πέρασα για καμπίνες ή μαγαζιά. Η πέτρα ήταν κάπως πολυκαιρισμένη, αλλά καθόλου μαυρισμένη απ' την καπνιά, που σκεπάζει κάθε κτίριο του Λονδίνου μέσα σ' ένα χρόνο από το κτίσιμό του. Κοντολογής, η γέφυρα ήταν για μένα ένα θαύμα.

Ο κωπηλάτης πρόσεξε την έκπληξή μου και το αχόρταγο βλέμμα μου κι είπε, σα ν' απαντούσε στις σκέψεις μου:

"Ναι, είναι π ρ α γ μ α τ ι κ ά μια ωραία γέφυρα, δεν είναι έτσι Ακόμα κι οι γέφυρες που συναντά κανείς ανεβαίνοντας το ποτάμι που είναι πολύ πιο μικρές, είναι ανεπαίσθητα πιο κομψές απ' αυτή ενώ οι γέφυρες προς τα κάτω δεν είναι δα και πολύ πιο εντυπωσιακές και επιβλητικές".

Σχεδόν παρά τη θέλησή μου ρώτησα πόσο παλιά ήταν, κι αυτός απάντησε: "Δεν είναι πολύ παλιά· κτίσθηκε ή εγκαινιάσθηκε τέλος πάντων, το 2003[4]. Πριν απ' αυτή υπήρχε μια πολύ απλή ξύλινη γέφυρα εκεί".

Στο άκουσμα της χρονολογίας τα χείλια μου σούφρωσαν σα να τα είχαν κλειδώσει με λουκέτο, γιατί κατάλαβα ότι είχε συμβεί κάτι ανεξήγητο, κι ότι αν επέμενα στις ερωτήσεις μου, θα μπλεκόμουν σ' ένα γρίφο. Γι' αυτό το λόγο προσπάθησα να φαίνομαι ανέμελος και να κοιτάω τις όχθες του ποταμού χωρίς έκδηλη έκπληξη. Εντούτοις, λίγο πιο πέρα απ' τη γέφυρα, μέχρι εκεί που έφταναν παλιά τα σαπουνάδικα, είδα το εξής θέαμα: Κατά μήκος των οχθών του ποταμού βρίσκονταν πολύ όμορφα σπίτια, που δεν ήταν καθόλου μεγάλα, και απείχαν λίγο απ' την ακροποταμιά. Ήταν κτισμένα κυρίως με κόκκινα τούβλα και οι στέγες τους ήταν από κεραμίδια· πάνω απ' όλα όμως φαίνονταν άνετα, ζωντανά μπορώ να πω, φτιαγμένα για να εξυπηρετούν τις ανάγκες των ανθρώπων που ζούσαν σ' αυτά. Μπροστά απ' τα σπίτια λιαζόταν ένας ατέλειωτος κήπος που έφθανε μέχρι την ακροποταμιά, όπου τα λουλούδια ανθοβολούσαν με όλη τους την μεγαλοπρέπεια, στέλνοντας κύματα καλοκαιριάτικης ευωδίας πάνω απ' τα παιχνιδιάρικα νερά. Πίσω απ' τα σπίτια ορθώνονταν μεγάλα δέντρα, πλάτανοι ως επί το πλείστον· οι απλωτές προς το Πάτνυ έμοιαζαν με λίμνη που έχει δασόφυτες όχθες, τόσο πολλά ήταν τα μεγάλα δέντρα. Είπα κι εγώ φωναχτά, αλλά σα να μιλούσα στον εαυτό μου:

"Μα την αλήθεια, χαίρομαι που δεν έχτισαν στο Μπαρν Ελμς".

Όταν πέταξα αυτή την χαζομάρα κοκκίνισα και ο συνοδός μου με κοίταξε χαμογελώντας ανεπαίσθητα· ωστόσο εγώ το κατάλαβα κι έτσι, για να κρύψω την σύγχυσή μου, τον παρακάλεσα να με βγάλει στην ξηρά για να πάρω το πρωινό μου.

Αυτός κούνησε καταφατικά το κεφάλι του, γύρισε τη βάρκα με μια γερή κουπιά, και προτού το καταλάβω είμαστε πάλι πίσω στην αποβάθρα. Πήδησε έξω κι εγώ τον ακολούθησα· φυσικά, δεν ένιωσα έκπληξη, όταν τον είδα να κοντοστέκεται, σα να περίμενε το απαραίτητο φιλοδώρημα που δίνεται για την εξυπηρέτηση προς ένα συμπολίτη. Έτσι έχωσα το χέρι μου στην τσέπη του γιλέκου μου και τον ρώτησα "πόσο κάνει;", αν και με διακατείχε ακόμη η ανησυχία ότι μπορεί να πρόσφερα χρήματα σε έναν κύριο.

Εκείνος φάνηκε απορημένος και είπε: "Πόσο κάνει; Δεν πολυκα-

ταλαβαίνω τι με ρωτάτε. Μήπως εννοείτε την παλίρροια; Θα έχουμε φουσκονεριά σε λίγο, ξέρετε".

Εγώ τότε έγινα κατακόκκινος και είπα με πολλή δυσκολία: "Σας παρακαλώ μην το πάρετε στραβά που σας ρωτάω· δεν θέλω να σας προσβάλλω: όμως θα ήθελα να μάθω τι σας οφείλω. Βλέπετε, είμαι ξένος, και δεν ξέρω ούτε τις συνήθειές σας, ούτε το νόμισμά σας".

Αμέσως λοιπόν έβγαλα μια χούφτα χρήματα από την τσέπη μου, όπως κάνει ο καθένας όταν βρεθεί σε μια ξένη χώρα. Είδα μάλιστα ότι τα ασημένια νομίσματα είχαν οξειδωθεί κι ήταν μαύρα σα να είχαν βγει από σόμπα.

Εκείνος φαινόταν ακόμη απορημένος, αλλά ούτε στο ελάχιστο προσβλημένος· περιεργάσθηκε μάλιστα τα νομίσματα με κάποια περιέργεια. Σκέφτηκα λοιπόν: "τελικά, ε ί ν α ι ένας βαρκάρης και βλέπει τι μπορεί να ζητήσει για πληρωμή. Φαίνεται όμως τόσο καλός άνθρωπος, που δεν με πειράζει να του δώσω κάτι παραπάνω, και αναρωτιέμαι αν θα μπορούσα να τον προσλάβω ως οδηγό για μια-δυο μέρες, αφού είναι τόσο έξυπνος".

Εκείνη τη στιγμή ο νέος μου φίλος μου είπε στοχαστικά:

"Νομίζω ότι καταλαβαίνω τι εννοείτε. Πιστεύετε ότι σας εξυπηρέτησα, και γι' αυτό αισθάνεστε την υποχρέωση να μου δώσετε κάτι που δίνει κανείς στο γείτονά του, αν κάνει κάτι ξεχωριστό γι' αυτόν. Έχω ακουστά γι' αυτό το πράγμα· θα μου επιτρέψετε όμως να πω ότι για μας αυτό το έθιμο είναι ενοχλητικό κι υποκριτικό, και μας φέρνει σε αμηχανία. Βλέπετε, το να μεταφέρω ανθρώπους και να τους πηγαίνω βόλτα στο ποτάμι είναι η δ ο υ λ ε ι ά μου, και θα το 'κανα αυτό για οποιονδήποτε· μ' αυτή την έννοια, το να δέχομαι δώρα επειδή προσφέρω τις υπηρεσίες μου, θα ήταν πράγμα περίεργο. Εξάλλου, αν ένας άνθρωπος μου χάριζε κάτι, θα μπορούσε κάποιος άλλος να τον μιμηθεί, κι ύστερα άλλος ένας και πάει λέγοντας: ελπίζω όμως ότι δεν θα το θεωρήσετε αγένεια, αν σας πω πως δεν θα ήξερα πού να τα βάλω τόσα ενθύμια φιλίας".

Γέλασε τότε δυνατά και χαρούμενα, σα να πίστευε ότι η ιδέα του ν' αφειφθεί για την δουλειά του ήταν ένα πολύ ωραίο αστείο. Ομολογώ ότι άρχισα εκείνη τη στιγμή να φοβάμαι ότι ο άνθρωπος δεν ήταν στα καλά του, αν και φαινόταν απόλυτα λογικός· ξελάφρωσα όμως με τη σκέψη πως ήμουν καλός κολυμβητής — ικανότητα απαραίτητη για την περίσταση, εφόσον είμαστε τόσο κοντά σε ένα βαθύ και ορμητικό ρεύμα. Εντούτοις, εκείνος συνέχισε να μιλάει χωρίς τα λόγια του να προδίδουν τρέλα· το αντίθετο μάλιστα:

"Όσο για τα νομίσματά σας είναι παράξενα, αλλά όχι πολύ παλιά· φαίνεται ότι είναι όλα της εποχής που βασίλευε η Βικτωρία· θα μπορούσατε να τα δώσετε σε κανένα φτωχό μουσείο, που δεν έχει πολλά εκθέματα. Τα δικά μας μουσεία έχουν αρκετά απ' αυτά τα νομίσματα κι ακόμη πιο παλιά, από τα οποία πολλά είναι όμορφα, ενώ αυτά εδώ του δέκατου ένατου αιώνα είναι τόσο απο-

κρουστικά, δε νομίζετε; Έχουμε ένα κομμάτι του Εδουάρδου του Τρίτου, που απεικονίζει τον βασιλιά πάνω σ' ένα πλοίο με κουπαστή διακοσμημένη με μικρές λεοπαρδάλεις και θυρεούς κι είναι εκπληκτικά δουλεμένο. Βλέπετε, είπε μ' ένα υπομειδίαμα αυταρέσκειας, "μου αρέσει πολύ να δουλεύω το χρυσάφι και τα ευγενή μέταλλα. Τούτη εδώ την εγκράφα εγώ την έφτιαξα, κι είναι ένα απ' τα πρώτα μου κομμάτια".

Αναμφίβολο είναι ότι ντράπηκα λίγο, επειδή αμφέβαλλα για την πνευματική του ισορροπία. Αυτός μυρίστηκε κάτι και διέκοψε την αφήγησή του, λέγοντας με ευγενική φωνή:

"Βλέπω όμως ότι γίνομαι βαρετός και ζητώ να με συγχωρέσετε. Για να μιλήσω απερίφραστα, μπορώ να πω ότι είστε π ρ ά γ μ α τ ι ένας ξένος, και μάλιστα από ένα μέρος όπου η νοοτροπία είναι πολύ διαφορετική από την αγγλική. Είναι επίσης φανερό ότι δεν θα έβγαινε τίποτα, αν σας ζάλιζα με πληροφορίες γι' αυτό τον τόπο· το καλύτερο λοιπόν που έχετε να κάνετε είναι να τον γνωρίσετε σιγά-σιγά. Πάντως, θα το θεωρούσα πολύ ευγενικό από μέρους σας, αν μου επιτρέπατε να σας ξεναγήσω στον πρωτόγνωρο για σας κόσμο μας, αφού μάλιστα εμένα συναντήσατε πρώτα. Θα ήταν εντούτοις εξαιρετική αβρότητα από μέρους σας, γιατί σχεδόν όλοι θα ήταν το ίδιο καλοί με μένα ως οδηγοί, και πολλοί θα ήταν καλύτεροι".

Δεν φαινόταν να χρωστά της Μιχαλούς, και, εξάλλου, θα μπορούσα εύκολα να αμυνθώ αν ήταν στ' αλήθεια τρελός· είπα λοιπόν:

"Είναι μια πολύ ευγενική προσφορά, αλλά μου είναι δύσκολο να την δεχτώ, εκτός αν..." Πήγαινα να πω, εκτός αν με αφήσετε να σας πληρώσω κανονικά· όμως επειδή φοβήθηκα μη μπλέξουμε πάλι, απόσωσα λέγοντας: "φοβάμαι ότι θα γίνω η αιτία να αφήσετε την δουλειά σας ή την διασκέδασή σας".

"Α!", είπε, "μη σας νοιάζει γι' αυτό, γιατί έτσι θα μου δοθεί η ευκαιρία να εξυπηρετήσω έναν φίλο μου, που θέλει να πάρει τη θέση μου εδώ. Είναι ένας υφαντής απ' την κομητεία του Γιορκ, που μπούχτισε με τα υφαντά του και τα μαθηματικά του — κι οι δυο δουλειές είναι σπιτίσιες, βλέπετε. Και σαν επιστήθιος φίλος ήρθε φυσικά σε μένα, για να του βρω μια εξωτερική εργασία για λίγο. Αν λοιπόν νομίζετε ότι μπορείτε να με ανεχθείτε, σας παρακαλώ να με προσλάβετε ως ξεναγό".

Σε λίγο πρόσθεσε: "Η αλήθεια είναι πως υποσχέθηκα να ανέβω το ποτάμι για να πάω σε μερικούς καλούς μου φίλους, για το μάζεμα του χόρτου· όμως δεν θα με χρειαστούν για μια βδομάδα, ίσως και περισσότερο. Εκτός απ' αυτό, θα μπορούσατε κάλλιστα να έρθετε μαζί μου και να γνωρίσετε μερικούς πολύ ωραίους ανθρώπους και, επιπλέον, να μελετήσετε τις συνήθειές μας στην κομητεία της Οξφόρδης. Αν θέλετε να γνωρίσετε τη χώρα, ο τρόπος που σας προτείνω είναι ο καλύτερος".

Ένιωσα την υποχρέωση να τον ευχαριστήσω, αδιαφορώντας για την αντίδρασή του· εκείνος τότε μου είπε με έκδηλη χαρά:

"Ωραία λοιπόν, συμφωνήσαμε. Θα φωνάξω το φίλο μου, που μένει στο πανδοχείο, όπως κι εσείς· κι αν δεν έχει ξυπνήσει ακόμα, θα τον ξυπνήσω εγώ, γιατί δεν πρέπει να κοιμάται ένα τόσο όμορφο καλοκαιριάτικο πρωινό".

Έβγαλε παρευθύς, που λέτε, ένα μικρό ασημένιο κέρας απ' το ζωνάρι του, και φύσηξε, βγάζοντας έναν οξύ αλλά ευχάριστο ήχο. Σε λίγο βγήκε ένας άλλος νεαρός από το σπίτι που βρισκόταν στη θέση της παλιάς μου κατοικίας (για την οποία θα σας πω περισσότερα σε λίγο) και, χωρίς να βιάζεται, άρχισε να βαδίζει προς το μέρος μας. Με τα πυρόξανθα μαλλιά, τη χλωμάδα και την αδύναμη κορμοστασιά του, δεν έμοιαζε και πολύ στον εμφανίσιμο και γεροδεμένο φίλο μου· και το πρόσωπό του δεν ανάδινε αυτή την ευτυχία και την προσήνεια του φίλου του. Καθώς μας ζύγωνε, με το χαμόγελο στα χείλια, είδα με ευχαρίστηση ότι η θεωρία μου για την τρέλα του βαρκάρη δεν μπορούσε πια να σταθεί, γιατί δύο βλαμμένοι μαζί δεν θα φέρονταν ποτέ έτσι μπροστά σ' ένα λογικό άνθρωπο. Η φορεσιά του νεοφερμένου είχε το ίδιο κόψιμο μ' αυτήν του πρώτου, ήταν όμως κάπως πιο ανοιχτόχρωμη: το πανωφόρι του ήταν ανοιχτό πράσινο και είχε χρυσοραμμένη μπορντούρα σε σχήμα κλώνου, ενώ η ζώνη του ήταν ασημένια και τόσο λεπτοδουλεμένη, που έμοιαζε με φιλιγκράν.

Με καλημέρισε με πολύ φιλικό τρόπο, κι αφού χαιρέτησε και τον φίλο του με θέρμη, είπε:

"Λοιπόν Ντικ, τι χαμπάρια σήμερα; Βρήκες τη δουλειά που σου ζήτησα, ή θα μου δώσεις τη δικιά σου; Ξέρεις, χτες το βράδυ ονειρεύτηκα ότι ψαρεύαμε στο ποτάμι".

"Την βόλεψες Μπομπ", είπε ο κωπηλάτης μου, "θα πάρεις την θέση μου, και σε περίπτωση που δεν μπορέσεις να τα βγάλεις πέρα, ζήτησε βοήθεια από τον Τζωρτζ Μπράιτλινγκ, που πετάει τον σκούφο του για να κάνει κάποια δουλειά. Μένει εξάλλου πολύ κοντά σου. Όπως βλέπεις τώρα, είναι ένας ξένος εδώ, που είναι πρόθυμος να με διασκεδάσει σήμερα, ζητώντας μου να τον ξεναγήσω στις εξοχές μας. Αντιλαμβάνεσαι βέβαια ότι δεν θέλω να χάσω τέτοια ευκαιρία· πάρε λοιπόν αμέσως τη βάρκα. Πάντως, είναι σίγουρο ότι δεν θ' αργούσα να στην παραδώσω, αφού πρέπει να βρίσκομαι στα χωράφια σε μερικές μέρες".

Ο νεοφερμένος έτριβε τα χέρια του απ' τη χαρά του· μετά στράφηκε σε μένα λέγοντας με φιλική φωνή:

"Γείτονα, και εσείς και ο φίλος μου ο Ντικ είστε τυχεροί που θα περάσετε καλά σήμερα, όπως κι εγώ εξάλλου. Καλά θα κάνετε όμως νά 'ρθετε αμέσως μαζί μου για να φάτε κάτι, γιατί μέσα στη χαρά σας μπορεί να ξεχάσετε να γευματίσετε. Υποθέτω ότι ήρθατε στο πανδοχείο αφού είχα πάει για ύπνο χθες το βράδυ, έτσι δεν

είναι;"

Έγνεψα καταφατικά, γιατί δεν ήθελα να ματαιοπονώ εξηγώντας του ένα σωρό πράγματα για τα οποία, στ' αλήθεια, είχα αρχίσει να αμφιβάλλω κι εγώ. Έτσι τραβήξαμε κι οι τρεις μαζί για το πανδοχείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Το Πανδοχείο και το πρόγευμα εκεί

Έμεινα λίγο πίσω απ' τους άλλους για να ρίξω μια ματιά σ' αυτό το σπίτι που, όπως σας είπα, βρισκόταν στη θέση της παλιάς μου κατοικίας.

Ήταν ένα κτίριο αρκετά ψηλό· οι καταλήξεις των αετωμάτων του δεν έβλεπαν προς τον δρόμο και τα παράθυρα του αντικρινού μας τοίχου ήταν μακρουλά και άρχιζαν από πολύ χαμηλά. Ήταν πολύ όμορφα κτισμένο, με κόκκινα τούβλα, και είχε στέγη από μολυβδόφυλλα· ψηλά, πάνω απ' τα παράθυρα, βρισκόταν ένα διάζωμα που είχε φιγούρες από ψημένο πηλό, πολύ καλοφτιαγμένες, και σχεδιασμένες με μια δύναμη και ευθύτητα που ποτέ δεν είχα ξαναδεί σε μοντέρνα έργα. Κατάλαβα αμέσως τι παρίσταναν οι μορφές γιατί ήμουν πολύ εξοικειωμένος μ' αυτές.

Εντούτοις, όλα αυτά τα παρατήρησα μέσα σ' ένα λεπτό μόνο, γιατί σε λίγο βρισκόμαστε σε μια αίθουσα υποδοχής που είχε μαρμάρινο πάτωμα και ένα ανοιχτόχρωμο ξύλινο ταβάνι. Δεν υπήρχαν παράθυρα στην πίσω πλευρά, αλλά αψίδες που οδηγούσαν σε δωμάτια· μία απ' αυτές άφηνε να φανεί ένα πολύ μικρό κομμάτι από έναν κήπο που βρισκόταν πίσω. Πάνω απ' τις αψίδες υπήρχε ένα μεγάλο μέρος του τοίχου που ήταν όμορφα διακοσμημένο με θέματα παρόμοια με αυτά του διαζώματος που ήταν έξω, ζωγραφισμένα *in fresco*[5] μάλλον. Αυτός ο χώρος ήταν κτισμένος με υλικά όμορφα και ατόφια συνάμα· και παρά το ότι δεν ήταν πολύ μεγάλος (κατά τι μικρότερος απ' την αίθουσα Κρόσμπυ, πιθανόν), γεννούσε στον επισκέπτη αυτή την χαρούμενη αίσθηση της απλοχωριάς και της ελευθερίας, που πάντοτε δίνει η ωραία αρχιτεκτονική σ' έναν γαλήνιο άνθρωπο που συνηθίζει να χρησιμοποιεί τα μάτια του.

Σ' αυτό τον ευχάριστο χώρο, που ήξερα βέβαια ότι είναι ο χώρος υποδοχής του πανδοχείου, τριγυρνούσαν τρεις νεαρές γυναίκες. Καθώς ήταν οι πρώτοι εκπρόσωποι του θηλυκού φύλου που είδα εκείνο το πολυτάραχο πρωινό, ήταν πολύ φυσικό να τις παρατηρήσω με μεγάλη προσοχή· τις βρήκα λοιπόν το ίδιο — αν όχι περισσότερο — καλές, με τους κήπους, τα αρχιτεκτονήματα και τους άντρες. Όσο για τις φορεσιές τους — που ασφαλώς τις πρόσεξα — θα έλεγα ότι ήταν αξιοπρεπείς: δεν φορούσαν καπελαδούρες και γενικά ήταν ντυμένες σαν γυναίκες, κι όχι σαν πλουμιστές πολυθρόνες,

όπως είναι οι περισσότερες γυναίκες του καιρού μας. Κοντολογής, τα φορέματά τους ήταν κάτι μεταξύ τους κλασικού αρχαίου ενδύματος και των απλούστερων σε μορφή ενδυμάτων του δέκατου-τέταρτου αιώνα, αν και δεν ήταν απομιμήσεις κανενός απ' τα δυο: τα υφάσματα ήταν λεπτά και χαρούμενα για να ταιριάζουν με την εποχή. Όσο για τις ίδιες τις γυναίκες, ήταν χάρμα οφθαλμών: ήταν ευγενικές και η έκφραση του προσώπου τους φανέρωνε ευτυχία ενώ τα κορμιά τους ήταν καλλίγραμμα και γεροδεμένα· κι ακόμα, ήταν δυνατές κι έσφυζαν από υγεία. Όλες τους ήταν χαριτωμένες και κάτι παραπάνω, και μια απ' αυτές ήταν πολύ όμορφη, με συμμετρικά χαρακτηριστικά. Οι γυναίκες ήρθαν αμέσως προς το μέρος μας, με χαρά και χωρίς την παραμικρή προσποίηση ντροπής· και οι τρεις μου έσφιξαν το χέρι σα να ήμουν κάποιος παλιός φίλος που μόλις γύρισε από ένα μεγάλο ταξίδι. Εντούτοις, αντιλήφθηκα ότι έριχναν κλεφτές ματιές στα ρούχα μου: φορούσα, βλέπετε, αυτά που είχα βάλει την προηγούμενη νύχτα και, στο κάτω-κάτω της γραφής, ποτέ δεν ήμουν ένας κομψοντυμένος άντρας.

Δυο λέξεις είπε ο Ρόμπερτ ο υφαντής, και άρχισαν πυρετωδώς τις προετοιμασίες για μας· σε λίγο ήρθαν και μας πήραν απ' το χέρι για να μας οδηγήσουν σ' ένα τραπέζι, στην πιο ευχάριστη γωνιά της αίθουσας, όπου μας περίμενε το πρόγευμά μας. Όταν καθήσαμε, μια από τις γυναίκες βγήκε από τα δωμάτια που προανέφερα και γύρισε πάλι σε λίγο με μια αγκαλιά τριαντάφυλλα, πολύ διαφορετικά από αυτά που έβγαζε συνήθως το Χάμερσμιθ, όσον αφορά το μέγεθος και την ποιότητα, αφού έμοιαζαν με προϊόντα ενός παλιού κήπου της εξοχής. Ξαναγύρισε τότε στο κελλάρι και ήρθε πάλι μ' ένα λεπτοδουλεμένο βάζο, όπου έβαλε τα λουλούδια και τα τοποθέτησε στο μέσον του τραπεζιού μας. Μια από τις άλλες, που επίσης είχε φύγει, γύρισε μ' ένα μεγάλο καλάθι γεμάτο φράουλες — μερικές ήταν άγουρες — και είπε, καθώς τις έβαζε στο τραπέζι: "Όρίστε λοιπόν· προτού σηκωθώ σήμερα το πρωί, σκέφτηκα να τις μαζέψω· όμως Ντικ, όταν είδα τον ξένο να μπαίνει στην βάρκα σου, το ξέχασα· έτσι δεν τα πρόφτασα ό λ α τα κοτσύφια, εντούτοις, υπάρχουν μερικές το ίδιο καλές με τις ωραιότερες φράουλες που μπορεί να βρει κανείς στο Χάμερσμιθ σήμερα το πρωί".

Ο Ρόμπερτ της χάιδεψε φιλικά το κεφάλι και αρχίσαμε να τρώμε το πρωινό μας, που ήταν μεν λιτό, αλλά πολύ ωραία μαγειρεμένο και σερβιρισμένο με πολλή φροντίδα. Το ψωμί ήταν ιδιαίτερα νόστιμο και πολλών ειδών: από την μεγάλη, στενόμακρη, μαύρη και εύγευστη φρατζόλα της φάρμας — που μου άρεσε πάρα πολύ — μέχρι το αφράτο ψωμί με τη σταρένια κόρα, όμοιο μ' αυτό που είχα φάει στο Τάριν.

Καθώς έβαζα τις πρώτες μπουκιές στο στόμα μου, το βλέμμα μου έπεσε σε μια χαραγμένη και επιχρυσωμένη επιγραφή στην ξύλι-

νη επένδυση που βρισκόταν πίσω από ένα τραπέζι όμοιο με την Υψηλή Τράπεζα[6] κάποιου κολλεγίου της Οξφόρδης· ένα γνωστό όνομα σ' αυτή την επιγραφή με ώθησε να την διαβάσω. Αυτά έλεγε λοιπόν:

Γείτονες και φίλοι, στη θέση αυτής της αίθουσας υποδοχής
βρισκόταν κάποτε το εντευκτήριο των Σοσιαλιστών του Χάμερσμιθ.
Πιείτε ένα ποτήρι στη μνήμη τους!
Μάης 1962

Είναι δύσκολο να σας πω πώς αισθάνθηκα, όταν διάβασα αυτές τις λέξεις· υποθέτω ότι το πρόσωπό μου έδειξε πόσο συγκινήθηκα, γιατί και οι δυο φίλοι μου με κοίταξαν με περιέργεια και σωπάσαμε όλοι για λίγη ώρα.

Σε λίγο ο υφαντής, που δεν είχε τόσο καλούς τρόπους όσο ο βαρκάρης, με ρώτησε με πολύ αδέξιο τρόπο:

"Μουσαφίρη, δεν ξέρουμε πως να σας φωνάζουμε· θα ήταν αδιακρισία να ρωτήσουμε τ' όνομά σας;"

"Να σας πω", αποκρίθηκα, "κι εγώ ο ίδιος έχω μερικές αμφιβολίες σχετικά μ' αυτό· γι' αυτό μπορείτε να με φωνάζετε μουσαφίρη, που είναι ένα οικογενειακό όνομα, και να προσθέσετε το Ουίλλιαμ, αν θέλετε".

Ο Ντικ κούνησε το κεφάλι του ευγενικά· ο υφαντής όμως, που το πρόσωπό του φανέρωσε την ανυπομονησία του, ρώτησε:

"Ελπίζω ότι δεν θα σας πείραζε, αν σας ρωτούσα από πού έρχεστε· πάντα είμαι περίεργος γι' αυτά τα πράγματα, η περιέργειά μου όμως είναι καθαρά φιλολογική".

Ήταν φανερό πως ο Ντικ τον κλωτσούσε κάτω απ' το τραπέζι χωρίς όμως να τον πτοήσει και πολύ, αφού περίμενε με κάποια αγωνία την απάντησή μου. Όσο για μένα, ετοιμαζόμουν να πω τη λέξη "Χάμερσμιθ", όταν αντιλήφθηκα σε τι μπερδέματα και παρεξηγήσεις θα μας οδηγούσε αυτή η απάντηση. Έτσι καθυστέρησα λίγο, για να σκεφτώ ένα ψέμα με λεπτομέρειες και ψήγματα αλήθειας, κι είπα τελικά:

"Βλέπετε, έλειψα τόσο καιρό απ' την Ευρώπη, που όλα μου φαίνονται παράξενα τώρα· είμαι, εντούτοις, γέννημα-θρέμμα της παρυφής του δάσους Έπινγκ, δηλαδή του Γουωλθαμστόου και του Γούντφορντ".

"Όμορφο μέρος", παρέμβηκε ο Ντικ· "είναι φανταστικό, τώρα που τα δέντρα έχουν μεγαλώσει πάλι, ύστερα από την εκτεταμένη κατεδάφιση των σπιτιών στα 1955".

Ο ασυγκράτητος υφαντής ρώτησε πάλι: "Αγαπητέ γείτονα, αφού ξέρετε πώς ήταν το δάσος πριν από καιρό, θα μπορούσατε να μου πείτε κατά πόσο αληθεύει η φήμη ότι τον δέκατο ένατο αιώνα όλα τα δέντρα ήταν κουτσουρεμένα;"

Αυτό ήταν μια πρόκληση για τις γνώσεις μου γύρω απ' το θέμα,

κι έπεσα στην παγίδα χωρίς να σκεφτώ τον τόπο και τον χρόνο που βρισκόμουν· έτσι άρχισα να μιλάω, ενώ ένα απ' τα κορίτσια, το πιο όμορφο, που σκόρπιζε μικρά κλωνάρια λεβάντας κι άλλα μυρωδάτα βότανα στο πάτωμα, ήρθε κοντά για ν' ακούσει, και στάθηκε πίσω μου ακουμπώντας το χέρι του στον ώμο μου· κρατούσε ένα κλωνάρι από βάλσαμο, που με την έντονη ευωδιά του μου θύμισε τα παιδικά μου χρόνια στον λαχανόκηπο του Γούντφορντ και τις μεγάλες μπλε δαμασκηνιές που σκέπαζαν τον τοίχο πίσω απ' τον μικρό κήπο, που ήταν φυτεμένος με ήμερα χόρτα: μια σειρά από αναμνήσεις που όλα τα παιδιά θα καταλάβουν σε λίγο.

Άρχισα τη διήγηση: "Όταν ήμουν παιδί, αλλά και για πολύ καιρό μετά, το Δάσος — εκτός από ένα κομμάτι γύρω απ' το περίπτερο της βασίλισσας Ελισάβετ και την περιοχή του Χάι Μπητς — αποτελούνταν σχεδόν εξολοκλήρου από κουτσουρεμένες μικρές οξυές και λόχμες από λιόπρινα. Όταν όμως η Εταιρεία του Λονδίνου το ανέλαβε πριν εικοσιπέντε χρόνια, η υλοτομία, που αποτελούσε ένα από τα δικαιώματα των παλιών κατοίκων, απαγορεύτηκε, και τα δέντρα μπόρεσαν να μεγαλώσουν. Πάντως έχω να δω το μέρος αυτό πολλά χρόνια, από τότε που εμείς, τα μέλη της Ένωσης, κάναμε μια εκδρομή στο Χάι Μπητς. Είχα ταραχτεί πολύ τότε, μπρος στη θέα των κτιρίων και του αλλιωμένου τοπίου· τις προάλλες μάλιστα είχαμε ακούσει ότι οι βάρβαροι θα διαρρύθμιζαν τους κήπους έτσι ώστε να δίνουν την εντύπωση τοπίου. Αυτό λοιπόν που λέγατε για το σταμάτημα των οικοδομικών εργασιών και την ελεύθερη ανάπτυξη των δέντρων με χαροποίησε πολύ, μόνο που..."

Σ' αυτό το σημείο θυμήθηκα ξαφνικά την ημερομηνία που είπε ο Ντικ και σταμάτησα απότομα να μιλάω, ενώ η σύγχυσή μου ήταν έκδηλη. Ο ανυπόμονος υφαντής δεν πρόσεξε ότι ήμουν συγχισμένος, και με ρώτησε βιαστικά, σα να ήξερε ότι γινόταν αγενής:

"Μα, πείτε μου, πόσων χρόνων είστε;"

Ο Ντικ και η όμορφη κοπέλλα ξέσπασαν σε γέλια, θεωρώντας ότι ο Ρόμπερτ μπορούσε να συγχωρηθεί για τον τρόπο του, λόγω της εκκεντρικότητάς του. Ο Ντικ είπε, χωρίς να σταματήσει να γελάει:

"Για βάστα, Μπομπ, δεν κάνουν τέτοιου είδους ερωτήσεις σε μουσαφίρηδες. Α, όλα κι όλα, η πολλή μελέτη σε χαλάει. Μου θυμίζεις τους ριζοσπάστες μπαλωματήδες στα ανούσια παλιά μυθιστορήματα, που, καταπώς τους ήθελαν οι συγγραφείς, ήταν έτοιμοι να θυσιάσουν τους καλούς τρόπους στον βωμό της ωφελιμιστικής γνώσης. Αρχίζω πράγματι να πιστεύω ότι θόλωσες τόσο πολύ με τα μαθηματικά και με την εντρύφιση σ' αυτές τις ηλίθιες παλιές πραγματείες περί πολιτικής οικονομίας (ας γελάσω), που ξέχασες πώς συμπεριφέρονται. Είναι στ' αλήθεια καιρός να καταπιαστείς με μια δουλειά εξωτερική για να καθαρίσεις το μυαλό σου απ' τις αράχνες".

Ο υφαντής αρκέστηκε σ' ένα γέλιο, χωρίς να δείχνει πειραγμένος. Η κοπέλλα τον πλησίασε, τον χάιδεψε στο μάγουλο και είπε γελώντας: "Ο κακόμοιρος! Είναι έτσι από γεννησιμιού του".

Όσο για μένα, τα είχα λίγο χαμένα· εντούτοις, γέλασα κι εγώ, απ' τη μια για χάρη της παρέας κι απ' την άλλη γιατί είχα ευχαριστηθεί για την ανέμελη ευτυχία τους και την καλή τους διάθεση και προτού να μου ζητήσει συγνώμη ο Ρόμπερτ — πράγμα που ήταν έτοιμος να κάνει — είπα:

"Μα, γείτονες" (είχα συμπεριλάβει πια αυτή την προσφώνηση στο λεξιλόγιό μου), δεν με πειράζει καθόλου να απαντώ σε ερωτήσεις, όταν μπορώ να το κάνω: κάνετέ μου όσες θέλετε, είναι διασκεδαστικό για μένα. Θα σας πω τα πάντα για το δάσος Έπινγκ, όπως το θυμάμαι από την παιδική μου ηλικία, αν θέλετε βέβαια· όσον αφορά την ηλικία μου, δεν είμαι καμιά φιλάρεσκη κυρία για να την κρύβω: έχω πατήσει τα πενήντα-έξι".

Παρά την πρόσφατη διάλεξη πάνω στους καλούς τρόπους, ο υφαντής δεν μπόρεσε να συγκρατήσει ένα μακρόσυρτο "μπααα", έκπληξης, όταν άκουσε πόσων χρόνων ήμουν· οι άλλοι ευθύμησαν πάρα πολύ χάρη στην αφέλειά του, αν και για λόγους αβροφροσύνης απέφυγαν να γελάσουν. Εν τω μεταξύ εγώ κοιτούσα πότε τον ένα και πότε τον άλλο σαστισμένος, και στο τέλος είπα:

"Πείτε μου σας παρακαλώ τι τρέχει: ξέρετε ότι θέλω να μαθαίνω από σας. Κι αν θέλετε γελάστε, αλλά πείτε μου και μένα γιατί".

Γέλασαν τότε, κι έκανα κι εγώ το ίδιο, για τους λόγους που προανέφερα. Τελικά όμως η όμορφη γυναίκα είπε φιλόφρονα:

"Α, είναι όντως αγενής ο κακόμοιρος! Μπορώ όμως να σας πώ τι έχει κατά νου: πιστεύει πως δείχνετε πολύ μεγάλος για την ηλικία σας. Αυτό όμως στα σίγουρα δεν είναι αξιοπερίεργο, αν λάβουμε υπόψη ότι ταξιδεύατε, και μάλιστα σε χώρες απολίτιστες — πράγμα που φαίνεται καθαρά από την διήγησή σας —. Πολλοί λένε, και με το δίκιο τους μάλιστα, ότι αυτός που ζει μαζί με δυστυχισμένους ανθρώπους, γερνάει πολύ γρήγορα. Υποστηρίζουν ακόμα, ότι η νότια Αγγλία είναι μέρος που ευνοεί την διατήρηση της ομορφιάς του σώματος". Κοκκίνισε τότε και είπε: "Εμένα πόσο με κάνετε;"

"Να σας πω", αποκρίθηκα, "πάντα πίστευα ότι μια γυναίκα είναι όσο δείχνει· λοιπόν, χωρίς να θέλω να σας κολακέψω ή να σας προσβάλλω, λέω ότι είστε είκοσι χρόνων".

Γέλασε τότε με την καρδιά της και είπε: "Καλά να τα πάθω αφού γυρεύω κοπλιμέντα· γιατί πρέπει να σας πω την αλήθεια, ότι είμαι δηλαδή σαράντα-δύο χρόνων".

Στύλωσα τα μάτια μου πάνω της, για να προκαλέσω και πάλι το δροσερό της γέλιο· πάντως, μπορούσα να κοιτάζω με τις ώρες το πρόσωπό της, που δεν είχε καμία απολύτως ρυτίδα· το δέρμα της ήταν λείο σαν φίλντισι, τα μάγουλά της γεμάτα και στρογγυλά, τα χείλη της κατακόκκινα, σαν τα τριαντάφυλλα που μας είχε φέρει·

τα ωραία της χέρια, που είχε γυμνώσει για να κάνει τη δουλειά της, ήταν σφιχτοδεμένα από τον ώμο μέχρι τον καρπό. Το βλέμμα μου την έκανε να κοκκινίσει, αν και ήταν φανερό το ότι με είχε περάσει για ογδοντάρη· έτσι, για να διασκεδάσω την κατάσταση, είπα:

"Όπως βλέπετε, το παλιό ρητό αποδείχτηκε και πάλι σωστό: δεν έπρεπε να σας αφήσω να με βάλετε στον πειρασμό να κάνω μια τόσο αδιάκριτη ερώτηση".

Γέλασε ξανά και είπε: "Λοιπόν παλικάρια μου, πρέπει να πάω στη δουλειά μου τώρα· θα είμαστε πολύ απασχολημένες σε λίγο εδώ, και θέλω να ξεμπερδεύω γρήγορα, για να συνεχίσω ένα ωραίο παλιό βιβλίο που άρχισα χθες· σας χαιρετώ λοιπόν για την ώρα".

Σήκωσε το χέρι της για να μας χαιρετήσει, και καθώς έφυγε με ελαφρά βηματάκια, πήρε μαζί της (όπως λέει ο Σκοτ)[7] ένα μέρος απ' το λιόφεγγο που φώτιζε το τραπέζι μας.

Μόλις έφυγε, ο Ντικ είπε: Τώρα, μουσαφίρη, δεν θα κάνετε καμιά ερώτηση στον φίλο μας από δω; Είναι η σειρά σας τώρα".

"Θα μου δώσει μεγάλη χαρά να απαντήσω", είπε ο υφαντής.

"Οι ερωτήσεις που θα σας κάνω", αποκρίθηκα, "δεν θα σας φέρουν σε δύσκολη θέση· όμως, αφού άκουσα ότι είστε υφαντής, θα ήθελα να σας ρωτήσω κάτι για την τέχνη σας, μια και ενδιαφέρομαι — ή μάλλον ενδιαφερόμουν — γι' αυτήν".

"Α", έκανε εκείνος, "φοβάμαι ότι δεν θα σας φανώ και πολύ χρήσιμος σ' αυτό. Ασχολούμαι μόνο με το μηχανικό μέρος της ύφανσης, και δεν είμαι παρά ένας μέτριος τεχνίτης, σε αντίθεση με τον Ντικ. Εκτός από την υφαντική ασχολούμαι λίγο και με την τυπογραφία και την στοιχειοθέτηση, αν και δεν τα καταφέρνω και πολύ καλά στην καλλιτεχνική τυπογραφία· εκτός αυτού η τυπογραφία αργοπεθαίνει, όπως και η ενασχόληση με την κατασκευή βιβλίων, κι έτσι υποχρεώθηκα να στραφώ σε άλλα πράγματα που μου αρέσουν· επιδόθηκα λοιπόν στα μαθηματικά. Γράφω επίσης ένα βιβλίο για αρχαιοδίφες, σχετικά με τα ειρηνικά και ανεπίσημα, ας πούμε, γεγονότα του τέλους του δέκατου ένατου αιώνα: και ο κύριος λόγος που το γράφω είναι γιατί θέλω να δώσω μια εικόνα της υπαίθρου, όπως ήταν πριν από τον πόλεμο. Γι' αυτό εξάλλου σας έκανα αυτές τις ερωτήσεις σχετικά με το δάσος Έπινγκ. Ομολογώ ότι με μπερδέψατε για τα καλά, αλλά οι πληροφορίες σας ήταν τόσο ενδιαφέρουσες! Ελπίζω πάντως ότι θα μπορέσουμε να μιλήσουμε και άλλη φορά, όταν ο φίλος μας ο Ντικ δεν θα βρίσκεται εδώ. Ξέρω ότι με θεωρεί εκμεταλλευτή[8] και με οικτίρει επειδή δεν είμαι πολύ επιδέξιος με τα χέρια μου· αυτό είναι γνώρισμα της εποχής μας. Από τα λογοτεχνικά έργα του δέκατου ένατου αιώνα που έχω διαβάσει (κι έχω διαβάσει πολλά απ' αυτά), έχω καταλήξει στο συμπέρασμα ότι αυτό είναι ένα είδος εκδίκησης για την ηλιθιότητα εκείνης της εποχής, κατά την οποία περιφρονούσαν οποιονδήποτε μ π ο ρ ο ύ σ ε να χρησιμοποιήσει τα χέρια του. Όμως Ντικ,

παλιόφιλε, *Ne quid nimis*! Μην το παρακάνεις!"

"Έλα τώρα", είπε ο Ντικ, "σοβαρά το λες αυτό; Μήπως δεν είμαι ο πιο ανεκτικός άνθρωπος στον κόσμο; Μήπως δεν είμαι χαρούμενος, όταν βέβαια δεν με αναγκάζεις να μελετήσω μαθηματικά, ούτε προσπαθείς να με μυήσεις στα μυστικά της καινούργιας επιστήμης της αισθητικής και μ' αφήνεις να υπηρετήσω την αισθητική στην πράξη με το χρυσάφι μου, το ατσάλι μου, τον αυλό μου και το όμορφο σφυράκι; Μα τι βλέπω; Έρχεται άλλος ένας για να σας ανακρίνει, φτωχέ μου μουσαφίρη! Α, Μπομπ, πρέπει να με βοηθήσεις τώρα για να τον υπερασπίσουμε".

"Εδώ Μπόφιν", φώναξε, ύστερα από μια μικρή παύση, "εδώ είμαστε, αν ενδιαφέρεσαι!"

Κοίταξα χωρίς να γυρίσω την πλάτη μου και με την άκρη του ματιού είδα κάτι να λάμπει και ν' αστραφτοβολά στο φως του ήλιου, που πλημμύριζε το δωμάτιο· γύρισα λοιπόν και είδα μπροστά μου μια εκπληκτική σιλουέττα να περπατά με αργά, επιβλητικά βήματα στο πεζοδρόμιο: επρόκειτο για έναν άνδρα που το πανωφόρι του ήταν τόσο πλουσιοστολισμένο αλλά και κομψό, ώστε ο ήλιος αντανακλούσε πάνω στην πλάτη του, σαν να ήταν χωμένος σε μια ολόχρυση πανοπλία. Ο άνδρας τούτος ήταν ψηλός, μελαχρινός και εξαιρετικά όμορφος και, παρόλο που το πρόσωπό του δεν ήταν λιγότερο καλωσυνάτο απ' τα πρόσωπα των άλλων, είχε αυτό το κάπως υπεροπτικό ύφος, που το έξοχο κάλλος μπορεί να δώσει και στους άνδρες και στις γυναίκες. Ήρθε με το χαμόγελο στα χείλη και θρονιάστηκε στο τραπέζι μας, απλώνοντας τα μακριά πόδια του και κρεμώντας το χέρι του στην καρέκλα με μια αργή και χαριτωμένη κίνηση, την οποία οι ψηλοί και εύπλαστοι άνθρωποι μπορούν να κάνουν χωρίς να υποκρίνονται. Ήταν ένας άνθρωπος που βρισκόταν στο άνθος της ηλικίας του, αλλά χαιρόταν σαν παιδί, που μόλις πήρε το καινούργιο του παιχνίδι. Με χαιρέτησε με μια ελαφρά κλίση του κεφαλιού και είπε:

"Βλέπω καθαρά ότι είστε ο μουσαφίρης για τον οποίο μου μίλησε πριν από λίγο η Άννυ, που μας έχει έρθει από κάποια μακρινή χώρα και δεν γνωρίζει τίποτα ούτε για μας τους ίδιους, ούτε για τον τρόπο που ζούμε. Γι' αυτό υποθέτω ότι δεν θα σας πείραζε να μου απαντήσετε σε μερικές ερωτήσεις· διότι, βλέπετε..."

Σ' αυτό το σημείο παρέμβηκε ο Ντικ: "Σε παρακαλώ Μπόφιν! Μην κάνεις ερωτήσεις προς το παρόν. Σίγουρα θέλεις να αισθάνεται όμορφα ο μουσαρίφης μας· πώς όμως θα γίνει αυτό, αν είναι αναγκασμένος ν' απαντά σε κάθε λογής ερώτηση, τη στιγμή που δεν έχει προσαρμοστεί ακόμα στις καινούργιες συνθήκες και δεν έχει γνωρίσει τους ανθρώπους που τον περιβάλλουν; Α, όλα κι όλα: θα τον πάω εκεί όπου θα μπορεί να κάνει ερωτήσεις ο ίδιος, και να παίρνει απαντήσεις, πάει να πει, στου προπάππου μου τα μέρη, στο Μπλούμσμπερυ κι είμαι σίγουρος ότι δεν μπορείτε να προβάλλετε

καμιά αντίρρηση γι' αυτό. Γι' αυτό καλά θα 'κανες, αντί να μας ενοχλείς, να πας στου Τζαίημς Άλλεν και να μου φέρεις ένα αμάξι, γιατί θα τον συνοδεύσω εγώ. Και πού 'σαι, πες στον Τζιμ σε παρακαλώ, να μου δώσει το παλιό γκρίζο αμάξι, γιατί δεν τα καταφέρνω τόσο καλά με τα γκέμια όσο με τα κουπιά. Τρέχα παλιόφιλε, και μη χολοσκάς· ο μουσαφίρης μας δεν χάνεται".

Στύλωσα τα μάτια μου στον Ντικ, γιατί είχα εκπλαγεί από τον τόσο οικείο, για να μην πω απότομο, τρόπο με τον οποίο μίλησε σ' έναν άνθρωπο που φαινόταν τόσο αξιοπρεπής· είχα μείνει μάλιστα με την εντύπωση ότι αυτός ο κύριος Μπόφιν, αν και είχε το ίδιο όνομα με τον γνωστό ήρωα του Ντίκενς, θα 'πρεπε να 'ταν τουλάχιστον γερουσιαστής αυτών των παράξενων ανθρώπων. Εντούτοις, σηκώθηκε και είπε:

"Εντάξει βαρκάρη, ας γίνει όπως το θες· σήμερα έχω διαθέσιμο χρόνο· και παρόλο που έκανε τότε μια υπόκλιση για μένα) η απόλαυση μιας συνομιλίας με τον πολύξερο μουσαφίρη μας αναβάλλεται, παραδέχομαι ότι πρέπει να δει τον σπουδαίο συγγενή σου όσο πιο γρήγορα γίνεται. Εκτός αυτού, είναι πολύ πιθανό να μπορεί να μου δώσει πιο ικανοποιητικές απαντήσεις για τις ερωτήσεις μ ο υ, όταν θα έχει ήδη πάρει απαντήσεις για τις δικές του".

Τότε έκανε μεταβολή και βγήκε απ' την αίθουσα.

Όταν πια είχε απομακρυνθεί, ρώτησα: "Θα ήταν αδιακρισία αν ρωτούσα τι είναι ο κύριος Μπόφιν, του οποίου το όνομα, εδώ που τα λέμε, μου θυμίζει τόσες ευχάριστες ώρες που πέρασα συντροφιά με τον Ντίκενς;"

Ο Ντικ γέλασε. "Ναι, ναι", είπε, "βλέπω ότι πιάνετε τη νύξη. Βέβαια, το πραγματικό του όνομα δεν είναι Μπόφιν, λέγεται Χένρυ Τζόνσον, τον φωνάζουμε όμως Μπόφιν γι' αστείο, αφενός γιατί επαγγέλεται τον σκουπιδιάρη και αφετέρου γιατί ντύνεται πολύ επιδεικτικά και στολίζεται με τόσα χρυσαφικά που θυμίζει βαρώνο του μεσαίωνα. Γιατί όμως να μην το κάνει αφού του αρέσει; Εμείς, ξέρετε, είμαστε επιστήθιοι φίλοι του, κι έτσι είναι φυσικό ν' αστειευόμαστε μαζί του".

Σώπασα για λίγο ύστερα από την απάντηση του Ντικ, εκείνος όμως συνέχισε:

"Είναι ένας υπέροχος άνθρωπος, και δεν μπορεί παρά να τον βάλει κανείς στην καρδιά του· έχει όμως μια αδυναμία: διαθέτει τον χρόνο του για την συγγραφή αντιδραστικών μυθιστορημάτων και είναι πολύ περήφανος που αποδίδει σωστά το τοπικό χρώμα, όπως το αποκαλεί· και καθώς νομίζει ότι έρχεστε από μια ξεχασμένη γωνιά της γης, όπου οι άνθρωποι είναι δυστυχισμένοι, και κατά συνέπεια ενδιαφέροντες για έναν συγγραφέα, περιμένει να πάρει πληροφορίες από σας. Α, θα σας μιλήσει στα ίσια, αυτό είναι σίγουρο. Για το δικό σας καλό, προσέχετέ τον!"

"Όσο γι' αυτό Ντικ", αντέτεινε ο υφαντής πεισμωμένα, "πι-

στεύω ότι τα μυθιστορήματά του είναι πολύ καλά".

"Αλλοίμονο αν δεν το πίστευες", είπε ο Ντικ· "η κοπριά στα λάχανα πάει, τα μαθηματικά και τα αρχαιότροπα μυθιστορήματα έχουν πολλά κοινά σημεία. Νάτος όμως που 'ρχεται πάλι".

"Πράγματι, ο χρυσοπλούμιστος σκουπιδιάρης μας φώναξε από την πόρτα. Σηκωθήκαμε λοιπόν όλοι και βγήκαμε στα προπύλαια· στην αυλή βρισκόταν ένα αμάξι έτοιμο για μας, μ' ένα δυνατό γκρίζο άλογο ζεμένο στους ρυμούς. Το αμάξι τράβηξε αμέσως την προσοχή μου. Ήταν ελαφρό και πρακτικό δίχως να έχει τίποτα το αποκρουστικό στην εμφάνισή του, πράγμα που διακρίνει τα αμάξια του καιρού μας και ιδιαίτερα τα "κομψά"· ήταν, απεναντίας, ωραίο και είχε απλές γραμμές, όπως τα κάρα του Βέσσεξ. Ο Ντικ κι εγώ ανεβήκαμε. Τα κορίτσια, που είχαν βγει στην πόρτα για να μας ξεπροβοδίσουν, μας χαιρετούσαν κουνώντας τα χέρια τους, ο υφαντής κούνησε το κεφάλι του, ενώ ο σκουπιδιάρης, σα να ήταν τροβαδούρος, έκανε μια υπόκλιση γεμάτη χάρη. Ο Ντικ τράβηξε τα γκέμια και φύγαμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Το παζάρι στον δρόμο μας

Απομακρυνθήκαμε απ' το ποτάμι αμέσως, για να βρεθούμε σύντομα στον κεντρικό δρόμο που διατρέχει το Χάμερσμιθ. Σίγουρα πάντως, δεν θάξερα πού βρισκόμουν, αν δεν είχα προσανατολιστεί απ' την ακροποταμιά· και τούτο γιατί η οδός Κινγκ δεν υπήρχε πια και η λεωφόρος περνούσε μέσα από ηλιόλουστα λιβάδια και καλλιεργημένες εκτάσεις που έμοιαζαν με κήπους. Ο ορμίσκος, που προσπεράσαμε πολύ γρήγορα, είχε απαλλαγεί απ' τις βρωμιές και, ενώ βρισκόμαστε πάνω στην όμορφη γέφυρά του, είδαμε να λικνίζονται στα νερά του, που ήταν φουσκωμένα απ' την παλίρροια, ένα σωρό όμορφα σκάφη διαφόρων μεγεθών. Ολόγυρα υπήρχαν σπίτια: μερικά βρίσκονταν δίπλα στο δρόμο κι άλλα μέσα στα λιβάδια· τα μονοπάτια που οδηγούσαν εκεί ήταν όμορφα και όλα τα σπίτια είχαν ωραιότατους κήπους. Ήταν επίσης πολύ καλοχτισμένα και γερά, η εμφάνισή τους όμως θύμιζε αγροτόσπιτα· μερικά απ' αυτά ήταν κτισμένα με κόκκινα τούβλα, σαν τα σπίτια που βρίσκονταν δίπλα στο ποτάμι, τα περισσότερα όμως ήταν από ξύλο ή ασβεστοκονίαμα· αυτά απ' την κατασκευή τους έμοιαζαν τόσο πολύ με μεσαιωνικά σπίτια φτιαγμένα απ' τα ίδια υλικά, που με έκαναν να αισθανθώ ότι βρισκόμουν στον δέκατο τέταρτο αιώνα· αυτή η εντύπωση μάλιστα ενισχύθηκε από τις φορεσιές των ανθρώπων που συναντήσαμε στο δρόμο μας, και οι οποίες δεν ήταν καθόλου "μοντέρνες". Σχεδόν όλοι ήταν χαρωπά ντυμένοι, και ιδιαίτερα οι γυναίκες, που ήταν τόσο συμπαθητικές ή και όμορφες ακόμα, ώστε δεν μπορούσα να μην σκουντάω

τον φίλο μου για να τις δει. Είδα μερικούς ανθρώπους που ήταν σκεπτικοί και πρόσεξα την πολύ γλυκειά έκφραση στα πρόσωπά τους· οι περισσότεροι από τους (πραγματικά πολλούς) ανθρώπους που συναντήσαμε, ήταν φανερά χαρούμενοι και, στα σίγουρα, κανείς δεν φαινόταν δυστυχισμένος.

Νόμιζα ότι ήξερα την λεωφόρο από τις παρόδους, που ακόμα υπήρχαν. Στην βορεινή πλευρά του δρόμου βρισκόταν μια σειρά από χαμηλά κτίρια, που ήταν καλοχτισμένα και ωραία διακοσμημένα, κι έτσι αποτελούσαν μια χτυπητή αντίθεση με τα απλά σπίτια που βρίσκονταν εκεί γύρω. Πίσω από ένα απ' αυτά τα κτίρια διακρινόταν η καλυμμένα με μολυβδόφυλλα στέγη, καθώς και ένα μέρος του τοίχου μιας τεράστιας αίθουσας, που το αρχιτεκτονικό της στιλ έφερε τα καλύτερα στοιχεία από το Σαρακηνό, το Βυζαντινό και το Γοτθικό στιλ της βόρειας Ευρώπης, χωρίς όμως να είναι απομίμηση κανενός απ' αυτά. Στην άλλη πλευρά του δρόμου βρισκόταν ένα οκταγωνικό κτίσμα, που είχε ψηλή στέγη, κι έμοιαζε εξωτερικά με το βαπτιστήριο της Φλωρεντίας· είχε ολόγυρα ένα υπόστεγο που δημιουργούσε ένα περιστύλιο, κι ήταν ένα αληθινό κομψοτέχνημα.

Όλα αυτά τα αρχιτεκτονήματα που βρέθηκαν μπροστά μας τόσο ξαφνικά έπειτ' απ' τα λιβάδια, δεν ήταν απλώς εξαιρετικά όμορφα: γεννούσαν κιόλας την αίσθηση της ομορφιάς και της απλοχεριάς της ζωής, κι έτσι μου έδωσαν τέτοια χαρά, που δεν είχα νιώσει ποτέ άλλοτε στη ζωή μου. Πράγματι, έλαμπα ολόκληρος από ευχαρίστηση. Ο φίλος μου φαίνεται ότι το κατάλαβε, γιατί με κοιτούσε γεμάτος στοργικό ενδιαφέρον. Συναντήσαμε ένα σωρό κάρα τα οποία οδηγούσαν πολύ εμφανίσιμοι και υγιείς άνθρωποι κάθε ηλικίας και φύλου, που φορούσαν πολύ ζωηρόχρωμα ρούχα. Τα κάρα ήταν σαφώς επαγγελματικής χρήσης, γιατί ήταν γεμάτα με πολύ ορεκτικά αγροτικά προϊόντα.

Είπα τότε: "δεν χρειάζεται να ρωτήσω αν αυτό το μέρος είναι το παζάρι, γιατί τούτο είναι ξεκάθαρο· τι σόι παζάρι είναι όμως, που έχει τόση ομορφιά; Κι αυτή η επιβλητική αίθουσα εκεί κάτω τι είναι; Αμ' εκείνο το κτίριο στα νότια;"

"Α", αποκρίθηκε, "αυτό εδώ είναι το παζάρι του Χάμερσμιθ· κι είμαι ευχαριστημένος που σας αρέσει τόσο πολύ, γιατί στ' αλήθεια είναι το καμάρι μας. Η αίθουσα που βρίσκεται μέσα, είναι ο χειμερινός χώρος συναντήσεων, γιατί τα καλοκαίρια ο κατ' εξοχήν τόπος συναθροίσεων είναι τα λιβάδια, που βρίσκονται στο ποτάμι, απέναντι απ' το Μπαρν Ελμς.. Το κτίριο στα δεξιά μας είναι το θέατρό μας: ελπίζω να σας αρέσει".

"Θα 'μουν χαζός αν δεν μου άρεσε", είπα.

Είχε κοκκινίσει λίγο καθώς έλεγε ότι το καμάρωνε κι αυτό, αφού είχε βοηθήσει στο κτίσιμό του: "κατασκεύασα τις μεγάλες πόρτες, που είναι από δαμασκηνό μπρούτζο", συνέχισε. "Θα τις δούμε αργότερα ίσως, τώρα όμως πρέπει να συνεχίσουμε τον δρόμο μας.

Όσο για το παζάρι, αυτή η μέρα δεν είναι κατάλληλη για επίσκεψη, γιατί δεν έχει πολύ κόσμο, θα το δούμε λοιπόν καλύτερα μια άλλη μέρα".

Τον ευχαρίστησα και είπα: "Αυτοί είναι οι συνηθισμένοι άνθρωποι της υπαίθρου; Υπάρχουν κάτι κοπέλλες πανέμορφες ανάμεσά τους".

Καθώς μιλούσα, έπιασα με την άκρη του ματιού το πρόσωπο μιας όμορφης, ψηλής και μελαχρινής γυναίκας, που φορούσε ένα ανοιχτοπράσινο φουστάνι, κατάλληλο για την εποχή· η γυναίκα αυτή μου χάρισε ένα ζεστό χαμόγελο κι ένα ακόμη πιο ζεστό, κατά τη γνώμη μου, στον Ντικ· έτσι για ένα λεπτό σταμάτησα να μιλάω.

"Ρωτώ γιατί δεν βλέπω κανέναν με εμφάνιση χωρικού, όπως θα περίμενα να δω σ' ένα παζάρι — μιλώ βέβαια γι' αυτούς που πουλάνε τα προϊόντα τους εδώ".

"Δεν καταλαβαίνω", απόρησε ο Ντικ· "τι σόι ανθρώπους περιμένατε να δείτε; Και τι εννοείτε λέγοντας "άνθρωποι της υπαίθρου;" Αυτοί είναι οι γείτονες, κι η εμφάνισή τους δεν έχει και μεγάλες διαφορές, απ' άκρο σ' άκρο της κοιλάδας του Τάμεση. Υπάρχουν περιοχές σ' αυτά τα νησιά, όπου το κλίμα είναι πιο τραχύ και πιο βροχερό, κι εκεί το ντύσιμο των ανθρώπων είναι αναγκαστικά λιγότερο κομψό· κι οι ίδιοι έχουν όψη πιο σκληρή απ' τη δική μας. Μερικοί άνθρωποι όμως προτιμούν το δικό τους παρουσιαστικό απ' το δικό μας. Λένε ότι έχει μια ιδιαιτερότητα — αυτή τη λέξη χρησιμοποιούν. Τέλος πάντων, είναι θέμα γούστου. Το γεγονός είναι ότι η επιμιξία ανάμεσά μας έχει συνήθως καλά αποτελέσματα", πρόσθεσε με στοχαστικό ύφος.

Τον άκουσα, παρόλο που το βλέμμα μου ακολουθούσε εκείνο το όμορφο κορίτσι με το μεγάλο καλάθι, που ήταν γεμάτο με πρώιμα μπιζέλια: χάθηκε πίσω απ' την πύλη, κάνοντάς με να νιώσω την απογοήτευση που καταλαμβάνει εκείνον που χάνει απ' τα μάτια του, για πάντα ίσως, ένα συμπαθητικό ή πανέμορφο πρόσωπο που είδε στον δρόμο. Έτσι σώπασα για λίγο, τελικά όμως του απάντησα:

"Θέλω να πω ότι δεν είδα ούτε έναν φουκαρά[9] εδώ πέρα".

Ο Ντικ φάνηκε απορημένος και είπε, σμίγοντας τα φρύδια του: "Είναι πολύ φυσικό αυτό, αν κάποιος δεν αισθάνεται καλά[9] κλείνεται στο σπίτι του ή, στην καλύτερη περίπτωση, κάνει βολτίτσες στον κήπο του: για την ώρα όμως, δεν έχω υπόψη μου κανέναν άρρωστο άνθρωπο. Τι σας έκανε να νομίζετε ότι θα δείτε ανήμπορους ανθρώπους να κυκλοφορούν;"

"Όχι, όχι", είπα εγώ· "δεν εννοώ τους αρρώστους. Μιλάω για τους φτωχούς ανθρώπους, τους εξαθλιωμένους".

"Τι να σας πω", μου αποκρίθηκε πρόσχαρα, "στ' αλήθεια δεν ξέρω για τι μου μιλάτε. Πάντως είναι φανερό ότι πρέπει να πάμε γρήγορα στον προπάππο μου, που θα σας καταλάβει καλύτερα από μένα". Τράβηξε τότε τα γκέμια του Γκρέυλοξ και κατευθυνθήκαμε

προς τα ανατολικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Τα παιδιά

Λίγο πιο πέρα απ' την λεωφόρο Μπρόντγουαιη, τα σπίτια αραίωσαν. Αφού περάσαμε ένα όμορφο μικρό ποταμάκι που διέσχιζε μια δενδροφυτεμένη περιοχή, βρεθήκαμε σε μια άλλη αγορά, μπροστά απ' το δημαρχείο, καταπώς φαινόταν. Αν και τα κατατόπια δεν μου θύμιζαν τίποτα, κατάλαβα πού βρισκόμαστε, γι' αυτό και δεν ένιωσα έκπληξη, όταν ο οδηγός μου είπε πως είμαστε στην αγορά του Κένσινγκτον.

Αμέσως μετά μπήκαμε σ' ένα μικρό δρόμο, στην κάθε πλευρά του οποίου βρισκόταν από ένα μακρόστενο σπίτι, φτιαγμένο από ξύλο και σοβάδες· πάνω απ' το κατώφλι κάθε σπιτιού υπήρχε ένα όμορφο στέγαστρο.

"Αυτό είναι το Κένσινγκτον", είπε ο Ντικ. "Εδώ μαζεύεται πολύς κόσμος, που αποζητά την ομορφιά του δάσους· και οι φυσιοδίφες όμως συχνάζουν εδώ, γιατί η φύση διατηρεί την άγρια ομορφιά της. Αυτή η περιοχή δεν εκτείνεται πολύ προς τον νότο: τα όριά της είναι το Πάντινγκτον και το Νόττινγκ Χιλλ, στα βορειοδυτικά, καθώς και το Πρίμροουζ Χιλ, στα βορειοανατολικά. Μια στενή λωρίδα διασχίζει το Κίνγκσλαντ και φτάνει μέχρι το Στόουκ-Νιούινγκτον και το Κλάπτον, απ' όπου απλώνεται στα υψώματα που περιβάλλουν τους βάλτους Λι. Όπως ξέρετε, από την άλλη πλευρά βρίσκεται το δάσος Έπινγκ. Η περιοχή στην οποία μπαίνουμε τώρα, λέγεται "κήποι του Κένσινγκτον", δεν ξέρω όμως γιατί ονομάζεται έτσι".

Λαχταρούσα να πω ότι εγώ ή ξ ε ρ α πού οφείλεται· υπήρχαν όμως τόσα πράγματα γύρω μου που δ ε ν τα ήξερα, παρά τις υποθέσεις που έκανε, ώστε προτίμησα να σωπάσω.

Ο δρόμος περνούσε μέσα από ένα όμορφο δασάκι, που εκτεινόταν πιο πολύ προς τη βόρεια πλευρά· εκεί, ακόμα κι οι βαλανιδιές και οι πολύκαρπες καστανιές ήταν μεγάλες, για να μη μιλήσουμε για τα δέντρα που αναπτύσσονται πιο γρήγορα και έτσι ήταν θεόρατα: τα περισσότερα απ' αυτά τα δέντρα ήταν, καθώς είδα, πλάτανοι και συκομουριές.

Στη σκιά των δέντρων, που την έσπαγαν κάθε τόσο ριπές λιόφεγγου, ήταν πολύ όμορφα, γιατί η μέρα ήταν αρκετά ζεστή. Η δροσούλα με ηρέμησε και μου προκάλεσε μια τέτοια ψυχική ευφορία, που μ' έκανε να μη θέλω να σταματήσει ποτέ αυτό το μυρωδάτο αεράκι. Ο σύντροφός μου συμμεριζόταν τα αισθήματά μου και έτσι έκανε το άλογο να πηγαίνει πιο σιγά, για να απολαύσει τα αρώματα που ανάδινε το δάσος· το άρωμα της φτέρης που βρισκόταν πλάι

στον δρόμο ήταν το πιο έντονο.

Το δάσος τούτο του Κένσινγκτον ήταν όμορφο, αλλά όχι ερημικό. Συναντήσαμε πολλές παρέες που ˙ρχονταν ή έφευγαν ή περιπλανιόνταν στις παρυφές του. Στις παρέες ήταν και πολλά παιδιά έξι-οχτώ χρόνων, αλλά και δεκαεφτάρικα ακόμα, που μου φάνηκαν εξαιρετικά δείγματα της φυλής τους. ˙Ηταν φανερό ότι διασκέδαζαν για τα καλά: μερικά απ˙ αυτά τα παιδιά στερέωναν μικρές σκηνές στο γρασίδι, ενώ μπροστά από αρκετές άλλες έκαιγαν φωτιές˙ ολόγυρα κρέμονταν κατσαρολικά, όπως στα τσιγγαναριά. Ο Ντικ μου είπε ότι υπήρχαν μερικά μοναχικά σπίτια στο δάσος και πράγματι, είδαμε ένα-δυο. Είπε ακόμα ότι τα περισσότερα ήταν πολύ μικρά και παλιότερα, όταν υπήρχαν δουλοπάροικοι, λέγονταν αγροικίες. ˙Ηταν όμως γραφικά και ταίριαζαν με το περιβάλλον.

"Από παιδιά πρέπει να τα πάνε καλά εδώ", είπα δείχνοντας το παιδομάνι.

"˙Α", αποκρίθηκε ο Ντικ, "δεν είναι όλα τα παιδιά απ˙ αυτή την περιοχή˙ μαζεύονται από όλες τις γύρω περιοχές. Συνήθως το καλοκαίρι φτιάχνουν ομάδες κι έρχονται στα δάση για να διασκεδάσουν, μένοντας μαζί βδομάδες ολόκληρες μέσα σε σκηνές, καθώς βλέπετε. Εμείς τα προτρέπουμε να κάνουν αυτή τη ζωή: έτσι μαθαίνουν να αυτοεξυπηρετούνται και, επιπλέον, μαθαίνουν τις συνήθειες των άγριων ζώων. Και, να σας πω την αλήθεια, όσο λιγότερο μουχλιάζουν μέσα στα σπίτια, τόσο το καλύτερο γι˙ αυτά. Πρέπει να σας πω ακόμα ότι πολλοί μεγάλοι περνούν το καλοκαίρι τους στα δάση˙ οι περισσότεροι όμως απ˙ αυτούς προτιμούν τα μεγάλα, όπως το Γουίντσορ, το δάσος του Ντην και τα βορεινά δάση. Αυτός ο τρόπος ζωής, εκτός από τις άλλες χαρές, τους δίνει την ευκαιρία να καταπιαστούν με σκληρές δουλειές, που — με λύπη μου το λέω — σπανίζουν εδώ και πενήντα χρόνια".

Σταμάτησε απότομα και λίγο μετά είπε: "Σας τα λέω όλα αυτά γιατί καταλαβαίνω ότι πρέπει να απαντώ στα ερωτήματα που γεννιούνται μέσα σας όταν μιλώ, έστω και αν δεν τα θέτετε. Ο συγγενής μου εντούτοις, θα σας λύσει τις απορίες καλύτερα".

Κατάλαβα ότι κόντευα και πάλι να ξεσκεπαστώ, και γι˙ αυτό, μόνο και μόνο για να βγω απ˙ τη δύσκολη θέση, είπα:

"Λοιπόν, αυτοί εδώ οι νεαροί θα ˙ναι φρέσκοι-φρέσκοι για το σχολειό, όταν τελειώσει το καλοκαίρι και έρθει η ώρα της επιστροφής στο σχολείο".

"Σχολείο;" απόρησε ο Ντικ˙ "τι εννοείτε μ˙ αυτή τη λέξη; Δεν βλέπω τι σχέση μπορεί να έχει με τα παιδιά. Μιλάμε για σχολές που εκπαιδεύουν χτίστες, για σχολές ζωγραφικής και, παλιότερα, μιλούσαμε για παιδικά σχολεία˙ ομολογώ", είπε γελώντας, "ότι δεν γνωρίζω άλλου είδους σχολεία".

"Βρε πού μπλέξαμε! Δεν μπορώ να ανοίξω το στόμα μου χωρίς να προκαλέσω καινούργια μπλεξίματα", σκέφτηκα. Δεν σκόπευα

να διορθώσω τον φίλο μου, και θεώρησα ότι θα ˙ταν καλύτερα να μην πω τίποτα σχετικό με τις φάρμες αυτές των παιδιών, που από συνήθεια αποκαλούσα σχολεία, μια και είδα ότι δεν υπήρχαν καν. Μετά από ένα μικρό διάστημα αμηχανίας είπα ότι με αυτή την λέξη εννοούσα ένα σύστημα εκπαίδευσης.

"Εκπαίδευση;" ρώτησε με στοχαστικό ύφος. "Τα Λατινικά μου μού επιτρέπουν να ξέρω ότι αυτή η λέξη προέρχεται από το *educere*, που σημαίνει καθοδηγώ˙ έχω ακούσει μάλιστα να την χρησιμοποιούν, κανείς όμως δεν μπόρεσε να μου δώσει να καταλάβω καλά τη σημασία της".

Μπορείτε να φανταστείτε πόσο έπεσαν στην εκτίμησή μου οι καινούργιοι μου φίλοι, όταν άκουσα αυτή την ειλικρινή ομολογία. Είπα λοιπόν με άκρως περιφρονητικό ύφος ότι εκπαίδευση σημαίνει ένα σύστημα διδασκαλίας για νέους ανθρώπους.

"Γιατί όχι και για μεγάλους ανθρώπους;" ρώτησε τρεμοπαίζοντας τα μάτια του. "Πάντως", συνέχισε, "μπορώ να σας διαβεβαιώσω ότι τα παιδιά μας μαθαίνουν, έστω κι αν δεν υφίστανται ένα "σύστημα διδασκαλίας". Γιατί δεν πρόκειται να βρείτε ούτε ένα απ˙ αυτά τα παιδιά, είτε αγόρι είτε κορίτσι, που να μην ξέρει κολύμπι˙ όλα έχουν συνηθίσει να τρέχουν με τα πόνυ του δάσους — να ένα εκεί κάτω! Καθένα απ˙ αυτά τα παιδιά ξέρει να μαγειρεύει˙ τα μεγαλύτερα μπορούν να θερίζουν, ενώ πολλά ξέρουν να βάζουν αχυροσκεπές και να σκαλίζουν περίτεχνα το ξύλο˙ γνωρίζουν ακόμα πώς να κρατούν ένα μαγαζί. Μπορώ να σας διαβεβαιώσω ότι ξέρουν πολλά πράγματα".

Ναι, αλλά τι γίνεται με την πνευματική εκπαίδευση, την άσκηση του νου τους;" είπα εγώ διευκρινιστικά.

"Μουσαφίρη", μου απάντησε, "μάλλον δεν θα ˙σαστε μαθημένος να κάνετε αυτά τα πράγματα για τα οποία σας μίλησα˙ κι αν όντως είναι έτσι, μη σας περάσει απ˙ το μυαλό ότι δεν χρειάζεται ικανότητα για να τα κάνεις, ή ότι δεν δίνουν ικανοποίηση στο νου: είναι σίγουρο ότι θ˙ αλλάζατε γνώμη, αν βλέπατε ένα παλικαρόπουλο του Ντόρσετσάιρ να στήνει αχυροσκεπές, για παράδειγμα. Πάντως, σας καταλαβαίνω όταν μιλάτε για μελέτη από βιβλία: αυτή είναι μια πολύ απλή υπόθεση. Τα περισσότερα παιδιά, περιτριγυρισμένα καθώς είναι από βιβλία, τα καταφέρνουν στο διάβασμα από τα τέσσερά τους χρόνια, αν και δεν συνέβαινε και παλιότερα αυτό. ˙Οσο για το γράψιμο, δεν τα ενθαρρύνουμε από πολύ νωρίς, γιατί τα ορνιθοσκαλίσματα που κάνουν, — κάνουν μερικά — είναι μια κακή αρχή, που τα οδηγεί σε τσαπατσούλικο γράψιμο˙ και δεν βλέπω την χρησιμότητα του να γράφουν έτσι, όταν η τυπογραφία είναι τόσο εύκολη υπόθεση. Αντιλαμβάνεστε βέβαια ότι αγαπάμε τον όμορφο γραπτό λόγο˙ πολλοί άνθρωποι εκδίδουν τα βιβλία τους όταν τα γράψουν ή τα δίνουν σε άλλους για να τα εκδόσουν˙ αναφέρομαι σε βιβλία που δεν χρειάζεται να εκδοθούν σε πολλά

αντίτυπα, ποιήματα δηλαδή και άλλα παρόμοια. Βέβαια, μπαίνω σε ξένα χωράφια μ' αυτά που σας λέω· πρέπει όμως να με συγχωρήσετε, γιατί ενδιαφέρομαι γι' αυτά τα θέματα, μια και είμαι κι εγώ ένας καλούτσικος συγγραφέας".

"Δε μου λέτε", ρώτησα, "τα παιδιά δεν μαθαίνουν τίποτ' άλλο, όταν είναι εντάξει με την γραφή και την ανάγνωση, ξένες γλώσσες ας πούμε;"

"Μα βέβαια", είπε, "μερικές φορές, προτού καν αποκτήσουν την ικανότητα να διαβάζουν, μπορούν να μιλούν Γαλλικά, που είναι η γλώσσα που μιλιέται πιο κοντά, στην αντίπερα όχθη· ακόμη μαθαίνουν από μικρή ηλικία τα Γερμανικά, που μιλιούνται από πάρα πολλές κοινότητες και κοινόβια της ενδοχώρας. Αυτές είναι οι κυριότερες γλώσσες σε τούτα τα νησιά, μαζί με τα Αγγλικά και τα Ουαλλικά ή τα Ιρλανδέζικα, που είναι μια άλλη μορφή των Ουαλλικών. Τα παιδιά τις μαθαίνουν πολύ γρήγορα, γιατί όλοι οι μεγάλοι τις μιλούν, κι εκτός απ' αυτό, οι ξένοι μας φέρνουν συχνά τα παιδιά τους μαζί: έτσι τα μικρά συναναστρέφονται και μαθαίνουν το ένα τη γλώσσα του άλλου".

"Και οι αρχαίες γλώσσες;" τον ρώτησα.

"Α", αποκρίθηκε, "μαθαίνουν κυρίως Λατινικά και Ελληνικά μαζί με τις σύγχρονες γλώσσες, όταν βέβαια ενδιαφέρονται να κάνουν κάτι παραπάνω".

"Και η ιστορία; Πώς διδάσκετε την ιστορία;"

"Φυσικά", απάντησε, "όταν ένας μπορεί να διαβάζει, διαλέγει τα βιβλία που του αρέσουν· και μπορεί ευκολότατα να πληροφορηθεί ποια είναι τα καλύτερα συγγράμματα σχετικά μ' ένα ορισμένο θέμα, ή να λύσει τις απορίες του πάνω σ' αυτά που διαβάζει, με τη βοήθεια κάποιου που ξέρει".

"Για πείτε μου", συνέχισα, "τι άλλο μαθαίνουν; Υποθέτω ότι δεν ασχολούνται όλοι με την ιστορία".

"Όχι, όχι, μερικοί δεν πολυνοιάζονται γι' αυτή: στην πραγματικότητα, δε νομίζω ότι ενδιαφέρονται πολλοί. Άκουσα τον προπάππο μου να λέει ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται πολύ για την ιστορία σε περιόδους αναταραχής, σύγχυσης και συγκρούσεων· και μεις", είπε ο φίλος μου με ένα πλατύ, καλωσυνάτο χαμόγελο, "έχουμε απαλλαγεί απ' αυτά τώρα, στ' αλήθεια. Πολλοί άνθρωποι διαβάζουν πράγματα σχετικά με την κατασκευή διαφόρων αντικειμένων και με την αιτιότητα: έτσι οι γνώσεις μας αυξάνουν σταθερά. Μερικοί, όπως ακούσατε από τον φίλο μας τον Μπομπ εκεί που βρεθήκαμε, διαθέτουν αρκετό απ' τον χρόνο τους για τα μαθηματικά. Δεν βγαίνει τίποτα με το να εμποδίζεις τους ανθρώπους να κάνουν αυτό που προτιμούν".

"Δεν μπορείς να πεις βέβαια ότι τα παιδιά μαθαίνουν όλα αυτά τα πράγματα, έτσι δεν είναι;" ρώτησα.

"Αυτό εξαρτάται απ' το τι εννοείτε με τη λέξη παιδιά και δεν

πρέπει να ξεχνάτε πόσο διαφέρουν το ένα απ' τ' άλλο", απάντησε. "Σε γενικές γραμμές δεν διαβάζουν πολλά βιβλία μέχρι τα δεκαπέντε τους, εκτός από μερικά βιβλία με ιστορίες. Δεν ενθαρρύνουμε την πρόωρη βιβλιοφαγία· εντούτοις, υπάρχουν μερικά παιδιά που επιδίδονται στο διάβασμα από πολύ μικρή ηλικία, πράγμα που μάλλον δεν είναι καλό γι' αυτά. Όμως δεν τα εμποδίζουμε, γιατί αυτό δεν θα έφερνε θετικό αποτέλεσμα, εξάλλου, σε πάρα πολλές περιπτώσεις, αυτή η τάση δεν κρατάει πολύ, και βρίσκουν τον δρόμο τους προτού πατήσουν τα είκοσί τους χρόνια. Βλέπετε, τα παιδιά συνήθως μιμούνται τους μεγαλύτερούς τους, κι όταν βλέπουν ότι οι περισσότεροι γύρω τους κάνουν πραγματικά διασκεδαστικές δουλειές, όπως το κτίσιμο σπιτιών, το πλακόστρωμα των δρόμων, η περιποίηση των κήπων και όλα τα συναφή, θέλουν να τις κάνουν και τα ίδια· έτσι δε νομίζω ότι πρέπει να φοβόμαστε πως θα έχουμε σωρεία ανθρώπων, που η εκπαίδευσή τους είναι βασισμένη στα βιβλία".

Τι μπορούσα να πω; Κάθησα στ' αυγά μου, γιατί φοβόμουν ότι θα είχα πάλι μπλεξίματα, αν μιλούσα. Εκτός απ' αυτό, κοιτούσα ολόγυρα με τα μάτια μου ορθάνοιχτα και αναρωτιόμουν, καθώς το άλογο συνέχιζε το δρόμο του, πότε θα φτανε στο κυρίως Λονδίνο και πόσο αλλαγμένο θα ήταν.

Όμως ο σύντροφός μου δεν ήταν διατεθειμένος να σταματήσει προτού ολοκληρώσει το θέμα του και συνέχισε τους στοχασμούς του:

"Πάντως, δεν νομίζω ότι παθαίνουν και μεγάλο κακό αυτοί που μεγαλώνουν μέσα στα βιβλία. Είναι σκέτη απόλαυση να βλέπεις αυτούς τους ανθρώπους ευτυχισμένους με μια δουλειά που λίγοι την θέλουν. Εκτός απ' αυτό, τούτοι οι μελετητές είναι συνήθως πολύ προσηνείς άνθρωποι· είναι τόσο ευγενικοί και καλοδιάθετοι, όσο και σεμνοί· και συνάμα είναι πρόθυμοι να μεταδώσουν σ' όλους τις γνώσεις τους. Στ' αλήθεια, συμπάθησα πάρα πολύ όσους έτυχε να συναντήσω".

Αυτά τα λόγια μου φάνηκαν τόσο περίεργα, που ήμουν έτοιμος να του κάνω κι άλλη ερώτηση, όταν είδα από το ύψωμα που βρισκόμαστε εκείνη τη στιγμή ένα επιβλητικό κτίριο, που δέσποζε στην άκρη ενός μεγάλου ξέφωτου του δάσους: το περίγραμμα του κτιρίου μου ήταν γνωστό και όταν κατάλαβα περί τίνος πρόκειται, ξεφώνισα: "Το Αββαείο του Γουεστμίνστερ!"[10]

"Ναι", είπε ο Ντικ, "το Αββαείο του Γουεστμίνστερ ή μάλλον ό,τι απόμεινε απ' αυτό".

"Γιατί, τι του κάνατε;" αναφώνησα με τρόμο.

"Τι του κάναμε;" αποκρίθηκε, "τίποτα το ιδιαίτερο, εκτός από ένα καλό καθάρισμα. Το εξωτερικό μέρος όμως είχε καταστραφεί αρκετούς αιώνες πριν, όσο για το εσωτερικό, διατηρεί την ομορφιά του μετά απ' το μεγάλο ξεκαθάρισμα, που έγινε πριν από εκατό χρόνια. Τότε διώχτηκαν απ' τα μνημεία οι αγύρτες και οι απατεώνες,

που είχαν δημιουργήσει εκεί μια άθλια κατάσταση, όπως λέει ο προπάππος μου".

Προχωρήσαμε λίγο και αφού κοίταξα στα δεξιά μου, είπα με έκδηλο τον τόνο της αβεβαιότητας: "Για φαντάσου, υπάρχουν ακόμα τα κτίρια της Βουλής! Τα χρησιμοποιείτε ακόμη;"

Ο Ντικ έσκασε τότε στα γέλια και χρειάστηκε κάμποση ώρα για να μπορέσει να ελέγξει τον εαυτό του, ύστερα με χτύπησε φιλικά στην πλάτη και μου είπε:

"Σας καταλαβαίνω, γειτονα, δεν έχετε άδικο που απορείτε γιατί τα κρατάμε όρθια˙ εγώ γνωρίζω κάτι σχετικά μ˙ αυτό, κι έχω και μερικά βιβλία, που μου έδωσε ο γέρος συγγενής μου, σχετικά με το παράξενο παιχνίδι που έπαιζαν εκεί. Αν τα χρησιμοποιούμε, λέει! Να σας πω πώς τα χρησιμοποιούμε: πρώτα ως χώρο για μια δευτερεύουσα αγορά, κι έπειτα ως αποθήκες κοπριάς˙ κι αφού βρίσκονται δίπλα στο ποτάμι, είναι πολύ βολικά γι˙ αυτό τον σκοπό. Απ˙ ό,τι ξέρω, σκόπευαν να κατεδαφίσουν αυτά τα κτίρια, στην αρχή της δικιάς μας εποχής˙ υπήρχε όμως τότε, όπως μου είπαν, μια παράξενη αρχαιόφιλη εταιρεία[11], που είχε προσφέρει ορισμένες υπηρεσίες παλιά, και εναντιώθηκε αμέσως στην καταστροφή των κτιρίων, όπως εξάλλου είχε κάνει με πολλά άλλα κτίρια, τα οποία ο κόσμος θεωρούσε άχρηστα και ενοχλητικά. Η εταιρεία αυτή ήταν τόσο ενεργητική και πρόβαλε τόσο πειστικά επιχειρήματα, που συνήθως επέβαλλε τις απόψεις της˙ και δεν σας κρύβω ότι σε τελευταία ανάλυση είμαι ευχαριστημένος γι˙ αυτό: γιατί, για να πούμε και του στραβού το δίκιο, αυτά τα άκομψα παλιά κτίρια χρησιμεύουν, στην χειρότερη περίπτωση, ως μέτρο σύγκρισης για τα καλαίσθητα που χτίζουμε εμείς τώρα. Θα δείτε μερικά παλιά κτίρια σε τούτα τα μέρη, όπως αυτό στο οποίο μένει ο προπάππος μου και ένα άλλο μεγάλο, που λέγεται Σαιντ Πωλ. Καταλαβαίνετε βέβαια, ότι δεν μας κοστίζει τίποτα, το ν˙ αφήσουμε όρθια αυτά τα κακάσχημα κτίρια, δεδομένου ότι μπορούμε κάλλιστα να κτίσουμε αλλού. Ούτε υπάρχει λόγος ν˙ ανησυχούμε για το αν θα υπάρχει ευχάριστη εργασία σ˙ αυτές τις περιπτώσεις, γιατί πάντα υπάρχουν δυνατότητες για δουλειά σ˙ ένα καινούργιο κτίριο, ακόμα κι αν δεν είναι φανταχτερό. Για παράδειγμα, αν μου έλεγαν να φτιάξω ένα σπίτι, θα θυσίαζα σχεδόν ολόκληρο τον γύρω χώρο, προκειμένου να εξασφαλίσω ευρυχωρία και άνεση κινήσεων μ έ σ α στο σπίτι, πράγμα που για μένα είναι πολύ σημαντικό. Δεν πρέπει να ξεχνάμε και την διακόσμηση, που μπορεί εύκολα να γίνει υπερβολική στα κανονικά σπίτια, ενώ μπορεί να είναι σχεδόν ανύπαρκτη στις αγορές και σε άλλους παρόμοιους χώρους. Πρέπει να σας πω, πάντως, πως ο προπάππος μου μού λέει μερικές φορές ότι έχω μανία με το ζήτημα της κατασκευής ωραίων κτιρίων˙ πράγματι, πιστεύω α κ ρ ά δ α ν τ α ότι η δημιουργική δύναμη της ανθρωπότητας χρησιμεύει σ˙ αυτήν, κυρίως για τέτοιου είδους δουλειές, γιατί σ˙ αυτή την κατεύθυνση,

η δουλειά που μπορεί να γίνει δεν έχει τελειωμό, σε αντίθεση μ˙ άλλες όπου υπάρχουν κάποια όρια".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI
Μερικά ψώνια

Ενώ μιλούσε ακόμα, βγήκαμε ξαφνικά από το δάσος και βρεθήκαμε σ˙ ένα μικρό δρόμο με ωραία σπίτια, που λεγόταν, καθώς μου είπε, Πικαντίλλυ. Τα ισόγεια αυτών των σπιτιών, έμοιαζαν με καταστήματα. Απ˙ ό,τι μπορούσα να δω, οι κάτοικοι δεν είχαν ιδέα από αγοραπωλησίες. Τα διάφορα προϊόντα ήταν εκτεθειμένα στις καλοσχεδιασμένες βιτρίνες για να ελκύσουν την προσοχή του κόσμου˙ πολλοί κάθονταν να χαζέψουν, κι άλλοι έβγαιναν φορτωμένοι με πακέτα, όπως συμβαίνει σε μια πραγματική αγορά. Και στις δύο πλευρές του δρόμου υπήρχαν κομψές στοές για την προστασία των πεζών, όπως σε μερικές παλιές Ιταλικές πόλεις. Στα μισά του δρόμου περίπου, ένα τεράστιο κτίριο, απ˙ αυτά που είχα συνηθίσει πια να βλέπω, μου έδωσε να καταλάβω ότι κι αυτό ήταν κάποιο κέντρο, και είχε τα δικά του δημόσια κτίρια.

"Εδώ, καθώς βλέπετε, είναι μια άλλη αγορά, διαφορετικά σχεδιασμένη από τις περισσότερες: τα επάνω πατώματα αυτών των σπιτιών χρησιμεύουν για πανσιόν. Κι αυτό γίνεται γιατί πολλοί άνθρωποι απ˙ όλη τη χώρα συνηθίζουν να μαζεύονται εδώ κάθε τόσο, μια και η περιοχή είναι πολύ πυκνοκατοικημένη, πράγμα που θα μπορέσετε να διαπιστώσετε αργότερα. Υπάρχουν βέβαια άνθρωποι που τους αρέσει η πολυκοσμία˙ σε μένα πάντως δεν αρέσει".

Βλέποντας πόσο πολύ είχε κρατήσει μια παράδοση, δεν μπόρεσα να μη χαμογελάσω. Εκεί βρισκόταν το φάντασμα του Λονδίνου, που επιβεβαίωνε ακόμα την ιδιότητά του ως κέντρου — ως πνευματικού κέντρου, για ν˙ ακριβολογούμε. Εντούτοις, δεν είπα τίποτε, παρά μονάχα του ζήτησα να οδηγεί πολύ αργά, για να βλέπω τα πράγματα στους πάγκους, που ήταν πολύ όμορφα.

"Ναι", συνέχισε ο Ντικ, "αυτή είναι μια πολύ καλή αγορά με ωραία πράγματα, πρώτης ποιότητας, μια και τα δεύτερης διαλογής προϊόντα, όπως τα λάχανα, τα γογγύλια, η μπύρα, το λάγγερ και τα παρόμοια, προορίζονται για την αγορά του Κοινοβουλίου, που 'ναι εξάλλου εδώ κοντά".

Τότε με κοίταξε μ˙ ένα περίεργο τρόπο και με ρώτησε αν ήθελα να ψωνίσω τίποτα. Εγώ κοίταξα τα κουρέλια που φορούσα και τα οποία είχα προηγουμένως συγκρίνει με την όμορφη αμφίεση των πολιτών που είχαμε συναντήσει και σκέφτηκα πως, εφόσον, απ˙ ό,τι φαινόταν σε λίγο θ˙ αποτελούσα αξιοπερίεργο φαινόμενο και θα διασκέδαζα με την εμφάνισή μου αυτούς τους κατεξοχήν πρόσχαρους ανθρώπους, θάταν καλύτερα να μη μοιάζω τόσο πολύ με απολυμένο

λογιστή πλοίου. Παρ' όλα αυτά, το χέρι μου βυθίστηκε για άλλη μι φορά στην τσέπη για ν' ακουμπήσει, προς μεγάλη μου απογοήτευ ση, δυο σκουριασμένα παλιόκλειδα, που ήταν τα μόνα μεταλλικ αντικείμενα που είχα. Θυμήθηκα τότε ότι είχα βγάλει τα χρήματ που είχα μαζί μου κατά την διάρκεια της συζήτησής μας σ' εκείν τη μεγάλη αίθουσα στο Χάμερσμιθ, για να τα δείξω στην ομορφού λα, που τη λέγανε 'Αννυ, και τα 'χα αφήσει έκεί πέρα. Κατσούφια σα λοιπόν κι ο Ντικ, κοιτώντας με, είπε σε πολύ ζωηρό τόνο:

"Ε, μουσαφίρη, τι πάθατε πάλι; Σας τσίμπησε καμιά σφήκα;"

"Όχι", απάντησα, "αλλά ξέχασα κάτι στο Χάμερσμιθ".

"Δεν πειράζει", είπε ο Ντικ, "μπορείτε να βρείτε σ' αυτή την αγορά το ίδιο πράγμα, ό,τι κι αν είναι αυτό που ξεχάσατε, πάψτε λοιπόν να σκοτίζεστε γι' αυτό".

Είχα πια συνέλθει, όταν μου έλεγε αυτά, κι επειδή θυμήθηκα τις εκπληκτικές συνήθειες της χώρας και δεν είχα όρεξη για καμιά διά λεξη περί πολιτικής οικονομίας ή για το νομισματικό σύστημα του Εδουάρδου, είπα:

"Τα ρούχα μου — θα μπορούσα; Τέλος πάντων, τι νομίζεις ότι μπορεί να γίνει μ' αυτά;"

Δεν έδειξε την παραμικρή διάθεση να γελάσει κι είπε με σοβαρό ύφος:

"Α, μην πάρετε καινούργια ρούχα ακόμα. Ξέρετε, ο προπάππος μου είναι αρχαιόφιλος και θα του άρεσε να σας δει ακριβώς όπως είστε. Εξάλλου — πώς να το πω, δεν είναι σωστό να σας κάνω κήρυγμα — αλλά σίγουρα δεν θα ήταν σωστό να στερήσετε από τον κόσμο την χαρά του να μελετήσει την αμφίεσή σας, με το να κάνετε τον εαυτό σας ίδιο κι απαράλλαχτο μ' όλους τους άλλους. Το καταλαβαίνετε αυτό, δεν είναι έτσι;"

Δεν αισθανόμουν καμιά υποχρέωση να παίζω το σκιάχτρο ανάμεσα σ' αυτούς τους λάτρεις της ομορφιάς, κατάλαβα όμως ότι είχα να κάνω με μια βαθιά ριζωμένη προκατάληψη κι ότι δεν θα 'ταν σωστό να τσακωθώ με τον καινούργιο μου φίλο. Περιορίστηκα λοιπόν σ' ένα "μα βέβαια, φυσικά".

"Μπορείτε να δείτε και το εσωτερικό αυτών των σπιτιών", είπε με χαρούμενο ύφος ο Ντικ. "Σκεφτείτε τι θέλετε".

"Θα μπορούσα να πάρω λίγο καπνό και μια πίπα;" τον ρώτησα.

"Ασφαλώς", έκανε. "Έπρεπε να σας ρωτήσω πιο πριν. Φοβάμαι ότι έχει δίκιο ο Μπομπ, που λέει ότι εμείς που δεν καπνίζουμε, είμαστε πολύ εγωιστές. Ελάτε μαζί μου, εδώ έχει ένα μέρος που είναι ό,τι πρέπει".

Τράβηξε τότε τα γκέμια και κατέβηκε' εγώ τον ακολούθησα. Μια πολύ όμορφη γυναίκα, ντυμένη υπέροχα μ' ένα ολομέταξο φόρεμα με σχέδια, περπατούσε αργά χαζεύοντας τις βιτρίνες. Στην παράκληση του Ντικ, να κρατήσει το άλογο για λίγη ώρα, όσο θα 'μαστε μέσα, απάντησε μ' ένα καταφατικό νεύμα κι ένα γλυκό χαμό-

γελο κι άρχισε να χαϊδεύει το άλογο με τ' όμορφό της χέρι.

"Τι όμορφο πλάσμα που 'ναι τούτο!", είπα στον Ντικ καθώς μπαίναμε.

"Ποιο, ο γερο-Γκέυλοξ;" έκανε μ' ένα πονηρό χαμόγελο στα χείλη.

"Όχι βέβαια, εννοώ την κυρία".

"Α, ναι, είναι όντως όμορφη", αποκρίθηκε. "Είναι ευτυχές το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές, κι έτσι ο καθένας μπορεί να βολευτεί με κάποια που του ταιριάζει: σε διαφορετικές συνθήκες, φοβάμαι ότι θα πιανόμαστε στα χέρια για χάρη τους. Βέβαια", συνέχισε κάνοντας το ύφος του πολύ σοβαρό, "δεν ισχυρίζομαι ότι αυτό έχει πάψει να συμβαίνει' ακόμη και τώρα, έχουμε παρατράγουδα πού και πού. Η αγάπη βλέπετε, δεν έχει και πολλή λογική, και η διαστροφή μαζί με το πείσμα και την ισχυρογνωμοσύνη υπάρχουν σε μεγαλύτερη έκταση απ' όση νομίζουν μερικοί απ' τους ηθικολόγους μας". Το πρόσωπό του έγινε πιο σκυθρωπό, κι είπε: "Ναι, δεν είναι ούτε ένας μήνας που είχαμε ένα σοβαρό ατύχημα, το οποίο στο τέλος κόστισε τη ζωή δύο ανδρών και μιας γυναίκας και μας έθλιψε πολύ για κάποιο χρονικό διάστημα. Μη με ρωτάτε γι' αυτό τώρα, ίσως να σας μιλήσω γι' αυτό μιαν άλλη φορά".

Το κατάστημα όπου μπήκαμε, είχε έναν πάγκο και ράφια στους τοίχους, κι όλα μέσα ήταν πολύ νοικοκυρεμένα, χωρίς ωστόσο να υπάρχει καμιά προσπάθεια εντυπωσιασμού. Σε γενικές γραμμές, δεν διέφερε από τα μαγαζιά που ήξερα. Μέσα ήταν δύο παιδιά: ένα μελαχρινό αγόρι γύρω στα δώδεκα, που διάβαζε ένα βιβλίο, και ένα χαριτωμένο κοριτσάκι, μεγαλύτερο κατά ένα χρόνο περίπου, που καθόταν πίσω απ' τον πάγκο και διάβαζε κι αυτό. Προφανώς, ήταν αδελφάκια.

"Καλή σας μέρα γειτονόπουλα", είπε ο Ντικ. "Ο φίλος μου από 'δω θέλει λίγο καπνό και μια πίπα, μπορείτε να τον εξυπηρετήσετε;"

"Μα βέβαια", είπε το κοριτσάκι με ζωηράδα αλλά και σεμνότητα συνάμα, που ήταν διασκεδαστική. Το αγόρι σήκωσε τα μάτια του και άρχισε να παρατηρεί την ξενική μου εμφάνιση, σε λίγο όμως κοκκίνισε κι έσκυψε το κεφάλι του, σα να 'ξερε ότι η συμπεριφορά του δεν ήταν σωστή.

"Αγαπητέ γείτονα", είπε η κοπελίτσα, παίρνοντας το πιο επίσημο ύφος που θα μπορούσε να έχει ένα παιδί που παίζει τον καταστηματάρχη, "τι μάρκα καπνό προτιμάτε;"

"Λατάκια", της απάντησα, έχοντας όμως την εντύπωση ότι συμμετείχα σ' ένα παιδιάστικο παιχνίδι κι ότι τελικά δεν θα έπαιρνα αυτό που ήθελα. Το κορίτσι τότε έβγαλε ένα χαριτωμένο καλαθάκι από ένα ράφι που 'ταν δίπλα του, πήγε σ' ένα δοχείο και πήρε ένα σωρό καπνό από μέσα' μετά έφερε το γεμάτο καλαθάκι μπροστά μου, πάνω στον πάγκο, όπου όχι μόνο είδα, αλλά και μύρισα τον

εξαιρετικής ποιότητας καπνό, και μάλιστα της μάρκας που ζήτησα.

"Μα δεν τον ζύγισες", απόρησα· "και πόσο να πάρω, δεν ξέρω".

"Α, σας συμβουλεύω να καλογεμίσετε το σακκούλι σας, γιατί μπορεί να βρεθείτε σε μέρη όπου δεν θα υπάρχει Λατάκια. Πού είναι το σακκούλι σας;"

Ψαχούλεψα τις τσέπες μου και τελικά έβγαλα την βαμβακερή καπνοσακούλα μου. Η κοπελίτσα όμως δεν την είδε με καλό μάτι και είπε:

"Αγαπητέ γείτονα, μπορώ να σας δώσω κάτι πολύ καλύτερο απ' αυτό το κουρελόπανο". Έψαξε τότε σ' όλο το κατάστημα, και λίγο μετά, καθώς ερχόταν προς το μέρος μου, σφύριξε κάτι στ' αυτί του αγοριού, που σηκώθηκε και βγήκε έξω. Το κορίτσι κρατούσε με τις άκρες των δαχτύλων μια κόκκινη σακούλα από δέρμα σεβρό με όμορφα κεντήματα και είπε, "να, διάλεξα μια για σας, είναι όμορφη και πολύ ανθεκτική".

Άρχισε τότε να την γεμίζει με τον καπνό, μου την έδωσε και είπε:

"Τώρα για την πίπα πρέπει να με εμπιστευτείτε ξανά, έχουμε τρεις πολύ ωραίες, που μόλις τις παραλάβαμε".

Εξαφανίστηκε και πάλι, για να 'ρθει σε λίγο κρατώντας μια πίπα με μεγάλο λουλά, που ήταν φτιαγμένη από σκληρό ξύλο και εξαιρετικά λεπτοδουλεμένη· ήταν ακόμη επίχρυση και είχε πάνω της πολύτιμα πετράδια. Κοντολογής, επρόκειτο για το πιο όμορφο κομψοτέχνημα που είχα δει ποτέ· ήταν καλύτερη ακόμα κι απ' τα πιο ωραία δείγματα της Γιαπωνέζικης χειροτεχνίας.

"Πω, πω, πω!", αναφώνησα όταν το είδα· "αυτό πάει πολύ για μένα, είναι κάτι που μόνο ένας αυτοκράτορας θα μπορούσε να έχει. Εκτός αυτού, είμαι σίγουρος ότι θα το χάσω, πάντα χάνω τις πίπες μου".

Το παιδί φάνηκε πολύ στενοχωρημένο και με ρώτησε: "Δεν σας αρέσει, γείτονα;"

"Μα βέβαια", είπα εγώ, "φυσικά μου αρέσει".

"Λοιπόν, αφού σας αρέσει πρέπει να την πάρετε, και να μη σας σκοτίζει η πιθανότητα να την χάσετε. Κι αν τη χάσετε τι έγινε; Θα την βρει κάποιος άλλος και θα την χρησιμοποιήσει, ενώ εσείς μπορείτε να πάρετε μια άλλη".

Έπιασα στα χέρια μου την πίπα για να την περιεργαστώ, κι ενώ το έκανα αυτό, δεν πρόσεξα, και ρώτησα πώς θα μπορούσα να πληρώσω για ένα αριστούργημα σαν εκείνο. Ο Ντικ ακούμπησε το χέρι του στον ώμο μου καθώς μιλούσα και, όταν τον αντίκρυσα, πρόσεξα το ειρωνικό του βλέμμα, που μ' εμπόδισε να φανερώσω γι' άλλη μια φορά, ότι πίστευα σε αξίες μιας εμπορικής ηθικής που δεν υπήρχε πια. Έτσι κοκκίνισα και κατάπια την γλώσσα μου, ενώ το κορίτσι με κοιτούσε με πολλή σοβαρότητα, σαν να ήμουν ένας ξένος, που έκανε λεκτικές γκάφες· ήταν δα φανερό ότι δεν κατάλαβε

ούτε στο ελάχιστο τι εννούσα.

"Δεν έχω λόγια να σ' ευχαριστήσω", είπα στο τέλος πολύ διαχυτικά, καθώς έβαζα την πίπα στην τσέπη μου, χωρίς να έχω την παραμικρή αμφιβολία για το ότι σε λίγο θα βρισκόμουν μπροστά σε κάποιο δικαστήριο.

"Σας παρακαλώ, δεν κάνει τίποτα", είπε η κοπελίτσα, μιμούμενη το ύφος ενός μεγάλου με πολύ ευγενικούς τρόπους, πράγμα που ήταν πολύ παράξενο. "Είναι τόσο μεγάλη χαρά να εξυπηρετείς ηλικιωμένους κυρίους τόσο αξιαγάπητους, ιδιαίτερα μάλιστα όταν έρχονται από τόσο μακριά, όπως εσείς.

"Ναι, αγαπητή μου", της απάντησα, "είμαι κοσμογυρισμένος".

Καθώς είπα αυτό το ψέμα από ευγένεια και μόνο, ξαναμπήκε το παλικαράκι, κρατώντας ένα δίσκο, με τον οποίο μετέφερε ένα ψηλόλιγνο μπουκάλι και δυο ωραία ποτήρια. "Γείτονες", είπε η κοπέλα (μιλούσε μόνο εκείνη, γιατί ο αδελφός της ήταν προφανώς πολύ ντροπαλός), "σας παρακαλούμε να πιείτε ένα ποτήρι στην υγειά μας προτού φύγετε, μια και δεν έχουμε κάθε μέρα ξένους σας εσάς".

Τότε το αγόρι ακούμπησε τον δίσκο πάνω στον πάγκο και γέμισε τα ποτήρια με κρασί ανοιχτόχρωμο, κάνοντας με προσοχή τις κινήσεις του. Με πολλή προθυμία ήπια το κρασί, γιατί η μέρα ήταν ζεστή κι ήμουν διψασμένος. Σκέφτηκα ότι ήμουν ακόμα στη γη, και ότι τα σταφύλια του Ρήνου δεν είχαν χάσει ακόμα το υπέροχο άρωμά τους, γιατί το πιο καλό Στάινμπεργκ που είχα πιει, ήταν αυτό που ήπια εκείνο το πρωινό. Λογάριαζα μάλιστα να ρωτήσω τον Ντικ πώς τα κατάφερναν κι έφτιαχναν τόσο φίνο κρασί, τη στιγμή που δεν υπήρχαν πια εργάτες υποχρεωμένοι να πίνουν ξύδι, αντί για το νέκταρ που οι ίδιοι παρήγαγαν.

"Δεν θα πιείτε ένα ποτήρι στην υγειά μας, αγαπητά γειτονόπουλα;", ρώτησα.

"Δεν πίνω κρασί", είπε η κοπελίτσα· "προτιμώ την λεμονάδα: εύχομαι όμως να υγιαίνετε".

"Κι εμένα μ' αρέσει η τζιτζιμπύρα", είπε το παλικαράκι.

Για δες, σκέφτηκα, ούτε τα γούστα των παιδιών έχουν αλλάξει πολύ. Τα χαιρετήσαμε λοιπόν και βγήκαμε από το μαγαζί.

Με μεγάλη απογοήτευση, σαν αυτή που νιώθει κανείς όταν χαλάει ένα όμορφο όνειρο, είδα έναν ψηλό γέροντα να κρατάει το άλογό μας στη θέση της όμορφης γυναίκας. Μας εξήγησε ότι η κοπέλα δεν μπορούσε να περιμένει, και γι' αυτό είχε πάρει τη θέση της, μας έκλεισε κιόλας το μάτι και γέλασε όταν είδε πώς έπεσαν τα μούτρα μας· γελάσαμε λοιπόν κι εμείς αφού δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε άλλο.

"Πού πάτε;" ρώτησε τον Ντικ.

"Στο Μπλούμσμπερυ".

"Αν δεν θέλετε να είστε μόνοι, θα 'ρθω μαζί σας", είπε ο γέρο-

ντας.

"Εντάξει", του απάντησε ο Ντικ˙ "πείτε μου όταν θέλετε να κατέβετε, κι εγώ θα σταματήσω. Λοιπόν, ξεκινάμε".

Στον δρόμο ρώτησα το γέροντα αν τα παιδιά εξυπηρετούν τους ανθρώπους στις αγορές. "Αυτό είναι πολύ συνηθισμένο", μου απάντησε, "αν και δεν γίνεται πάντα. Φυσικά, τα παιδιά δεν σηκώνουν βάρη, αλλά κάνουν όλα τ˙ άλλα. Τους αρέσει ν˙ ασχολούνται μ˙ αυτά, και τους κάνει καλό, γιατί περνούν πολλά προϊόντα απ˙ τα χέρια τους και μαθαίνουν πώς είναι φτιαγμένα, ποια είναι η προέλευσή τους, και διάφορα άλλα. Και η ίδια η δουλειά βέβαια είναι τόσο εύκολη, που μπορεί να την κάνει ο καθένας. Λέγεται ότι τον παλιό καιρό υπήρχαν πολλοί άνθρωποι που βασανίζονταν, από γενιά σε γενιά, από μια αρρώστια η οποία ονομαζόταν αδράνεια˙ αυτό συνέβαινε γιατί ήταν οι κατευθείαν απόγονοι εκείνων, που στους άσχημους καιρούς ανάγκαζαν άλλους ανθρώπους να δουλεύουν γι˙ αυτούς — ξέρετε, αυτοί που στα ιστορικά βιβλία αποκαλούνται δουλοκτήτες ή αγοραστές εργατικής δύναμης[12]. Το λοιπόν, αυτοί οι άνθρωποι που έπασχαν από αδράνεια, δούλευαν σε μικρομάγαζα ό λ η τους τη ζωή, γιατί δεν είχαν ικανότητες για τίποτε άλλο. Νομίζω μάλιστα ότι σε μια περίοδο τους είχαν αναγκάσει να κάνουν τέτοιες δουλειές, γιατί γίνονταν τόσο άσχημοι κι έκαναν τόσο άσχημα παιδιά, αν η ασθένειά τους δεν αντιμετωπιζόταν δόντως, (ιδιαίτερα οι γυναίκες υπέφεραν απ˙ αυτό), που οι γείτονες δεν μπορούσαν ν˙ αντέξουν. Εντούτοις είμαι χαρούμενος, γιατί μπορώ να πω ότι όλα αυτά έχουν εκλείψει στις μέρες μας: η αρρώστια έχει σχεδόν εξαφανιστεί, ή υπάρχει σε τόσο ήπια μορφή που θεραπεύεται εύκολα με καθαρτικό φάρμακο. Μερικές φορές την ονομάζουν "οι Μπλε διάβολοι" ή "οι κάμπιες μάλευ". Παράξενα ονόματα, δεν βρίσκετε;"

"Ναι", έκανα εγώ, όντας πολύ συλλογισμένος. Ο γέροντας όμως συνέχισε:

"Στ˙ αλήθεια γείτονα, όλα αυτά συνέβησαν πράγματι. Εγώ ο ίδιος πρόλαβα μερικές απ˙ αυτές τις κακότυχες γυναίκες όταν είχαν γεράσει. Ο πατέρας μου όμως είχε γνωρίσει μερικές όταν ήταν νέες ακόμη, και μου ˙λεγε πως ήταν μικροκαμωμένες σε απίστευτο βαθμό: τα χέρια τους ήταν λεπτά σαν σουβλιά, κι είχαν μέση που θύμιζε κλεψύδρα˙ κι ακόμα τα χείλη τους ήταν λεπτά, οι μύτες τους σουβλερές και τα μάγουλά τους κάτωχρα. Τέλος, προσποιούνταν πάντοτε ότι προσβάλλονταν με ο,τιδήποτε κι αν τους έλεγες ή τους έκανες. Δεν είναι λοιπόν παράξενο το γεγονός ότι γεννούσαν άσχημα παιδιά, γιατί μόνο όμοιοί τους άντρες μπορούσαν να τις ερωτευτούν — τις δύστυχες!".

Σταμάτησε να μιλά για λίγο, κι έδωσε την εντύπωση ότι αναπολούσε τα παλιά. Τελικά είπε:

"Γνωρίζετε, γείτονες, ότι κάποτε οι άνθρωποι είχαν ακόμη μπελάδες μ˙ αυτή την αρρώστια της αδράνειας; Υπήρξαν καιροί που

βασανιζόμαστε πολύ,προκειμένου να θεραπεύσουμε τους ανθρώπους απ˙ αυτή. Δεν έτυχε να διαβάσετε ποτέ κανένα ιατρικό βιβλίο πάνω σ˙ αυτό το θέμα;"

Απάντησα αρνητικά, μια και ο γέροντας απευθυνόταν σε μένα.

"Λοιπόν", συνέχισε, "εκείνο τον καιρό πίστευαν ότι η αρρώστια αυτή έμοιαζε με την μεσαιωνική νόσο της λέπρας˙ φαίνεται ότι ήταν πολύ μεταδοτική, κι αυτό το συμπεραίνουμε γιατί πολλοί από τους αρρώστους ήταν εντελώς απομονωμένοι, και τους φρόντιζαν άλλοι ανίατοι, που ήταν παράξενα ντυμένοι για ν˙ αναγνωρίζονται. Ανάμεσα σ˙ άλλα, φορούσαν παντελόνια φτιαγμένα από βελούδο πενιέ, που παλιότερα λεγόταν φέλπα".

˙Ολα αυτά μου φαίνονταν πολύ ενδιαφέροντα και θα ˙θελα να κάνω τον γέροντα να μιλήσει περισσότερο˙ ο Ντικ όμως είχε μπουχτίσει ακούγοντας τόσο πολλή αρχαία ιστορία: εκτός αυτού, νομίζω ότι προσπαθούσε να με κρατήσει όσο το δυνατόν πιο ευδιάθετο για τον προπάππο του. ˙Ετσι λοιπόν, ξέσπασε σ˙ ένα ηχηρό γέλιο και είπε: "Συγχωράτε με γείτονες, αλλά δεν μπορώ να κρατηθώ. Λοξοί άνθρωποι που δεν έχουν όρεξη για δουλειά — είναι στ˙ αλήθεια πολύ αστείο. Ακόμα και συ γέρο μου", είπε χαϊδεύοντας το άλογο με το μαστίγιο, "έχεις κέφι για δουλειά, πού και πού. ˙Ακου κει αρρώστια! Καλά κάνουν και τη λένε κάμπιες του Μάλευ!"

Μετά απ˙ αυτά ξαναγέλασε, ακόμη πιο δυνατά, αυτός ο καγχασμός όμως ήταν ασυμβίβαστος με τους πάντοτε καλούς του τρόπους. Εντούτοις, γέλασα κι εγώ μαζί του για λόγους αβροφροσύνης˙ το γέλιο μου όμως ήταν ψεύτικο, γιατί ε γ ώ τουλάχιστον δεν έβρισκα τίποτα το αστείο στο να υπάρχουν άνθρωποι που φοβούνται τη δουλειά, όπως καταλαβαίνετε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII
Η πλατεία Τραφάλγκαρ

Για άλλη μια φορά βρέθηκα να κοιτάω ολόγυρά μου˙ είμαστε αρκετά μακριά από την αγορά του Πικαντίλλυ, σε μια περιοχή ωραιότατων και πλουσιοστολισμένων σπιτιών που θα τα χαρακτήριζα βίλλες, αν ήταν άσχημα και αρχοντοχωριάτικα, πράγμα που δεν συνέβαινε. Κάθε σπίτι είχε τον καλοφροντισμένο και γεμάτο λουλούδια κήπο του. Τα κοτσύφια είχαν βάλει τα δυνατά τους και κελαηδούσαν κρυμμένα στα δέντρα των κήπων, που ήταν ως επί το πλείστον οπωροφόρα, με εξαίρεση μερικές δάφνες και γλυκολεμονιές. Υπήρχαν πάρα πολλές κερασιές, που ήταν όλες βαρυφορτωμένες. Μας έτυχε μερικές φορές, καθώς περνούσαμε έξω από τους κήπους, να μας σταματήσουν παιδιά και νέες κοπέλες για να μας προσφέρουν καλάθια γεμάτα διαλεχτούς καρ-

πούς. Ανάμεσα απ᾽ όλα αυτά τα σπίτια και τους κήπους, ήταν αδύνατο να διακρίνω πού βρίσκονταν οι παλιοί δρόμοι, μου φάνηκε όμως πως οι κεντρικές αρτηρίες ήταν οι ίδιες.

Βρεθήκαμε σε λίγο σε μια ανοιχτή περιοχή, που είχε μια εδαφική κλίση προς το νότο. Από τη μεριά που έβγαινε ο ήλιος υπήρχε ένας μεγάλος δεντρόκηπος, με βερυκοκιές ως επί το πλείστον. Στο κέντρο του κήπου υπήρχε ένα μικρό ξύλινο κτίσμα βαμμένο και στολισμένο, που έμοιαζε με κιόσκι αναψυκτικών. Από τη νότια πλευρά του κήπου άρχιζε ένας μακρύς δρόμος, γεμάτος ψηλές αχλαδιές᾽ στο τέλος αυτού του δρομου ξεπρόβαλλε ο ψηλός πύργος του Κοινοβουλίου, ή της αγοράς για κοπριά, όπως λεγόταν πια το μέρος.

Ένα παράξενο συναίσθημα πλημμύρισε ολόκληρο το είναι μου᾽ έκλεισα τα μάτια μου για να μπορέσω να κρατήσω μέσα μου αυτή την υπέροχη εικόνα του ήλιου, που σπινθηροβολούσε πάνω απ᾽ αυτόν τον ατέλειωτο κήπο᾽ για μια στιγμή πέρασε μπροστά απ᾽ τα μάτια μου η εικόνα μιας άλλης εποχής. Ήταν λέει, ένας μεγάλος χώρος περιτριγυρισμένος με άσχημα ψηλά κτίρια. Στη γωνία υπήρχε μια άκομψη εκκλησία και στα νώτα μου βρισκόταν ένα ανεκδιήγητο, πανάσχημο κτίριο με τρούλο. Ο δρόμος ήταν γεμάτος ασφυκτικά από ένα πλήθος ξαναμμένο και υπήρχαν ακόμη πολλές άμαξες γεμάτες θεατές. Στο μέσον υπήρχε μια πλακόστρωτη πλατεία μ᾽ ένα συντριβάνι, στην οποία βρίσκονταν μόνο μερικοί άντρες ντυμένοι στα μπλε και πάρα πολλές χάλκινες εικόνες εξαιρετικής ασχήμιας (η μια ήταν στην κορυφή μιας ψηλής κολώνας). Στην πλατεία και μέχρι την άκρη του δρόμου, υπήρχαν τέσσερις σειρές μεγαλόσωμων φρουρών με μπλε στολές, ενώ στη νότια λεωφόρο ξεχώριζαν οι κάσκες ενός λόχου ιππέων, που με το κάτασπρο χρώμα τους έρχονταν σ᾽ αντίθεση με τον γκρίζο ουρανό εκείνου του ψυχρού απογεύματος του Νοέμβρη...

Άνοιξα πάλι τα μάτια μου στο λιόφεγγο, κοίταξα ολόγυρα και στο τέλος φώναξα μ᾽ όλη μου τη δύναμη, σα να ᾽θελα να μ᾽ ακούσουν τα δέντρα, που ανάδιναν με τα άνθη τους ευωδιές: "Η πλατεία Τραφάλγκαρ!"

"Ναι", είπε ο Ντικ, που πήγαινε πάλι σιγά, "αυτή είναι. Δεν με εκπλήσσει το ότι βρίσκετε αυτή την ονομασία γελοία· πάντως δε μας νοιάζει και πολύ, αφού η υπενθύμιση ενός πολύ παλιού παραλογισμού[13] δεν βλάπτει. Η δικιά μου γνώμη πάνω σ᾽ αυτό είναι ότι έπρεπε να της δώσουμε ένα όνομα, που θα υπενθύμιζε την σπουδαία μάχη που έγινε εδώ το 1952: α υ τ ή η μάχη ήταν πολύ σημαντική, αν οι ιστορικοί δεν ψεύδονται".

"Πράγμα που πολλές φορές έκαναν, για να μην πω ότι κάνουν", πετάχτηκε ο γέροντας. "Για παράδειγμα, πείτε μου τι καταλαβαίνετε από την ιστορία που θα σας πω: διάβασα σ᾽ ένα ηλίθιο βιβλίο κάποιου Τζαίημς με τίτλο "Ιστορία της Σοσιαλδημοκρατίας", την μπερ-

δεμένη περιγραφή μιας σύγκρουσης που έγινε εδώ στα 1887 περίπου (δεν τα πολυκαταφέρνω στις ημερομηνίες). Μερικοί άνθρωποι, σύμφωνα με την περιγραφή, ήθελαν να κάνουν εδώ μια συνοικιακή συνέλευση ή κάτι παρόμοιο, η κυβέρνηση όμως του Λονδίνου, ή το Συμβούλιο, ή η Επιτροπή, ή κάποιο άλλο νεοσύστατο σώμα βαρβάρων και ηλιθίων, διέταξε ένοπλη επίθεση εναντίον αυτών των πολιτών (έτσι ονομάζονταν τότε). Όλα αυτά παραείναι γελοία για να ᾽ναι αληθινά᾽ σύμφωνα με αυτή την εκδοχή μάλιστα, τίποτα το ουσιαστικό δεν προέκυψε απ᾽ αυτά, πράγμα που δεν μπορεί να γίνει με τίποτα πιστευτό".

"Εδώ που τα λέμε", είπα, "ο κ. Τζαίημς έχει δίκιο: είναι π ρ ά γ μ α τ ι αληθινά αυτά που αναφέρει, εκτός απ᾽ το ότι δεν υπήρξε συμπλοκή, παρά μόνο ξυλοφόρτωμα άοπλων και φιλήσυχων ανθρώπων από ροπαλοφόρους σπιούνους".

"Κι αυτοί το ανέχτηκαν;", ρώτησε ο Ντικ, έχοντας για πρώτη φορά ένα ύφος δυσαρεστημένο στο πάντοτε ευγενικό του πρόσωπο.

Αφού κοκκίνισα, του έδωσα την απάντηση, "έ π ρ ε π ε να το ανεχτούμε, δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτε άλλο".

Ο γέροντας τότε με κάρφωσε με το βλέμμα του και είπε: "Φαίνεται ότι ξέρετε πολλά γύρω απ᾽ αυτό, γείτονα. Είναι αλήθεια το ότι δεν βγήκε τίποτα απ᾽ αυτή την κινητοποίηση;"

"Πώς δεν βγήκε", απάντησα: "πολλοί άνθρωποι βρέθηκαν στη φυλακή".

"Ροπαλοφόροι, ε; Τους άθλιους!", είπε ο γέροντας.

"᾽Οχι, όχι", απάντησα᾽ "δεν πήγαν στην φυλακή αυτοί, όσοι έφαγαν το ξύλο πιάστηκαν".

Ο γέροντας μου είπε τότε, με αυστηρό ύφος: "Φίλε, μου φαίνεται ότι διαβάζετε πολλές συλλογές σαθρών ψεμάτων κι αυτό σας έχει παρασύρει".

"Σας διαβεβαιώνω ότι όλα όσα σας είπα είναι αληθινά".

"Είμαι σίγουρος ότι το πιστεύετε γείτονα", είπε ο γέροντας, "αλλά δεν νομίζω ότι θα ᾽πρεπε να ᾽στε τόσο βέβαιος".

Εφόσον δεν μπορούσα να υπερασπιστώ τον εαυτό μου, σώπασα. Στο μεταξύ ο Ντικ, που καθόταν συνωφρυωμένος και σκεφτόταν, έσπασε την σιωπή του και παρατήρησε, με ευγενική και συνάμα θλιμμένη φωνή: "Πόσο παραξενεύεται κανείς στη σκέψη, ότι υπήρξαν άνθρωποι σαν και μας που έζησαν σ᾽ αυτόν τον όμορφο και ευλογημένο τόπο, άνθρωποι που είχαν αισθήματα σαν και μας, κι όμως ήταν σε θέση να κάνουν τόσο φοβερά πράγματα".

"Πράγματι", είπα με διδακτικό ύφος, "εντούτοις, εκείνοι οι καιροί ήταν ασύγκριτα καλύτεροι σε σχέση με τους παλιότερους. Δεν έχεις διαβάσει για την Μεσαιωνική περίοδο και την αγριότητα των ποινικών της νόμων, καθώς και για σαδιστές που τους άρεσε να βασανίζουν τους συνανθρώπους τους και γι᾽ αυτό είχαν κάνει τον

Θεό τους βασανιστή και δεσμοφύλακα;"

"Ναι", αποκρίθηκε ο Ντικ, "υπάρχουν καλά βιβλία και γι' αυτή την περίοδο, κι έχω διαβάσει μερικά. Όσον αφορά όμως τη μεγάλη βελτίωση πουέγινε τον δέκατο ένατο αιώνα, δεν συμφωνώ. Στο κάτω-κάτω, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα ενεργούσαν σύμφωνα με την συνείδησή τους, όπως σωστά επισημαίνετε με την παρατήρησή σας για τον Θεό τους· ήταν όμως έτοιμοι να υποστούν αυτά που έκαναν στους άλλους, ενώ οι άνθρωποι του δέκατου ένατου αιώνα ήταν υποκριτές που παρίσταναν τους ανθρωπιστές, τη στιγμή που βασάνιζαν εκείνους τους οποίους είχαν το θράσος να κακομεταχειριστούν τόσο, κλείνοντάς τους στη φυλακή μόνο και μόνο γιατί ήταν αυτό που οι ίδιοι οι κλειδοκράτορες της φυλακής τους είχαν αναγκάσει να είναι. Α, είναι τρομερό να το σκέπτεται κανείς!"

"Ίσως όμως να μην ήξεραν πώς είναι στη φυλακή", είπα. Τότε ο Ντικ φούντωσε: "Ακόμα μεγαλύτερη η ντροπή γι' αυτούς, όταν εσείς κι εγώ το ξέρουμε ύστερα από τόσα χρόνια. Κοιτάξτε γείτονα, δεν ήταν δυνατό να μη γνωρίζουν τι ντροπή αποτελεί για το κράτος μια φυλακή, και ότι οι φυλακές τους ήταν από τις χειρότερες".

"Καλά, δεν έχετε καθόλου φυλακές τώρα;" ρώτησα.

Με το που ξεστόμισα αυτές τις λέξεις, κατάλαβα ότι είχα κάνει μεγάλο λάθος, γιατί είδα τον Ντικ να γίνεται κατακόκκινος και να σουφρώνει τα φρύδια του, και τον γέροντα να εκπλήσσεται και να θλίβεται συνάμα. Μετά από λίγο, ο Ντικ είπε θυμωμένος, συγκρατώντας όμως τον εαυτό του:

"Πώς μπορείτε να κάνετε μια τέτοια ερώτηση: Δεν σας είπα ότι ξέρουμε τι σημαίνει φυλακή, έχοντας διαβάσει αξιόπιστα βιβλία που συμπληρώνουμε με την φαντασία μας; Κι εσείς ο ίδιος δεν μου είπατε ότι οι άνθρωποι στους δρόμους φαίνονται ευτυχισμένοι; Πώς θα μπορούσαν λοιπόν να 'ναι ευτυχισμένοι, αν ήξεραν ότι οι γείτονές τους ήταν κλεισμένοι στο μπουντρούμι, κι αυτοί κάθονταν με σταυρωμένα χέρια; Εξάλλου, αν υπήρχαν φυλακισμένοι, ο κόσμος θα τα μάθαινε· δεν μπορεί να το κρύψει κανείς, όπως ένα φόνο κι αυτό γιατί ο φόνος δεν γίνεται βάσει προκαθορισμένου σχεδίου, όπως συμβαίνει με τις φυλακίσεις· ο φονιάς δεν έχει την κάλυψη τόσων αναίσθητων ανθρώπων. Άκου κει, φυλακές! Ποτέ των ποτών!"

Αφού σταμάτησε κι άρχισε να ηρεμεί, είπε με ευγενική πια φωνή: "Ζητώ συγνώμη! Δεν έπρεπε να θυμώσω τόσο, αφού δεν έχουμε φυλακές. Φοβάμαι ότι θα με κακοχαρακτηρίσετε, επειδή έχασα την ψυχραιμία μου. Είναι φυσικό και αναμενόμενο να μην ξέρετε γι' αυτά τα πράγματα, μια και είστε ξένος. Τώρα φοβάμαι ότι σας έκανα να νιώσετε άσχημα".

Αυτό αλήθευε πράγματι. Ήταν τόσο ντρόμπρος όμως πάνω στο θυμό του, που τον εκτίμησα ακόμη περισσότερο. "Όχι, όχι", απάντησα, "είναι ολότελα δικό μου το φταίξιμο: φέρθηκα πολύ ανόητα.

Ας αλλάξουμε θέμα όμως: θα θέλα να μάθω τι είναι αυτό το επιβλητικό κτίριο, που φαίνεται πίσω από κείνους τους πλατάνους, αριστερά μας".

"Α", είπε, "αυτό είναι ένα παλιό κτίριο που κτίστηκε πριν απ' τα μέσα του εικοστού αιώνα· το στιλ, όπως μπορείτε να δείτε, είναι παράξενο και όχι και πολύ όμορφο· υπάρχουν όμως μέσα μερικά πολύ όμορφα πράγματα, κυρίως πίνακες, μερικοί από τους οποίους είναι πολύ παλιοί. Το κτίριο λέγεται Εθνική Πινακοθήκη· μερικές φορές με προβλημάτισε η σημασία αυτού του ονόματος. Πάντως, σήμερα, οι χώροι όπου εκθέτονται πίνακες σε μόνιμη βάση, λέγονται Εθνικές Πινακοθήκες, μάλλον γιατί έτσι λέγεται κι αυτό το κτίριο. Υπάρχουν μάλιστα πάρα πολλές σ' ολόκληρη τη χώρα".

Δεν προσπάθησα να τον διαφωτίσω, γιατί ήξερα ότι θα 'ταν πολύ δύσκολο. Έτσι έβγαλα την υπέροχη πίπα μου και άρχισα να καπνίζω, ενώ το γέρικο άλογο κάλπαζε και πάλι. Καθώς προχωρούσαμε είπα:

"Αυτή η πίπα είναι ένα πολύ λεπτοδουλεμένο παιχνίδι, οι άνθρωποι όμως φαίνονται τόσο λογικοί σ' αυτή τη χώρα, και η αρχιτεκτονική σας είναι τόσο καλή, που απορώ πώς κάθεστε κι ασχολείστε με τέτοια ασήμαντα μικροπράγματα σαν την πίπα".

Καθώς μιλούσα, σκέφτηκα ότι αυτά που έλεγα φανέρωναν μεγάλη αγνωμοσύνη, τη στιγμή που είχα δεχθεί ένα τόσο ωραίο δώρο. Ο Ντικ πάντως δεν φάνηκε να δίνει σημασία στους κακούς μου τρόπους, και είπε:

"Να σας πω, δεν ξέρω· είναι ό ν τ ω ς ένα όμορφο πράγμα, και δεδομένου ότι κανείς δεν είναι αναγκασμένος να φτιάχνει τέτοια εκτός αν του αρέσει, δεν βλέπω το λόγο γιατί να μην τα φτιάχνει α ν — επαναλαμβάνω — του κάνει κέφι. Βέβαια, αν οι ξυλογλύπτες σπάνιζαν, θα ήταν όλοι απασχολημένοι με την αρχιτεκτονική, όπως τη λέτε, και τότε αυτά τα "παιχνίδια" (πετυχημένη λέξη) δεν θα υπήρχαν. Από τη στιγμή όμως που υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι που ξέρουν την τέχνη — σχεδόν όλοι δηλαδή — και καθώς οι δουλειές είναι ή θα γίνουν, όπως φοβόμαστε, κομμάτι δυσεύρετες, δεν την περιφρονούν κι αυτή τη δουλίτσα".

Βυθίστηκε στις σκέψεις του για λίγη ώρα και φάνηκε λιγάκι ταραγμένος· σε λίγο όμως το πρόσωπό του φωτίστηκε και μου 'πε: "Στο κάτω-κάτω, πρέπει να παραδεχτείτε ότι η πίπα είναι πολύ όμορφη, με τα ανθρωπάκια κάτω απ' τα δέντρα, λες κι είναι αληθινά. Ίσως είναι υπερβολική, τόση δουλειά για μια πίπα, αλλά, όπως και να το κάνουμε, είναι ένα κομψοτέχνημα".

"Ίσως είναι πιο πολύτιμη απ' όσο πρέπει, αν λάβουμε υπόψη σε τι χρησιμεύει", είπα.

"Τι θα πει αυτό;" ρώτησε ο Ντικ· "δεν καταλαβαίνω".

Ήμουν έτοιμος να αρχίσω μια απελπισμένη προσπάθεια να του εξηγήσω, όταν περάσαμε από τις πύλες ενός μεγάλου, ανομοιόμορ-

φου κτιρίου, μέσα στο οποίο γίνονταν εργασίες. "Τι κτίριο είναι αυτό;" ρώτησα ανυπόμονα, μια και ήταν χαρά για μένα να δω κάτι παρόμοιο μ' αυτά που ήξερα, μέσα σ' όλα εκείνα τα πρωτόγνωρα πράγματα. "Μοιάζει με εργοστάσιο".

"Ναι", απάντησε, "νομίζω ότι καταλαβαίνω τι εννοείτε, κι είναι πράγματι αυτό' μόνο που δεν τα λέμε εργοστάσια τώρα, αλλά εργαστήρια ομάδων: αυτά τα επανδρώνουν άνθρωποι που θέλουν να δουλέψουν μαζί".

"Υποθέτω ότι χρησιμοποιείται κάποιο είδος ενέργειας εκεί", είπα.

"'Οχι, όχι. Ποιος ο λόγος να μαζεύονται για να χρησιμοποιήσουν ενέργεια τη στιγμή που μπορούν να την έχουν εκεί που ζουν; Στα εργαστήρια αυτά συγκεντρώνονται για να κάνουν χειρωνακτική δουλειά, στην οποία είναι απαραίτητη ή τουλάχιστον χρήσιμη η συνεργασία: αυτού του είδους η δουλειά είναι συχνά πολύ ευχάριστη. Εκεί φτιάχνουν, ανάμεσα σ' άλλα, κεραμεικά και κρύσταλλα και μπορεί να δει κανείς τους τελειότερους κλιβάνους. Σίγουρα είναι βολικό να έχεις μεγάλους φούρνους και καμίνια και υαλοδοχεία, και να φτιάχνεις πολλά πράγματα μ' αυτά. Υπάρχουν βέβαια πολλές τέτοιες εγκαταστάσεις, γιατί θάταν γελοίο να υποχρεωθεί ένας άνθρωπος να ζήσει σ' ένα μέρος ή να εγκαταλείψει την δουλειά που του αρέσει, επειδή θάθελε ν' ασχοληθεί με την υαλουργία ή το φτιάξιμο δοχείων".

"Δεν βλέπω να βγαίνει καπνός απ' τους κλιβάνους", είπα.

"Καπνό;" απόρησε ο Ντικ' "γιατί θα 'πρεπε να δείτε καπνό;"

Εγώ δεν απάντησα, οπότε ο Ντικ συνέχισε: "Από μέσα είναι πολύ ενδιαφέρον, σε αντίθεση με την εξωτερική του εμφάνιση. 'Οσο για τις δουλειές, υποθέτω ότι το πλάσιμο του πηλού είναι πολύ όμορφη ασχολία' η υαλουργία είναι πολύ θερμή δουλειά, σε μερικούς όμως αρέσει πάρα πολύ, αυτό όμως δεν με εκπλήσσει: αισθάνεσαι παντοδύναμος, αν έχεις την ικανότητα να δαμάζεις το καυτό μέταλλο. Στην υαλουργία δεν τελειώνει ποτέ η ευχάριστη δουλειά", είπε χαμογελώντας, "γιατί όσο και να προσέξεις, αυτά τα υλικά σπάνε κάποτε, οπότε δεν τελειώνεις ποτέ".

Εγώ δεν είπα τίποτα και σκέφτηκα μερικά πράγματα.

Βρεθήκαμε τότε σ' ένα δρόμο όπου εκτελούνταν εργασίες επισκευής, γεγονός που μας καθυστέρησε λίγο, αυτό όμως δεν με στενοχώρησε καθόλου, γιατί όλα όσα είχα δει μέχρι εκείνη τη στιγμή έμοιαζαν με εικόνες καλοκαιρινών διακοπών κι εγώ ήθελα να δω πώς τα έβγαζαν πέρα αυτοί οι άνθρωποι με μια δουλειά σκληρή και αναπόφευκτη. Οι άνδρες μόλις είχαν ξαναπιάσει δουλειά, ύστερα από ένα διάλειμμα για ξεκούραση' τα χτυπήματα λοιπόν των κασμάδων με απέσπασαν από τους ρεμβασμούς μου. Οι άνδρες, όλοι τους νέοι και γεροδεμένοι, ήταν καμιά ντουζίνα. Τα κέφια τους δεν θα μπορούσαν να είναι καλύτερα, ακόμη κι αν βρίσκο-

νταν πάνω σε ένα πλοίο προσκαλεσμένοι σε κάποιο πάρτυ της Οξφόρδης. Τα ρούχα τους ήταν στοιβαγμένα τακτικά στην άκρη του δρόμου και τα φύλαγε ένα εξάχρονο αγόρι, που είχε το χέρι του γύρω απ' το λαιμό ενός τεράστιου μαντρόσκυλου που λιαζόταν και φαινόταν τόσο ικανοποιημένο, λες κι η καλοκαιριάτικη μέρα έγινε γι' αυτό. Καθώς παρατηρούσα τα ρούχα, πρόσεξα πώς έλαμπαν οι χρυσοκέντητες και μεταξωτές μπορντούρες τους, και συμπέρανα ότι μερικοί απ' αυτούς τους εργάτες είχαν τα ίδια γούστα με τον χρυσό σκουπιδιάρη του Χάμερσμιθ. Στην άκρη υπήρχε ένα μεγάλο καλάθι με πίττες και κρασί. 'Εξι νεαρές γυναίκες παρακολουθούσαν τους εργάτες να δουλεύουν' άξιζε να τους βλέπει κανείς, γιατί τα χτυπήματά τους ήταν δυνατά, η δουλειά τους πολύ φιλότιμη και καλοκαμωμένη, κι οι ίδιοι ήταν όμορφοι και γεροδεμένοι. Γελούσαν και μιλούσαν χαρούμενα με τις γυναίκες και μεταξύ τους, σε λίγο όμως ο αρχιεργάτης σήκωσε το κεφάλι του και είδε ότι ο δρόμος μας ήταν κλειστός. Τότε σταμάτησε να σκάβει και φώναξε: "'Ε, συνάδελφοι! Εδώ είναι κάτι γείτονες που θέλουν να περάσουν". Σταμάτησαν λοιπόν κι οι άλλοι να σκάβουν, μας πλησίασαν και βοήθησαν το γέρικο άλογο σπρώχνοντας τους τροχούς εκεί που δεν είχε φτιαχτεί ο δρόμος. Μετά έτρεξαν να συνεχίσουν την εργασία τους, αφού μας ευχήθηκαν καλημέρα. Ο θόρυβος απ' τις αξίνες ξανάρχισε προτού ο Γκρέυλοξ αρχίσει να καλπάζει. Ο Ντικ έριξε μια ματιά πάνω απ' τον ώμο του και είπε:

"Είναι τυχεροί σήμερα: η προσπάθεια να σκάψεις όσο περισσότερο μπορείς μέσα σε μια ώρα, αποτελεί εξαίρετη άθληση. Βλέπω μάλιστα ότι τούτοι οι γείτονες ξέρουν τη δουλειά τους καλά. Δεν είναι μόνο θέμα δύναμης το να προχωρείς γρήγορα σ' αυτή τη δουλειά, έτσι δεν είναι μουσαφίρη;"

"Νομίζω πως όχι", απάντησα, "αλλά για να πω την αλήθεια ποτέ δεν έχω δοκιμάσει".

"Σοβαρά;" είπε με βαρύ ύφος, "είναι κρίμα, είναι ιδανική δουλειά για να σφίγγουν οι μυς και μ' αρέσει' παραδέχομαι βέβαια ότι είναι πιο ευχάριστη την δεύτερη βδομάδα παρά την πρώτη. Εγώ δεν τα πολυκαταφέρνω βέβαια σ' αυτή την δουλειά: θυμάμαι ότι όταν δούλευα κάπου, οι συνάδελφοι με κορόιδευαν λέγοντας: "κουπιά καλή! Σκύψε τη μεσούλα πιο πολύ!"

"Δεν είναι και πολύ αστείο", παρατήρησα.

"'Α", είπε ο Ντικ, "κάθετι είναι αστείο όταν έχουμε να κάνουμε μια ευχάριστη δουλειά, και οι φίλοι γύρω μας χαίρονται, ξέρετε, αισθανόμαστε πολύ ευτυχισμένοι". Για άλλη μια φορά βυθίστηκα σε σκέψεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII
Ένας παλιός φίλος

Στρίψαμε σ' ένα όμορφο δρομάκι που σκιαζόταν από γέρικους πλάτανους, τα κλαδιά των οποίων έφταναν ίσαμε τα κεφάλια μας. Πίσω απ' τους πλάτανους βρίσκονταν μικρά σπίτια, πολύ κοντά το ένα με το άλλο.

"Αυτό είναι το Λονγκ Αϊηκρ", μου 'πε ο Ντικ' "εδώ πρέπει να υπήρχε κάποτε ένα σιταροχώραφο. Πόσο παράξενο είναι ν' αλλάζουν τόσο πολύ τα διάφορα μέρη και να διατηρούν τα ίδια ονόματα! Κοιτάξτε όμως πόσο κοντά είναι χτισμένα τα σπίτια, το 'να με τ' άλλο' κι όμως, συνεχίζουν να κτίζουν!"

"Ναι", είπε ο γέροντας, "νομίζω όμως ότι στα σιταροχώραφα άρχισαν να χτίζουν πριν από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα. Έχω ακούσει ότι εδώ ήταν ένα από τα πιο πυκνοκατοικημένα μέρη της πόλης. Εδώ όμως πρέπει να σας αφήσω, γείτονες, πρέπει να επισκεφτώ ένα φίλο που μένει στους κήπους, πίσω από το Λονγκ Αϊηκρ. Γεια-χαρά και καλή σου τύχη, μουσαφίρη!"

Πήδηξε κάτω λοιπόν ο γέροντας, κι έφυγε με δρασκελιές μεγάλες, σαν να 'ταν παλικάρι.

"Πόσο τον κάνεις αυτόν τον γείτονα;", ρώτησα τον Ντικ όταν τον χάσαμε απ' τα μάτια μας. Είχα προσέξει ότι ήταν ηλικιωμένος, και συνάμα στητός και γεροδεμένος σαν κορμός βελανιδιάς, ένας λεβεντόγερος που σπάνια βλέπει κανείς.

"'Α, γύρω στα ενενήντα θα έλεγα", αποκρίθηκε.

"Φαντάζομαι πόσο μακρόβιοι θα 'ναι οι άνθρωποι εδώ!", είπα.

"Πράγματι, έχουμε κατά πολύ ξεπεράσει τα εβδομήντα που αναφέρει το παλιό Εβραϊκό βιβλίο παροιμιών. Αυτό όμως είχε γραφτεί τότε για τη Συρία, μια χώρα με ζεστό και ξηρό κλίμα, όπου οι άνθρωποι ζουν λιγότερο απ' ό,τι στο δικό μας ήπιο κλίμα. Εντούτοις, δεν πιστεύω ότι έχει τόσο μεγάλη σημασία για έναν άνθρωπο το πόσο θα ζήσει, όσο η υγεία και η ευτυχία του ενόσω ε ί ν α ι ζωντανός. Όμως τώρα, μουσαφίρη, είμαστε τόσο κοντά στο μέρος που μένει ο γέρος συγγενής μου, που νομίζω ότι θα 'ταν καλύτερα να κρατήσετε όλες τις ερωτήσεις σας γι' αυτόν".

Έγνεψα καταφατικά. Τότε στρίψαμε αριστερά και κατεβήκαμε μια μικρή πλαγιά, διασχίζοντας ωραιότατους κήπους με τριανταφυλλιές που βρίσκονταν, σύμφωνα με τις εικασίες μου, στη θέση που βρισκόταν η οδός Έντελ. Προχωρήσαμε, κι όταν φτάσαμε σ' έναν μακρύ κι ευθύ δρόμο που είχε σπίτια κι απ' τις δυο πλευρές, όχι πολύ αραιά κτισμένα, ο Ντικ σταμάτησε για μια στιγμή. Έδειξε με το χέρι του δεξιά κι αριστερά και είπε: "Αυτή η πλευρά λέγεται Χώλμπορν και απ' την άλλη είναι ο οδός Οξφόρδης. Εδώ ήταν κάποτε ένα πολύ σημαντικό τμήμα της πολυάνθρωπης πόλης που βρισκόταν έξω από τα αρχαία τείχη της Ρωμαϊκής και Μεσαιωνικής

πολιτείας. Πολλοί φεουδάρχες ευγενείς του Μεσαίωνα είχαν, όπως ξέρουμε, μεγάλα σπίτια κι απ' τις δυο μεριές του Χώλμπορν. Υποθέτω πως θα θυμάστε ότι ο επίσκοπος της Εκκλησίας του Έλυ αναφέρεται στο έργο του Σαίξπηρ "Ριχάρδος ο δεύτερος"· υπάρχουν μάλιστα μερικά αποσπάσματα που έχουν διασωθεί. Παρ' όλα αυτά, τούτος ο δρόμος δεν είναι πια σημαντικός, τώρα που η αρχαία πόλη έχει χαθεί μαζί με τα τείχη της".

Ξεκίνησε πάλι, κι εγώ χαμογελούσα με τη σκέψη πως ο δέκατος-ένατος αιώνας, για τον οποίο έχουν ειπωθεί τόσα παχειά λόγια, δεν είχε την παραμικρή θέση στη μνήμη αυτού του ανθρώπου που είχε διαβάσει Σαίξπηρ και δεν είχε ξεχάσει τον Μεσαίωνα.

Περάσαμε από ένα μονοπατάκι που διέσχιζε τους κήπους, και βγήκαμε ξανά σ' ένα φαρδύ δρόμο, απ' τη μια πλευρά του οποίου υπήρχε ένα επιβλητικό, τεράστιο κτίριο με αετώματα που δεν έβλεπαν στη λεωφόρο· κατάλαβα αμέσως ότι επρόκειτο για δημόσιο κτίριο. Απέναντι βρισκόταν ένας μεγάλος χώρος πράσινου, όπου δεν υπήρχε κανένας τοίχος ή φράχτης. Κοίταξα ανάμεσα απ' τα δέντρα και ξεχώρισα πίσω τους μια πρόστυλη είσοδο, που μου ήταν πολύ γνωστή — ανήκε σ' ένα παλιό φίλο, που δεν ήταν άλλος από το Βρετανικό μουσείο. Παρ' όλα τα παράξενα πράγματα που 'χα δει, αυτό το κτίριο μου 'κοψε την ανάσα' κρατήθηκα όμως και άφησα τον Ντικ να μιλήσει.

"Εκεί πέρα είναι το Βρετανικό μουσείο, όπου ο προπάππος μου περνάει τον περισσότερο καιρό του, γι' αυτό δεν θα πω πολλά πράγματα γι' αυτό. Το κτίριο αριστερά είναι η αγορά του Μουσείου και νομίζω πως θα 'ταν καλά να σταθούμε εκεί για λίγο: ο Γκρέυλοξ θα θέλει ν' αναπαυθεί και να φάει τη βρώμη του. Υποθέτω ότι θα μείνετε με τον συγγενή μου γι' αρκετές ώρες κι εγώ, για να πω την αλήθεια, μπορεί να ανταμώσω κάποιον εδώ που θα 'θελα πολύ να δω και να συζητήσω μαζί του για πολλή ώρα".

Κοκκίνισε κι αναστέναξε δύσθυμα, απ' ό,τι κατάλαβα, φυσικά δεν είπα τίποτα. Περάσαμε από μια θολωτή δίοδο που μας έβγαλε σε μια μεγάλη, τετράγωνη, πλακόστρωτη αυλή, που είχε τέσσερις μεγάλες συκομουριές, μια σε κάθε γωνιά κι ένα συντριβάνι στη μέση. Κοντά στο συντριβάνι υπήρχαν μερικοί πάγκοι, που διέθεταν και τέντες φτιαγμένες από ζωηρόχρωμα λινά υφάσματα. Γύρω από τους πάγκους έκοβαν βόλτες μερικοί άνθρωποι, κυρίως γυναίκες και παιδιά, και κοιτούσαν τα πράγματα που υπήρχαν εκεί. Το ισόγειο του κτιρίου που περιέβαλλε την τετράγωνη αυλή, αποτελούνταν από μια πολύ φαρδειά στοά με τέσσερις πλευρές. Η αρχιτεκτονική γραμμή της στοάς ήταν παράδοξη, αλλά τόσο εντυπωσιακή, που δεν μπορούσα να κρύψω τον θαυμασμό μου. Κι εκεί μερικοί άνθρωποι περπατούσαν ή κάθονταν στα παγκάκια και διάβαζαν.

Ο Ντικ μου είπε με απολογητικό ύφος: "Σήμερα δεν μπορεί να κάνει κανείς πολλά πράγματα, όπου κι αν πάει. Κάθε Παρασκευή

το μέρος εδώ είναι γεμάτο κόσμο και τα απογεύματα παίζουν συνήθως μουσική. Εντούτοις, στο μεσημεριανό μας γεύμα θα μαζευτούμε πολλοί".

Διασχίσαμε την πλατεία· και μπήκαμε, μέσα από μια δίοδο, σ' έναν μεγάλο και ωραίο στάβλο, όπου τακτοποιήσαμε στα γρήγορα το γέρικο άλογο και το κάναμε ευτυχισμένο δίνοντάς του μπόλικη τροφή. Μετά γυρίσαμε πίσω περνώντας μέσα από την αγορά˙ ο Ντικ μου φαινόταν πολύ σκεπτικός.

Πρόσεξα ότι οι άνθρωποι με κοιτούσαν πολύ επίμονα, με εξεταστικό βλέμμα: συγκρίνοντας όμως τη φορεσιά μου με τις δικές τους, δεν απορούσα. Πάντως, όποτε το βλέμμα μας διασταυρωνόταν, με χαιρετούσαν πολύ φιλικά.

Μπήκαμε κατευθείαν στο προαύλιο του μουσείου, όπου τίποτα δεν φαινόταν να έχει αλλάξει, εκτός απ' το ότι τα κάγκελα δεν υπήρχαν πια και τα κλαδιά των δέντρων ήταν πολύ πυκνά. Τα περιστέρια τσιμπολογούσαν και φώλιαζαν στα αετώματα, όπως πάντα.

Ο Ντικ ήταν κάπως αφηρημένος, αλλά δεν παρέλειψε να μου κάνει μια παρατήρηση αρχιτεκτονικού περιεχομένου:

"Παραείναι άσχημο αυτό το παλιό κτίριο, δεν είναι έτσι; Πολλοί άνθρωποι θέλουν να κατεδαφιστεί και να ξαναχτιστεί κι αυτό μπορεί να γίνει, αν οι δουλειές αρχίσουν να σπανίζουν για τα καλά. Όμως, όπως θα σας πει ο προπάππος μου, η δουλειά της κατεδάφισης δεν θα ήταν και πολύ απλή, κι αυτό γιατί μέσα στο κτίριο υπάρχουν θαυμάσιες συλλογές από αρχαία αντικείμενα κάθε είδους, καθώς και μια απέραντη βιβλιοθήκη με πολλά βιβλία εξαιρετικά ενδιαφέροντα, κι άλλα πάρα πολύ χρήσιμα ως αυθεντικά μνημεία, κείμενα αρχαίων έργων και άλλα παρόμοια. Το άγχος και το ρίσκο που θα συνεπαγόταν η μεταφορά όλων αυτών, έσωσαν τα κτίρια που τα στεγάζουν. Εκτός αυτού, όπως είπαμε και πριν, δεν είναι κακό να έχουμε μερικά δείγματα της αρχιτεκτονικής αισθητικής των προγόνων μας. Γι' αυτό το κτίριο ξοδεύτηκε πολλή ανθρώπινη εργασία και πολλά υλικά".

"Το βλέπω αυτό", απάντησα, "κι είμαι απόλυτα σύμφωνος μαζί σου. Τώρα όμως δεν θα 'πρεπε να βιαστούμε για να πάμε να δούμε τον προπάππο σου;"

Δεν μπορούσα να μην παρατηρήσω ότι χασομερούσε πολύ. Εκείνος μου απάντησε: "Ναι, θα 'μαστε στο σπίτι σ' ένα λεπτό. Ο συγγενής μου είναι πολύ ηλικιωμένος για να δουλεύει πολλή ώρα στο μουσείο, όπου φρόντιζε τα βιβλία για πολλά χρόνια. Πάντως ξοδεύει πολλές ώρες εδώ. Στ' αλήθεια νομίζω", είπε χαμογελώντας, "ότι θεωρεί τον εαυτό του μέρος των βιβλίων, ή τα βιβλία μέρος του εαυτού του, δεν ξέρω ποιο απ' τα δυο".

Κοντοστάθηκε ακόμα λίγο κι ύστερα, αρπάζοντάς με ορμητικά απ' το χέρι και λέγοντάς μου "ελάτε λοιπόν μαζί μου", με οδήγησε σ' ένα απ' τα παλιά σπίτια των υπαλλήλων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IX

Σχετικά με την αγάπη

"Ο συγγενής σου λοιπόν δεν ενδιαφέρεται και πολύ για τα όμορφα κτίρια", είπα καθώς μπαίναμε στο καταθλιπτικό κλασικό σπίτι, που ήταν σχεδόν γυμνό, αν εξαιρούσε κανείς μερικές μεγάλες γλάστρες μου λουλούδια του Ιούνη, που 'ταν τοποθετημένες εδώ κι εκεί. 'Ηταν όμως πολύ καθαρό και βαμμένο με ωραίο άσπρο χρώμα.

"'Α, δεν το ξέρω αυτό", μου απάντησε αφηρημένα ο Ντικ. "Γερνάει — είναι πάνω από εκατόν πέντε χρόνων — και φυσικά δεν σκέπτεται να μετακομίσει. Οπωσδήποτε όμως, θα μπορούσε να ζει σ' ένα ομορφότερο σπίτι, αν ήθελε, δεν είναι υποχρεωμένος να μένει σ' ένα μέρος, κανείς δεν είναι. Από εδώ μουσαφίρη".

Με ανέβασε πάνω κα βρεθήκαμε σ' ένα μεγάλο δωμάτιο παλιού στιλ, που ήταν γυμνό όσο και το υπόλοιπο σπίτι, με εξαίρεση μερικά αναγκαία έπιπλα˙ κι αυτά ωστόσο ήταν απλά και χοντροκομμένα, αλλά γερά, με ωραία σκαλίσματα και καλοσχεδιασμένα. Στην πιο μακρινή γωνία του δωματίου, σ' ένα γραφείο κοντά στο παράθυρο, καθόταν ένας γεροντάκος χωμένος σε μια μεγάλη δρύινη πολυθρόνα με πολλά μαξιλάρια. Φορούσε μπλε σακάκι, από ξεφτισμένο σερζ ύφασμα, παντελόνι από το ίδιο υλικό και γκρι πενιέ κάλτσες. Μόλις μας είδε πετάχθηκε πάνω και φώναξε με στεντόρεια φωνή, σπάνια για την ηλικία του: "Καλώς το παλικάρι μου! Η Κλάρα είναι εδώ και θα χαρεί πάρα πολύ να σε δει˙ ετοιμάσου να την συναντήσεις".

"Η Κλάρα εδώ;", είπε ο Ντικ, "αν το 'ξερα δεν θα 'φερνα — δηλαδή, ήθελα να πω..."

Τα 'χε χάσει και κόμπιαζε, προφανώς γιατί δεν ήθελε να πει τίποτα που να μ' έκανε να νιώσω ανεπιθύμητος. Ο γέροντας όμως, που δεν με είχε δει στην αρχή, τον βοήθησε ερχόμενος προς το μέρος μου και λέγοντάς μου με πολλή ευγένεια: "Σας παρακαλώ να με συγχωρήσετε γιατί δεν πρόσεξα ότι ο Ντικ, που είναι αρκετά μεγαλόσωμος για να κρύψει οποιονδήποτε, είχε μαζί του έναν φίλο. Σας καλωσορίζω μ' όλη μου την καρδιά! Μπορώ να πω και με χαρά, μια και θα διασκεδάσετε ένα γέρο άνθρωπο λέγοντάς του — καθώς ελπίζω — νέα από τα ξένα, απ' όπου είναι φανερό ότι έρχεστε — και μάλιστα από πολύ μακρινές χώρες".

Μη κοιταξε εξεταστικά και με φανερή προσπάθεια, για να βρει από πού ήμουν. "Θα μπορούσα να σας ρωτήσω", είπε με αλλαγμένη φωνή, "από πού έρχεστε; Είναι ολοφάνερο ότι είστε ξένος".

Του απάντησα πως ζούσα παλιά στην Αγγλία και ότι μόλις είχα επιστρέψει˙ κι ακόμη πως την προηγούμενη νύχτα είχα κοιμηθεί στο πανδοχείο του Χάμερσμιθ.

Κούνησε το κεφάλι του και μου φάνηκε λιγάκι απογοητευμένος με την απάντηση που του είχα δώσει. 'Οσο για μένα, τον κοιτούσα

με τρόπο όχι και πολύ ευγενικό, γιατί το μαραζωμένο του πρόσωπο μου φαινόταν γνωστό, σα να το είχα ξαναδεί κάποτε – ίσως σ' έναν καθρέφτη, σκέφτηκα.

"Λοιπόν", είπε ο γέροντας, "από όπου κι αν έρχεστε, βρίσκεστε ανάμεσα σε φίλους. Βλέπω μάλιστα ότι ο συγγενής μου Ρίτσαρντ Χάμοντ έχει ένα ύφος, σαν να μου λέει ότι σας έφερε εδώ σε μένα, για να κάνω κάτι για σας. Σωστά τα λέω Ντικ;"

Ο Ντικ, που γινόταν όλο και πιο αφηρημένος και κοιτούσε συνεχώς την πόρτα, ίσα που κατάφερε να πει, "ναι παππού, ο μουσαφίρης μας βρίσκει τα πράγματα πολύ αλλαγμένα και δεν μπορεί να καταλάβει τι συμβαίνει, ουτ' εγώ μπορώ, και γι' αυτό σκέφτηκα να τον φέρω σε σας, που ξέρετε καλύτερα από κάθε άλλον, ό,τι συνέβει τους δύο τελευταίους αιώνες. Τι ειν' αυτό;"

Στράφηκε τότε ξανά προς την πόρτα. Ακούσαμε βήματα απ' έξω' η πόρτα άνοιξε και μπήκε μέσα μια εξαιρετικά όμορφη νέα γυναίκα, που έμεινε κατάπληκτη βλέποντας τον Ντικ και κοκκίνισε σαν τριαντάφυλλο, χωρίς όμως να πάψει να τον κοιτάει κατάματα. Ο Ντικ την περιεργάστηκε και της πρότεινε το χέρι του, ενώ οι μυς του προσώπου του είχαν συσπασθεί από την συγκίνηση.

Ο γέροντας δεν τους άφησε πολύ σ' αυτή τη δύσκολη θέση και είπε χαμογελώντας με γεροντίστικο κέφι: "Ντικ, παλικάρι μου, και συ αγαπητή μου Κλάρα, νομίζω ότι εμείς τα γερόντια σας εμποδίζουμε, γιατί ξέρω ότι έχετε πολλά να πείτε ο ένας στον άλλο. Καλά θα κάνετε να πάτε πάνω, στο δωμάτιο του Νέλσον, που απουσιάζει. Έχει καλύψει μάλιστα όλους τους τοίχους με μεσαιωνικά βιβλία, οπότε το περιβάλλον θ' αρέσει ακόμα και σε σας τους δυο και θα ταιριάζει στην απρόσμενη χαρά σας".

Η κοπέλα έπιασε το χέρι του Ντικ και τον οδήγησε έξω απ' το δωμάτιο, κοιτάζοντας ίσια μπροστά της. Ήταν φανερό όμως ότι το αναψοκοκκίνισμά της οφειλόταν σε ευτυχία και όχι σε θυμό: η αγάπη είναι πολύ πιο συνειδητή απ' την οργή.

Όταν η πόρτα έκλεισε πίσω τους, ο γέροντας γύρισε προς το μέρος μου, με το χαμόγελο ακόμη στα χείλη, και είπε:

"Ειλικρινά, αγαπητέ μου μουσαφίρη, θα μου κάνετε μεγάλη χάρη αν δώσετε την ευκαιρία στην γέρικη γλώσσα μου να κουνηθεί λιγάκι. Η αγάπη μου για την ομιλία δεν έχει σβύσει, αντίθετα μάλιστα, μεγαλώνει μαζί μου. Αν και για μένα είναι ευχάριστο να βλέπω αυτούς τους νέους να παίζουν τόσο σοβαρά μαζί, λες και ολόκληρη η οικουμένη κρέμεται απ' τα φιλιά τους (αυτό πράγματι συμβαίνει ως ένα βαθμό), δε νομίζω ότι ενδιαφέρονται και πολύ για τις ιστορίες μου για τα παλιά. Η τελευταία σοδειά, το τελευταίο μωρό, το τελευταίο ξυλόγλυπτο στην αγορά, είναι παρελθόν γι' αυτούς. Αλλιώς ήταν τα πράγματα όταν ήμουν νέος' τότε δεν είμαστε βέβαιοι ότι θα 'χουμε ειρήνη για πολύ καιρό, ούτε τα 'χαμε όλα σε αφθονία, όπως τώρα. Αλλά πείτε μου κάτι, πρέπει να σας βλέπω

σαν άνθρωπο που ξέρει μερικά πράγματα σχετικά με τον μοντέρνο τρόπο ζωής μας και ζητά να μάθει περισσότερα, ή σαν κάποιον που έρχεται από έναν τόπο όπου τα ίδια τα θεμέλια της ζωής είναι διαφορετικά από τα δικά μας; Ξέρετε τίποτα για μας ή έχετε πλήρη άγνοια;"

Με κοίταξε με βλέμμα οξύ και ολοένα αυξανόμενη απορία, που διακρινόταν στα μάτια του. Του απάντησα με χαμηλή φωνή:

"Για τη μοντέρνα ζωή σας ξέρω μόνο αυτά που είδα στον δρόμο, από το Χάμερσμιθ μέχρι εδώ, και αυτά που μου είπε ο Ρίτσαρντ Χάμμοντ απαντώντας στις ερωτήσεις μου, τις περισσότερες από τις οποίες δεν μπορούσε καν να καταλάβει".

Ο γέροντας χαμογέλασε μ' αυτό που είπα. "Τότε λοιπόν", είπε, "θα σας μιλήσω σαν..."

"Σα να 'μουν ένα ον από άλλο πλανήτη", τον έκοψα.

Ο γέροντας, που λεγόταν κι αυτός Χάμοντ, μου χαμογέλασε, κούνησε το κεφάλι του κι έφερε το κάθισμά του κοντά μου' μου είπε να καθήσω σε μια βαριά, δρύινη πολυθρόνα και μου εξήγησε, καθώς με είδε να περιεργάζομαι τα παράξενα σκαλίσματα του ξύλου:

"Ναι, είμαι πολύ δεμένος με το παρελθόν, το δικό μου παρελθόν, καταλαβαίνετε. Αυτά τα έπιπλα φτιάχτηκαν όταν ήμουν παιδί' ο πατέρας μου τα 'φτιαξε. Αν είχαν φτιαχτεί μέσα στα τελευταία πενήντα χρόνια θα ήταν πολύ πιο λεπτοκαμωμένα' δεν νομίζω όμως ότι θα μου άρεσαν περισσότερο. Εκείνους τους καιρούς κάναμε σχεδόν μια καινούργια αρχή: ήταν καιροί όπου τα πνεύματα ήταν οξυμμένα. Βλέπετε όμως τι φλύαρος που είμαι, κάνετέ μου ερωτήσεις, ρωτείστε με για ο,τιδήποτε, αγαπητέ μουσαφίρη, αφού πρέπει να μιλήσω, φροντίστε αυτά που θα πω να είναι χρήσιμα για σας".

Για ένα λεπτό σώπασα και μετά είπα, κάπως νευρικά: "Συγχωρείστε με αν γίνομαι αδιάκριτος, ενδιαφέρομαι όμως τόσο πολύ για τον Ρίτσαρντ, που μου φέρθηκε τόσο ευγενικά, αν και του ήμουν εντελώς άγνωστος, ώστε θέλω να ρωτήσω κάτι".

"Α", είπε ο γέρο-Χάμοντ, "αν δεν ήταν "ευγενικός", όπως το λέτε, σ' έναν ξένο, θα τον έπαιρναν για εκκεντρικό και οι άνθρωποι θα τον απέφευγαν. Ρωτείστε όμως, ρωτείστε, μην ντρέπεστε καθόλου!"

Ρώτησα: "Αυτό το όμορφο κορίτσι πρόκειται να το παντρευτεί;"

"Ναι", μου απάντησε. "Την είχε παντρευτεί μια φορά και τώρα, φως-φανάρι είναι το πράγμα, θα την ξαναπαντρευτεί".

"Μάλιστα", είπα, ενώ αναρωτιόμουν τι σήμαινε αυτό.

"Να πως έχει η ιστορία", είπε ο γερο-Χάμμοντ' "είναι μικρή και θα έχει – όπως ελπίζω τώρα – αίσιο τέλος: την πρώτη φορά, έζησαν μαζί δυο χρόνια' κι οι δυο ήταν πολύ νέοι. Τότε της μπήκε η ιδέα ότι ήταν ερωτευμένη με κάποιον άλλο, και παράτησε, που λέτε, τον κακόμοιρο τον Ντικ. Τον λέω κακόμοιρο γιατί δεν βρήκε

καμιά άλλη. Αυτά όμως δεν κράτησαν πολύ, κάνα χρόνο περίπου. Τότε ήρθε σε μένα, συνηθισμένη καθώς ήταν να φορτώνει τους μπελάδες της σε κάποιον γέρο, και με ρώτησε τι έκανε ο Ντικ, αν ήταν ευτυχισμένος και όλα τα σχετικά. Εγώ λοιπόν ζύγιασα τις διαθέσεις της και της είπα ότι ήταν πολύ δυστυχισμένος και ότι είχε τα χάλια του· αυτό βέβαια ήταν ψέμα. Ε, από κει κι έπειτα, μπορείτε να μαντέψετε τα υπόλοιπα. Η Κλάρα ήρθε εδώ σήμερα για να συζητήσουμε διεξοδικά το θέμα, ο Ντικ όμως είναι πολύ πιο κατάλληλος γι' αυτή τη δουλειά. Αν μάλιστα δεν ερχόταν σήμερα κατά τύχη, θα έστελνα αύριο κάποιον να τον ειδοποιήσει".

"Για φαντάσου", είπα. "Έχουν κανένα παιδί;"

"Δύο", μου απάντησε· "προς το παρόν μένουν σε μια απ' τις κόρες μου, όπου η Κλάρα πηγαίνει συχνά. Φρόντισα, βλέπετε, να μη σω τα ίχνη της, γιατί διαισθανόμουν ότι σίγουρα θα ξανάσμιγαν. Κι ο Ντικ, που είναι απ' τα καλύτερα παιδιά, είχε πάρει το θέμα επί πόνου. Βλέπετε, δεν είχε άλλη αγάπη για να παρηγορηθεί, όπως είχε εκείνη. Τέλος πάντων, τα κατάφερα καλά, όπως άλλωστε και σε άλλες προγενέστερες περιπτώσεις".

"Α, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θέλατε να τους κρατήστε μακριά από το δικαστήριο διαζυγίων· υποθέτω ότι είναι συχνό το φαινόμενο της ρύθμισης τέτοιων υποθέσεων".

"Οι υποθέσεις σας είναι ανόητες", μου απάντησε. "Γνωρίζω ότι κάποτε υπήρχαν τέτοια τρελά πράγματα, όπως τα δικαστήρια διαζυγίων. Σκεφτείτε αυτό μόνο: όλες οι υποθέσεις που παραπέμπονταν σ' αυτά τα δικαστήρια, αφορούσαν αντιδικίες γύρω από ατομικές ιδιοκτησίες· και νομίζω, αγαπητέ μουσαφίρη", είπε χαμογελώντας, "ότι, αν και έρχεστε από άλλο πλανήτη, μπορείτε να δείτε ακόμη κι απ' την εξωτερική όψη του κόσμου μας πως δεν είναι δυνατό στις μέρες μας να τσακωνόμαστε για ατομικές ιδιοκτησίες".

Πράγματι, το ταξίδι μου από το Χάμερσμιθ στο Μπλούμσμπερυ, οι σκηνές μιας ζωής ήσυχης κι ευτυχισμένης, ακόμη και τα ψώνια μου, ήταν αρκετά για να μου δώσουν να καταλάβω ότι το "ιερό δικαίωμα της ιδιοκτησίας", όπως το θεωρούσαμε, δεν υπήρχε πια. Έτσι λούφαξα, κι ο γέροντας συνέχισε τη συζήτηση λέγοντας:

"Το λοιπόν, απ' τη στιγμή που οι περιουσιακές διεκδικήσεις δεν υπάρχουν πια, τι απομένει σ' αυτές τις υποθέσεις, που να δίνει τη δυνατότητα σ' ένα δικαστήριο να επέμβει; Φανταστείτε ένα δικαστήριο που θα επέβαλλε ένα συμβόλαιο αισθημάτων ή πάθους! Αν ένα τέτοιο πράγμα χρειαζόταν ως μια *reductio ad absurdum*[14] για την εφαρμογή του συμβολαίου, ένας τέτοιος παραλογισμός θα ήταν αρκετός για μας".

Σώπασε για λίγο και μετά είπε: "Πρέπει να καταλάβετε μια για πάντα, ότι τα 'χουμε αλλάξει όλα αυτά· ή μάλλον ότι ο τρόπος που

τα βλέπουμε έχει αλλάξει, όπως κι εμείς έχουμε αλλάξει μέσα στα τελευταία διακόσια χρόνια. Στ' αλήθεια, δεν ξεγελάμε τους εαυτούς μας, ούτε πιστεύουμε πως μπορούμε να απαλλαγούμε απ' όλα τα προβλήματα που συνοδεύουν τις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων. Ξέρουμε ότι πρέπει να αντιμετωπίζουμε τη δυστυχία που γεννιέται όταν ένας άνδρας και μια γυναίκα δεν διακρίνουν τα όρια ανάμεσα στο φυσιολογικό πάθος, στο αίσθημα και στη φιλία, η οποία βοηθά να προσγειωθεί κανείς στα μαλακά ύστερα από παροδικές ψευδαισθήσεις, όταν βέβαια τα πράγματα πάνε καλά. Δεν είμαστε όμως τόσο τρελοί, ώστε να κάνουμε ακόμη πιο αφόρητη τη δυστυχία με το να μπλέκουμε σε άθλιους καυγάδες για τα οικονομικά και για την τυραννική εξουσία πάνω στα παιδιά, που είναι ο καρπός της αγάπης ή του έρωτα".

Έκανε μια μικρή παύση και μετά συνέχισε: "Παιδιάστικοι έρωτες που περνιούνται για πράξεις ηρωικές με ισόβια διάρκεια, κι όμως μετατρέπονται τόσο γρήγορα σε απογοήτευση. Ο ανεξήγητος πόθος που καταλαμβάνει έναν ώριμο άνδρα: να γίνει το παν για κάποια γυναίκα που έχει εξιδανικεύσει, θεωρώντας τη συνηθισμένη ανθρώπινη ευγένεια και ομορφιά της ως άφθαστη τελειότητα, τελειότητα που έχει κάνει μοναδικό αντικείμενο των επιθυμιών του. Η λαχτάρα ενός δυνατού και λογικού άνδρα να γίνει ο πιο στενός φίλος μιας όμορφης και έξυπνης γυναίκας, που είναι η ενσάρκωση της ομορφιάς και της δόξας του κόσμου, που τόσο πολύ θαυμάζουμε· όπως χαιρόμαστε με την πνευματική ικανοποίηση και μεταρσίωση που είναι τα αποτελέσματα αυτών των καταστάσεων, έτσι προετοιμάζουμε τους εαυτούς μας για να υπαμείνουμε τη θλίψη, που δεν αποτελεί σπάνια κατάληξη όλων αυτών. Ας θυμηθούμε τα λόγια του αρχαίου ποιητή (παραθέτω από μνήμης μια από τις πολλές μεταφράσεις του δέκατου ένατου αιώνα):

"Γι' αυτό δώσαν οι θεοί στον άνθρωπο τον πόνο και την
κακοδαιμονία
που από 'δω και πέρα τ' ανθρώπου θα 'ναι η μοίρα".

"Δεν φαίνεται λοιπόν πιθανό ότι τα ψέματα θα εκλείψουν ή ότι θα γιατρευτεί η θλίψη, όπως και να το κάνουμε".

Ο γέροντας σώπασε για λίγο κι εγώ δεν ήθελα να διακόψω τον μονόλογό του. Ύστερα συνέχισε: "Πρέπει όμως να ξέρετε ότι όσοι ανήκουμε σ' αυτές τις γενιές είμαστε γεροδεμένοι και υγιείς και μπορούμε άνετα να επιβιώσουμε· είμαστε μαθημένοι να παλεύουμε με τη φύση και να εξασκούμαστε σ' όλους τους τομείς· δεν είμαστε μονοδιάστατοι αλλά πολυδιάστατοι και χαιρόμαστε όλες τις πλευρές της ζωής. Είναι λοιπόν τιμή μας να μην είμαστε εγωκεντρικοί και να μην πιστεύουμε ότι η γη πρέπει να πάψει να γυρίζει επειδή ένας άνθρωπος είναι λυπημένος. Έτσι λοιπόν θεωρούμε ανόητο ή αν θέλετε εγκληματικό να υπερβάλλει κανείς σ' αυτά τα ζητήματα· όπως δεν θέλουμε να συνεχιστούν τα βάσανα που υφίσταται το κορμί μας, άλλο

τόσο δεν θέλουμε να επαυξήσουμε και τις συναισθηματικές μας σκοτούρες. Ξέρουμε καλά ότι υπάρχουν κι άλλες απολαύσεις εκτός από τον έρωτα. Πρέπει να θυμάστε ακόμα ότι είμαστε μακρόβιοι, και γι' αυτό η ομορφιά — και στις γυναίκες και στους άντρες — δεν είναι τόσο φευγαλέα όπως ήταν σ' εκείνους τους καιρούς, που υποφέραμε τόσο πολύ από αρρώστιες που εμείς οι ίδιοι προκαλούσαμε. Έτσι αποτινάζουμε αυτές τις στενοχώριες μ' έναν τρόπο που ίσως θα θεωρούνταν αξιοκατάκριτος και λιπόψυχος από τους αισθηματίες άλλων καιρών· εμείς, μια φορά, τον θεωρούμε αναγκαίο και ανδροπρεπή. Απ' την άλλη πλευρά, έχουμε εξαφανίσει την εμπορικότητα από τις ερωτικές μας σχέσεις κι έχουμε πάψει να π α ρ ι σ τ ά ν ο υ μ ε τους ανόητους. Το ξεμώραμα που έρχεται από μόνο του, η αφροσύνη του ανώριμου ανθρώπου, η απροσεξία ενός γεροντότερου, που πιάστηκε σε παγίδα, είναι πράγματα που πρέπει ν' ανεχτούμε, πράγματα για τα οποία δεν ντρεπόμαστε· αλλά όχι και να είμαστε ψευτοαισθηματίες και να παριστάνουμε τους ευαίσθητους. Φίλτατε, έχω πολλά χρόνια στην πλάτη μου κι είμαι απογοητευμένος, ίσως· τουλάχιστον όμως νομίζω ότι έχουμε απαλλαγεί από μ ε ρ ι κ έ ς τρέλες των παλιότερων".

Έκανε παύση, σα να περίμενε να πω καμιά κουβέντα· δεν μίλησα όμως, κι εκείνος συνέχισε: "Τουλάχιστον, αν υποφέρουμε από την τυραννία και την αστάθεια της φύσης ή από την έλλειψη πείρας, δεν βαρυγκομάμε γι' αυτό, ούτε λέμε ψέματα. Αν είναι αναπόφευκτο να χωριστούν αυτοί που ποτέ δεν ήθελαν τον χωρισμό, έτσι πρέπει να γίνει: δεν χρειάζεται όμως να υπάρχει μια επίπλαστη ενότητα, όταν οι προϋποθέσεις γι' αυτήν έχουν εκλείψει· ούτε αναγκάζουμε αυτούς που ξέρουν καλά ότι δεν έχουν τις κατάλληλες ικανότητες, να υποκρίνονται πως εμφορούνται από αθάνατα αισθήματα, που στην πραγματικότητα τους είναι εντελώς άγνωστα. Έτσι λοιπόν η κτηνωδία του πληρωμένου έρωτα έχει εκλείψει, μια και δεν είναι αναγκαίος πια[15]. Μην με παρεξηγείτε. Δεν φανήκατε σοκαρισμένος όταν σας είπα πως δεν υπάρχουν δικαστήρια που επικυρώνουν συμβόλαια αισθήματος ή πάθους· εμείς οι άνθρωποι όμως είμαστε περίεργα πλάσματα: γι' αυτό μπορεί να σοκαριστείτε άμα σας πω ότι δεν υπάρχει προκαθορισμένος τρόπος συμπεριφοράς της κοινής γνώμης που να αναπληρώνει αυτά τα δικαστήρια, κι η οποία θα ήταν το ίδιο τυραννική και παράλογη μ' αυτά. Δεν διατείνομαι ότι οι άνθρωποι δεν κρίνουν άδικα, μερικές φορές, τη συμπεριφορά των γειτόνων τους· λέω πως δεν υπάρχει ένα συμβατικό σύστημα αμετάβλητων κανόνων με το οποίο κρίνονται οι άνθρωποι: δεν υπάρχει η κλίνη του Προκρούστη, για να πετσοκόβονται το πνεύμα και η ζωή ανθρώπινων υπάρξεων, μήτε υποκριτικοί αφορισμοί που οι άνθρωποι α ν α γ κ ά ζ ο ν τ α ι να κάνουν, είτε από άκριτη συνήθεια, είτε από αόρατη απειλή, αν είναι αποχαυνωμένοι μέσα στον ταρτουφισμό τους. Σοκαριστήκατε τώρα;"

"... Όχι", είπα με κάποιο δισταγμό, "τα πάντα είναι τόσο διαφορετικά".

"Πάντως", συνέχισε, "υπάρχει ένα πράγμα για το οποίο νομίζω ότι μπορώ να είμαι κατηγορηματικός: όλα τα αισθήματα που υπάρχουν είναι αληθινά και δεν περιορίζονται μόνο σε ανθρώπους εξαιρετικά φινετσάτους. Είμαι ακόμη απόλυτα βέβαιος, όπως σας είπα, ότι αυτά τα ζητήματα δεν προκαλούν πλέον τόσες στενοχώριες, όπως παλιότερα· κι αυτό ισχύει τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες. Θέλω πάντως να με συγχωρήσετε για τις φλυαρίες μου ως προς αυτό το ζήτημα! Εσείς μου είπατε να σας αντιμετωπίσω σαν ένα ον από άλλο πλανήτη".

"Σας ευχαριστώ πάρα πολύ", απάντησα. "Μπορώ τώρα να μάθω για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία σας;"

Ξέσπασε τότε σ' ένα τρανταχτό γέλιο που δεν ταίριαζε στην ηλικία του. Μετά μου είπε: "Δεν είναι αδικαιολόγητη η φήμη που έχω αποκτήσει ως προσεκτικός μελετητής της ιστορίας. Πιστεύω ότι καταλαβαίνω το "Κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών" του δέκατου ένατου αιώνα, κι αμφιβάλλω αν υπάρχει άλλος άνθρωπος που μπορεί".

"Λοιπόν;" ρώτησα, κεντρισμένος από την ευθυμία του.

"Όπως θα καταλάβετε", μου απάντησε, "όλα αυτά δεν είναι παρά φιλολογίες. Κανείς δεν έχει πια την δυνατότητα να τυραννάει τον άλλον: ούτε οι άνδρες τις γυναίκες, ούτε οι γυναίκες τους άνδρες — καταστάσεις που υπήρχαν στους παλιούς καιρούς. Οι γυναίκες κάνουν αυτό που μπορούν και θέλουν περισσότερο να κάνουν, κι οι άνδρες ούτε ζηλεύουν, ούτε προσβάλλονται απ' αυτό. Αυτά είναι τέτοιες κοινοτοπίες, που σχεδόν ντρέπομαι να τ' αναφέρω"[16].

"Α-χά!", έκανα. "Και η νομοθεσία; Συμμετέχουν κι αυτές;"

Ο Χάμοντ χαμογέλασε και είπε: "Νομίζω ότι είναι καλύτερα να περιμένετε γι' αυτή την απάντηση μέχρις ότου φτάσουμε στο θέμα της νομοθεσίας. Είναι πολύ πιθανό να βρείτε και σ' αυτό το θέμα καινοτομίες για τα δικά σας δεδομένα".

"Ωραία ολ' αυτά", είπα, "αλλά τι γίνεται μ' αυτό το ερώτημα για τις γυναίκες; Στο πανδοχείο είδα ότι οι γυναίκες υπηρετούσαν τους άντρες· αυτό φαίνεται κάπως αντιδραστικό, έτσι δεν είναι;"

"Νομίζετε;" με ρώτησε ο γέροντας, "ίσως θεωρείτε τις δουλειές του σπιτιού ως μία ασήμαντη ασχολία, ανάξια εκτίμησης. Νομίζω ότι αυτή ήταν η γνώμη των "φωτισμένων"[17] γυναικών του δέκατου ένατου αιώνα, καθώς και των ανδρών-υποστηρικτών τους. Αν συμμερίζεστε κι εσείς αυτή τη γνώμη, θα ήθελα να σας υπενθυμίσω ένα παλιό λαϊκό μύθο από τη Νορβηγία, με τίτλο "Πώς ο άντρας φρόντιζε το σπίτι" ή κάπως έτσι· το αποτέλεσμα αυτής της φροντίδας ήταν, να βρεθεί ο άντρας — μετά από διάφορες ταλαιπωρίες — κρεμασμένος μ' ένα σχοινί μέσα στην καμινάδα. Στην άλλη

άκρη του σχοινιού, που κρεμόταν από την αχυρένια και επικλινή στέγη, αιωρούνταν μια αγελάδα. Σκληρό για την αγελάδα, κατά τη γνώμη μ ο υ . Φυσικά, ένα τέτοιο ατύχημα δεν θα μπορούσε να συμβεί σ' έναν τόσο ξεχωριστό άνθρωπο, όπως εσείς, "πρόσθεσε ο γέροντας κρυφογελώντας μέσα απ' τα δόντια του.

Αυτός ο απροκάλυπτος σαρκασμός με πείραξε κάπως. Στ' αλήθεια, ο τρόπος που αντιμετώπισε την τελευταία ερώτησή μου, μου φάνηκε κάπως αναιδής.

"Ελάτε τώρα, φίλτατε", μου είπε, "δεν ξέρετε ότι αποτελεί μεγάλη χαρά για μια έξυπνη γυναίκα το να κρατάει ένα σπίτι με τέτοιο τρόπο, που να κάνει όλους όσους ζουν γύρω της ευχαριστημένους και ευγνώμονες απέναντί της; Εξάλλου, καθώς γνωρίζετε, σ' όλους αρέσει να τους κατευθύνει μια όμορφη γυναίκα: πρόκειται για μια από τις πιο ευχάριστες εκφάνσεις της ερωτοτροπίας. Δεν είστε δα και τόσο γέρος για να μη το θυμάστε αυτό. Όλα κι όλα, εγώ το θυμάμαι καλά".

Ο γέροντας κρυφογέλασε ξανά αλλά στο τέλος δεν άντεξε και ξέσπασε σ' ένα ηχηρό γέλιο.

"Συγχωράτε με", μου είπε ύστερα από λίγο, "δεν γελάω με τίποτ' άλλο, παρά μόνο μ' αυτή την ηλίθια μόδα του δέκατου-ένατου αιώνα, που ακολουθούνταν πολύ από τους πλούσιους και δήθεν καλλιεργημένους της εποχής: αγνοούσαν ολόκληρη την διαδικασία βάσει της οποίας φτιαχνόταν το καθημερινό τους φαγητό, θεωρώντας το ζήτημα ανάξιο για ν' απασχολεί το λαμπρό τους νου. Ηλίθια παράσιτα! Εγώ, για να ξέρετε, είμαι ένας "λόγιος" — έτσι μας αποκαλούσαν. Κι όμως δεν παύω να είμαι ένας πολύ καλός μάγειρας".

"Κι εγώ είμαι", του απάντησα.

"Σ' αυτή την περίπτωση", μου 'πε, "νομίζω ότι μπορείτε να με καταλάβετε καλύτερα απ' όσο δείξατε με την στάση σας".

"Πιθανόν να είναι έτσι, με ξαφνιάζει όμως το γεγονός ότι υπάρχουν άνθρωποι που δίνουν τόση σημασία σε συνηθισμένες ασχολίες της καθημερινής ζωής. Σχετικά μ' αυτό θα σας ρωτήσω αργότερα μερικά πράγματα. Θέλω όμως να επανέλθω στη θέση των γυναικών ανάμεσά σας. Μελετήσατε όλα τα σχετικά με την υπόθεση της "απελευθέρωσης των γυναικών" του δέκατου ένατου αιώνα, δεν θυμάστε ότι μερικές "φωτισμένες" γυναίκες ήθελαν ν' απαλλάξουν τις πιο έξυπνες από τις ομόφυλές τους από την τεκνοποιία;"

Ο γέροντας σοβάρεψε πάλι κι είπε: "Θ υ μ ά μ α ι αυτή την αδικαιολόγητη τρέλα που ήταν, όπως κι όλες οι άλλες τρέλες εκείνης της περιόδου, αποτέλεσμα της αφόρητης ταξικής καταπίεσης που επικρατούσε. Πώς το αντιμετωπίζετε τώρα, θα με ρωτήσετε. Φίλε μου, η απάντηση είναι εύκολη. Η μητρότητα χαίρει μεγάλης εκτίμησης σε μας και θα ήταν πέρα για πέρα αδύνατο να είναι διαφορετικά τα πράγματα. Σίγουρα οι φυσικοί και αναγκαίοι πόνοι που πρέπει να υποστεί η μητέρα, ενώνουν πιο δυνατά τον άντρα και την

γυναίκα και αποτελούν έναν ακόμη λόγο για την ύπαρξη αγάπης και στοργής ανάμεσά τους, αυτό είναι παγκόσμια παραδεκτό. Να θυμηθείτε ακόμα ότι όλα τα τ ε χ ν η τ ά βάρη της μητρότητας έχουν πλέον εξαφανιστεί. Η μάνα έχει απαλλαγεί πια από το ψυχοφθόρο άγχος για το μέλλον των παιδιών της. Αυτά μπορούν να εξελιχθούν ωραία ή άσχημα, ή να διαψεύσουν τις πιο μύχιες ελπίδες της. Αυτές οι απογοητεύσεις είναι ένα μέρος του πόνου, που είναι ανάμικτος με τη χαρά· χαρά και πόνος μαζί, σημαδεύουν τη ζωή της ανθρωπότητας. Τουλάχιστον η μάνα έχει απαλλαγεί από τον φόβο (που στις πιο πολλές περιπτώσεις ήταν βεβαιότητα) ότι τα παιδιά της θα υστερήσουν λόγω τεχνητών αδυναμιών, ξέρει πως η ζωή τους και οι πράξεις τους θα είναι ανάλογες με το μέτρο των ικανοτήτων τους. Σε παλιότερους καιρούς η κοινωνία υπηρετούσε τον Ιουδαίο θεό της και τους "ανθρώπους της επιστήμης" εκείνης της εποχής, τιμωρώντας τα παιδιά για τις αμαρτίες που διέπραξαν οι γονείς τους. Η αντιστροφή αυτής της διαδικασίας, ο τρόπος που θα βγάζαμε το κεντρί από την κληρονομικότητα, ήταν μια από τις πιο βασικές φροντίδες των στοχαστών μας, και για πολύ καιρό μάλιστα. Έτσι λοιπόν, η υγιής γυναίκα (και σχεδόν όλες οι γυναίκες μας είναι υγιείς και — τουλάχιστον — χαριτωμένες), που χαίρει σεβασμού επειδή γεννάει και μεγαλώνει παιδιά, που είναι επιθυμητή σα γυναίκα και αγαπητή σα σύντροφος, όντας απαλλαγμένη από την έγνοια για το μέλλον των παιδιών της, έχει πολύ πιο αναπτυγμένο το μητρικό ένστικτο απ' ό,τι η κακόμοιρη σκλάβα και μάνα σκλάβων της παλιάς εποχής — πιο ανεπτυγμένο κι απ' αυτό της αδελφής της που ανήκει στις ανώτερες τάξεις και έχει ανατραφεί βιώνοντας την προσποιητή αδιαφορία για τα φυσικά πράγματα, μέσα σε μια ατμόσφαιρα σεμνοτυφίας και λαγνείας".

"Μιλάτε με πάθος", παρατήρησα, "αλλά αναγνωρίζω ότι έχετε δίκιο".

"Ναι", απάντησε, "και θα σας δώσω ένα δείγμα από τα πολλά οφέλη που έχουμε χάρη στην ελευθερία μας. Τι γνώμη έχετε για την εμφάνιση των ανθρώπων που συναντήσατε σήμερα;"

"Δεν θα το πίστευα ότι είναι δυνατόν να υπάρχουν τόσοι πολλοί ευπαρουσίαστοι άνθρωποι σε οποιαδήποτε πολιτισμένη χώρα".

"Έβγαλε ένα μικρό ξεφωνητό: "Μπά; Είμαστε ακόμα πολιτισμένοι; Να σας πω, όσον αφορά το παρουσιαστικό μας, το αγγλοεβραϊκό αίμα, που επικρατεί απόλυτα εδώ, δεν φημίζεται για τα όμορφα προϊόντα του. Νομίζω πάντως ότι εμείς το βελτιώσαμε. Γνωρίζω έναν άνθρωπο που κατέχει μια μεγάλη συλλογή πορτραίτων τυπωμένων από φωτογραφίες του δέκατου ένατου αιώνα· η σύγκριση αυτών των προσώπων με τα δικά μας καθημερινά πρόσωπα, δείχνει ότι η βελτίωση του παρουσιαστικού μας είναι αναμφισβήτητα. Τώρα, υπάρχουν ορισμένοι που δεν θεωρούν παρατραβηγμένο το να συνδέουν αυτή την αύξηση της ομορφιάς με την ελευθε-

ρία μας, καθώς και με τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τα θέματα για τα οποία μιλούσαμε. Πιστεύουν ότι το παιδί είναι προϊόν της φυσικής και υγιούς αγάπης ενός άνδρα και μιας γυναίκας, έστω κι αν αυτή είναι παροδική, κι ότι θα είναι καλύτερο απ' όλες τις απόψεις και ιδιαίτερα στη σωματική ομορφιά, σε σχέση με το αποκύημα της κλίνης του αξιοσέβαστου εμπορικού γάμου ή με το γέννημα της απόγνωσης που διακατέχει τη σκλάβα εκείνου του συστήματος. Λένε ότι η χαρά, απ' τη Χαρά γεννιέται. Τι πιστεύετε για ολ' αυτά;"

"Συμφωνώ απολύτως", απάντησα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Χ
Ερωταποκρίσεις

"Λοιπόν μουσαφίρη", είπε ο γέροντας, αφού κουνήθηκε λίγο στην καρέκλα του, "πρέπει να συνεχίσετε τις ερωτήσεις σας, τόση ώρα σας απαντούσα στην πρώτη".

"Θα ήθελα να μου πείτε δυο λόγια παραπάνω σχετικά με τις απόψεις σας πάνω στην εκπαίδευση, αν και απ' ό,τι κατάλαβα απ' αυτά που μου είπε ο Ντικ, αφήνετε τα παιδιά σας αμόρφωτα και δεν τα μαθαίνετε τίποτα. Κοντολογής, βελτιώσατε τόσο την εκπαίδευσή σας, που τώρα δεν έχετε καθόλου".

"Δεν τα καταλάβατε καλά τα πράγματα. Καταλαβαίνω πάντως την οπτική σας γωνία για την εκπαίδευση, που ανήκει σε παρωχημένους χρόνους: τότε που "ο αγώνας για επιβίωση", όπως το αποκαλούσαν (π.χ, ο αγώνας για το σιτηρέσιο ενός σκλάβου απ' τη μια, ή για συμμετοχή στο δικαίωμα της δουλοκτησίας απ' την άλλη), περιόριζε την "μορφωση" των περισσότερων ανθρώπων σ' ένα φτωχό συνοθύλευμα πληροφοριών που δεν ήταν και τόσο ακριβείς· κάτι το εύπεπτο για τον αρχάριο στην τέχνη του ζειν, άσχετα αν του άρεσε ή αν το ήθελε· κάτι που το αναμασούσαν αδιάκοπα άνθρωποι αδιάφοροι γι' αυτό, προκειμένου να το σερβίρουν σ' άλλους ανθρώπους, που ούτε κι αυτοί ενδιαφέρονταν".

Έκοψα την αυξανόμενη οργή του γέροντα με ένα γέλιο, και είπα: "Όπως και να 'χει το πράγμα, ε σ ε ί ς δεν διδαχτήκατε μ' αυτόν τον τρόπο, οπότε μπορείτε να ηρεμήσετε λιγάκι".

"Σωστά, σωστά", μου απάντησε χαμογελώντας. "Σας ευχαριστώ που φτιάξατε την διάθεσή μου: νομίζω κάθε φορά ότι ζω στην περίοδο για την οποία μιλάμε. Ας τα πω πιο ψύχραιμα λοιπόν: περιμένατε να δείτε το παιδομάνι να γεμίζει τα σχολεία· νομίζατε ότι όταν τα παιδιά φτάνουν σε μια ηλικία που συμβατικά θεωρείται ως κατάλληλη, υποβάλλονται σε μια ορισμένη διαδικασία "εκμάθησης", χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικές ικανότητες και κλίσεις τους, καθώς και οι ιδιαίτερες συνθήκες. Φίλε μου, δεν μπορείτε να δείτε ότι μια τέτοια διαδικασία παραγνωρίζει το απλό γε-

γονός της σωματικής και πνευματικής α ν ά π τ υ ξ η ς ; Κανείς δεν θα μπορούσε να βγει σώος από έναν τέτοιο μύλο· τη σύνθλιψη θα μπορούσαν να την αποφύγουν μόνο όσοι θα είχαν πολύ ισχυρό το πνεύμα της εξέγερσης μέσα τους. Ευτυχώς τα περισσότερα παιδιά είχαν από ανέκαθεν αυτό το πνεύμα, αλλιώς αμφιβάλλω αν θα είχαμε καταφέρει να φτάσουμε στην κατάσταση που είμαστε τώρα. Τώρα βλέπετε πού καταλήγουν όλα. Στους παλιούς καιρούς όλα αυτά ήταν το αποτέλεσμα της φ τ ώ χ ε ι α ς . Κατά την διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα,. η κοινωνία ήταν τόσο απελπιστικά φτωχή, εξαιτίας της συστηματικής ληστείας πάνω στην οποία βασιζόταν το σύστημα, που η πραγματική εκπαίδευση ήταν για τον οποιονδήποτε άπιαστο όνειρο. Η θεωρητική βάση εκείνης της ψευτοεκπαίδευσης ήταν ότι έπρεπε να μπουκώσουν ένα παιδί με μερικές πληροφορίες, ακόμη κι αν έπρεπε να το βασανίσουν και να το ζαλίσουν με άχρηστες σαχλαμάρες, διαφορετικά δεν θα είχε καμιά ευκαιρία πληροφόρησης σε όλη του τη ζωή. Η πίεση της φτώχειας δεν επέτρεπε τίποτα περισσότερο. Όλα αυτά είναι περασμένα όμως, τίποτα δεν μας πιέζει πια και τη μόρφωση μπορεί ο καθένας να την αποκτήσει όταν οι δικές του διαθέσεις και μόνο, τον ωθήσουν σ' αυτό. Πλουτίσαμε, και σ' αυτόν τον τομέα και σε άλλους, μπορούμε να προσφέρουμε στον εαυτό μας το χρόνο για να ωριμάσει".

"Εντάξει", είπα, "υποθέστε όμως ότι το παιδί, ο νέος, ο ώριμος, δεν έχει όρεξη για μάθηση και δεν ακολουθεί την αναμενόμενη κατεύθυνση, ας πούμε, λόγου χάρη, ότι αρνείται να διδαχτεί αριθμητική ή μαθηματικά· δεν μπορείτε να τον αναγκάσετε όταν είναι πια μεγάλος: δεν θα 'πρεπε να το κάνετε αυτό ενόσω βρίσκεται στην ανάπτυξη;"

"Δε μου λέτε", με ρώτησε, "εσάς σας ανάγκασαν να μάθετε αριθμητική και μαθηματικά";

"Όσο να 'ναι".

"Και πόσων χρόνων είστε τώρα;"

"Ας πούμε πενήντα έξι".

"Για πείτε μου πόσο καλά ξέρετε τα μαθηματικά τώρα", μου είπε ο γέροντας χαμογελώντας σαρκαστικά.

"Λυπάμαι που το λέω, αλλά δεν τα ξέρω καθόλου".

Τότε ο Χάμοντ γέλασε, αλλά δεν σχολίασε την παραδοχή μου· εγώ παράτησα το θέμα της εκπαίδευσης, αφού αντιλήφθηκα ότι ήταν άπιαστος σ' αυτό.

Σκέφτηκα για λίγο και είπα: "Πριν από λίγο μιλούσατε για οικογένεια, αυτό μου φαίνεται ότι μοιάζει με τα έθιμα των παλιών καιρών, νόμιζα ότι ζούσατε περισσότερο κοινοβιακά".

"Κοινόβια, ε;" μου 'πε. "Να σας πω, ζούμε όπως μας αρέσει και ο κανόνας είναι ότι ζούμε μαζί με ορισμένους ανθρώπους που έχουμε συνηθίσει. Θυμηθείτε, για άλλη μια φορά, ότι η φτώχεια έχει εκλείψει κι ότι τα κοινόβια του Φουριέ[18] μαζί με όλα τα παρόμοια,

ήταν αναγκαία σ' εκείνους τους καιρούς, καθώς δεν σήμαιναν τίποτε άλλο από την αποφυγή μιας ανυπόφορης ένδειας. Μόνο άνθρωποι που υπέφεραν απ' την χειρότερη φτώχεια, μπορούσαν να συλλάβουν έναν τρόπο ζωής σαν κι αυτόν. Πρέπει πάντως να καταλάβετε ότι, αν και οι χωριστές οικογένειες είναι ο κανόνας εδώ, και παρόλο που οι συνήθειές τους διαφέρουν, καμιά πόρτα δεν είναι κλειστή σ' έναν καλόβολο άνθρωπο που είναι διατεθειμένος να ζήσει με τον τρόπο που ζουν οι συγκάτοικοί του. Φυσικά θα ήταν παράλογο αν κάποιος έμπαινε σ' ένα σπιτικό κι έκανε τους συγκάτοικούς του ν' αλλάξουν τις συνήθειές τους για να τον ευχαριστήσουν, τη στιγμή που θα μπορούσε να πάει αλλού και να ζήσει με τον τρόπο που θέλει. Εντούτοις, δεν χρειάζεται να σας πω περισσότερα πάνω σ' αυτό, αφού θ' ανεβείτε το ποτάμι με τον Ντικ και θα διαπιστώσετε μόνος σας πώς αντιμετωπίζονται αυτά τα ζητήματα".

Μετά από μια παύση, είπα: "Για πείτε μου τώρα για τις μεγάλες πόλεις σας. Το Λονδίνο, για το οποίο διάβασα ότι είναι η μοντέρνα Βαβυλώνα του πολιτισμού, φαίνεται να έχει εξαφανιστεί".

"Ααα", έκανε ο γέρο-Χάμοντ, "ίσως τώρα να μοιάζει περισσότερο με την αρχαία Βαβυλώνα, απ' όσο έμοιαζε η "μοντέρνα Βαβυλώνα" του δέκατου ένατου αιώνα. Αφήστε τα όμως αυτά. Στο κάτω-κάτω, υπάρχει πολύς πληθυσμός συγκεντρωμένος στα μέρη που βρίσκονται από 'δω μέχρι το Χάμερσμιθ κι ούτε έχετε δει το πολυπληθέστερο μέρος της πόλης ακόμη".

"Πείτε μου λοιπόν", τον ρώτησα, "πώς είναι προς τ' ανατολικά;"

"Υπήρχαν καιροί που, αν ανέβαινες σ' ένα καλό άλογο και έκανες μια βόλτα μιάμισης ώρας, θα ήσουν ακόμα μέσα στην πόλη· το μεγαλύτερο μέρος της θ' αποτελούνταν από "φτωχογειτονιές", όπως τις έλεγαν, δηλαδή τόποι μαρτυρίων για αθώους, άντρες και γυναίκες, ή, ακόμα χειρότερα, καζάνια όπου μεγάλωναν άνθρωποι μέσα σε τόση αθλιότητα, που τα βάσανα να τους φαίνονται σαν απαραίτητα στοιχεία ενός φυσιολογικού τρόπου ζωής".

"Τα ξέρω, τα ξέρω αυτά", είπα με μεγάλη ανυπομονησία. "Αυτά γίνονταν παλιά, θέλω να μου πείτε τι γίνεται τώρα. Υπάρχουν υπολείμματα απ' αυτή την κατάσταση;"

"Ούτε κατά διάνοια' πού και πού όμως τα θυμόμαστε όλα αυτά, και χαίρομαι γι' αυτό. Μια φορά τον χρόνο, κάθε Πρωτομαγιά, κάνουμε μια σεμνή ,τελετή στις ανατολικές κοινότητες του Λονδίνου για να γιορτάσουμε τον αφανισμό της μιζέριας, όπως ονομάζεται. Αυτή τη μέρα χορεύουμε και τραγουδάμε, διοργανώνουμε παιχνίδια και γιορτάζουμε στον ίδιο χώρο που βρίσκονταν κάποτε μερικές από τις πιο άθλιες φτωχογειτονιές, που δεν έχουμε ξεχάσει. Είθισται, κάθε Πρωτομαγιά, τα πιο όμορφα κορίτσια να τραγουδάνε μερικά από τα παλιά επαναστατικά τραγούδια, κι αυτά που ήταν κραυγές των δυσαρεστημένων — μερικές φορές τόσο απελπισμένες — στους ίδιους ακριβώς χώρους όπου διαπράττονταν κάθε

μέρα, για τόσα και τόσα χρόνια, αυτές οι ανατριχιαστικές μαζικές-ταξικές δολοφονίες. Για έναν άνθρωπο σαν και μένα, που ξέρει τόσα πολλά για το παρελθόν, αποτελεί παράξενο και συνάμα συγκινητικό θέαμα το να βλέπει ένα όμορφο κορίτσι, καλοντυμένο και στεφανωμένο με λουλούδια απ' τα λιβάδια, να στέκεται ανάμεσα σ' ανθρώπους ευτυχισμένους, πάνω στο χώμα που παλιά βρισκόταν κάποια απομίμηση σπιτιού, μια παράγκα όπου ζούσαν άνθρωποι στοιβασμένοι σαν σαρδέλλες στο κουτί, βουτηγμένοι στα σκουπίδια' ζούσαν με τέτοιο τρόπο που μπορούσαν να τον αντέξουν μόνο και μόνο γιατί είχαν ξεχάσει πως ήταν άνθρωποι. Φανταστείτε, ν' ακούτε τα φοβερά λόγια των απειλών και της οδύνης να βγαίνουν από τα γλυκά της χειλάκια, κι εκείνη να μην αντιλαμβάνεται τι βαρύ φορτίο κρύβουν. Φανταστείτε να τραγουδά το "τραγούδι για το πουκάμισο" του Χουντ και να μην καταλαβαίνει για τι μιλάει — μια τραγωδία αδιανόητη γι' αυτήν και για τους ακροατές της. Σκεφτείτε γι' αυτά, αν μπορείτε, και για το πόσο ένδοξη ήταν η ζωή τότε".

"Πράγματι, μου είναι δύσκολο να το αναλογισθώ".

Παρατηρούσα τον γέροντα, πώς έλαμπαν τα μάτια του, πώς το πρόσωπό του ήταν κατάφωτο και γεμάτο νεανική φρεσκάδα, κι απόρησα πώς ήταν δυνατό στην ηλικία αυτή να σκέφτεται για την ευτυχία του κόσμου ή για οτιδήποτε άλλο, πέρα από το επόμενο γεύμα του.

"Πείτε μου με λεπτομέρειες", τον ρώτησα, "τι υπάρχει στ' ανατολικά του Μπλούμσμπερυ τώρα;"

"Δεν υπάρχουν παρά μερικά σπίτια από 'δω μέχρι τα προάστεια της παλιάς πόλης' στην πόλη όμως υπάρχει πυκνός πληθυσμός. Οι πρόγονοί μας, κατά την διάρκεια του πρώτου ξεκαθαρίσματος των φτωχομαχαλάδων, δεν βιάστηκαν να γκρεμίσουν τα σπίτια που βρίσκονταν στην λεγόμενη — κατά το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα — εμπορική συνοικία της πόλης, που αργότερα έμεινε γνωστή με το όνομα Σουίντλινγκ Κενς. Βλέπετε, αυτά τα σπίτια αν και ήταν πολύ άσχημα, ήταν ευρύχωρα, καλοκτισμένα και καθαρά, μια και δεν τα χρησιμοποιούσαν σαν κατοικίες, αλλά σαν χαρτοπαικτικές λέσχες. Έτσι λοιπόν, οι άνθρωποι που έμεναν στις φτωχογειτονιές, εγκαταστάθηκαν εκεί, μέχρις ότου οι συνάνθρωποί τους θα είχαν τον καιρό να μεριμνήσουν για κάτι καλύτερο. Τα κτίρια αυτά λοιπόν άργησαν τόσο να γκρεμιστούν, που οι άνθρωποι συνήθισαν στην πυκνοκατοίκηση σ' εκείνη την περιοχή, η οποία συνεχίζει να είναι η πιο πυκνοκατοικημένη σ' ολόκληρο το Λονδίνο ή πιθανόν, και σ' όλα αυτά τα νησιά. Είναι όμως πολύ ευχάριστα εκεί, πράγμα που οφείλεται εν μέρει στην λαμπρότητα της αρχιτεκτονικής, που είναι πιο πρωτότυπη σε σχέση μ' άλλες περιοχές. Εντούτοις, αυτή η κοσμοπλημμύρα, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι, δεν εκτείνεται πιο πέρα από μια οδό που λέγεται Αλντγκαίητ; ένα όνομα που ίσως το έχετε ακουστά. Μετά από εκείνο το σημείο τα

σπίτια είναι αραιά, χτισμένα μέσα στα πανέμορφα λιβάδια, που είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακά στην περιοχή του όμορφου ποταμού Λη (όπου συνήθιζε να ψαρεύει ο γέρος Ισαάκ Γουώλτον). Εκεί βρίσκονται το Στράτφορντ και το Ολντ Φορντ, ονόματα που οπωσδήποτε δεν θα έχετε ακουστά, αν και οι Ρωμαίοι είχαν κάποτε επιδείξει υπερβολικό ζήλο εκεί".

Ονόματα που δεν είχα ακουστά˙ τι περίεργο!, σκέφτηκα. Εγώ, που είχα δει να καταστρέφεται η ομορφιά των λιβαδιών του Λη, θα έπρεπε να είχα ακούσει ότι την επανέκτησαν στο ακέραιο.

Ο Χάμοντ συνέχισε να μιλάει: "Όταν κατεβεί κανείς προς τον Τάμεση, φτάνει στις αποβάθρες, που είναι έργο του δέκατου ένατου αιώνα και χρησιμοποιούνται ακόμη, αν και όχι τόσο πολύ όπως παλιότερα, μια και κάνουμε ό,τι μπορούμε για την αποκέντρωση και έχουμε από παλιά εγκαταλείψει τις φιλοδοξίες να είμαστε το πρώτο παγκόσμιο εμπορικό κέντρο. Κοντά σ' αυτές τις αποβάθρες υπάρχουν μερικά σπίτια τα οποία κατοικούνται εποχιακά από λίγους ανθρώπους. Αυτοί που χρησιμοποιούν τα σπίτια πηγαινοέρχονται συνεχώς, γιατί το μέρος αυτό, έχοντας βάλτους, δεν προσφέρεται για ευχάριστη διαμονή. Μετά από τις αποβάθρες προς τα ανατολικά υπάρχουν όλο βοσκοτόπια˙ κάποτε ήταν όλο βάλτοι εκεί, αν εξαιρέσουμε μερικούς κήπους. Υπάρχουν πολύ λίγες μόνιμες κατοικίες εκεί, σχεδόν όλα τα κτίσματα είναι υπόστεγα και παράγκες για τους ανθρώπους που φροντίζουν για τα μεγάλα κοπάδια των αγελάδων που βόσκουν εκεί. Όπως και να 'χει το πράγμα όμως, άσχετα με τα ζώα και τους βοσκούς, τις στέγες με τα κόκκινα κεραμίδια και τις μεγάλες θημωνιές, δεν είναι κι άσχημες διακοπές το να πάρεις ένα ήσυχο άλογο και να κάνεις βόλτες εκεί ένα ηλιόλουστο φθινοπωρινό απόγευμα, βλέποντας το ποτάμι με τα σκάφη του ή τον λόφο των σκοπευτών και τα υψίπεδα Κέντις. Η ατέλειωτη πράσινη θάλασσα των λιβαδιών του Έσσεξ, ο ουρανός κι η πλημμύρα του λιόφεγγου που σε ηρεμεί, συμπληρώνουν το σκηνικό. Υπάρχει ένα μέρος που λέγεται Κάννινγκταουν και πιο κει ένα άλλο που λέγεται Σίλβερταουν: εκεί τα λιβάδια φτάνουν στο απώγειο της ομορφιάς τους. Χωρίς αμφιβολία, εκεί κάποτε βρίσκονταν άθλιες φτωχογειτονιές".

Τα ονόματα που ανέφερε μου φεραν άσχημες αναμνήσεις, αλλά δεν μπορούσα να εξηγήσω γιατί δεν άρεσαν ούτε σε κείνον. Ρώτησα λοιπόν: "Πώς είναι τα μέρη που βρίσκονται νότια του ποταμού;"

"Μοιάζουν πολύ με αυτά που βρίσκονται γύρω απ' το Χάμερσμιθ. Προς τα βόρεια το υψόμετρο μεγαλώνει και υπάρχει μια συμπαθητική και όμορφη πόλη που λέγεται Χάμπστεντ και αποτελεί, από κείνη τη μεριά, τις παρυφές του Λονδίνου. Η πόλη βλέπει προς την βορειοδυτική πλευρά του δάσους που διασχίσατε".

Χαμογέλασα. "Αρκετά για το μέρος όπου ήταν κάποτε το Λονδίνο. Πείτε μου τώρα για τις άλλες πόλεις της χώρας".

"Όσον αφορά τις θεόρατες μουντές πόλεις που ήταν κάποτε, όπως ξέρουμε, βιομηχανικά κέντρα, έχουν εξαφανιστεί, μαζί με την έρημο του Λονδίνου, που είχε αντί για άμμο ασβέστη και τούβλα˙ μόνο τότε που δεν ήταν τίποτε άλλο παρά κέντρα "παραγωγής" και δεν χρησίμευαν παρά σαν αγορές, άφησαν λιγότερα σημάδια της παρουσίας τους απ' όσα το Λονδίνο. Φυσικά, η μεγάλη αλλαγή στη χρήση των μηχανών έκανε εύκολη αυτή την υπόθεση˙ πάντως η διάλυση αυτών των βιομηχανικών κέντρων θα γινόταν οπωσδήποτε — έστω και σταδιακά — ακόμη κι αν δεν είχαμε αλλάξει τις συνήθειές μας τόσο πολύ˙ βρίσκονταν σε τέτοιο χάλι που καμιά θυσία δεν θα αποτελούσε βαρύ τίμημα προκειμένου να απαλλαγούμε από τις "βιομηχανικές περιοχές", όπως λέγονταν. Οποιοδήποτε ορυκτό χρειαζόμαστε, εξορύσσεται και στέλνεται εκεί όπου χρειάζεται με όσο το δυνατόν λιγότερα προβλήματα και μικρότερη υποβάθμιση της ζωής των φιλήσυχων ανθρώπων. Όποιος έχει διαβάσει σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε σ' εκείνες τις περιοχές κατά την διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, τείνει να πιστέψει ότι αυτοί που είχαν το κουμάντο εκεί βασάνιζαν, ταπείνωναν και εξευτέλιζαν τους ανθρώπους συστηματικά και εκ προμελέτης: δεν ήταν έτσι όμως. Όπως και η αμορφωσιά για την οποία μιλούσαμε πριν από λίγο, όλα αυτά ήταν συνέπειες της τραγικής τους φτώχειας. Ήταν αναγκασμένοι ν' ανέχονται τα πάντα και εκτός απ' αυτό, να προσποιούνται ότι τους άρεσαν. Ενώ τώρα μπορούμε να κρίνουμε τα πράγματα με τη λογική και ν' αρνιόμαστε να δεσμευτούμε με κάτι που δεν μας αρέσει".

Ομολογώ ότι δεν λυπήθηκα, που διέκοψα με μια ερώτηση τις υμνολογίες της εποχής στην οποία ζούσε: "Τι έγινε με τις μικρότερες πόλεις; Υποθέτω ότι τις εξαφανίσατε".

"Όχι, όχι", μου απάντησε, "δεν έγινε έτσι. Αντίθετα, έγινε μικρό ξεκαθάρισμα στις μικρές πόλεις και η ανασυγκρότηση εκεί πήρε μεγάλη έκταση. Τα προάστειά τους, όπου υπήρχαν, εξαφανίστηκαν κι έγιναν ένα με την υπόλοιπη χώρα. Τα κέντρα τους απέκτησαν άπλα, ευρυχωρία: οι πόλεις όμως, με τους δρόμους τους, τις πλατείες τους, τις αγορές τους, υπάρχουν ακόμη. Με την ύπαρξη αυτών των μικρών πόλεων λοιπόν, μπορούμε να πάρουμε μια ιδέα για το πώς έμοιαζαν οι πόλεις του παλιού κόσμου, όταν ήταν στις δόξες τους βέβαια".

"Πάρτε την Οξφόρδη για παράδειγμα", είπα.

"Ναι, υποθέτω ότι η Οξφόρδη ήταν όμορφη ακόμη και στον δέκατο ένατο αιώνα. Σήμερα παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί διατηρούνται εκεί πάρα πολλά εμπορικά κτίρια και είναι συνάμα ένα πολύ όμορφο μέρος. Υπάρχουν πολλές πόλεις που έχουν διατηρήσει την ομορφιά τους σχεδόν στο ακέραιο".

"Μια που το φερε ο λόγος, μπορώ να μάθω αν η Οξφόρδη παραμένει ακόμη ένα μορφωτικό κέντρο;"

"Ακόμη;" ρώτησε χαμογελώντας. "Επέστρεψε στις πιο καλές της παραδόσεις, μπορείτε λοιπόν να φανταστείτε πόσο έχει αλλάξει η κατάσταση που επικρατούσε τον δέκατο ένατο αιώνα. Είναι πραγματική εκμάθηση, είναι γνώση για την γνώση, η τέχνη του εκμανθάνειν κοντολογής, αυτά που κάνουν στην Οξφόρδη: δεν είναι οι μπακαλίστικες γνώσεις του παρελθόντος. Πιθανόν όμως να ξέρετε ότι στην Οξφόρδη του δέκατου ένατου αιώνα, καθώς και στο λιγότερο σημαντικό Καίμπριτζ η "μόρφωση" ήταν καθαρά εμπορική. Αυτές οι δύο πόλεις (και ιδιαίτερα η Οξφόρδη) γαλουχούσαν μια παράξενη τάξη παρασίτων, που αυτοαποκαλούνταν καλλιεργημένοι άνθρωποι: ήταν απροκάλυπτα κυνικοί, όπως ήταν και οι λεγόμενες μορφωμένες τάξεις της εποχής. Επιδείκνυαν όμως με ιδιαίτερα μεγάλο ζήλο τον κυνισμό τους, μήπως και κατάφερναν να θεωρηθούν ως επαίοντες και σοφοί. Οι πλούσιοι μεσοαστοί (δεν είχαν καμιά σχέση με τις τάξεις των εργαζόμενων) τους αντιμετώπιζαν μ' αυτή την περιφρονητική ανεκτικότητα με την οποία φερόταν ένας βαρώνος του μεσαίωνα στον γελωτοποιό του. Πρέπει εντούτοις ν' αναφέρουμε το γεγονός ότι δεν ήταν ευχάριστοι άνθρωποι όπως συνέβαινε με τους παλιούς γελωτοποιούς, αλλά οι π ι ο πληκτικοί άνθρωποι που θα μπορούσε να συναντήσει κανείς. Ήταν καταγέλαστοι, περιφρονημένοι και μισθοφόροι. Αυτό το τελευταίο ήταν ο μόνος στόχος τους".

Πω, πω, πω, σκέφτηκα' για δες πώς η ιστορία έρχεται και ανατρέπει κρίσεις και απόψεις που έχει κανείς για την εποχή του. Σίγουρα μόνο οι χειρότεροι απ' αυτούς ήταν τόσο άθλιοι. Πρέπει όμως να παραδεχτώ ότι ήταν στην πλειοψηφία τους σεμνότυφοι και είχαν ό ν τ ω ς μπακαλίστικη νοοτροπία. Είπα φωναχτά, περισσότερο για να τ' ακούσω εγώ, παρά ο Χάμοντ: "Πώς θα μπορούσαν να είναι καλύτεροι από την εποχή που τους δημιούργησε;"

"Αυτό είναι σωστό", απάντησε, "οι φιλοδοξίες τους όμως ήταν υψηλότερες".

"Ήταν;" ρώτησα χαμογελώντας.

"Με στριμώχνετε συνεχώς στη γωνία", είπε ανταποδίδοντας το χαμόγελο. "Ας πούμε ότι ήταν μια κακή συνέχεια των φιλοδοξιών της Οξφόρδης του "βάρβαρου Μεσαίωνα".

"Εντάξει", αυτό μας κάνει".

"Πάντως, όσα είπα γι' αυτούς, ανταποκρίνονται στην αλήθεια. Συνεχίστε όμως τις ερωτήσεις σας!"

"Μιλήσαμε για το Λονδίνο, για τις βιομηχανικές περιοχές και για τις άλλες πόλεις, θα 'θελα να μάθω και για τα χωριά τώρα".

Ο Χάμοντ άρχισε να λέει: "Πρέπει να ξέρετε ότι κατά τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, τα χωριά είχαν σχεδόν αφανιστεί, εκτός από εκείνα που προσκολλήθηκαν στις βιομηχανικές περιοχές ή αποτέλεσαν μόνα τους βιομηχανικές περιοχές ήσσονος σημασίας. Τα σπίτια τ' άφησαν να καταστραφούν' τα δέντρα τα ρήμαξαν για να κερδί-

σουν μερικά ψωροσελλίνια από την ξυλεία τους, τα κτίρια έγιναν πανάσχημα, σκέτα εκτρώματα. Οι δουλειές ήταν δυσεύρετες και οι μισθοί έπεσαν. Όλες οι μικρές, ιδιαίτερες ασχολίες των ανθρώπων της υπαίθρου, που αποτελούσαν συνάμα μερικές από τις μικροχαρές τους, εξαφανίστηκαν. Τα γεωργικά προϊόντα που περνούσαν απ' τα χέρια του αγρότη, δεν έφταναν ποτέ στο στόμα του. Απίστευτη αθλιότητα και κακομοιριά μάστιζε τα χωράφια που, παρόλη την άτσαλη καλλιέργεια που γινόταν εκείνη την εποχή, ήταν πλούσια και όμορφα. Γνωρίζατε τίποτα απ' όλα αυτά;"

"Άκουσα ότι έτσι είχαν τα πράγματα. Τι επακολούθησε όμως;"

"Η αλλαγή που επήλθε σ' αυτό τον τομέα έγινε στις αρχές της εποχής μας και ήταν παράδοξα γρήγορη. Οι άνθρωποι εγκαταστάθηκαν ομαδικά στα χωριά και — ας το πούμε έτσι — άρπαξαν τη λεύτερη γη όπως ένα άγριο κτήνος αρπάζει τη λεία του: μέσα σε πολύ λίγο καιρό τα χωριά της Αγγλίας είχαν περισσότερο πληθυσμό από εκείνον που είχαν μετά τον δέκατο τέταρτο αιώνα, και συνέχισαν ν' αναπτύσσονται γοργά. Φυσικά, αυτή η εισβολή στην ύπαιθρο, παρουσίαζε δυσκολίες στην αντιμετώπισή της, και θα προξενούσε μεγάλη δυστυχία, αν ο λαός στέναζε ακόμη κάτω από τα δεσμά του ταξικού μονοπωλίου. Με τις συνθήκες που επικρατούσαν όμως, τα πράγματα έφτιαξαν γρήγορα από μόνα τους. Οι άνθρωποι βρήκαν για τι ταίριαζε ο καθένας, και σταμάτησαν ν' ασχολούνται με πράγματα όπου θα αποτύχαιναν. Η πόλη εισέβαλε στην ύπαιθρο: οι εισβολείς όμως, όπως και οι πολεμόχαροι εισβολείς των παλιών καιρών, υπέκυψαν στην επιρροή του περιβάλλοντός τους κι έγιναν άνθρωποι της υπαίθρου' κι αυτοί με τη σειρά τους, αφού έγιναν περισσότεροι από τους ανθρώπους των πόλεων, τους επηρέασαν: έτσι η διαφορά της πόλης και του χωριού γινόταν ολοένα και πιο μικρή. Όλος αυτός ο κόσμος της υπαίθρου πήρε, πράγματι, ζωή από τον τρόπο σκέψης και τη ζωηρότητα των ανθρώπων που μεγάλωσαν στις πόλεις· χάρη σ' αυτά δημιουργήθηκε η άνετη αλλά και δυναμική, κι ακόμη ευτυχισμένη ζωή, από την οποία πήρατε μια πρώτη γεύση. Επαναλαμβάνω ότι έγιναν πολλές γκάφες, είχαμε όμως τον καιρό να τις διορθώσουμε. Τον καιρό που ήμουν νέος, οι άνθρωποι είχαν πολλά ν' αντιμετωπίσουν. Οι ωμές ιδέες που επικρατούσαν στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα, τότε που οι άνθρωποι καταπιέζονταν ακόμη από τον φόβο της φτώχειας και δεν νοιάζονταν και πολύ για τις καθημερινές χαρές, κατέστρεψαν ένα μεγάλο μέρος από την εξωτερική ομορφιά που μας είχε αφήσει η εμπορική περίοδος. Πρέπει να παραδεχτώ ότι οι άνθρωποι άργησαν να συνέλθουν από τις πληγές που οι ίδιοι άνοιξαν στους εαυτούς τους, ακόμη και μετά την απελευθέρωσή τους. Πάντως, η ανάρρωση ή ρ θ ε , έστω και καθυστερημένα, κι όσο περισσότερο μας παρατηρείτε, τόσο πιο ξεκάθαρο θα είναι για σας το γεγονός πως είμαστε ευτυχισμένοι, πως ζούμε μέσα στην

ομορφιά χωρίς να φοβόμαστε ότι θα γίνουμε θηλυπρεπείς, πως έ
χουμε ν' ασχοληθούμε με πολλά, κι αυτό το χαιρόμαστε στο έπακρο
Τι περισσότερο θα μπορούσαμε να ζητήσουμε απ' τη ζωή;"

Σταμάτησε να μιλάει, λες και αναζητούσε τις λέξεις με τις οποίες θα μπορούσε να εκφράσει την σκέψη του. Τελικά είπε:

"Αυτή είναι η κατάστασή μας. Η Αγγλία ήταν κάποτε μια χώρα με ξέφωτα, ανάμεσα στα δάση και τη χέρσα γη· είχε λίγες πόλεις σκορπισμένες εδώ κι εκεί, που ήταν φρούρια για το στρατό του φεουδάρχη, αγορές για τους κατοίκους, τόποι συγκέντρωσης για τους τεχνίτες. Ύστερα έγινε μια χώρα με τεράστια, βρωμερά εργαστήρια και ακόμη πιο βρωμερές χαρτοπαικτικές λέσχες, που περιβάλλονταν από άθλιες φάρμες όπου θέριζαν οι αρρώστιες και η φτώχεια· σ' αυτές τις φάρμες έκαναν πλιάτσικο οι ιδιοκτήτες των εργαστηρίων. Αυτή η χώρα είναι τώρα ένας τεράστιος κήπος, όπου τίποτα δεν πάει χαμένο και τίποτα δεν καταστρέφεται· τα σπίτια, τα εργαστήρια, οι αποθήκες είναι διεσπαρμένα σ' ολόκληρη τη χώρα κι είναι όλα ανεξαιρέτως περιποιημένα, καθαρά και όμορφα. Γιατί πράγματι, θα έπρεπε να ντρεπόμαστε αν επιδιώκαμε με την παραγωγή των αγαθών, ακόμη και σε μεγάλες ποσότητες, να καλύψουμε την εικόνα κακομοιριάς και εγκατάλειψης που παρουσίαζε η χώρα. Ξέρετε, φίλτατε, αυτές οι νοικοκυρές για τις οποίες μιλούσαμε πριν από λίγο, θα μας τα μάθαιναν καλύτερα".

"Η αλλαγή σ' αυτόν τον τομέα είναι σίγουρα προς το καλύτερο. Θα 'θελα όμως να μου πείτε με δυο λόγια πώς είναι τα χωριά σας για να με προετοιμάσετε, μια και θα τα δω σύντομα".

"Ίσως έχετε δει μια υποφερτή εικόνα αυτών των χωριών, έτσι όπως ήταν πριν από το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα. Τέτοια πράγματα υπάρχουν".

"Έχω δει μερικές απ' αυτές τις εικόνες", απάντησα.

"Ε λοιπόν, τα χωριά μας μοιάζουν με τα πιο όμορφα χωριά του δέκατου ένατου αιώνα, όπου οι εκκλησίες και τα δημαρχεία ήταν τα σπουδαιότερα κτίρια. Σημειώστε όμως πως δεν υπάρχουν ενδείξεις φτώχειας σ' αυτά: δεν υπάρχουν στολίδια της κακακιάς ώρας· μ' αυτά, για να λέμε και την αλήθεια, ο καλλιτέχνης συνήθως προσπαθούσε να κρύψει την ανικανότητά του για σωστή αρχιτεκτονική σχεδίαση. Αυτά τα πράγματα δεν μας κάνουν καμιά εντύπωση, ακόμα κι αν δεν είναι ενδείξεις κακομοιριάς. Όπως κι οι άνθρωποι του Μεσαίωνα, προτιμούμε τα κτίρια να είναι απέριττα, απερικόσμητα, καθαρά και με απλές γραμμές: έτσι κάνουν πάντα οι άνθρωποι που έχουν κάποια σχέση με την αρχιτεκτονική, γιατί γνωρίζουν πως μπορούν να έχουν αυτό που θέλουν χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να ανεχτούν αναποδιές της φύσης στις σχέσεις τους μαζί της".

"Εκτός απ' τα χωριά, υπάρχουν καθόλου απομονωμένα αγροτόσπιτα;"

"Πολλά", απάντησε ο Χάμοντ, "σ' όλα τα μέρη, εκτός από τους ξερότοπους, τα δάση και τους χώρους ανάμεσα στους αμμόλοφους, (όπως το Χάιντχεντ στο Σάρρευ), είναι δύσκολο να μη συναντήσει η ματιά σου κάποιο σπίτι. Στα μέρη όπου τα σπίτια απέχουν πολύ το ένα απ' τ' άλλο, τα κτίζουν μεγάλα· έτσι μοιάζουν περισσότερο με τα παλιά κολλέγια παρά με τα συνηθισμένα σπίτια, όπως ήταν παλιά. Αυτό αποσκοπεί στο γενικό καλό, γιατί πολλοί άνθρωποι μπορούν να μείνουν σ' αυτά τα σπίτια· οι κάτοικοι της υπαίθρου δεν είναι κατ' ανάγκη αγρότες, αν και βοηθούν σχεδόν όλοι σ' αυτές τις δουλειές πότε-πότε. Η ζωή κυλά πολύ όμορφα σ' αυτές τις μεγάλες κατοικίες της υπαίθρου, καθώς μερικοί από τους πιο φιλομαθείς ανθρώπους της εποχής μας ζουν εκεί και, γενικά, υπάρχει μια μεγάλη ποικιλία νοοτροπίας και διαθέσεων, που κάνει πιο ευφυή την κοινωνία εκείνων των περιοχών".

"Εκπλήσσομαι μ' αυτά που ακούω", είπα, "μου φαίνεται τελικά, ότι η ύπαιθρος πρέπει να είναι αρκετά πολυάριθμη".

"Βέβαια, ο πληθυσμός είναι ίδιος μ' εκείνον που υπήρχε στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα· το μόνο που κάναμε ήταν να τον διασκορπίσουμε. Φυσικά, βοηθήσαμε στον εποικισμό και άλλων χωρών – εκεί όπου μας ήθελαν και μας κάλεσαν"[19].

"Μου φαίνεται", είπα, "ότι ένα πράγμα δεν ταιριάζει με τον χαρακτηρισμό "κήπος" που δώσατε για τη χώρα. Μιλήσατε για ξερότοπους και δάση, κι εγώ ο ίδιος είδα τις παρυφές του δάσους του Μίντλσεξ και του Έσσεξ. Γιατί κρατάτε τέτοια πράγματα μέσα σ' έναν κήπο; Δεν είναι πολύ σπάταλη αυτή η πρακτική;"

"Φίλτατε, μας αρέσουν αυτά τα κομμάτια της άγριας φύσης και έχουμε την δυνατότητα να τα κρατήσουμε, γι' αυτό τα διατηρούμε. Όσο για τα δάση δεν χρειάζεται να μιλάμε, χρειαζόμαστε μεγάλες ποσότητες ξυλείας και υποθέτουμε ότι τα παιδιά μας και τα παιδιά των παιδιών μας θα έχουν την ίδια ανάγκη. Τώρα για το κατά πόσο είναι κήπος η γη, έχω ακούσει ότι κάποτε είχαν λόγγους και βραχότοπους μέσα στους κήπους. Αν και δεν μου αρέσουν οι τεχνητοί βραχότοποι, σας διαβεβαιώνω πως μερικοί από τους φυσικούς που έχουμε στον κήπο μας, είναι πραγματικά αξιοθέατα. Πηγαίνετε προς τον Βορρά αυτό το καλοκαίρι και επισκεφθείτε τους βραχότοπους του Κάμπερλαντ και του Γουέστμορλαντ – όπου θα δείτε κιόλας μερικά κοπάδια προβάτων να βόσκουν, πράγμα που σημαίνει ότι δεν είναι και τόσο άχρηστοι όσο νομίζετε. Δεν είναι άχρηστοι, τη στιγμή που μας δίνουν φρούτα εκτός εποχής, αυτή είναι η γνώμη μ ο υ . Πηγαίνετε να ρίξετε μια ματιά στα μονοπάτια που περνάνε τα πρόβατα, ψηλά στις πλαγιές που βρίσκονται μεταξύ του Ίνγκλμπαρ και του Πένυγκγουεντ και ελάτε να μου το πείτε, αν νομίζετε πως αφήνουμε α ν α ξ ι ο π ο ί η τ η τη γη εκεί, με το να μην την καλύπτουμε μ' εργοστάσια παραγωγής άχρηστων πραγμάτων που δεν τα θέλει κανείς, πράγμα που ήταν το κύριο μέλημα

κατά τον δέκατο ένατο αιώνα".

"Θα προσπαθήσω να βρεθώ εκεί", του είπα.

"Δεν χρειάζεται και μεγάλη προσπάθεια", μου απάντησε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XI

Σχετικά με την κυβέρνηση

"Τώρα έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο που πρέπει να κάνω μερικές ερωτήσεις οι οποίες, υποθέτω, θα είναι κουραστικές για σας μια και οι εξηγήσεις που θα πρέπει να δώσετε είναι δύσκολες. Εδώ και ώρα όμως, έχω καταλάβει ότι πρέπει να τις κάνω οπωσδήποτε, θέλω δεν θέλω. Τι είδους κυβέρνηση έχετε; Η δημοκρατία θριάμβευσε τελικά; Ή καταλήξατε σε μια στυγνή δικτατορία, που προβαλλόταν από μερικούς κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, σαν το αποκορύφωμα της δημοκρατίας; Ξέρετε, αυτά που λέω δεν είναι αδικαιολόγητα, αφού έχετε μετατρέψει το Κοινοβούλιο σε αποθήκες κοπριάς. Εκτός αν στεγάζεται αλλού το τωρινό κοινοβουλιό σας".

Ο γέροντας ανταπέδωσε το χαμόγελό μου μ' ένα ηχηρό γέλιο και είπε: "Εδώ που τα λέμε, η κοπριά δεν είναι δα η χειρότερη μορφή διαφθοράς, μπορεί να δημιουργήσει γονιμότητα, ενώ άλλες μορφές περιττωμάτων δεν έφεραν παρά μόνο σαπίλα, άγρυπνοι φρουροί της οποίας θεωρούνταν κάποτε αυτά τα τείχη. Μετά απ' αυτά, αγαπητέ μουσαφίρη, μπορώ να σας πω ότι το κοινοβούλιο που έχουμε τώρα, δύσκολα στεγάζεται σ' ένα μόνο χώρο, κι αυτό γιατί ολόκληρος ο λαός αποτελεί το κοινοβουλιό μας".

"Δεν σας καταλαβαίνω", απάντησα.

"Ναι, το ξέρω αυτό. Είμαι υποχρεωμένος να σας παράξω λέγοντάς σας πως δεν έχουμε πια ένα σχήμα το οποίο εσείς, σαν κάτοικος άλλου πλανήτη, θα αποκαλούσατε κυβέρνηση".

"Δεν ταράχθηκα τόσο όσο θα περιμένατε, γιατί ξέρω μερικά πράγματα σχετικά με τις κυβερνήσεις. Πείτε μου όμως, πώς τα βγάζετε πέρα; Πώς τα καταφέρατε να φτάσετε σ' αυτό το επίπεδο;"

"Είναι αλήθεια πως πρέπει να κάνουμε μερικές ρυθμίσεις, σχετικά με τις οποίες μπορείτε να με ρωτήσετε αργότερα. Αληθεύει επίσης το γεγονός πως δεν συμφωνούν πάντοτε όλοι για τις λεπτομέρειες αυτών των ρυθμίσεων. Παραπέρα, ο άνθρωπος δεν χρειάζεται πια ένα πολύπλοκο σύστημα διακυβέρνησης, με στρατό, ναυτικό και αστυνομία για να αναγκαστεί να υποχωρήσει μπροστά στη θέληση της πλειοψηφίας των συνανθρώπων του που είναι ί σ ο ι μ' αυτόν· ούτε θέλει έναν παρόμοιο μηχανισμό προκειμένου να καταλάβει ότι το κεφάλι του δεν μπορεί να καταλαμβάνει τον ίδιο χώρο, ταυτόχρονα, μ' έναν πέτρινο τοίχο. Θέλετε κι άλλες εξηγήσεις;"

"Για να πω την αλήθεια, ναι", απάντησα.

Ο γέρο-Χάμοντ ανακάθησε στην καρέκλα του, έχοντας ένα ύφος

έκδηλης ικανοποίησης, που με φόβισε, γιατί ήταν προμήνυμα ότι θα επακολουθούσε κάποια επιστημονική διατριβή· τι να κάνω κι εγώ, αναστέναξα βαθειά και περίμενα. Είπε:

"Υποθέτω ότι ξέρετε καλά πώς ασκούνταν η εξουσία τους άσχημους παλιούς καιρούς".

"Δεν θα γινόταν να μην ξέρω", απάντησα.

(Χάμοντ) Ποιος ασκούσε την κυβερνητική εξουσία τότε; Μήπως το κοινοβούλιο ή κάποιο τμήμα του;

(Εγώ) Όχι.

(Χ.) Μήπως το κοινοβούλιο δεν ήταν, από τη μια πλευρά, ένα είδος επιτροπής που ήταν επιφορτισμένη με την διαφύλαξη των συμφερόντων των ανώτερων τάξεων, κι απ' την άλλη ένα προπέτασμα, για να ξεγελιέται ο λαός και να νομίζει πως συμμετέχει κάπως στην διαχείριση των δικών του υποθέσεων;

(Ε.) Η Ιστορία τα επιβεβαιώνει αυτά.

(Χ.) Ως ποιο βαθμό καθόριζε ο λαός τις τύχες του;

(Ε.) Απ' ό,τι έχω ακούσει, ο λαός ανάγκασε μερικές φορές το κοινοβούλιο να ψηφίσει νόμους με τους οποίους νομιμοποιούνταν ορισμένες αλλαγές που είχαν ήδη επέλθει.

(Χ.) Τίποτε άλλο;

(Ε.) Δεν νομίζω. Απ' ό,τι ξέρω, αν ο λαός έκανε κάποια απόπειρα ν' αγγίξει την α ι τ ί α για τα παράπονά του, επενέβαινε ο νόμος κι έλεγε, αυτό είναι ανταρσία, είναι επανάσταση και δεν ξέρω τι άλλο, και δολοφονούσε ή βασάνιζε τους υποκινητές αυτών των προσπαθειών.

(Χ.) Αφού λοιπόν ούτε το κοινοβούλιο ασκούσε την εξουσία, ούτε ο λαός, ποιος την ασκούσε;

(Ε.) Μπορείτε να μου πείτε εσείς;

(Χ.) Νομίζω ότι δεν θα πέφταμε και πολύ έξω αν λέγαμε ότι κυβέρνηση ήταν τα δικαστήρια, που υποστηρίζονταν απ' την εκτελεστική εξουσία, η οποία χειριζόταν την κτηνώδη δύναμη, που ο εξαπατημένος λαός της είχε παραχωρήσει, για τους δικούς της σκοπούς: εννοώ τον στρατό, το ναυτικό και την αστυνομία.

(Ε.) Κάθε λογικός άνθρωπος δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει πως έχετε δίκιο.

(Χ.) Σχετικά μ' αυτά τα δικαστήρια τώρα. Η δικαιοσύνη απονεμόταν σωστά εκεί, σύμφωνα με τις ιδέες της εποχής; Είχε καμιά ελπίδα ο φτωχός να υπερασπιστεί αποτελεσματικά την περιουσία του και τον εαυτό του ενώπιόν τους;

(Ε.) Είναι πασίγνωστο ότι ακόμη και οι πλούσιοι θεωρούσαν την δίκη σαν τρομερή ατυχία, ακόμη κι αν κέρδιζαν την υπόθεση. Όσο για τους φτωχούς — αν κάποιος φουκαράς που είχε μπλεχτεί στα νύχια του νόμου γλύτωνε τη φυλακή ή την ολοσχερή καταστροφή, αυτό θεωρούνταν θαύμα, θρίαμβος της δικαιοσύνης και της φιλανθρωπίας.

(Χ.) Φαίνεται τότε, γιε μου, ότι η κυβέρνηση των δικαστηρίων και της αστυνομίας, που ήταν το πραγματικό κέντρο εξουσίας του δέκατου ένατου αιώνα, δεν ήταν πολύ δημοφιλής ακόμα και στους ανθρώπους της εποχής, που ζούσαν σ' ένα ταξικό σύστημα το οποίο ανήγαγε την ανισότητα και την φτώχεια σε θεϊκό νόμο και θεμέλιο της οικουμένης.

(Ε.) Έτσι φαίνεται, πράγματι.

(Χ.) Τώρα όμως που όλα αυτά έχουν αλλάξει και τα "δικαιώματα της ιδιοκτησίας" — που σημαίνουν το χούφτωμα ενός αγαθού από κάποιον που φωνάζει στους γείτονες "αυτό δεν μπορείτε να το έχετε" — έχουν εξαφανιστεί οριστικά κι αμετάκλητα, τόσο που δεν είναι πια δυνατό ακόμη και ν' αστειευτεί κανείς με τον παραλογισμό τους, είναι δυνατό να υπάρχει μια τέτοια κυβέρνηση;

(Ε.) Είναι αδύνατο.

(Χ.) Πράγματι, και τούτο είναι ευτυχές γεγονός. Όμως για ποιον άλλο λόγο υπήρχε αυτή η κυβέρνηση, πέρα από την προστασία των πλουσίων από τους φτωχούς και των δυνατών από τους ανίσχυρους;

(Ε.) Έχω ακούσει πως ήταν καθήκον της η υπεράσπιση των πολιτών από την επίθεση ξένων χωρών.

(Χ.) Έτσι έλεγαν· ήταν όμως δυνατό να πιστέψει κανείς αυτό το πράγμα; Για παράδειγμα, μήπως η Αγγλική κυβέρνηση προστάτεψε τους Άγγλους πολίτες από την Γαλλία;

(Ε.) Έτσι είπαν.

(Χ.) Τότε αν οι Γάλλοι είχαν καταλάβει την Αγγλία δεν θα άφηναν τον Άγγλο βιοπαλαιστή να ζήσει καλά, έτσι δεν είναι;

(Ε, γελώντας) Εγώ μπορώ να πω ότι οι Άγγλοι αφεντάδες των Άγγλων εργαζόμενων, αφαιρούσαν από τους υποτακτικούς τους όσο περισσότερους πόρους μπορούσαν, γιατί τους ήθελαν για λογαριασμό τους.

(Χ.) Αν οι Γάλλοι όμως είχαν καταλάβει τη χώρα, δεν θα ξεζούμιζαν πιο πολύ τους Άγγλους εργαζόμενους;

(Ε.) Δεν νομίζω, γιατί σ' αυτή την περίπτωση οι φουκαράδες θα είχαν πεθάνει απ' την πείνα και τότε η Γαλλική κατοχή θα 'χε καταστρέψει τους Γάλλους, όπως η πείνα θα 'χε καταστρέψει τα βόδια και τ' άλογα της Αγγλίας. Σε τελευταία ανάλυση, οι Άγγλοι που δ ο ύ λ ε υ α ν δεν θα ήταν χειρότερα με την κατοχή: οι Γάλλοι αφεντάδες δεν θα μπορούσαν να βουτήξουν πιο πολλά απ' αυτά που βούτηξαν οι Άγγλοι αφεντάδες.

(Χ.) Αυτό είναι αλήθεια. Μπορούμε λοιπόν να παραδεχτούμε ότι οι φιλοδοξίες της κυβέρνησης για υπεράσπιση των φτωχών (δηλαδή των χρήσιμων) ανθρώπων από τις βλέψεις άλλων χωρών, έπεσαν στο κενό. Αυτό όμως ήταν πολύ φυσικό, γιατί ξέρουμε κιόλας πως κύριο μέλημα της κυβέρνησης ήταν η προστασία των πλούσιων από τους φτωχούς. Αυτή η κυβέρνηση όμως δεν προστάτευε τους πλούσιους ευνοούμενούς της από τις ξένες απειλές;

(Ε.) Δεν θυμάμαι να έχω ακούσει ποτέ ότι οι πλούσιοι χρειάζονταν προστασία· είναι γνωστό ότι ακόμα κι αν δύο έθνη βρίσκονταν σε πόλεμο, οι πλούσιοι και απ' τις δυο πλευρές κερδοσκοπούσαν να μη συνέβαινε τίποτα, και πουλούσαν μάλιστα ο ένας στον άλλο όπλα με τα οποία σκοτώνονταν οι ίδιοι οι συμπατριώτες τους.

(Χ.) Με λίγα λόγια μπορούμε να πούμε ότι επειδή η αυτοαποκαλούμενη κυβέρνηση προστασίας της ιδιοκτησίας μέσω των δικαστηρίων ήθελε την καταστροφή του πλούτου, η άμυνα των πολιτών μιας χώρας σ' έναν πόλεμο ή μπροστά στην απειλή πολέμου από άλλη χώρα δεν διέφερε και πολύ απ' αυτό που έκαναν τα δικαστήρια.

(Ε.) Δεν μπορώ να το αρνηθώ.

(Χ.) Τότε λοιπόν η κυβέρνηση υπήρχε μόνο και μόνο για να καταστρέφει τον πλούτο;

(Ε.) Έτσι φαίνεται. Κι όμως...

(Χ.) Όμως τι;

(Ε.) Υπήρχαν πολλοί πλούσιοι εκείνους τους καιρούς.

(Χ.) Βλέπετε τις συνέπειες αυτού του γεγονότος;

(Ε.) Νομίζω ναι. Απαριθμείστε τις μου όμως.

(Χ.) Αφού η κυβέρνηση κατέστρεφε συστηματικά τον πλούτο, η χώρα θα πρέπει να ήταν φτωχή, έτσι δεν είναι;

(Ε.) Ναι, βέβαια.

(Χ.) Μέσα σ' αυτή τη μιζέρια λοιπόν τα άτομα, χάριν των οποίων υπήρχε η κυβέρνηση, επέμεναν στην κατοχή του πλούτου τους πάση θυσία;

(Ε.) Έτσι ήταν.

(Χ.) Ποια είναι η α ν α π ό δ ρ α σ τ η συνέπεια του ότι μερικοί άνθρωποι σε κάποια φτωχή χώρα επιμένουν να είναι πλούσιοι σε βάρος των άλλων;

(Ε.) Ανείπωτη φτώχεια για τους άλλους. Όλη αυτή η μιζέρια είχε προκληθεί τότε από την καταστρεπτική κυβέρνηση για την οποία μιλούσαμε;

(Χ.) Όχι, δεν μπορούμε να πούμε κάτι τέτοιο γιατί θα ήταν λαθεμένο. Η κυβέρνηση δεν ήταν τίποτ' άλλο από το αναγκαίο αποτέλεσμα της απερίσκεπτης και άσκοπης τυραννίας που επικρατούσε εκείνους τους καιρούς· αποτελούσε τον μηχανισμό επιβολής της τυραννίας. Τώρα η τυραννία ανήκει στο παρελθόν και δεν χρειαζόμαστε πια έναν τέτοιο μηχανισμό. Δεν θα 'χε καμιά χρησιμότητα για μας, αφού είμαστε ελεύθεροι. Έτσι λοιπόν, δεν έχουμε κυβέρνηση όπως την εννοείτε εσείς. Το καταλαβαίνετε αυτό τώρα;

(Ε.) Ναι. Θέλω όμως να μάθω πώς εσείς, οι ελεύθεροι άνθρωποι, διαχειρίζεστε τις υποθέσεις σας.

(Χ.) Μετά χαράς θα απαντήσω σ' όλες σας τις ερωτήσεις.

Κεφάλαιο XII
Σχετικά με τον τρόπο ζωής

"Λοιπόν, σχετικά με τις "ρυθμίσεις" που μου αναφέρατε και είπατε ότι πήραν τη θέση της κυβέρνησης, μπορείτε να μου πείτε μερικά λόγια γι' αυτές;"

"Γείτονα, παρ' όλο που ζούμε πολύ πιο απλά απ' ό,τι στο παρελθόν κι έχουμε απαλλαγεί από πολλές συμβατικότητες και ψεύτικες ανάγκες, που προξενούσαν ατέλειωτους μπελάδες στους προγόνους μας, η ζωή μας είναι πολύ σύνθετη και δεν μπορώ να σας πω με λεπτομέρειες πώς είναι οργανωμένη: αυτό, θα το καταλάβετε μόνο στην πράξη, ζώντας ανάμεσά μας. Μπορώ να σας πω καλύτερα τι δεν κάνουμε, παρά αυτά που κάνουμε".

"Σας ακούω", απάντησα.

"Ας το πούμε έτσι: Εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια, ζούμε με τον ίδιο τρόπο, σε γενικές γραμμές και έχουμε δημιουργήσει μια παράδοση, μια συνήθεια: η πρακτική μας αποσκοπεί στην συνεχή βελτίωση των συνθηκών ζωής. Μας είναι εύκολο το να ζούμε χωρίς να ληστεύουμε ο ένας τον άλλο. Θα μπορούσαμε να έχουμε ανταγωνισμό και να ληστεύουμε ο ένας τον άλλο, θα ήταν όμως πιο δύσκολο για μας από το ν' απαλλαγούμε από τον ανταγωνισμό και την ληστεία. Αυτά είναι, κοντολογής, τα θεμέλια της ζωής μας και της ευτυχίας μας".

"Ενώ αντίθετα τους παλιούς καιρούς", είπα, "ήταν πολύ δύσκολο να επιβιώσεις χωρίς ανταγωνισμό και ληστεία. Αυτό δεν υπονοείτε, αναφέροντας την αρνητική πλευρά των καλών συνθηκών διαβίωσης που έχετε;"

"Ναι, ήταν τόσο δύσκολα τα πράγματα που, όσοι φέρονταν δίκαια στους γείτονές τους, θεωρούνταν άγιοι και ήρωες και έχαιραν της μεγαλύτερης εκτίμησης".

"Ενόσω ζούσαν;" ρώτησα.

"Όχι, μετά θάνατον".

"Θέλετε λοιπόν να μου πείτε ότι στις μέρες σας κανείς δεν παραβιάζει τις αρχές της αλληλεγγύης;"

"Όχι βέβαια", απάντησε ο Χάμοντ, "όταν όμως συμβαίνουν αυτές οι παραβιάσεις, ο καθένας, ακόμα και οι παραβάτες, ξέρουν για τι πρόκειται: είναι λάθη φίλων και όχι συστηματικές πράξεις αντικοινωνικών στοιχείων".

"Κατάλαβα, θέλετε να πείτε ότι δεν έχετε "εγκληματικές" τάξεις".

"Πώς θα μπορούσαμε να έχουμε, αφού δεν υπάρχει πλουτοκρατία για να δημιουργεί εχθρούς του κράτους, εξαιτίας της αδικίας που το χαρακτηρίζει;"

"Αν κατάλαβα καλά από κάτι που είπατε πριν από λίγο, έχετε καταργήσει το αστικό δίκαιο. Συμβαίνει πράγματι αυτό;"

"Καταργήθηκε από μόνο του, φίλτατε", απάντησε. "Όπως είπα και πριν, τα δικαστήρια για τις αστικές υποθέσεις είχαν σκοπό την υπεράσπιση της ατομικής ιδιοκτησίας· κανείς βέβαια δεν πίστεψε ότι ήταν δυνατό να αναγκαστούν οι άνθρωποι να φέρονται δίκαια ο ένας στον άλλο μέσω της ωμής δύναμης. Λοιπόν, όταν η ατομική ιδιοκτησία καταργήθηκε, όλοι οι νόμοι και όλα τα "αδικήματα" που παρήγαγε, εξαφανίστηκαν. Το "ου κλέψεις" μετατράπηκε στο εξής: "να εργάζεσαι για να ζεις ευτυχισμένος". Υπάρχει μήπως ανάγκη να χρησιμοποιηθεί βία για να τηρηθεί αυτή η εντολή;"

"Να σας πω", απάντησα, "αυτά τα καταλαβαίνω και είμαι σύμφωνος. Τι γίνεται όμως με τα κρούσματα βίας; Η ύπαρξή τους (εσείς παραδεχτήκατε ότι υπάρχουν), δεν καθιστά απαραίτητη την ύπαρξη ποινικού δικαίου;"

Μου απάντησε: "Έτσι όπως το εννοείτε εσείς, δεν έχουμε ούτε ποινικό δίκαιο. Ας εξετάσουμε όμως προσεκτικότερα το θέμα, για να δούμε ποια είναι η γενεσιουργός αιτία των κρουσμάτων βίας. Σχεδόν όλα τα κρούσματα δεν ήταν παρά αποτέλεσμα των νόμων περί ατομικής ιδιοκτησίας, που εμπόδιζαν την ικανοποίηση των λογικών επιθυμιών της συντριπτικής πλειοψηφίας των ανθρώπων. Μόνο μερικοί προνομιούχοι ικανοποιούσαν τις επιθυμίες τους. Τα κρούσματα βίας ήταν επίσης και προϊόν της οφθαλμοφανούς πίεσης που δημιουργούνταν απ' αυτούς τους νόμους. Όλες α υ τ έ ς οι αιτίες των εγκλημάτων έχουν εκλείψει. Πολλές βίαιες πράξεις είχαν σαν αιτία τις σεξουαλικές διαστροφές, τα πάθη, που προκαλούσαν υπερβολική ζήλεια και παρόμοιες αθλιότητες. Τώρα, αν εξετάσετε προσεκτικά όλα αυτά, θα διαπιστώσετε ότι κοινός παρονομαστής τους είναι η αντίληψη (μια αντίληψη επιβεβλημένη από τον νόμο) πως η γυναίκα είναι ιδιοκτησία του άντρα, είτε αυτός είναι σύζυγος, πατέρας, αδελφός, είτε οτιδήποτε άλλο. Αυτή η αντίληψη εξαφανίστηκε, όπως ήταν φυσικό, μαζί με την ατομική ιδιοκτησία. Μαζί βούλιαξαν και ορισμένες ηλιθιότητες σχετικά με την "καταστροφή" των γυναικών που ικανοποιούσαν παράνομα τις φυσικές τους ορέξεις: αυτές οι συμβατικότητες ήταν αποτέλεσμα των νόμων για την ατομική ιδιοκτησία[20].

Μια παρεμφερής γενεσιουργός αιτία των εγκλημάτων ήταν η τυραννία της οικογένειας, προσφιλές θέμα πολλών μυθιστορημάτων και διηγημάτων του παρελθόντος, προϊόν — κι αυτή — της ατομικής ιδιοκτησίας. Βέβαια, όλα αυτά ανήκουν στο παρελθόν, μια και οι οικογένειες δεν είναι πια ενωμένες με καταπιεστικούς δεσμούς, που τους επιβάλλει ο νόμος ή η κοινωνία, αλλά στηρίζονται στην αμοιβαία στοργή και αγάπη: ο καθένας είναι ελεύθερος να μείνει ή να φύγει, ανεξάρτητα απ' το φύλο του. Ακόμη, οι προϋποθέσεις που έχουμε θέσει για την επίδειξη σεβασμού και κοινής εκτίμησης, είναι πολύ διαφορετικές απ' τις παλιές· η επιτυχία όσον αφορά την κατατρόπωση των γειτόνων μας, δεν αποτελεί πλέον τρόπο

για απόκτηση φήμης, κι ας ελπίσουμε ότι αυτό είναι οριστικό. Κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να αξιοποιεί στο έπακρο όποια ιδιαίτερη ικανότητα έχει, και όλοι τον ενθαρρύνουν ως προς αυτό. Έτσι απαλλαχθήκαμε από τον ψυχοφθόρο φθόνο που καλλιεργούσαν με μίσος οι ποιητές, όχι αδικαιολόγητα βέβαια. Ατέλειωτη δυστυχία και κακομοιριά προκαλούνταν απ' αυτό κι έτσι, επειδή υπήρχαν ευερέθιστοι και οξύθυμοι άνθρωποι που ήταν συνάμα ενεργητικοί και δραστήριοι, φτάναμε συχνά στη βία".

Γέλασα και είπα: "Έτσι λοιπόν παίρνετε πίσω την παραδοχή που κάνατε και λέτε ότι δεν υπάρχει βία ανάμεσά σας".

"Όχι, δεν παίρνω τίποτα πίσω, όπως σας είπα, τέτοια πράγματα συμβαίνουν αναπόφευκτα. Το καυτό αίμα χύνεται μερικές φορές. Ένας άνθρωπος μπορεί να χτυπήσει κάποιον άλλο, το θύμα θα ανταποδώσει, και το αποτέλεσμα θα είναι δολοφονία, στην χειρότερη περίπτωση. Τι θα γίνει όμως τότε; Εμείς οι γείτονες θα χειροτερέψουμε την κατάσταση; Θα έχουμε τέτοια κακή γνώμη για τους άλλους, που θα μας κάνει να υποθέσουμε ότι ο δολοφονημένος ζητά από μας να εκδικηθούμε, ενώ ξέρουμε ότι, αν τη γλύτωνε με τραύματα θα συγχωρούσε τον δράστη, όταν θα ήταν ψύχραιμος και θα μπορούσε να λάβει υπόψη του τις συνθήκες; Ή μήπως ο θάνατος του δολοφόνου θα ξαναφέρει στη ζωή το θύμα και θα εξαφανίσει την δυστυχία που προκάλεσε ο χαμός του;"[21]

"Ναι", απάντησα, "δεν πρέπει όμως να κατοχυρώνεται η ασφάλεια της κοινωνίας με κάποια τιμωρία;"

"Εδώ είμαστε γείτονα!", είπε ο γέροντας με ενθουσιασμό. "Αυτό είναι το όλο θέμα. Αυτή η περιβόητη τιμωρία που οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν τόσο απερίσκεπτα, μήπως δεν ήταν τίποτε άλλο από την έκφραση του φόβου τους; Κι ο φόβος αυτός ήταν αναπόφευκτος, αφού οι δυνάστες φέρονταν όπως μια οπλισμένη συμμορία σε χώρα εχθρική. Εμείς όμως που ζούμε ανάμεσα σε φίλους, δεν έχουμε ανάγκη ούτε να φοβόμαστε, ούτε να επιβάλλουμε τιμωρίες. Οπωσδήποτε, αν εμείς θέλαμε να διαπράττουμε δολοφονίες και βιαιότητες φοβούμενοι κάποια ανθρωποκτονία ή ένα άλλο έγκλημα — που συμβαίνουν πολύ σπάνια — θα είμαστε μια κοινωνία σκληρών και άνανδρων ανθρώπων. Έτσι δεν είναι γείτονα;"

"Έτσι είναι, όταν τα σκέπτομαι απ' αυτή την πλευρά", απάντησα.

"Πρέπει ακόμα να καταλάβετε", είπε ο γέροντας, "πως όταν γίνεται οποιαδήποτε βιαιότητα, περιμένουμε από τον δράστη να προσφέρει όποια έμπρακτη μετάνοια μπορεί· το ίδιο περιμένει κι αυτός από τον εαυτό του. Σκεφτείτε όμως και πάλι, τι καλό θα μπορούσε να προσφέρει στην κοινωνία η καταστροφή ή η αχρήστευση ενός ανθρώπου που παρασύρθηκε κάποια στιγμή απ' την οργή ή την τρέλα. Στα σίγουρα, αυτό θα ήταν μια ακόμη πληγή για την κοινωνία".

"Αν όμως αυτός ο άνθρωπος είναι εθισμένος στη βία και σκοτώνει, ας πούμε, έναν άνθρωπο κάθε χρόνο;"

"Αυτά δεν υπάρχουν. Σε μια κοινωνία όπου δεν υπάρχει τιμωρία για να την αποφύγει κανείς και δεν υπάρχει νόμος, οι τύψεις και η μεταμέλεια είναι αναπόφευκτα επακόλουθα της όποιας παράβασης".

"Και για τα μικρότερα παραπτώματα τι κάνετε;" ρώτησα. "Γιατί μέχρι τώρα μιλούσαμε για τραγωδίες, αν δεν κάνω λάθος".

"Αν ο παραβάτης δεν είναι τρελός ή άρρωστος (σ' αυτή την περίπτωση πρέπει να περιοριστεί μέχρις ότου η τρέλα του ή η αρρώστια του θεραπευτεί), είναι φανερό ότι η λύπη και η ταπεινοφροσύνη πρέπει να είναι τα αισθήματά του μετά την πράξη· η κοινωνία συνήθως κάνει ξεκάθαρο αυτό το πράγμα στον παραβάτη, στην περίπτωση που αποδεχτεί απρόθυμος να το κάνει. Και πάλι, ένα είδος εξιλέωσης θα επακολουθήσει — τουλάχιστον μια ανοιχτή αναγνώριση της λύπης και της ταπείνωσης. Δεν είναι τόσο δύσκολο, γείτονα, να πει κανείς "ζητώ συγνώμη" — μερικές φορές μόνο είναι πράγματι".

"Νομίζετε ότι αυτά είναι αρκετά;" ρώτησα.

"Ναι, και εκτός αυτού, είναι τα μόνα που μπορούμε να κάνουμε. Αν επιπρόσθετα βασανίσουμε τον άνθρωπο, μετατρέπουμε τη θλίψη του σε θυμό και η ταπεινοφροσύνη που θα αισθανόταν σε διαφορετικές περιστάσεις για το σφάλμα του θα έδινε την θέση της στον πόθο για εκδίκηση εξαιτίας του κακού που εμείς του κάναμε. Ξεπλήρωσε αυτό που έκανε και μπορεί να 'ναι ήσυχος από κει και πέρα. Πρέπει λοιπόν να διαπράξουμε μια τέτοια τρέλα; Θυμηθείτε ότι ο Χριστός είχε υποφέρει προτού δώσει άφεση αμαρτιών. Αφήστε κατά μέρος το ότι σε μια κοινωνία όπου όλοι είναι ίσοι κανείς δεν παίζει το ρόλο του βασανιστή ή του δεσμοφύλακα ενώ αντίθετα πολλοί βοηθούν τους συνανθρώπους τους".

"Έτσι", είπα, "πιστεύετε ότι η εγκληματικότητα είναι μια απλή αρρώστια και δεν χρειάζεται η ύπαρξη ποινικού δικαίου για να αντιμετωπιστεί".

"Έτσι είναι, όπως τα λέτε κι όπως ήδη σας έχω πει, είμαστε ένας υγιής λαός σε γενικές γραμμές κι έτσι δεν έχουμε πολλούς μπελάδες μ' αυτήν την αρρώστια".

"Δεν έχετε αστικό δίκαιο, δεν έχετε ποινικό δίκαιο. Μη μου πείτε όμως πως δεν έχετε και νόμους της αγοράς, κανονισμούς δηλαδή για την ανταλλαγή των εμπορευμάτων; Γιατί η ανταλλαγή είναι αναπόφευκτη, ακόμη και για σας που δεν έχετε ιδιοκτησία".

"Δεν έχουμε ατομικές συναλλαγές, όπως είδατε σήμερα το πρωί που βγήκατε για ψώνια. Όπως είναι φυσικό όμως, υπάρχουν κανονισμοί στην αγορά, που διαφέρουν ανάλογα με τις συνθήκες και στηρίζονται σε μια γενική πρακτική. Αυτές όμως είναι ρυθμίσεις γενικής παραδοχής, που κανείς δεν αμφισβητεί, κι έτσι δεν τις ισχυροποιήσαμε, κατά συνέπεια δεν μπορώ να τις αποκαλέσω νόμους. Στο νόμο, είτε είναι ποινικού είτε αστικού δικαίου, η ποινή

ακολουθεί πάντοτε την κρίση και κάποιος πρέπει να υποφέρει. Όταν βλέπεις τον δικαστή στον θώκο του, μπορεί το βλέμμα σου να τον διαπεράσει σα να 'ταν φτιαγμένος από γυαλοί, και να διακρίνει τον χωροφύλακα να φυλακίζει και τον στρατιώτη να σκοτώνει. Τέτοιες τρέλες θα έφτιαχναν μια όμορφη αγορά, έτσι δεν είναι;"

"Αυτά θα είχαν σαν αποτέλεσμα την μετατροπή της αγοράς σε πεδίο μάχης, όπου πολλοί άνθρωποι θα υπέφεραν όπως στο πραγματικό πεδίο μάχης. Απ' ό,τι έχω δει θα μπορούσα να υποθέσω ότι το εμπόριό σας, μεγάλο ή μικρό, γίνεται με τρόπο που το καθιστά ευχάριστη απασχόληση".

"Δίκιο έχετε γείτονα", μου απάντησε. "Αν και υπάρχουν πάρα πολλοί ανάμεσά μας — σχεδόν όλοι για την ακρίβεια — που θα ήταν δυστυχισμένοι αν δεν απασχολούνταν με την κατασκευή αντικειμένων, υπάρχουν και αρκετοί, όπως οι νοικοκυρές, για τις οποίες μιλούσα, που ευχαριστιούνται με ασχολίες διευθυντικές και οργανωτικές, για να χρησιμοποιήσω αυτές τις λέξεις. Εννοώ τους ανθρώπους που τους αρέσει να βάζουν τα πράγματα σε τάξη και φροντίζουν να μην πηγαίνει τίποτα χαμένο. Τέτοιοι άνθρωποι είναι πολύ ευχαριστημένοι με τη δουλειά τους, μια και έχουν να αντιμετωπίσουν διάφορες καταστάσεις και δεν είναι απλώς εισπράκτορες που μετράνε το μερίδιό τους από την φορολογία των χρήσιμων ανθρώπων: γιατί αυτή ήταν η δουλειά που έκαναν εκείνοι οι άνθρωποι τον παλιό καιρό. Τι θα με ρωτήσετε τώρα;"

Κεφάλαιο XIII
Σχετικά με την πολιτική

"Ποιος είναι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζετε την πολιτική;" ρώτησα.

Ο Χάμοντ μου είπε χαμογελώντας: "Χαίρομαι που κάνατε σε μ έ ν α αυτή την ερώτηση, πιστεύω ότι οποιοσδήποτε άλλος θα σας ζητούσε να εξηγήσετε τι εννοείτε, ή τουλάχιστον να προσπαθήσετε, μέχρις ότου θα μπουχτίζατε να κάνετε ερωτήσεις. Πράγματι, πιστεύω ότι είμαι ο μόνος άνθρωπος στην Αγγλία που θα μπορούσε να καταλάβει τι εννοείτε. Έτσι μπορώ να σας απαντήσω με λίγα λόγια, λέγοντας ότι τα πάμε πολύ καλά σ' αυτό το θέμα, μια και δεν υπάρχει πολιτική. Αν γράψετε ποτέ κανένα βιβλίο σχετικά μ' αυτή τη συζήτηση, αυτό βάλτε το σ' ένα ξεχωριστό κεφάλαιο, όπως έκανε ο Χόρμποου στο βιβλίο "Φίδια της Ισλανδίας".

"Αυτό θα κάνω", απάντησα.

Κεφάλαιο XIV
Πώς αντιμετωπίζονται τα διάφορα ζητήματα

"Για πείτε μου πώς τα πάτε με τις άλλες χώρες", είπα.

"Δεν θα προσποιηθώ ότι δεν καταλαβαίνω τι εννοείτε", απάντησε, "αλλά θα σας πω μονάχα τούτο, η έχθρα και ο ανταγωνισμός των εθνών που επηρρέασαν τόσο πολύ την "διακυβέρνηση" του πολιτισμένου κόσμου, εξαφανίστηκαν μαζί με την κοινωνική ανισότητα".

"Αυτό δεν κάνει τον κόσμο πιο ανιαρό;"

"Από πού κι ως πού;" ρώτησε ο γέροντας.

"Η εξαφάνιση της εθνικής ιδιαιτερότητας".

"Σαχλαμάρες", είπε απότομα. "Δεν έχετε παρά να διασχίσετε την θάλασσα για να διαπιστώσετε το αντίθετο. Θα βρείτε πολλές ιδιαιτερότητες: τα τοπία, τα κτίρια, τα φαγητά, ο τρόπος διασκέδασης, όλα διαφέρουν από τόπο σε τόπο. Οι άνθρωποι είναι διαφορετικοί στην όψη και στην νοοτροπία, τα ρούχα υπάρχουν σε μεγάλη ποικιλία, πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι στην εμπορική εποχή. Δεν βλέπω πώς θα μπορούσε να διευρύνει την ποικιλία ή να εξαφανίσει την ανιαρότητα ο εξαναγκασμός ορισμένων οικογενειών ή φυλών που συχνά είναι ετερογενείς και αντιμαχόμενες, να συμμετάσχουν σε ορισμένους τεχνητούς και επιβεβλημένους σχηματισμούς που λέγονται έθνη· το ίδιο ισχύει και για την έξαρση του πατριωτισμού τους, δηλαδή των ανόητων προκαταλήψεών τους".

"Ούτε κι εγώ ξέρω πώς θα μπορούσε να γίνει αυτό", απάντησα.

"Ακριβώς", είπε ο Χάμοντ χαρούμενα. "Μπορείτε εύκολα να καταλάβετε ότι τώρα που έχουμε απαλλαγεί απ' αυτές τις χαζομάρες βλέπουμε ξεκάθαρα πως ακριβώς χάρη σ' αυτή την διαφοροποίηση οι διάφορες φυλές του κόσμου μπορούν να είναι χρήσιμες η μία για την άλλη, χωρίς να έχουν την παραμικρή διάθεση να αλληλοληστευθούν· έναν κοινό σκοπό έχουμε, να κάνουμε όσο το δυνατόν καλύτερη τη ζωή μας. Πρέπει να σας πω ότι οι διενέξεις και παρεξηγήσεις που προκύπτουν, υφίστανται μεταξύ συμπατριωτών, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις. Οι διενέξεις αυτές λύνονται πιο εύκολα γιατί δεν είναι τόσο σοβαρές".

"Καλά ολ' αυτά, με τα πολιτικά όμως τι γίνεται, Διίστάμενες γνώμες μέσα στην ίδια κοινότητα δεν υπάρχουν;"

"Υπάρχουν και παραϋπάρχουν", απάντησε απότομα. "Οι διαφορές όμως που υπάρχουν στις απόψεις πάνω σε ουσιαστικά ζητήματα, δεν χρειάζεται σώνει και καλά να χωρίζουν τους ανθρώπους, καλουπώνοντάς τους σε κόμματα που διάκεινται εχθρικά μεταξύ τους, που έχουν διαφορετικές θεωρίες για την διαμόρφωση της οικουμένης και για την πρόοδο. Εμείς δεν χωριζόμαστε έτσι. Αυτό το πράγμα δεν σήμαινε η πολιτική παλιότερα;"

"Να σας πω την αλήθεια, δεν είμαι και τόσο σίγουρος γι' αυτό".

"Γιατί γείτονα; Αυτοί απλώς υποκρίνονταν ότι οι διχο γνωμίες τους ήταν τόσο σοβαρές, γιατί αν συνέβαινε πράγματ αυτό δεν θα μπορούσαν να συμβιώσουν, δεν θα μπορούσαν να φάν μαζί, να συναλλάσσονται, να χαρτοπαίζουν, να εξαπατούν από κοινοι άλλους ανθρώπους, παρά θα πιάνονταν στα χέρια οπουδήποτε συνα ντιόντουσαν. Αυτό όμως δεν θα τους βόλευε καθόλου. Το παιχνίδ των πολιτικών αποσκοπούσε στην εξαπάτηση ή τον εξαναγκασμ των πολιτών να πληρώνουν τα έξοδα της πολυτελούς ζωής και τη ξέφρενης διασκέδασης μερικών φιλόδοξων ατόμων, που σχημάτι ζαν μερικές κλίκες: η προσποίηση λοιπόν, πως υπήρχαν σο βαρές διαφορές στις αντιλήψεις, πράγμα που διαψευδόταν από την καθημερινή πρακτική τους, ήταν ένα κι ένα για το ξεζούμισμα ποι έκαναν. Τι σχέση έχουν όλα αυτά με μας;"

"Νομίζω ότι δεν έχουν καμιά. Φοβάμαι όμως, ή μάλλον μοι έχουν πει, ότι η πολιτική διαμάχη είναι ένα αναγκαίο αποτέλεσμ της ανθρώπινης φύσης".

"Της ανθρώπινης φύσης;", ξεφώνισε ο ζωηρός γέροντας· "ποιας ανθρώπινης φύσης; Των φτωχών, των δούλων, των δουλοκτητών ή της ανθρώπινης φύσης των ελεύθερων και καλοζωισμένων ανθρώ πων; Για πείτε μου, θέλω πολύ να μάθω ποια εννοείτε".

"Υποθέτω", απάντησα, "ότι υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην πρακτική των ανθρώπων όσον αφορά αυτά τα ζητήματα".

"Αυτό λέω κι εγώ. Η πείρα μας δείχνει ότι έτσι συμβαίνει. Ο διαφορές που έχουμε εμείς είναι σχετικές με τις δουλειές μας κα δεν είναι ικανές να χωρίσουν για πάντα τους ανθρώπους. Εξάλλου το άμεσο αποτέλεσμα δείχνει ποια είναι η σωστή γνώμη πάνω σ' ένα θέμα. Αυτά τα πράγματα δεν σηκώνουν θεωρητικές αναζητή σεις, είναι ζητήματα πρακτικής. Παραδείγματος χάριν, δεν είναι εύκολο να ζητήσει κανείς τοποθέτηση από ένα πολιτικό κόμμο για το αν ο θερισμός θ' αρχίσει αυτή την εβδομάδα ή την άλλη, τη στιγμή που όλοι οι άνθρωποι συμφωνούν ότι πρέπει ν' αρχί σει το αργότερο την μεθεπόμενη βδομάδα, και ο καθένας μπορεί να πάει μόνος του για να δει αν τα σπαρτά είναι έτοιμα για κόψι μο".

"Όλες αυτές τις διαφορές τις κανονίζετε σύμφωνα με τη θέλη ση της πλειοψηφίας είτε είναι μικρές είτε είναι μεγάλες, έτσι δεν είναι;"

"Προφανώς, πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να τις κανονίσουμε; Καταλαβαίνετε βέβαια ότι σε καθαρά προσωπικά θέματα που δεν επηρρεάζουν την ευημερία του συνόλου, δεν χωράνε διαφωνίες. Το πώς θα ντυθεί κάποιος, το τι θα φάει, το τι θα γράψει, το τι θα διαβάσει κι όλα τα σχετικά, είναι θέματα δικά του και μπορεί να κάνει ό,τι του αρέσει. Όταν όμως το θέμα αφορά ολόκληρη την κοινότητα και ο τρόπος χειρισμού του έχει επιπτώσεις σε όλους, η πλειοψηφία πρέπει να έχει το λόγο. Εκτός βέβαια αν η μειοψηφία

έπαιρνε τα όπλα και έκανε ό,τι ήθελε. Αυτό όμως είναι δύσκολο να γίνει σε μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι. Σε μια τέτοια κοινωνία η πλειοψηφία επιβάλλει την θέλησή της και οι υπόλοιποι, όπως έχω ήδη πει, το ξέρουν καλά και δεν φέρνουν εμπόδια, ούτε κάνουν του κεφαλιού τους, τη στιγμή μάλιστα που έχουν πολλές ευκαιρίες για να προωθήσουν τις δικές τους από ψεις".

"Πώς επιτυγχάνεται αυτό;", ρώτησα.

"Λοιπόν, ας πάρουμε μία από τις μονάδες μας διαχείρισης: μια κοινότητα, μια συνοικία ή μια ενορία (αν και υπάρχει μικρή διαφο ρά ανάμεσά τους τώρα, διατηρούμε και τα τρία ονόματα· παλιά υ πήρχε μεγάλη διαφορά ανάμεσα σ' αυτά τα σχήματα). Σε μια τέτοια περιοχή, ας πούμε, εμφανίζονται μερικοί γείτονες που σκέπτονται ό τι πρέπει να γίνει ένα έργο: φερ' ειπείν, ένα καινούργιο δημαρχείο ή μια κατεδάφιση παλιών σπιτιών· ή μια πέτρινη γέφυρα σ' αντικατά σταση κάποιας παλιάς σιδερένιας κι άσχημης γέφυρας: αυτή η δου λειά απαιτεί και γκρέμισμα και κτίσιμο. Λοιπόν, όταν κάποιος γείτο νας έχει να προτείνει μια αλλαγή το κάνει στην τακτική συνέλευση των γειτόνων ή πυρήνα, όπως λέγεται στη γλώσσα που χρησιμο ποιούσαν παλιά, στους καιρούς πριν τη γραφειοκρατία· αν όλοι είναι σύμφωνοι, η συζήτηση τελειώνει και μένουν μόνο οι λεπτομέρειες. Ακόμη, αν κανείς δεν υποστηρίξει αυτόν που κάνει την πρόταση — τον σιγοντάρει, καθώς λέμε — το θέμα κλείνει, προσωρινά τουλά χιστον. Αυτή η έκβαση είναι απίθανη πάντως, όταν έχουμε να κάνου με με λογικούς ανθρώπους, κι αυτό γιατί είναι σίγουρο ότι ο εισηγη τής θα έχει συζητήσει το πράγμα και με άλλους πριν από τη συνέ λευση. Ας υποθέσουμε ότι η πρόταση έγινε και υποστηρίχτηκε, αλ λά υπάρχουν μερικοί γείτονες που διαφωνούν — αν, για παράδειγμα, νομίζουν ότι η άσχημη σιδερένια γέφυρα μπορεί να χρησιμεύσει για λίγο καιρό ακόμη και δεν θέλουν να ενοχληθούν με το κτίσιμο μιας καινούργιας. Σ' αυτή την περίπτωση, δεν μετρούν τις ψήφους αμέσως, αλλά αναβάλλουν την επίσημη συζήτηση για την επόμενη συνέλευση. Στο διάστημα που μεσολαβεί, τα επιχειρήματα υπέρ και κατά της πρότασης συζητούνται και μερικά τυπώνονται, έτσι όλοι ξέρουν πώς έχει το πράγμα. Όταν η συνέλευση γίνει ξανά, μετά τη συζήτηση διεξάγεται ψηφοφορία με ανάταση των χεριών. Αν η πλειοψηφία είναι πενιχρή, η πρόταση συζητείται διεξοδικότερα σε μια άλλη συνέλευση· αν η πλειοψηφία είναι μεγάλη, ρωτάνε την μειοψηφία αν θα υποχωρήσει και θ' αποδεχτεί την επικρατέστερη άποψη, πράγμα που γίνεται τις περισσότερες φορές. Αν δεν υπο χωρήσει, η πρόταση συζητιέται και για τρίτη φορά, οπότε, αν στο μεταξύ δεν έχουν ταχθεί κι άλλοι με την μειοψηφία, η υπόθεση παίρ νει πάντα τέλος. Εντούτοις, υπάρχει ένας μισοξεχασμένος κανόνας βάσει του οποίου η μειοψηφία θα μπορούσε και να αντιδρά ακόμη. Πάντως η μειοψηφία πείθεται όλες τις φορές, όχι ότι η άποψή της

είναι λαθεμένη, αλλά δεν μπορεί να πείσει ή να υποχρεώσει την κοινότητα να την υιοθετήσει".

"Ωραία, ωραία", είπα, "αλλά τι γίνεται όταν και οι δυο πλευρές είναι πολυάριθμες;"

"Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο κανόνας είναι να αποσύρεται η πρόταση και η πλειοψηφία, αφού είναι μικρή, οφείλει να αποδεχτεί την υπάρχουσα κατάσταση. Πρέπει όμως να σας πω ότι η μειοψηφία πολύ σπάνια ζητά την εφαρμογή αυτού του κανόνα, συνήθως υποχωρεί χωρίς καμιά δυσφορία".

"Αντιλαμβάνεστε όμως", είπα, "ότι όλα αυτά είναι κατ' εξοχήν δημοκρατικά: κι η δημοκρατία, απ' ό,τι ξέρω, ήταν ετοιμοθάνατη εδώ και πολλά χρόνια".

Τα μάτια του γέροντα τρεμόπαιξαν. "Παραδέχομαι ότι οι μέθοδοί μας έχουν αυτό το μειονέκτημα. Τι μπορούμε να κάνουμε όμως, για πείτε μου; Δεν υπάρχει περίπτωση να βρεθεί κανείς για να παραπονεθεί πως δεν περνάει πάντα το δικό του σε βάρος της κοινότητας, τη στιγμή που είναι πασιφανές ότι δεν μπορούν ό λ ο ι να έχουν αυτό το προνόμιο. Τι νομίζετε ότι θα μπορούσε να γίνει;"

"Να σας πω την αλήθεια, ούτε κι εγώ ξέρω".

"Οι μόνες εναλλαγές στη μέθοδό μας, που εγώ θα μπορούσα να συλλάβω, είναι τούτες: πρώτα θα έπρεπε να διαλέξουμε ή να δημιουργήσουμε μια τάξη πνευματικά ανώτερων ανθρώπων, που θα ήταν ικανοί να κρίνουν πάνω σ' όλα τα θέματα, χωρίς να συμβουλεύονται τους γειτόνους, με δυο λόγια, θα έπρεπε να έχουμε μια αριστοκρατία του πνεύματος. Αντί γι' αυτό θα μπορούσαμε, προκειμένου να προφυλάξουμε την ελευθερία της ατομικής θέλησης, να επιστρέψουμε και πάλι σ' ένα σύστημα ατομικής ιδιοκτησίας και να 'χουμε για άλλη μια φορά δούλους και δουλοκτήτες. Τι γνώμη έχετε γι' αυτές τις δυο μεθόδους;"

"Για μένα", απάντησα, "υπάρχει κι ένας τρίτος δρόμος: κανένας άνθρωπος δεν θα 'πρεπε να εξαρτάται από άλλους, θα 'πρεπε να 'ναι πέρα για πέρα ανεξάρτητος· μ' αυτόν τον τρόπο η κοινωνική καταπίεση θα εξαλειφόταν".

Με κοίταξε κατάματα για λίγο και μετά ξέσπασε σ' ένα ηχηρό γέλιο, ομολογώ μάλιστα, ότι γέλασα κι εγώ μαζί του. Όταν σταμάτησε να γελά, μου κούνησε το κεφάλι και είπε: "Βέβαια, βέβαια, συμφωνώ απόλυτα μαζί σας – όπως όλοι μας εξάλλου".

"Έτσι που λέτε", συνέχισα. "Κι εκτός αυτού, με τούτον τον τρόπο η μειοψηφία δεν καταπιέζεται, πάρτε για παράδειγμα την γέφυρα, κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να δουλέψει γι' αυτήν αν δεν είναι σύμφωνος για την κατασκευή της. Τουλάχιστον, έτσι υποθέτω".

Ο γέροντας χαμογέλασε και είπε: "Εύστοχα το τοποθετήσατε, εντούτοις, ο τρόπος θεώρησης ανήκει φανερά σε κάτοικο άλλου πλανήτη. Αν ο άνθρωπος της μειοψηφίας έχει πληγωμένα αισθή-

ματα, δεν θα μπορέσει, κατά πάσα πιθανότητα, να ανακουφισθεί με το να αρνηθεί την βοήθειά του στο χτίσιμο της γέφυρας. Όμως, αγαπητέ μου γείτονα, αυτή η αντιμετώπιση δεν είναι πολύ αποτελεσματική θεραπεία για την πληγή που δημιουργήθηκε από την "τυραννία μιας πλειοψηφίας" στην κοινωνία μας, κι αυτό γιατί κάθε δουλειά που γίνεται είναι είτε ωφέλιμη είτε επιβλαβής για κάποιον, κι αυτό ισχύει για όλα τα μέλη της κοινωνίας. Ο άνθρωπος της μειοψηφίας θα ωφεληθεί από το χτίσιμο της γέφυρας, αν αποδειχτεί χρήσιμη και θα ζημιωθεί αν αποδειχτεί άχρηστη, αυτά θα συμβούν, βοηθήσει δεν βοηθήσει. Εκτός αυτού, με την εργασία του διευκολύνει τους χτίστες της γέφυρας. Κατά τη γνώμη μου, η μόνη ικανοποίηση γι' αυτόν τον άνθρωπο θα ήταν το να πει "εγώ σας τα 'λεγα", σε περίπτωση που αποδειχτεί ότι η απάφαση για το χτίσιμο ήταν λαθεμένη· στην αντίθετη περίπτωση θα πρέπει να υποφέρει σιωπηλά. Τρομερή τυραννία ο Κομμουνισμός μας, δεν είναι έτσι; Τα παλιά χρόνια φόβιζαν τους ανθρώπους με τις δυστυχίες που θα έφερνε ο Κομμουνισμός. Εκείνους τους καιρούς, σε κάθε καλοθρεμμένο, χορτάτο άνθρωπο, αντιστοιχούσαν χίλιοι αξιοθρήνητοι πεινασμένοι. Όσο για μας, όσο πάμε και παχαίνουμε, και η τυραννία μας αρέσει πολύ, μια τυραννία που, για να λέμε την αλήθεια, δεν είναι ορατή με κανένα μικροσκόπιο. Μη φοβάστε, φίλτατε, δεν πηγαίνουμε γυρεύοντας, για να χαρακτηρίσουμε την γαλήνη μας, τον πλούτο μας και την ευτυχία μας με άρρωστα ονόματα, που έχουμε μάλιστα ξεχάσει ακόμα και τη σημασία τους!"

Κάθησε για λίγο συλλογισμένος και μετά είπε:

"Έχετε άλλες ερωτήσεις, αγαπητέ μουσαφίρη; Η ώρα έχει περάσει με τις φλυαρίες μου".

Κεφάλαιο XV

Σχετικά με την έλλειψη κινήτρων για εργασία σε μια κομμουνιστική κοινωνία

"Ναι", του απάντησα. "Περίμενα ότι ο Ντικ και η Κλάρα θα εμφανίζονταν από στιγμή σε στιγμή. Έχουμε χρόνο για να σας ρωτήσω ένα-δυο πράγματα προτού έρθουν;"

"Για κάντε μια προσπάθεια, αγαπητέ γείτονα, για κάντε", είπε ο γέρο-Χάμοντ. "Όσο περισσότερα με ρωτάτε, τόσο περισσότερο χαίρομαι. Πάντως, ακόμα κι αν έρθουν ενόσω σας δίνω μια απάντηση, είναι υποχρεωμένοι να καθήσουν ήσυχα και να κάνουν πως ακούν μέχρις ότου τελειώσω. Δεν θα τους πειράξει εξάλλου αυτό, τους αρέσει πολύ να κάθονται δίπλα-δίπλα, έχοντας συνείδηση του πόσο κοντά είναι ο ένας στον άλλο".

Χαμογέλασα, όπως εξάλλου ήμουν υποχρεωμένος να κάνω, κι είπα: "Ωραία λοιπόν, θα συνεχίσω να μιλάω χωρίς να τους δώσω

σημασία όταν έρθουν. Να λοιπόν τι θέλω να σας ρωτήσω: πώς καταφέρνετε και κάνετε τους ανθρώπους να εργάζονται, τη στιγμή που η εργασία δεν αμοίβεται; Κι ακόμη περισσότερο, πώς τους κάνετε να εργάζονται με ζήλο;"

"Δεν αμοίβεται η εργασία λέτε;", έκανε ο Χάμοντ με σοβαρό ύφος. "Η αμοιβή της εργασίας είναι η ζ ω ή . Δεν φτάνει αυτό;"

"Ναι, αλλά δεν υπάρχει αμοιβή για την ιδιαίτερα προσεγμένη εργασία", επέμεινα.

"Υπάρχει και παραϋπάρχει", είπε — "είναι η χαρά της δημιουργίας. Δηλαδή η ανταμοιβή του Θεού, όπως συνήθιζαν να λένε παλιά. Αν ζητήσεις να πληρωθείς για τη χαρά της δημιουργίας, που είναι η πεμπτουσία της τελειότητας στη δουλειά, είναι σα να στέλνεις λογαριασμό για τον ερχομό των παιδιών στον κόσμο".

"Εντάξει αυτά, αλλά μην ξεχνάτε ότι ένας άνθρωπος του δέκατου ένατου αιώνα θα 'λεγε πως υπάρχει μια φυσική επιθυμία για τεκνοποιία καθώς επίσης και μια φυσική απέχθεια προς τη δουλειά".

"Ναι, ναι", απάντησε, "γνωρίζω αυτή την αρχαία κοινοτοπία, που είναι πέρα για πέρα αβάσιμη˙ πραγματικά, για μας δεν σημαίνει τίποτα. Ο Φουριέ, που τον κορόιδευαν όλοι, κατάλαβε καλύτερα πώς έχει το ζήτημα".

"Γιατί δεν σημαίνει τίποτα για σας;"

"Διότι υποδηλώνει ότι η δουλειά είναι αγγαρεία και μεις σκεφτόμαστε με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Αν και τίποτα δεν μας λείπει, μας διακατέχει κάποιος φόβος ότι κάποια μέρα θα λιγοστέψουν οι ευκαιρίες για δουλειά. Η δουλειά είναι για μας ευχαρίστηση, που φοβόμαστε μήπως την χάσουμε, δεν είναι αγγαρεία".

"Πράγματι, το πρόσεξα αυτό", είπα˙ "μάλιστα θα σας ρωτούσα και γι˙ αυτό το πράγμα. Τι θέλετε να πείτε ακριβώς, σχετικά με το πόσο απολαυστική είναι η εργασία για σας;"

"Θέλω να πω ότι τώρα κ ά θ ε δουλειά είναι απολαυστική: απ˙ τη μια επειδή υπάρχει η προσμονή της επαύξησης των ηθικών και υλικών απολαβών, χάρη στην οποία γίνεται η δουλειά, που προκαλεί ευχάριστη ταραχή, ακόμη κι όταν δεν είναι ευχάριστη από μόνη της˙ απ˙ την άλλη επειδή έχει γίνει μια ευχάριστη σ υ ν ή θ ε ι α , όπως συμβαίνει στην περίπτωση της μηχανικής εργασίας˙ τέλος, γιατί υπάρχει μια συνειδητή αισθητική απόλαυση από τη φύση της δουλειάς (το μεγαλύτερο μέρος απ˙ τις δουλειές μας ανήκει σ˙ αυτή την κατηγορία). Σ˙ αυτή την περίπτωση, η δουλειά γίνεται από καλλιτέχνες".

"Κατάλαβα. Μπορείτε όμως να μου εξηγήσετε πώς φτάσατε σ˙ αυτή την υπέροχη κατάσταση; Βλέπετε, αυτή η αλλαγή των συνθηκών σε σχέση με αυτές που επικρατούσαν παλιά μου φαίνεται μεγαλύτερη και πολύ πιο σημαντική από όλες τις άλλες αλλαγές που μου αναφέρατε σχετικά με την εγκληματικότητα, την πολιτι-

κή, την ιδιοκτησία και τον γάμο".

"Έχετε δίκιο", μου είπε. "Πράγματι, μπορούμε να πούμε ότι αυτή η αλλαγή δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την πραγμάτωση όλων των άλλων. Ποιος είναι ο σκοπός της Επανάστασης; Να κάνει τους ανθρώπους ευτυχισμένους, φυσικά. Μετά την επικράτηση της Επανάστασης, πώς μπορούμε να εμποδίσουμε την αντεπανάσταση να αναπτυχθεί; Αποκλειστικά και μόνο με το να κάνουμε τους ανθρώπους ευτυχισμένους[22]! Είναι ποτέ δυνατόν να περιμένουμε ειρήνη και σταθερότητα από τη δυστυχία; Είναι σα να θέλουμε να μαζέψουμε τα σταφύλια και τα σύκα από γαϊδουράγκαθα! Η ευτυχία είναι αδύνατη όταν η καθημερινή δουλειά δεν χαροποιεί τον άνθρωπο".

"Αυτό είναι πασιφανές", είπα εγώ για να του κόψω τη φόρα. "Απαντήστε μου όμως, πώς κερδίσατε αυτή την ευτυχία;"

"Με την έλλειψη τεχνητού εξαναγκασμού και την ελευθερία που παρέχεται σε κάθε άνθρωπο να ασχολείται με αυτό που μπορεί να κάνει καλύτερα. Ακόμη, με το να ξέρουμε σε ποιους τομείς θέλουμε πραγματικά ν˙ απασχολείται το εργατικό δυναμικό. Πρέπει να παραδεχτώ ότι χρειάστηκε κόπος και χρόνος για ν˙ αποκτήσουμε αυτή τη γνώση".

"Συνεχίστε, δώστε μου περισσότερες λεπτομέρειες", τον παρακάλεσα. "Θα ήθελα μια καλύτερη εξήγηση, γιατί αυτό το θέμα με ενδιαφέρει πάρα πολύ".

"Εντάξει", μου είπε, "αλλά για να γίνει αυτό, πρέπει να σας κουράσω μιλώντας λίγο για το παρελθόν. Η αντιπαράθεση αυτή είναι αναγκαία για την εξήγηση. Σας πειράζει μήπως;"

"Όχι, καθόλου".

Ανακάθησε τότε στην καρέκλα του με τον τρόπο που συνήθιζε όταν επρόκειτο ν˙ αρχίσει ένα μακρύ μονόλογο. Άρχισε έτσι: "Είναι φανερό από όλα όσα ακούμε και διαβάζουμε, ότι κατά την διάρκεια της προηγούμενης πολιτισμικής περιόδου οι άνθρωποι είχαν εμπλακεί σ˙ έναν φαύλο κύκλο, όσον αφορά την παραγωγή των προϊόντων. Είχαν φτάσει σ˙ ένα επίπεδο όπου η παραγωγή των διαφόρων προϊόντων ήταν πολύ εύκολη και για να αξιοποιήσουν αυτή την ευκολία, είχαν δημιουργήσει ένα εξαιρετικά περίπλοκο σύστημα αγοραπωλησιών (ή μάλλον, το άφησαν να δημιουργηθεί), που ονομάστηκε παγκόσμια αγορά. Αυτή η αγορά, από τη στιγμή που άρχισε να λειτουργεί, τους ανάγκαζε να φτιάχνουν όλο και περισσότερα προϊόντα, άσχετα απ˙ το αν τα χρειάζονταν ή όχι. Έτσι λοιπόν, ενώ δεν μπορούσαν ν˙ απαλλαγούν απ˙ το βάσανο του να φτιάχνουν πραγματικά απαραίτητα αντικείμενα, δημιούργησαν μια ατέλειωτη σειρά από ψεύτικες ανάγκες που έγιναν, κάτω από την πίεση του ατσάλινου νόμου της παγκόσμιας αγοράς, εξίσου σημαντικές με τις πραγματικές ανάγκες της ζωής. Με αυτόν τον τρόπο επιβάρυναν τους εαυτούς τους μ˙ έναν πελώριο όγκο εργα-

σίας μόνο και μόνο για να διατηρούν σε λειτουργία το άθλιο σύστημά τους".

"Μάλιστα˙ και μετά;", τον ρώτησα.

"Μετά, αφού είχαν αναγκαστεί από μόνοι τους να παραπαίουν κάτω απ˙ το αφόρητο βάρος αυτής της άχρηστης παραγωγής, τους ήταν αδύνατο να κοιτάζουν την εργασία και τ˙ αποτελέσματά της κάτω από οποιοδήποτε άλλο πρίσμα εκτός απ˙ αυτό: της ακατάπαυστης προσπάθειας δηλαδή, να ξοδεύουν την μικρότερη δυνατή ποσότητα εργασίας για κάθε παραγόμενο αντικείμενο και συνάμα να παράγουν όσο το δυνατόν περισσότερα αντικείμενα. Στο βωμό της "ελαχιστοποίησης του κόστους παραγωγής", όπως ονομαζόταν, θυσιάζονταν τα πάντα: η χαρά στη δουλειά του εργάτη, οι πιο στοιχειώδεις ανέσεις, η ίδια η υγεία του, το φαγητό του, ο ρουχισμό του, η κατοικία του, ο ελεύθερος χρόνος του, η διασκέδασή του, η μόρφωσή του — κοντολογής, η ζωή του ολόκληρη δεν άξιζε ούτε όσο ένας κόκκος άμμου μπροστά στη σκληρή ανάγκη για "φτηνή παραγωγή" των αντικειμένων, πολλά από τα οποία δεν άξιζε καν να παραχθούν. Μας λένε, και πρέπει να το πιστέψουμε γιατί είναι προφανές — αν και πολλοί από μας το χωνεύουν με δυσκολία — ότι ακόμα και οι πλούσιοι και ισχυροί, που ήταν αφέντες των φουκαράδων που προαναφέραμε, συμβιβάζονταν με μια ζωή που τους υποχρέωνε να βλέπουν, ν˙ ακούν και να μυρίζουν πράγματα που ο άνθρωπος απεχθάνεται από την ίδια τη φύση του και προσπαθεί να τ˙ αποφύγει, κι αυτό το ˙καναν για να στηρίξουν με τα πλούτη τους αυτή τη μεγάλη τρέλα. Στην ουσία, ολάκερη η κοινότητα ήταν βορά στα σαγόνια αυτού του αδηφάγου τέρατος, της "φτηνής παραγωγής", που είχε επιβληθεί από την παγκόσμια αγορά".

"Για φαντάσου!" έκανα. "Μα πώς έγιναν αυτά; Δεν μπόρεσαν με την εξυπνάδα τους και με την παραγωγική ευχέρεια να ελέγξουν την χαώδη εκείνη κατάσταση και να εξαλείψουν την δυστυχία; Δεν μπορούσαν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της παγκόσμιας αγοράς και μετά να στρωθούν στη δουλειά για ν˙ ανακαλύψουν τρόπους που θα τους ανακούφιζαν από το καθήκον της περισσής εργασίας;"

Χαμογέλασε πικρά. "Δεν ξέρω αν προσπάθησαν καν να τα κάνουν αυτά", είπε. "Ξέρετε βέβαια το παλιό ρητό που λέει ότι το σκαθάρι συνηθίζει τη ζωή μέσα στην κοπριά , ε, αυτοί οι άνθρωποι, είτε την έβρισκαν είτε δεν την έβρισκαν καλή την κοπριά, ζούσαν μ˙ αυτή".

Η εκτίμηση που έτρεφε για τη ζωή του δέκατου ένατου αιώνα μ˙ έκανε δύσθυμο για λίγο και τον ρώτησα δισταχτικά: "Οι μηχανές που εξοικονομούν ανθρώπινη εργασία δεν έκαναν τίποτα;"

"Τι; Μιλάτε σοβαρά;" με ρώτησε. "Αυτές οι μηχανές φτιάχτηκαν πράγματι για να "εξοικονομούν εργασία" (ή, για να μιλάμε με ειλικρίνεια, τις ζωές των ανθρώπων) που θα χρειαζόταν για την παραγωγή ενός προϊόντος˙ όμως αυτή η εργασία ξοδευόταν — εγώ θα ˙λεγα χανόταν — για ένα άλλο, προφανώς άχρηστο προϊόν. Φίλε μου, όλες οι επινοήσεις τους για να κάνουν πιο φτηνή την εργασία είχαν σαν μοναδικό αποτέλεσμα την αύξηση του βάρους της δουλειάς. Η όρεξη της παγκόσμιας αγοράς μεγάλωσε: οι χώρες του "πολιτισμένου" κόσμου (δηλαδή, της οργανωμένης μιζέριας) είχαν πλημμυρίσει με τα εξαμβλώματα της αγοράς˙ η βία και η απάτη χρησιμοποιήθηκαν ευρέως για να "εκπορθηθούν" οι χώρες που βρίσκονταν έ ξ ω από τα όρια του "πολιτισμένου" κόσμου. Αυτή η διαδικασία "εκπόρθησης" φαίνεται πολύ παράξενη σε όσους έχουν διαβάσει τις διακηρύξεις των ανθρώπων εκείνης της εποχής, και δεν καταλαβαίνουν την πρακτική τους και μας δείχνει ακόμα τη μεγάλη διαστροφή του δέκατου ένατου αιώνα: την προσφυγή στην υποκρισία και στις ψευδολογίες για να αποσειστθούν οι ευθύνες των θηριωδιών. ˙Οταν η πολιτισμένη παγκόσμια αγορά εποφθαλμιούσε μια χώρα που δεν βρισκόταν ακόμη στα νύχια της, επιστρατευόταν μια εξώφθαλμη πρόφαση — η εξαφάνιση μιας δουλείας διαφορετικής απ˙ αυτήν του εμπορίου κι όχι τόσο σκληρής, η εξάλειψη μιας θρησκείας στην οποία δεν πίστευαν πια οι υποστηρικτές της ή η "διάσωση" κάποιου κακούργου ή επικίνδυνου τρελού που είχε φασαρίες με τους κατοίκους της "βάρβαρης" χώρας εξαιτίας των εγκλημάτων του. Κοντολογής, χρησιμοποιούσαν οποιαδήποτε πρόφαση που θα εξυπηρετούσε τους σκοπούς τους. Μετά έβρισκαν κάποιον θρασύ, αδίσταχτο και αμόρφωτο τυχοδιώκτη (δεν ήταν καθόλου δύσκολο την εποχή του ανταγωνισμού) και τον δωροδοκούσαν για να "δημιουργήσει μια αγορά" καταστρέφοντας οποιεσδήποτε παραδοσιακές κοινωνικές δομές υπήρχαν στην καταδικασμένη χώρα, εξαλείφοντας την χαρά και την ανεμελιά που έβρισκε εκεί. Φόρτωνε τους ιθαγενείς με εμπορεύματα που δεν ήθελαν και έπαιρνε τα προϊόντα της γης τους για "αντάλλαγμα", όπως αποκαλούσαν αυτή τη μορφή ληστείας. Με αυτόν τον τρόπο "δημιουργούσε καινούργιες ανάγκες" για τους άτυχους κι απροστάτευτους ανθρώπους, που έπρεπε να υποκύψουν στην σκλαβιά του μάταιου μόχθου μήπως και μπορέσουν να βγάλουν κάτι, για ν˙ αποκτήσουν τα απόβλητα του "πολιτισμού". ˙Εχω μάλιστα διαβάσει βιβλία", είπε ο γέροντας δείχνοντας προς το Μουσείο, "καθώς και διάφορα γραφτά, που αναφέρουν παράξενες ιστορίες για τις σχέσεις του πολιτισμένου κόσμου (ή της οργανωμένης μιζέριας) με τον "απολίτιστο", από την εποχή που η Βρετανική κυβέρνηση έστειλε σκόπιμα κουβέρτες μολυσμένες με βλογιά σαν εκλεκτά δώρα σε ανεπιθύμητες φυλές Ερυθροδέρμων, μέχρι την εποχή που την Αφρική την λυμαινόταν ένας άνθρωπος που λεγόταν Στάνλεου[23], ο οποίος..."

"Να με συγχωρείτε", του είπα, "αλλά, καθώς ξέρετε, ο χρόνος

μας πιέζει και θέλω να εξετάζουμε το ζήτημα σε όσο γίνεται πιο γενικές γραμμές, χωρίς λεπτομέρειες. Θέλω λοιπόν να σας ρωτήσω αμέσως γι᾽ αυτά τα εμπορεύματα που φτιάχνονταν για την παγκόσμια αγορά᾽ ήταν καλή η ποιότητά τους; Υποθέτω ότι αυτοί οι άνθρωποι που ήταν τόσο ικανοί στο να φτιάχνουν αγαθά, πρόσεχαν την κατασκευή τους, δεν είναι έτσι;"

"Ποιότητα της κακιάς ώρας!", είπε ο γέρος με θυμό, μια και ήταν πολύ θυμωμένος, επειδή τον διέκοψα ενώ έλεγε τις ιστορίες του. "Μα πώς θα μπορούσε να καταγίνονται με μικρολεπτομέρειες όπως η ποιότητα των προϊόντων που πουλούσαν; Τα καλύτερα απ᾽ αυτά ήταν πολύ χαμηλής ποιότητας, ενώ τα χειρότερα ήταν άθλια κατασκευάσματα, προορισμένα να καλύψουν όπως-όπως τη ζήτηση για ορισμένα πράγματα. Αυτά τα τελευταία θα τα είχαν όλοι για πέταμα, αν μπορούσαν να εξασφαλίσουν κάτι άλλο. Υπήρχε ένα πολύ γνωστό αστείο εκείνο τον καιρό, που έλεγε ότι τα προϊόντα φτιάχνονταν για να πουλιούνται και όχι για να χρησιμοποιούνται᾽ αυτό το αστείο ίσως θα μπορούσατε να το καταλάβετε εσείς, που έρχεστε από άλλο πλανήτη, όμως για μας θα ήταν ακατανόητο".

"Τι μου λέτε", είπα, "τίποτα δεν έφτιαχναν σωστά;"

"Να σας πω, υπήρχε μόνο ένα είδος πραγμάτων που κατασκεύαζαν στην εντέλεια: οι μηχανές που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή των αγαθών. Αυτές ήταν συνήθως τέλεια φτιαγμένες, δείγματα εξαιρετικής μαστοριάς και συγχρόνως όμορφες. Μπορούμε λοιπόν να πούμε άνετα, ότι το μεγάλο επίτευγμα του δέκατου ένατου αιώνα ήταν η κατασκευή μηχανών, που ήταν θαύματα εφευρετικότητας, ικανότητας και υπομονής και χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή αμέτρητων ποσοτήτων από άχρηστα προϊόντα. Στην πραγματικότητα, οι ιδιοκτήτες των μηχανών δεν θεωρούσαν τίποτα απ᾽ ό,τι έφτιαχναν σαν εμπόρευμα, παρά μόνο σαν μέσο για τον πλουτισμό τους. Φυσικά, το μόνο παραδεκτό τεστ χρησιμότητας των εμπορευμάτων ήταν η ανεύρεση αγοραστών — χαζών ή έξυπνων, όπως τύχαινε".

"Ο κόσμος τα ανεχόταν όλα αυτά;"

"Για ένα διάστημα", μου απάντησε.

"Κι ύστερα;"

"Ύστερα η ανατροπή", είπε ο γέροντας χαμογελώντας. "Ο δέκατος ένατος αιώνας θεώρησε τον εαυτό του σαν έναν άνθρωπο, που έχασε τα ρούχα του ενώ έκανε μπάνιο, και ήταν υποχρεωμένος να περάσει γυμνός μέσα απ᾽ την πόλη".

"Μιλάτε πολύ δηκτικά γι᾽ αυτόν τον άτυχο δέκατο ένατο αιώνα", είπα.

"Είναι φυσικό, μια και ξέρω τόσα πολλά γι᾽ αυτόν".

Σώπασε για λίγο και μετά είπε: "Υπάρχουν παραδόσεις, ή μάλλον πραγματικές ιστορίες στην οικογένειά μας, σχετικά μ᾽ αυτόν, ο

παππούς μου ήταν ένα από τα θύματά του. Αν ξέρετε λίγα πράγματα για τον δέκατο ένατο αιώνα, θα καταλάβετε πως υπέφερε, όταν σας πω ότι υπήρξε ένας γνήσιος καλλιτέχνης, μια μεγαλοφυία και, συνάμα, επαναστάτης — και μάλιστα εκείνη την εποχή".

"Νομίζω πως καταλαβαίνω", απάντησα, "λοιπόν, ανατρέψατε εκείνο το καθεστώς, έτσι δεν είναι;"

"Έτσι είναι. Τα προϊόντα που φτιάχνουμε, τα φτιάχνουμε γιατί είναι αναγκαία. Οι άνθρωποι παράγουν πράγματα για τους γείτονές τους, σαν να τα φτιαχναν για τους εαυτούς τους κι όχι για μια αόριστη αγορά, για την οποία δεν ξέρουν τίποτα, και που δεν μπορούν να την ελέγξουν. Από τη στιγμή που δεν υπάρχουν αγοραπωλησίες, θα ᾽ταν καθαρή τρέλα η παραγωγή αγαθών στην τύχη, χωρίς να ᾽ναι εξασφαλισμένη η ζήτησή τους, κι αυτό γιατί δεν υπάρχει πια κανείς που να μπορούν να τον υποχρεώσουν να αγοράσει. Έτσι ό,τι κατασκευάζεται είναι καλό και απόλυτα κατάλληλο για τον σκοπό που κατασκευάστηκε. Τ ί π ο τ α δεν μπορεί να φτιαχτεί αν δεν έχει αξία χρήσης: έτσι δεν παράγονται αγαθά κατώτερης ποιότητας. Ακόμη, όπως σας είπα πιο πριν, έχουμε βρει πια τι θέλουμε, κι έτσι δεν φτιάχνουμε περισσότερα απ᾽ όσα χρειαζόμαστε. Αφού λοιπόν δεν είμαστε υποχρεωμένοι να παράγουμε τεράστιες ποσότητες άχρηστων πραγμάτων, έχουμε τον χρόνο και την δυνατότητα να ενδιαφερόμαστε για την ευχαρίστησή μας κατά την διάρκεια της παραγωγής των αντικειμένων. Όλες οι δουλειές που θα ᾽ταν βαρετές αν γίνονταν με τα χέρια, γίνονται από αφάνταστα τελειοποιημένες μηχανές, ενώ οι δουλειές που προκαλούν χαρά όταν γίνονται με τα χέρια, δεν διεξάγονται μηχανικά. Δεν υπάρχει καμιά δυσκολία στην εύρεση εργασίας που να ταιριάζει στις ειδικές κλίσεις του καθενός, έτσι κανένας άνθρωπος δεν θυσιάζεται για τις ανάγκες του άλλου. Από καιρό σε καιρό, όταν ανακαλύπταμε ότι κάποια εργασία ήταν πολύ δυσάρεστη ή μπελαλίδικη, την παρατούσαμε και τα καταφέρναμε χωρίς το προϊόν της. Μπορείτε να δείτε ότι τώρα, κάτω απ᾽ αυτές τις συνθήκες, όλες οι δουλειές που κάνουμε αποτελούν εξάσκηση του πνεύματος και του σώματος και είναι, περισσότερο ή λιγότερο, ευχάριστες, έτσι, οι άνθρωποι επιζητούν την εργασία αντί να την αποφεύγουν. Φαίνεται μάλιστα ότι η εργασία που γίνεται είναι λιγότερη, επειδή οι άνθρωποι έγιναν επιδέξιοι στην πραγμάτωσή της και, από γενιά σε γενιά, έχει γίνει πολύ εύκολη. Εντούτοις, τα προϊόντα της εργασίας είναι προφανώς περισσότερα. Υποθέτω ότι αυτά εξηγούν τους φόβους που ανέφερα μόλις τώρα, για μια πιθανή έλλειψη ευκαιριών εργασίας. Ίσως να το έχετε αντιληφθεί κι εσείς, πρόκειται για μια προαίσθηση που όσο πάει γίνεται και πιο έντονη, και υπάρχει εδώ και είκοσι χρόνια".

"Εσείς νομίζετε ότι υπάρχει κάποιος κίνδυνος έλλειψης εργασιών, που να σας απειλεί;"

"Όχι, δεν το πιστεύω αυτό", μου απάντησε, "και θα σας πω

γιατί: είναι υποχρέωση του καθενός να κάνει τη δουλειά του όλο και πιο ευχάριστη, πράγμα που, όπως είναι φυσικό, τείνει να εξυψώσει το ήδη υψηλό επίπεδο. Βλέπετε, σε κανέναν δεν αρέσει να κάνει μια δουλειά που δεν τον τιμά. Ακόμη, όταν η δουλειά γίνεται πιο ευχάριστη, γίνεται και με περισσότερη προσοχή. Υπάρχει τόσο μεγάλο πλήθος αντικειμένων, που μπορούν να θεωρηθούν έργα τέχνης, ώστε μια στρατιά ικανών ανθρώπων βρίσκει απασχόληση χάρη σ' αυτό και μόνο το γεγονός. Δεν είναι όμως μόνο το πεδίο της τέχνης που είναι ανεξάντλητο, το ίδιο συμβαίνει και με την επιστήμη, η οποία, παρόλο που δεν είναι πια η μόνη αντάξια απασχόληση για έναν έξυπνο άνθρωπο που θέλει ν' αφιερώσει τον χρόνο του σ' αυτή, θέλγει πολλούς ανθρώπους που παθιάζονται με τις δυσκολίες της, θέλουν να την κατακτήσουν κι ενδιαφέρονται γι' αυτήν όσο για τίποτ' άλλο. Πιστεύω ότι αυτή η έλξη θα υπάρχει και στο μέλλον. Ακόμη, μια και η δουλειά γίνεται όλο και πιο ευχάριστη υπόθεση, νομίζω ότι θ' αρχίσουμε να ασχολούμαστε με την παραγωγή διαφόρων χρήσιμων προϊόντων που απαιτούν δουλειά που, παλιότερα, δεν ήταν ευχάριστη και γι' αυτό την είχαμε παρατήσει. Πιστεύω επίσης ότι μόνο σε ορισμένα μέρη της Ευρώπης, που είναι πιο προχωρημένα από τον υπόλοιπο κόσμο, θ' ακούσετε να μιλάνε για τον φόβο της έλλειψης εργασιών. Αυτοί οι τόποι, που ήταν κάποτε αποικίες της Μεγάλης Βρετανίας, για παράδειγμα, και ειδικά η Αμερική — κυρίως το μέρος εκείνο που ήταν κάποτε οι Ενωμένες Πολιτείες — είναι και θα παραμείνουν για πολύ καιρό ένα σπουδαίο καταφύγιο για μας. Βλέπετε, αυτοί οι τόποι, και ιδιαίτερα τα βόρεια μέρη της Αμερικής, υπέφεραν τόσο πολύ από την καταπίεση που υπήρχε τις τελευταίες μέρες του πολιτισμού, ώστε η διαβίωση εκεί είχε γίνει ανυπόφορη. Η ποιότητα ζωής εκεί είναι πολύ χαμηλή ακόμα και τώρα, γιατί βρίσκονται πολύ πίσω στον τομέα των ανέσεων. Ο λαός της βόρειας Αμερικής, εδώ κι εκατό χρόνια περίπου, προσπαθεί να μετατρέψει σε κατοικήσιμο μέρος έναν βρωμερό σκουπιδότοπο. Και πρέπει ακόμα να γίνουν πολλά, αφού η χώρα είναι τόσο μεγάλη".

"Δεν ξέρετε πόσο χαίρομαι όταν σκέπτομαι ότι έχετε μπροστά σας τέτοιες λαμπρές προοπτικές ευτυχίας. Θα 'θελα όμως να σας κάνω ακόμα μερικές ερωτήσεις και να τελειώσω για σήμερα".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XVI

Γεύμα στην αίθουσα της αγοράς του Μπλούμσμπερυ

Καθώς μιλούσα, άκουσα βήματα κοντά στην πόρτα, που όταν άνοιξε, φανέρωσε τους δυο μας εραστές: φαίνονταν τόσο όμορφοι, που δεν ντρεπόσουν ξέροντας ότι είχαν κάνει έρωτα πριν από λίγο,

πράγμα που ήταν ολοφάνερο· γιατί πράγματι, φαινόταν ότι η πλάση ολάκερη τους αγαπούσε. Όσο για τον γέρο-Χάμοντ, τους έβλεπε σαν καλλιτέχνης που μόλις τέλειωσε μια ζωγραφιά και την έφτιαξε σχεδόν ισάξια με τις προσδοκίες του: ήταν πολύ χαρούμενος. Είπε τότε:

"Καθήστε, καθήστε νεαροί και μη βγάλετε τσιμουδιά. Ο μουσαφίρης μας από 'δω έχει ακόμη μερικές ερωτήσεις να μου κάνει".

"Το περίμενα αυτό", είπε ο Ντικ, "είστε μαζί μόνο τρεισήμισι ώρες και δεν θα ήταν δυνατό να αφηγηθεί κανείς την ιστορία δύο αιώνων μέσα σ' αυτό το χρονικό διάστημα, για να μην πούμε κιόλας ότι κατά πάσα πιθανότητα περιπλανηθήκατε στα χωράφια της γεωγραφίας και της χειροτεχνίας".

"Όσο για τον θόρυβο, αγαπητέ μου συγγενή", είπε η Κλάρα, "θα σας ενοχλήσει πολύ σύντομα, μια και θα χτυπήσει το κουδουνάκι για το δείπνο, που νομίζω ότι θα 'ναι πολύ ευχάριστο για τον μουσαφίρη μας, αφού πήρε νωρίς το πρωινό του, καθώς φαίνεται, και η χθεσινή μέρα ήταν σίγουρα κουραστική γι' αυτόν".

"Μια και το αναφέρατε", είπα εγώ, "αρχίζω να καταλαβαίνω ότι πεινάω, η απορία που με διακατείχε όμως όλο αυτό το διάστημα, δεν μου άφησε καιρό για άλλα αισθήματα. Έχετε δίκιο", της είπα, καθώς αντίκρυζα το πανέμορφο χαμόγελό της.

Ακριβώς εκείνη τη στιγμή γλύκαναν το σφύριγμα του αγέρα οι αργυρόηχες κωδωνοκρουσίες, που προέρχονταν από κάποιο πύργο, παίζοντας έναν γλυκό σκοπό· αυτός ο ήχος φάνταξε στα ασυνήθιστα αυτιά μου σαν το τιτίβισμα του πρώτου κότσυφα της άνοιξης, κι ανέσυρε ένα σωρό αναμνήσεις στο νου μου· μερικές ανάγονταν σε καιρούς άσχημους, άλλες σε καλούς, όλες όμως είχαν μεταλλαχθεί πια σε μια ατόφια χαρά.

"Όχι πια άλλες ερωτήσεις μέχρι το γεύμα", είπε η Κλάρα· πήρε τότε το χέρι μου με τον τρόπο που θα το κάνε ένα στοργικό παιδί και με κατέβασε από τις σκάλες στο προαύλιο του Μουσείου, αφήνοντας τους Χάμοντ να μας ακολουθήσουν όποτε εκείνοι ήθελαν.

Πήγαμε στην αγορά που είχα επισκεφθεί και πριν και ανακατευτήκαμε μ' ένα πλήθος ανθρώπων που ήταν ντυμένοι κομψά*. Μπήκαμε στο περιστύλιο και φτάσαμε σ' ένα πλουσιοστολισμένο και περίτεχνο άνοιγμα πόρτας, όπου ένα πολύ όμορφο μελαχρινό κορίτσι μας πρόσφερε δύο μπουκέτα από λουλούδια του καλοκαιριού. Περάσαμε τότε σε μια αίθουσα πολύ μεγαλύτερη απ' αυτή που υπήρχε στην πανσιόν του Χάμερσμιθ: η αρχιτεκτονική της ήταν πιο περίτεχνη και ίσως πιο όμορφη. Μου ήταν πολύ δύσκολο ν' αφήσω

* Με τον όρο "κομψά", χαρακτηρίζω ένα περσικό σχέδιο, ως πούμε· όχι μια πλούσια "κομψή" κυρία που πηγαίνει για επίσκεψη. Αυτή θα την έλεγα αρχοντοχωριάτισσα.

απ τα μάτια μου τις τοιχογραφίες (θεωρούσα αγένεια το να κοιτάζω την Κλάρα συνεχώς, παρόλο που το άξιζε και με το παραπάνω). Παρατήρησα αμέσως ότι τα θέματά τους ήταν παρμένα από παράξενους παλιοκαιρίτικους μύθους και φαντασιώσεις που μόνο μισή ντουζίνα άνθρωποι ήξεραν σ' ολόκληρη τη χώρα τον παλιό καιρό. Όταν οι δύο Χάμοντ κάθησαν απέναντί μας, είπα στον γέροντα, δείχνοντας το διάζωμα:

"Πολύ παράξενο είναι να υπάρχουν τέτοια θέματα εδώ".

"Για ποιο λόγο;" είπε. "Δεν καταλαβαίνω γιατί εκπλήσσεστε. Όλοι ξέρουν αυτές τις ιστορίες, που αποτελούν μια ανάλαφρη κι ευχάριστη διακόσμηση, γιατί σ' ένα μέρος όπου οι άνθρωποι έρχονται για να φάνε, να πιουν και να διασκεδάσουν, όπως είναι αυτό, δεν ταιριάζει η βαριά διακόσμηση, με θέματα λυπηρά. Εκτός απ' αυτά, τούτα 'δω τα θέματα είναι γεμάτα ζωή".

Χαμογέλασα και είπα: "Δεν περίμενα να βρω εδώ εκείνες από τους "Εφτά κύκνους", τον "Βασιλιά του χρυσού βουνού" και τον "Πιστό Χένρυ". Αυτές οι παράξενες ιστοριούλες, που είναι αποκυήματα της λαϊκής φαντασίας (η οποία δεν ήταν ώριμη όταν τις δημιουργούσε) και τις συγκέντρωνε ο *Jacob Grimm*[24], ήταν μισοξεχασμένες ακόμη και στην εποχή του· πίστευα ότι θα είχατε ξεχάσει πια αυτά τα παιδιαρίσματα".

Ο γέροντας χαμογέλασε, αλλά δεν είπε τίποτα, ο Ντικ όμως έγινε κατακόκκινος και ξέσπασε:

"Τ ι θέλετε να πείτε, μουσαφίρη; Εγώ βρίσκω πολύ όμορφες και τις εικόνες και τις ιστορίες. Όταν είμαστε παιδιά φανταζόμαστε ότι αυτές οι ιστορίες διαδραματίζονταν στα ξέφωτα των δασών κι εκεί που πλάταιναν τα ρυάκια· κάθε αγροτόσπιτο μας φάνταζε για το σπίτι του βασιλιά της χώρας των θαυμάτων. Θυμάσαι Κλάρα;"

"Ναι", απάντησε μου φάνηκε όμως ότι πέρασε μια σκια από το γαλήνιο πρόσωπό της. Ήμουν έτοιμος να της μιλήσω για τις τοιχογραφίες, όταν οι όμορφες σερβιτόρες μας πλησίασαν χαμογελώντας και φλυαρώντας χαριτωμένα, σαν ωδικά πουλιά που τιτιβίζουν πλάι σε γάργαρο ποτάμι. Μας σερβίρισαν το γεύμα που, όπως και το πρωινό μας, ήταν άψογο και στο μαγείρεμα και στην εμφάνιση, πράγμα που έδειχνε ότι αυτοί που το ετοίμασαν είχαν μεράκι. Εντούτοις, δεν υπήρχε καμιά υπερβολή, ούτε στην ποσότητα, ούτε στη γεύση: τα πάντα ήταν απλά και εξαιρετικής ποιότητας συνάμα. Πέρα απ' αυτά, ήταν ξεκάθαρο ότι δεν επρόκειτο για τσιμπούσι αλλά για ένα συνηθισμένο γεύμα. Τα γυαλικά, τα πήλινα σκεύη και τα πιάτα ήταν χάρμα για τα μάτια μου, που ήταν εξοικειωμένα με την τέχνη του μεσαίωνα. Υποθέτω όμως ότι ένας θαμώνας λέσχης του δέκατου ένατου αιώνα θα τα βρισκε χοντροκομμένα και φτωχά σε διακόσμηση. Τα πήλινα σκεύη ήταν καλυμμένα με μολύβι και όμορφα διακοσμημένα. Η μόνη πορσελάνη που υπήρχε, βρισκόταν

σε κάποιο παλιό ανατολίτικο αντικείμενο. Τα γυαλικά, αν και ήταν κομψά, περίτεχνα και πολυποίκιλα σε φόρμες, ήταν κάπως πιο τραχειά στη σύστασή τους από τα εμπορικά υαλουργήματα του δέκατου ένατου αιώνα. Η επίπλωση και γενικά ο εξοπλισμός της αίθουσας ταίριαζαν πολύ με τα επιτραπέζια σκεύη: ήταν κομψά στη φόρμα και φινιρισμένα με πολύ γούστο, η διακόσμησή τους όμως δεν έμοιαζε με το εμπορικό "φινίρισμα" που κάνουν οι ξυλουργοί και οι επιπλοποιοί της εποχής μας. Ακόμη, υπήρχε μια ολική έλλειψη αυτών των πραγμάτων που στον δέκατο ένατο αιώνα αποκαλούνται "κομφόρ" — μ' άλλα λόγια μπελάδες ατελείωτοι· έτσι, πέρα από τις συναρπαστικές εμπειρίες της μέρας, γευμάτισα σ' ένα τόσο ευχάριστο περιβάλλον, που ποτέ δεν μου είχε ξανατύχει.

Αφού φάγαμε, αρχίσαμε να ρεμβάζουμε, έχοντας μπροστά μας ένα μπουκάλι με πολύ καλό κρασί του Μπορντώ. Η Κλάρα τότε ξανάφερε το θέμα των τοιχογραφιών, που απ' ό,τι φαινόταν την είχε προβληματίσει.

Τους έριξε μια ματιά και είπε: "Πώς γίνεται, οι άνθρωποι που γράφουν ποιήματα ή ζωγραφίζουν, να διαλέγουν θέματα που σπάνια σχετίζονται με τη σύγχρονη ζωή, τη στιγμή που ενδιαφερόμαστε τόσο πολύ γι' αυτήν, μια και είναι η δική μας ζωή; Ας αφήσουμε το γεγονός ότι, όταν διαλέγουν θέματα σχετικά με την εποχή μας, τα δημιουργήματά τους απέχουν πολύ απ' την πραγματικότητα της ζωής. Δεν είμαστε αρκετά όμορφοι, ώστε να ζωγραφίζουμε τους ίδιους μας τους εαυτούς; Πώς είναι δυνατό να βρίσκουμε τόσο ενδιαφέροντες τους φοβερούς καιρούς του παρελθόντος; Πώς είναι δυνατό να φτιάχνουμε ποιήματα και ζωγραφιές γι' αυτούς;"

Ο γερο-Χάμοντ χαμογέλασε. "Πάντα γινόταν έτσι", είπε, "και νομίζω ότι αυτό δεν πρόκειται ν' αλλάξει. Πάντως, το φαινόμενο μπορεί να εξηγηθεί. Είναι αλήθεια ότι κατά τον δέκατο ένατο αιώνα, που υπήρχε τόσο λίγη τέχνη και τόσο πολλή φλυαρία γύρω απ' αυτήν, κυριαρχούσε μια θεωρία, ότι η τέχνη και η φανταστική λογοτεχνία πρέπει να έχουν θεματογραφία σχετική με τη σύγχρονη ζωή. Εντούτοις, αυτό δεν έγινε ποτέ: όταν υπήρχε κάποια αναφορά σχετική, ο συγγραφέας φρόντιζε πάντα (όπως είπε και η Κλάρα), να κάνει μεταμφιέσεις, υπερβολές ή εξιδανικεύσεις στα γραφόμενά του, κοντολογής, ο συγγραφέας έκανε το έργο του παράξενο. Έτσι, παρ' όλη την αληθοφάνεια που υπήρχε, θα μπορούσε κάλλιστα ν' αναφέρεται στην εποχή των Φαραώ".

"Εδώ που τα λέμε", είπε ο Ντικ, "είναι πολύ φυσικό ν' αρέσουν αυτά τα παράξενα πράγματα. Έτσι κι εμείς, όταν ήμασταν παιδιά, συνηθίζαμε να παριστάνουμε διάφορα πρόσωπα και φανταζόμαστε ότι βρισκόμαστε σ' ένα σωρό μέρη. Αυτού του είδους οι ζωγραφιές και τα ποιήματα δημιουργούν τις ίδιες ψευδαισθήσεις, γιατί όχι,

άλλωστε;"

"Έπεσες διάνα Ντικ", είπε ο γερο-Χάμοντ: "Είναι το παιδιάστικο μέρος του εαυτού μας που δημιουργεί τα έργα φαντασίας. Όταν είμαστε παιδιά, ο χρόνος περνάει τόσο αργά για μας, που μας φαίνεται ότι έχουμε καιρό να κάνουμε τα πάντα".

Αναστέναξε τότε, έπειτα χαμογέλασε και είπε: "Τουλάχιστον ας χαρούμε γιατί ξαναβρήκαμε την παιδική μας ηλικία. Πίνω στον καιρό που μας μένει ακόμα!"

"Παλιμπαιδισμός, όχι παιδική ηλικία", είπα χαμηλόφωνα και αμέσως μετά κοκκίνισα για την διπλή αγένειά μου, ελπίζοντας συνάμα ότι δεν είχε ακούσει. Η ελπίδα μου όμως διαψεύστηκε, γιατί γύρισε και μου είπε χαμογελώντας:

"Ναι, γιατί όχι; Εγώ τουλάχιστον, εύχομαι να κρατήσει πολύ και ελπίζω ότι η επόμενη περίοδος της ώριμης ηλικίας του σοφού και δυστυχισμένου ανθρώπου, αν ξανάρθει ποτέ, θα μας οδηγήσει γοργά σε άλλη μια παιδική ηλικία[25], την τρίτη κατά σειρά: αν βέβαια η ηλικία μας τώρα δεν είναι η τρίτη. Όμως φίλτατε, πρέπει να ξέρετε ότι είμαστε τόσο ευτυχισμένοι και σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο, που δεν χολοσκάμε για το τι πρόκειται να γίνει στο μέλλον".

"Εγώ πάντως", είπε η Κλάρα, "θα ευχόμουν να ήμαστε αρκετά ενδιαφέροντες, ώστε να γράφουν για μας ή να μας ζωγραφίζουν".

Ο Ντικ της απάντησε με μερικά ερωτόλογα, που είναι αδύνατο να γραφτούν. Έπειτα διακόψαμε τη συζήτηση για λίγο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XVII
Πώς έγινε η αλλαγή

Ο Ντικ έσπασε τελικά την σιωπή, λέγοντας: "Μουσαφίρη, συγχωρείστε μας για τη μικροανία, που είναι επακόλουθο του γεύματος. Τι θα θέλατε να κάνετε; Να βγάλουμε έξω τον Γκρέυλοξ και να ροβολήσουμε για το Χάμερσμιθ; Ή προτιμάτε να ήρθετε μαζί μας για ν' ακούσετε μερικά φολκλορικά Ουαλικά τραγούδια, σε μια αίθουσα που βρίσκεται εδώ κοντά; Μήπως θέλετε να πάμε μαζί στην πόλη για να δείτε μερικά πανέμορφα κτίρια; Ό,τι θέλετε, πείτε το".

"Να σου πω", αποκρίθηκα, "μια και είμαι ξένος, σ' αφήνω να διαλέξεις για μένα".

Στην πραγματικότητα δεν ήθελα με κανέναν τρόπο να "διασκεδάσω" σ' εκείνη τη φάση. Αισθανόμουν ότι ο γέροντας, με τις γνώσεις που είχε για την παλιά εποχή, κι ακόμα με την αντιπάθεια και το μίσος που έτρεφε γι' αυτήν, λειτουργούσε σαν μια ζεστή κουβέρτα που με προστάτευε από την παγωνιά αυτού του παντελώς άγνωστου νέου κόσμου, όπου είχα ξαφνικά βρεθεί απογυμνωμένος, αφού ο τρόπος της σκέψης μου και της δράσης μου δεν είχε πέ-

ραση. Έτσι, δεν ήθελα ν' αφήσω τον γέρο-Χάμοντ πολύ γρήγορα. Αυτός πάντως έσπευσε να με σώσει, λέγοντας:

"Για βάστα λίγο, Ντικ, εκτός από σένα και τον μουσαφίρη υπάρχει και κάποιος άλλος εδώ που μετράει η γνώμη του, κι αυτός είμαι εγώ. Δεν πρόκειται να στερηθώ την χαρά που μου δίνει η παρέα του και μάλιστα τώρα, που ξέρω ότι έχει κι άλλα πράγματα να με ρωτήσει. Πήγαινε λοιπόν στους Ουαλούς σου, το δίχως άλλο· πρώτα όμως φέρε μας άλλη μια μπουκάλα κρασί εδώ που καθόμαστε. Μετά μπορείς να φύγεις όποτε θέλεις. Ύστερα έρχεσαι και παίρνεις τον φίλο μας για να τραβήξετε δυτικά, όχι όμως πολύ γρήγορα".

Ο Ντικ έγνεψε καταφατικά χαμογελώντας. Έτσι ο γέροντας κι εγώ βρεθήκαμε σύντομα μόνοι στην τεράστια αίθουσα, ενώ ο απογευματιάτικος ήλιος έκανε το κόκκινο κρασί ν' αστράφτει μέσα στα ψηλά, παράξενα ποτήρια μας. Τότε ο Χάμοντ είπε:

"Υπάρχει κάτι στον τρόπο ζωής μας που να σας κάνει ν' απορείτε ιδιαίτερα, τώρα που έχετε ακούσει πολλά γι' αυτήν και έχετε δει μερικές εκδηλώσεις της;"

"Νομίζω ότι αυτό που με κάνει ν' απορώ περισσότερο, είναι το πώς συνέβησαν ολ' αυτά".

"Δεν ήταν δύσκολο να συμβούν, αφού η αλλαγή είναι τόσο μεγάλη. Θα ήταν πολύ δύσκολο να σας πω ολόκληρη την ιστορία, αδύνατο ίσως: γνώση, δυσαρέσκεια, δολιότητα, απογοήτευση, καταστροφή, μιζέρια, απελπισία ήταν οι φάσεις του μαρτυρίου όλων αυτών που δούλεψαν για την αλλαγή, επειδή μπορούσαν να δουν μακρύτερα από τους άλλους ανθρώπους. Αναμφισβήτητα, καθ' όλη την διάρκεια που γίνονταν αυτά, στην συντριπτική πλειοψηφία τους οι άνθρωποι ήταν απλοί θεατές, χωρίς να καταλαβαίνουν τι γίνεται, θεωρώντας τα πάντα δεδομένα, όπως είναι ας πούμε η ανατολή και η δύση του ήλιου. Έτσι ήταν πραγματικά η κατάσταση".

"Ένα πράγμα πείτε μου, αν μπορείτε", του είπα. "Η αλλαγή ή αλλιώς "επανάσταση" όπως λεγόταν παλιά, ήρθε ειρηνικά;"

"Ειρηνικά; Τι σόι ειρήνη μπορεί να υπήρχε γι' αυτούς τους πανάθλιους, χαμένους απόκληρους, για τη φτωχολογιά του δέκατου ένατου αιώνα; Πόλεμος ήταν, απ' την αρχή μέχρι το τέλος, πόλεμος ανυποχώρητος, μέχρι που η ελπίδα και η χαρά πήραν την θέση όλων αυτών".

"Εννοείτε πραγματικό πόλεμο με όπλα", τον ρώτησα,"ή τις απεργίες, τα λοκ-άουτ και την λιμοκτονία για τα οποία τόσα έχουμε ακούσει;"

"Και τα δυο, και τα δυο", είπε με έμφαση. "Στην ουσία, αυτές είναι οι συνιστώσες της ιστορίας για την τρομερή περίοδο της μετάβασης από το δουλοκτητικό σύστημα στην ελευθερία. Η ελπίδα για την πραγμάτωση ενός κοινοβιακού τρόπου ζωής για όλους τους ανθρώπους γεννήθηκε στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα. Εκείνη την εποχή η δύναμη της μεσαίας τάξης, που τυραννούσε τότε την

κοινωνία, ήταν τόσο μεγάλη και ακαταμάχητη, που η ελπίδα αυτή φαινόταν μάταιη σ' όλους σχεδόν τους ανθρώπους, ακόμη και σ' εκείνους που είχαν συλλάβει το όραμα, αφήνοντας κατά μέρος τη λογική τους και την ορθοκρισία τους. Οι συνθήκες ήταν τότε, πράγματι, τόσο ζοφερές, που ακόμα και μερικοί απ' αυτούς τους πιο φωτισμένους ανθρώπους, που λέγονταν εκείνη την εποχή Σοσιαλιστές, παρόλο που ήξεραν καλά και μάλιστα διακήρυσσαν δημόσια ότι η μόνη λογική κοινωνική κατάσταση[26] ήταν ο καθαρός κομμουνισμός, λάκισαν εξαιτίας του άχαρου, κατά τη γνώμη τους, ρόλου των κηρύκων για την υλοποίηση ενός υπέροχου ονείρου. Εξετάζοντας την κατάσταση εκείνη τώρα, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η κινητήρια δύναμη της αλλαγής ήταν ο πόθος για ελευθερία και ισότητα, που ήταν παρόμοια με το φλογερό πάθος του εραστή. Ήταν ακόμα η απόρριψη της αηδιαστικής και άσκοπης μοναχικής ζωής των μορφωμένων ανθρώπων της εποχής. Αυτές οι έννοιες, αγαπητέ μου φίλε, έχουν χάσει σήμερα τη σημασία τους για μας, γιατί είμαστε πολύ μακριά από τα θλιβερά γεγονότα που αντιπροσωπεύουν.

Λοιπόν, αυτοί οι άνθρωποι, αν και είχαν συνειδητοποιήσει τούτο το αίσθημα, δεν πίστευαν ότι θα μπορούσε να χρησιμεύσει σαν μέσο για την πραγμάτωση της αλλαγής. Αυτό δεν είναι περίεργο, γιατί, κοιτώντας γύρω τους, κατάλαβαν ότι οι τεράστιες μάζες των καταπιεζόμενων ήταν τόσο συντριμμένες από τη μιζέρια της ζωής τους κι απ' τον εγωισμό που προκαλούσε, ώστε δεν μπορούσαν ούτε να διανοηθούν κάποιας μορφής φυγή, πέρα από τον συνηθισμένο τρόπο που προκαθόριζε το σύστημα της σκλαβιάς μέσα στο οποίο ζούσαν: αυτός ο τρόπος δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μια πολύ μικρή πιθανότητα μετάβασης από την τάξη των καταπιεζόμενων στην τάξη των καταπιεστών.

Αυτοί οι άνθρωποι λοιπόν, αν και ήξεραν ότι ο μόνος λογικός στόχος γι' αυτούς που θα καλυτέρευαν τον κόσμο ήταν η ισότητα, κατάφεραν, μέσα στην ανυπομονησία τους και στην απελπισία τους, να πείσουν τον εαυτό τους ότι, αν πετύχαιναν να αλλάξουν τον μηχανισμό της παραγωγής και τον τρόπο διαχείρισης της περιουσίας σε τέτοιο σημείο που οι "κατώτερες τάξεις" (τι απαίσιος όρος, αλήθεια!) να ζήσουν σε μια σκλαβιά πιο υποφερτή, θα ήταν έτοιμοι να προσαρμοστούν στον μηχανισμό και να τον χρησιμοποιήσουν για την προοδευτική καλυτέρευση της κατάστασης των φτωχών. Αυτή η καλυτέρευση θα είχε τελικά σαν αποτέλεσμα μια ισότητα στην πράξη (τους άρεσε πολύ να χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο), δεδομένου ότι οι "πλούσιοι" θα ήταν αναγκασμένοι να πληρώνουν τόσα πολλά για να διατηρούν τους "φτωχούς" σε μια ανεκτή κατάσταση, που ο πλούτος τους δεν θα άξιζε πια και θα έχανε προοδευτικά την ισχύ του. Με καταλαβαίνετε;"

"Εν μέρει", του απάντησα. "Συνεχίστε όμως".

"Λοιπόν, αφού με καταλαβαίνετε", είπε ο γέρο-Χάμοντ, "θα διαπιστώσατε ότι αυτή σαν θεωρία δεν ήταν ολότελα παράλογη, στην ουσία όμως ήταν αποτυχημένη".

"Πώς αυτό;"

"Ε, δεν καταλαβαίνετε; Η θεωρία στηριζόταν στην κατασκευή των μηχανών απ' αυτούς που δεν ήξεραν τι ήθελαν να φτιάξουν με τούτες. Οι μάζες της καταπιεσμένης τάξης δούλεψαν γι' αυτή την βελτίωση που προαναφέραμε μόνο και μόνο για να αυξήσουν το ξεροκόμματο που έπαιρναν σαν σκλάβοι — κι αυτό το 'καναν μόνο όσοι μπορούσαν. Αν αυτές οι μάζες αποδείχνονταν ανίκανες να δονηθούν από το ένστικτο που γεννούσε το πάθος για ελευθερία και ισότητα, νομίζω ότι αυτά που θα συνέβαιναν θα ήταν τα εξής: ένα μέρος των εργαζόμενων θα βελτίωνε τόσο το βιοτικό του επίπεδο, που θα πλησίαζε το επίπεδο των εύπορων ανθρώπων· κάτω όμως απ' αυτούς θα υπήρχε μια τεράστια μάζα εξαθλιωμένων σκλάβων, των οποίων η σκλαβιά θα ήταν πολύ χειρότερη απ' την παλιά μορφή της".

"Τι εμπόδισε αυτή την εξέλιξη;", τον ρώτησα.

"Μα, φυσικά, αυτό το ένστικτο για λευτεριά που σας ανέφερα προηγούμενα. Είναι αλήθεια ότι οι σκλάβοι δεν μπορούσαν να συλλάβουν την ευτυχία της ελευθερίας. Μπόρεσαν όμως να καταλάβουν (και γρήγορα μάλιστα) ότι καταπιέζονται από τους αφέντες τους και υπέθεσαν, πολύ σωστά καθώς είδατε, ότι μπορούσαν να κάνουν και χωρίς αυτούς, αν και μάλλον δεν ήξεραν με ποιο τρόπο. Παρόλο που δεν μπορούσαν να προσδοκούν την ευτυχία και την γαλήνη του ελεύθερου ανθρώπου, οι σκλάβοι επιζητούσαν τον πόλεμο εμφορούμενοι από μια αμυδρή ελπίδα ότι θα έφερνε την πολυπόθητη ειρήνη".

"Μπορείτε να μου διηγηθείτε, με πολύ περισσότερες λεπτομέρειες αυτή την φορά, τι ακριβώς έγινε;" τον ρώτησα. Σ' αυτό το θέμα ήταν πολύ ασαφής, πράγμα παράξενο για κείνον.

"Μπορώ", μου απάντησε. "Ο τρόπος οργάνωσης της ζωής, που χρησιμοποιούσαν άνθρωποι οι οποίοι δεν ήξεραν τι ζητούσαν απ' αυτήν (ο τρόπος αυτός ήταν γνωστός εκείνη την εποχή σαν κρατικός σοσιαλισμός), λειτουργούσε εν μέρει, όχι όμως και χωρίς εμπόδια: οι καπιταλιστές έβαζαν τρικλοποδιά σε κάθε ευκαιρία. Αυτό ήταν αναμενόμενο, μια και διαταρασσόταν όλο και περισσότερο το εμπορικό σύστημα, για το οποίο σας μίλησα, και δεν υπήρχε καμιά αποτελεσματική ρύθμιση σε αντικατάστασή του. Το αποτέλεσμα: μια ολοένα και αυξανόμενη σύγχυση, ατέλειωτα βάσανα για τις εργαζόμενες τάξεις και μεγάλη δυσαρέσκεια. Για πολύ καιρό τα πράγματα εξελίσσονταν μ' αυτόν τον τρόπο. Η δύναμη των ανώτερων τάξεων είχε μειωθεί, μαζί με την μείωση του ελέγχου τους πάνω στον πλούτο. Έτσι δεν μπορούσαν να καθορίζουν ολοκληρωτικά την εξέλιξη των πραγμάτων, όπως

είχαν συνηθίσει από παλιά. Ως εδώ, οι οπαδοί του κρατικού σοσιαλισμού δικαιώθηκαν από τα αποτελέσματα. Απ' την άλλη μεριά, οι εργαζόμενες τάξεις ήταν πολύ κακά οργανωμένες και γίνονταν όλο και πιο φτωχές, παρά τα ουσιαστικά οφέλη που είχαν αποσπάσει από τους αφέντες. Αυτή λοιπόν ήταν η ισορροπία των πραγμάτων: οι αφέντες δεν μπορούσαν να καθυποτάξουν ολοκληρωτικά τους σκλάβους τους, αν και κατέστειλαν αρκετά εύκολα μερικές ασθενικές και ανοργάνωτες εξεγέρσεις. Οι εργάτες υποχρέωσαν τ' αφεντικά τους να τους παραχωρήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, πραγματικές ή φανταστικές, δεν μπορούσαν όμως να κερδίσουν την ελευθερία τους. Τελικά, το μεγάλο ξέσπασμα έφτασε. Για να σας το εξηγήσω αυτό πρέπει να καταλάβετε ότι οι εργάτες είχαν προοδεύσει πολύ, αλλά στον τομέα που αναφέραμε προηγούμενα και όχι στο βιοτικό επίπεδο".

Εγώ προσποιήθηκα πως ήμουν ανήξερος και τον ρώτησα: "Σε ποιον τομέα θα μπορούσαν να προοδεύσουν, αν όχι στο βιοτικό επίπεδο;"

"Στην ικανότητα να φτιάξουν μια τάξη πραγμάτων, χάρη στην οποία η ζωή θα ήταν πλήρης και εύκολη να κερδηθεί. Είχαν επιτέλους μάθει με ποιον τρόπο να συντονίζουν τις ενέργειές τους, ύστερα από μια μεγάλη περίοδο σφαλμάτων και καταστροφών. Οι εργαζόμενοι είχαν πια μια κανονική οργανωτική δομή για τον αγώνα ενάντια στ' αφεντικά: έναν αγώνα, που θεωρούνταν για περισσότερο από μισό αιώνα, αναπόσπαστο μέρος των σχέσεων που υπήρχαν μέσα στα πλαίσια του μοντέρνου συστήματος εργασίας και παραγωγής. Αυτός ο συντονισμός είχε βρει την έκφρασή του σε μια ομοσπονδία όλων σχεδόν των αναγνωρισμένων επαγγελμάτων των μισθωτών, χάρη στην οποία έγιναν όλες οι κατακτήσεις των εργατών που αφορούσαν το βιοτικό επίπεδο. Παρόλο που οι εργάτες ανακατεύονταν συχνά στις ταραχές που γίνονταν, ιδιαίτερα τον πρώτο καιρό που είχαν οργανωθεί, η ομοσπονδία δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο στην τακτική τους. Οι εργάτες είχαν γίνει τόσο ισχυροί την εποχή στην οποία αναφέρομαι, που και η απλή απειλή για "απεργία" ήταν αρκετή, τις περισσότερες φορές, να προσπορίσει κέρδη μικρής σημασίας. Αυτό το πέτυχαν γιατί εγκατέλειψαν την ανόητη τακτική των παλιών συνδικάτων, να καλούν σε απεργία ένα μέρος μόνο των εργατών, μιας συγκεκριμένης βιομηχανίας και να τους συντηρούν, ενόσω δεν είχαν δουλειά, με την εργασία αυτών που δεν απεργούσαν. Την εποχή εκείνη, είχαν πια ένα γερό απόθεμα για την υποστήριξη των απεργιών και μπορούσαν να παραλύσουν εντελώς μια συγκεκριμένη βιομηχανία για ένα διάστημα, αν το αποφάσιζαν".

"Δεν υπήρχε μεγάλος κίνδυνος για κακή χρήση αυτών των χρημάτων, και συγκεκριμένα για λαθροχειρίες;"

Ο γέρο-Χάμοντ στριφογύρισε στο κάθισμά του με κάποια δυσκο-

ία και είπε:

"Παρόλο που έχουν περάσει χρόνια και ζαμάνια απ' όταν έγιναν λα αυτά, αισθάνομαι σκέτη ντροπή, που είμαι υποχρεωμένος να ας πω ότι υπήρχε κάτι παράπανω από έναν απλό κίνδυνο: τέτοιες κατεργαριές γίνονταν συχνά και, εξαιτίας τους, κινδύνευε ολόκληρη η εργατική οργάνωση με κατάρρευση, κι όχι μόνο μια φορά. Εκείνο τον καιρό, οι συνθήκες ήταν τόσο απειλητικές και η αναγκαιότητα για αντιμετώπιση των ολοένα και αυξανόμενων προβλημάτων που είχε επιφέρει ο αγώνας ήταν τόσο οφθαλμοφανής, τουλάχιστον στους εργάτες, που οι συγκυρίες της εποχής είχαν προβληματίσει βαθιά όλους τους λογικούς ανθρώπους. Έτσι μπήκαν στο περιθώριο όλα τα δευτερεύοντα ζητήματα και, για τους σκεπτόμενους ανθρώπους, οι οιωνοί για την επικείμενη αλλαγή ήταν δυσάρεστοι. Εκείνη η κατάσταση ήταν πολύ ευνοϊκή για τους προδότες και τους αρριβίστες, και έτσι ξεσκεπάστηκαν ένας-ένας, για να συμπαραταχτούν, σχεδόν όλοι, με τους δηλωμένους αντιδραστικούς".

"Για πείτε μου για εκείνες τις βελτιώσεις, τι μορφή είχαν;" τον ρώτησα.

"Μερικές απ' αυτές, τις πιο σημαντικές για την καλυτέρευση της ζωής των ανθρώπων, τις παραχώρησαν τ' αφεντικά μετά από σχυρή πίεση που δέχτηκαν. Οι νέες συνθήκες εργασίας που κατακτήθηκαν μ' αυτόν τον τρόπο δεν ισχυροποιήθηκαν με θέσπιση νόμου. Μετά την καθιέρωσή τους όμως, τ' αφεντικά δεν τόλμησαν να τις αποσύρουν, όντας αντιμέτωποι με την ογκούμενη δύναμη των ενωμένων εργατών. Μερικές βελτιώσεις πάλι, ήταν βήματα στο μονοπάτι του "κρατικού σοσιαλισμού"· οι πιο σημαντικές απ' αυτές μπορούν να ανακεφαλαιωθούν γρήγορα. Στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, έγιναν διαμαρτυρίες για να υποχρεωθούν οι εργοδότες ν' απασχολούν τους εργάτες τους λιγότερες ώρες κάθε μέρα: οι φωνές που υψώθηκαν έγιναν γρήγορα πολλές, και τ' αφεντικά αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Ήταν όμως ξεκάθαρο ότι η κατάκτηση αυτή θα 'ταν μια τρύπα στο νερό, αν δεν σήμαινε την καταβολή μεγαλύτερου ημερομίσθιου· ήταν επίσης ξεκάθαρο ότι οι εργοδότες θα μείωναν την αμοιβή, εκτός αν τους εξανάγκαζαν να μην το κάνουν. Έτσι, ύστερα από έναν μακρόχρονο αγώνα, πέρασε άλλος ένας νόμος, που καθόριζε την ελάχιστη αποζημίωση για την καταβαλλόμενη εργασία στις πιο σημαντικές βιομηχανίες. Η νομοθετική ρύθμιση συμπληρώθηκε με ένα νόμο που καθόριζε τις ανώτατες τιμές για τα είδη πρώτης ανάγκης, που θεωρούνταν τότε απαραίτητα για την συντήρηση ενός εργάτη".

"Πλησιάζατε επικίνδυνα τις δημοτικές εισφορές υπέρ των απόρων, που γίνονταν στην αρχαία Ρώμη, και στο μοίρασμα ψωμιού για το προλεταριάτο", παρατήρησα χαμογελώντας.

"Ειπώθηκαν τόσα πολλά εκείνο τον καιρό", είπε ξερά ο γέρο-

ντας. "Για πολύ καιρό αποτελούσε κοινοτοπία, το ότι ο βάλτος περίμενε τον κρατικό σοσιαλισμό στο τέλος του δρόμου, αν έφτανε ως εκεί, πράγμα που, καθώς ξέρετε, δεν έγινε με μας. Εντούτοις, ο σοσιαλισμός αυτός ξεπέρασε τα ακρότατα όρια, πράγμα που ήταν απαραίτητο, όπως βλέπουμε τώρα. Η κυβέρνηση έκρινε τότε απαραίτητο ν' αντιμετωπίσει την κατακραυγή της άρχουσας τάξης, εν όψει της επερχόμενης καταστροφής του εμπορίου (το ίδιο επιθυμητής με την εξάλειψη της χολέρας που άρχισε, ευτυχώς, από τότε). Η αντιμετώπιση συνίστατο σ' ένα μέτρο εχθρικό για τους αφέντες: την λειτουργία κρατικών εργοστασίων για την παραγωγή αναγκαίων πραγμάτων και την δημιουργία αγορών για την πώλησή τους. Αυτά τα μέτρα, μια και πάρθηκαν όλα μαζί, έφεραν κάποιο αποτέλεσμα. Από τη φύση των κανόνων που έθεταν, ήταν φανερό ότι είχαν παρθεί από τον διοικητή μιας πολιορκημένης πόλης. Όμως στις προνομιούχες τάξεις φάνηκε ότι έφτασε το τέλος του κόσμου, όταν θεσπίστηκαν αυτοί οι νόμοι.

"Αυτά δεν έγιναν χωρίς λόγο: η εξάπλωση των κομμουνιστικών θεωριών και η μερική εφαρμογή του κρατικού σοσιαλισμού, είχαν αρχικά παρενοχλήσει και τελικά παραλύσει το θαυμαστό σύστημα εμπορίου, κάτω απ' το οποίο οι προηγούμενες κοινωνίες ζούσαν τόσο μανιωδώς. Η ζωή τότε ήταν γεμάτη από τη χαρά που αισθάνεται ένας τζογαδόρος, για πολύ λίγους όμως· για τους πολλούς, η ζωή ήταν μια σκέτη μιζέρια: πολλές φορές οι καιροί ήταν "άσχημοι", κατά τον χαρακτηρισμό της εποχής, για τους μισθοσυντήρητους σκλάβους. Το 1952 ήταν ένα απ' τα χειρότερα χρόνια: οι εργάτες υπέφεραν πολύ, γιατί τα εργοστάσια της κυβέρνησης είχαν κλείσει όλα, κι ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού επιβίωνε μόνο χάρη στη φιλανθρωπία, που ήταν μάλιστα απροκάλυπτη.

"Οι ενωμένοι εργάτες παρακολουθούσαν την κατάσταση με ανάμικτα συναισθήματα ελπίδας και φόβου. Είχαν ήδη διατυπώσει τα γενικότερα αιτήματά τους, και με μια επίσημη και καθολική ψηφοφορία του συνόλου των ενωμένων τους συνδικάτων, επέμεναν να γίνει το πρώτο βήμα για την υλοποίηση των αιτημάτων τους. Αυτό το βήμα θα είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα την διαχείριση ολόκληρου του φυσικού πλούτου της χώρας καθώς και του απαραίτητου, για την αξιοποίησή του, μηχανικού εξοπλισμού, από τους ενωμένους εργάτες. Ακόμη, οι προνομιούχες τάξεις θα 'χαναν το ρόλο τους και θα εξαρτώνταν από τους εργάτες. Η "Απόφαση", όπως αποκλήθηκε, πήρε πλατιά δημοσιότητα στις εφημερίδες της εποχής, και ήταν στην πραγματικότητα κήρυξη πολέμου· έτσι αντιμετωπίστηκε εξάλλου και από την ιθύνουσα τάξη, που άρχισε από τότε να προετοιμάζεται για ν' αντισταθεί στον "βάρβαρο και θηριώδη κομμουνισμό", κατά την έκφρασή της. Καθώς λοιπόν τ' αφεντικά είχαν ακόμα πολλή δύναμη, ή τουλάχιστον έδειχναν ότι είχαν, έλπιζαν να ανακτήσουν με τη βία μερικά από αυτά που είχαν χάσει,

ή και όλα ακόμη. Έλεγαν ότι ήταν μεγάλο λάθος των διαφόρων κυβερνήσεων, να μην αντιδράσουν νωρίτερα. Κατηγορούσαν επίσης τους φιλελεύθερους και τους ριζοσπάστες (έτσι λεγόταν, όπως ίσως ξέρετε, το πιο δημοκρατικό τμήμα των ιθυνόντων τάξεων) επειδή είχαν φέρει την κατάσταση σ' αυτό το σημείο με την άκαιρη σχολαστικότητα και τον ανόητο συναισθηματισμό τους. Οι αποδοκιμασίες στράφηκαν κύρια στο πρόσωπο κάποιου Γκάντστοουν[27] (αν κρίνουμε απ' τ' όνομά τους, ήταν μάλλον σκανδιναυικής καταγωγής), που ήταν ένας αξιόλογος πολιτικός του δέκατου ένατου αιώνα. Δεν χρειάζεται να σας πω πόσο παράλογα ήταν ολ' αυτά. Η φοβερή τραγωδία βρισκόταν κρυμμένη πίσω από το πλατύ, αλογίσιο χαμόγελο του αντιδραστικού κόμματος. "Η ακόρεστη βουλιμία των κατώτερων τάξεων πρέπει να παταχθεί". "Ο λαός πρέπει να πάρει ένα μάθημα": αυτές ήταν οι πιο συνηθισμένες φράσεις των αντιδραστικών και δεν προμήνυαν τίποτα καλό".

Ο γέροντας σταμάτησε να κοιτάζει το πρόσωπό μου, που φανέρωνε την προσοχή και την έκπληξή μου, και είπε:

"Γνωρίζω, αγαπητέ μουσαφίρη, ότι χρησιμοποιώ λέξεις και έννοιες που λίγοι άνθρωποι θα μπορούσαν να καταλάβουν χωρίς μακροσκελείς και κοπιαστικές εξηγήσεις, ίσως μάλιστα να μην μπορούσαν ούτε τότε. Αφού όμως δεν έχετε πάει ακόμη να κοιμηθείτε, κι εγώ σας μιλάω σαν να είσαστε εξωγήινος, μπορώ να τολμήσω να σας ρωτήσω αν με παρακολουθούσατε μέχρι τώρα;"

"Μα και βέβαια' σας καταλαβαίνω απόλυτα και θέλω να συνεχίσετε. Πολλά απ' αυτά που λέτε, συνέβαιναν και σε μας, όταν — ε... όταν..."

"Όταν κατοικούσατε στον άλλο πλανήτη", είπε σοβαρά. "Λοιπόν, τώρα θα σας μιλήσω για τη σύγκρουση που λέγαμε πριν: σε μια ασήμαντη σχετικά περίπτωση, οι ηγέτες των εργατών διοργάνωσαν ένα συλλαλητήριο στην πλατεία Τραφάλγκαρ (για το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι στο μέρος όπου για πολλά χρόνια γίνονταν συμπλοκές). Η πολιτοφυλακή των μπουρζουάδων (ή αλλιώς αστυνομία) επιτέθηκε στους συγκεντρωμένους με ρόπαλα, όπως συνήθιζε να κάνει. Πολλοί άνθρωποι τραυματίστηκαν στη συμπλοκή και πέντε απ' αυτούς πέθαναν, είτε επί τόπου, είτε αργότερα, λόγω των τραυμάτων τους απ' τα ρόπαλα. Η συγκέντρωση διαλύθηκε και εκατοντάδες εργάτες κλείστηκαν στις φυλακές. Μια παρόμοια συγκέντρωση είχε αντιμετωπιστεί με τον ίδιο τρόπο μερικές μέρες νωρίτερα, σε μια πλατεία που λεγόταν Μάντσεστερ και που τώρα δεν υπάρχει. Αυτή ήταν η αρχή του "μαθήματος". Ολόκληρη η χώρα βρισκόταν σε αναβρασμό εξαιτίας αυτών των γεγονότων. Έγιναν συγκεντρώσεις που αποσκοπούσαν στην διοργάνωση ενός άλλου συλλαλητήριου διαμαρτυρίας ενάντια στις αρχές. Ένα τεράστιο πλήθος κατέκλυσε την πλατεία Τραφάλγκαρ και τους γύρω δρόμους και ήταν τόσο μεγάλο, που δεν άφηνε περιθώρια δράσης στους

ροπαλοφόρους της αστυνομίας. Η μάχη που ακολούθησε ήταν σφοδρή: τρεις ή τέσσερις από τους συγκεντρωμένους σκοτώθηκαν, ενώ καμιά δεκαριά αστυφύλακες τσαλαπατήθηκαν μέχρι θανάτου από το πλήθος. Οι υπόλοιποι το 'βαλαν στα πόδια όσο πιο γρήγορα μπορούσαν. Αυτό ήταν μια νίκη του λαού. Την επόμενη μέρα, όλο το Λονδίνο (θυμηθείτε πώς ήταν εκείνο τον καιρό) βρισκόταν στο πόδι. Πολλοί πλούσιοι το 'σκασαν για την ύπαιθρο. Οι αρχές συγκέντρωσαν στρατό, αλλά δεν τόλμησαν να τον χρησιμοποιήσουν. Η αστυνομία δεν μπορούσε να εμφανιστεί πουθενά, γιατί παντού γίνονταν ταραχές ή υπήρχε κίνδυνος να γίνουν. Στο Μάντσεστερ όμως, όπου ο λαός δεν ήταν τόσο ψυχωμένος ή απελπισμένος όπως στο Λονδίνο, μερικοί από τους λαϊκούς ηγέτες συνελήφθησαν. Στο Λονδίνο μαζεύτηκαν μερικοί αρχηγοί της Ομοσπονδίας των Ενωμένων Εργατών και οργάνωσαν μια ομάδα που την ονόμασαν με το παλιό επαναστατικό όνομα "Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας". Επειδή δεν διέθεταν γυμνασμένους και οπλισμένους άντρες, δεν ανέλαβαν επιθετική δράση. 'Εγραψαν μόνο συνθήματα στους τοίχους, που καλούσαν τους εργάτες να μην ανεχτούν προκλήσεις. Κάλεσαν ακόμη τον κόσμο σε μια συγκέντρωση στην πλατεία Τραφάλγκαρ, την δέκατη πέμπτη μέρα από τότε που έγινε η τελευταία μάχη.

Στο μεταξύ, τα πνεύματα στην πόλη δεν είχαν ηρεμήσει, και οι δουλειές κόντευαν να σταματήσουν. Οι εφημερίδες, που ήταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου στα χέρια των αφεντικών, όπως συνέβαινε πάντα, τσίριζαν για να πάρει η κυβέρνηση κατασταλτικά μέτρα. Οι πλούσιοι πολίτες ενώθηκαν σ' ένα σώμα που θύμιζε αστυνομία και οπλίστηκαν με ρόπαλα. Πολλοί απ' αυτούς ήταν γεροί, καλοθρεμμένοι, νέοι που έσφυζαν από ζωή και είχαν όλα τα φόντα για να πολεμήσουν. Η κυβέρνηση όμως δεν τόλμησε να τους χρησιμοποιήσει, και αναλώθηκε στη συγκέντρωση μεγάλων δυνάμεων, που ενέκρινε το κοινοβούλιο για την καταστολή οποιασδήποτε εξέγερσης, και τη μεταφορά όλο και περισσότερων στρατιωτών στο Λονδίνο. 'Ετσι κύλισε η βδομάδα μετά τη μεγάλη συγκέντρωση. 'Αλλη μια συγκέντρωση έγινε την Κυριακή και ήταν σχεδόν το ίδιο μεγάλη: αυτή τελείωσε ειρηνικά, μια και δεν υπήρξε αντίδραση, και ο λαός φώναξε ξανά τη λέξη "νίκη". Τη Δευτέρα όμως ο λαός κατάλαβε ότι το στομάχι του είναι άδειο. Τις μέρες που είχαν προηγηθεί, διάφορες ομάδες πολιτών έπαιρναν σβάρνα τους δρόμους ζητώντας (ή μάλλον απαιτώντας) χρήματα για ν' αγοράσουν φαγητό. Οι πιο εύποροι, είτε από φόβο, είτε από καλή διάθεση, τους έδιναν αρκετά. Οι αρχές των ενοριών επίσης (δεν έχω καιρό τώρα για να σας εξηγήσω τη λέξη), έδιναν, θέλοντας και μη, όσες προμήθειες μπορούσαν στους περιπλανώμενους. Επίσης, η κυβέρνηση, χρησιμοποιώντας τα μικρά της εργαστήρια, έτρεφε έναν μεγάλο αριθμό πεινασμένων ανθρώπων. Πέρα απ' αυτά, αρκετοί φούρνοι και άλλα

μαγαζιά τροφίμων είχαν αδειάσει χωρίς πολλές φασαρίες. 'Ολα καλά μέχρις εδώ. Τη Δευτέρα όμως, η Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας, απ' τη μια επειδή φοβόταν την γενίκευση του ανοργάνωτου πλιάτσικου κι απ' την άλλη επειδή είχε ενθαρρυνθεί από την ταλαντευόμενη τακτική των αρχών, έστειλε μια αντιπροσωπεία της με κάρα και όλα τα απαραίτητα σύνεργα, για να ξεσηκώσουν δυο-τρία μεγάλα καταστήματα τροφίμων στο κέντρο της πόλης. Η αντιπροσωπεία άφησε αποδείξεις στους μαγαζάτορες, με την υπόσχεση να πληρώσει τα τρόφιμα. Ακόμη, στο μέρος της πόλης όπου ήταν περισσότερο ισχυροί, κατέλαβαν μερικούς φούρνους και έβαλαν ανθρώπους να τους δουλεύουν για να τροφοδοτείται ο λαός. 'Ολα αυτά έγιναν χωρίς πολλές φασαρίες, μια και η αστυνομία τηρούσε την τάξη στη λεηλασία των μαγαζιών, όπως θα 'κανε και σε περίπτωση πυρκαϊάς.

Με αυτό το τελευταίο χτύπημα όμως οι αντιδραστικοί έπαθαν τέτοιο σοκ, που αποφάσισαν να εξαναγκάσουν με κάθε τρόπο τις αρχές ν' αναλάβουν δράση. Οι φυλλάδες την επόμενη μέρα βροντούσαν κι άστραφταν, απηχώντας την οργή των φοβισμένων μπουρζουάδων: απειλούσαν τον λαό, την κυβέρνηση κι όποιον τους κατέβαινε εκείνη την ώρα, κι απαιτούσαν "άμεση αποκατάσταση της διασαλευθείσης τάξεως". Μια αντιπροσωπεία μεγαλεμπόρων επισκέφτηκε την κυβέρνηση και της είπε ότι, αν δεν συλλαμβανόταν αμέσως η Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας, θα μάζευαν μόνοι τους άντρες, θα τους όπλιζαν και θα επιτίθενταν στους "εμπρηστές".

Οι μεγαλέμποροι, μαζί με ορισμένους εκδότες εφημερίδων, είχαν μια μακρά σύσκεψη με τους κορυφαίους της κυβέρνησης και δυο-τρεις στρατιωτικούς, που ήταν ό,τι καλύτερο είχε να επιδείξει η χώρα στον τομέα τους. Οι αντιπρόσωποι, σύμφωνα με τα λεγόμενα ενός αυτόπτη μάρτυρα, έμειναν ικανοποιημένοι από το αποτέλεσμα της σύσκεψης και δεν ξαναπείλησαν ότι θα φτιάξουν αντιλαϊκό στρατό. Εκείνο το απόγευμα εγκατέλειψαν το Λονδίνο με τις οικογένειές τους για να πάνε στα εξοχικά τους.

Το επόμενο πρωί η κυβέρνηση κήρυξε κατάσταση πολιορκίας στο Λονδίνο — ενέργεια πολύ κοινή για τις απολυταρχικές κυβερνήσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης, ανήκουστη όμως για την Αγγλία εκείνη την εποχή και διόρισε τον νεότερο και εξυπνότερο στρατηγό, διοικητή της περιοχής. Αυτός είχε αποκτήσει κακή φήμη από τους άθλιους πολέμους στους οποίους είχε εμπλακεί η χώρα από καιρό σε καιρό. Οι εφημερίδες είχαν περιπέσει σε έκσταση και οι πιο σκληροί αντιδραστικοί είχαν βγει στο προσκήνιο. Αποβράσματα που ήταν υποχρεωμένα να κρατούν τη γνώμη τους για τον εαυτό τους ή για τον στενό τους κύκλο, άρχισαν να ονειρεύονται την οριστική πάταξη όλων των σοσιαλιστικών αλλά και δημοκρατικών τάσεων, που είχαν αντιμετωπιστεί με μια τόσο ανόητη ανοχή, κατά τα λεγόμενά τους, τα τελευταία εξήντα χρόνια.

Πάντως ο ευφυής στρατηγός δεν έδρασε φανερά και γι' αυτό

τον κακολόγησαν μερικές εφημερίδες: οι έξυπνοι είχαν καταλάβει απ' αυτό, ότι ένα σχέδιο βρισκόταν σε εξέλιξη. Όσο για τα μέλη της Επιτροπής δημόσιας ασφάλειας, όπως και να εκτιμούσαν τη θέση τους, δεν μπορούσαν πια να κάνουν πίσω, γιατί είχαν προχωρήσει πολύ. Πολλοί απ' αυτούς νόμισαν, καθώς φαίνεται, ότι η κυβέρνηση δεν θ' αντιδρούσε. Συνέχισαν να οργανώνουν την προμήθεια τροφίμων, που ήταν καθήκον πολύ άχαρο βέβαια. Μάλιστα, σαν απάντηση στην κατάσταση πολιορκίας, όπλισαν όσους περισσότερους άντρες μπορούσαν στη συνοικία που ήταν πιο ισχυροί, δεν προσπάθησαν όμως να τους εκπαιδεύσουν και να τους οργανώσουν, γιατί σκέφτηκαν ότι δεν θα μπορούσαν να τους κάνουν στρατιώτες μέχρις ότου εξασφαλίσουν περισσότερο ζωτικό χώρο. Ο ευφυής στρατηγός με τους άντρες του και η αστυνομία, δεν ανακατεύτηκαν καθόλου σ' όλα αυτά. Έτσι επικρατούσε σχετική ηρεμία στο Λονδίνο εκείνο το σαββατοκύριακο, αν και γίνονταν ταραχές σε πολλά μέρη στην επαρχία, που καταπνίχθηκαν εύκολα απ' τις αρχές. Οι πιο σοβαρές έγιναν στη Γλασκώβη και στο Μπρίστολ.

Έφτασε λοιπόν η Κυριακή που θα γινόταν η συγκέντρωση και τεράστια πλήθη μαζεύτηκαν στην πλατεία Τραφάλγκαρ κάνοντας παρελάσεις. Τα περισσότερα μέλη της Επιτροπής ήταν ανακατεμένα με το πλήθος, και περιβάλλονταν από οπλισμένους άντρες. Στους δρόμους επικρατούσε ησυχία, αν και υπήρχαν πολλοί που χάζευαν την παρέλαση. Στην πλατεία δεν υπήρχε αστυνομία και ο κόσμος μαζεύτηκε ήσυχα. Οι οπλισμένοι άντρες στάθηκαν ολόγυρα απ' την κεντρική εξέδρα· υπήρχαν ακόμα μερικοί που οπλοφορούσαν, σκορπισμένοι ανάμεσα στο πλήθος. Οι περισσότεροι όμως ήταν άοπλοι.

Οι πιο πολλοί νόμιζαν ότι η συγκέντρωση θα τέλειωνε ειρηνικά. Τα μέλη της Επιτροπής όμως είχαν πληροφορίες από διάφορες συνοικίες ότι θα γινόταν επίθεση. Αυτά βέβαια ήταν φήμες αόριστες, που δεν άργησαν όμως να επιβεβαιωθούν: οι δρόμοι που οδηγούσαν στην πλατεία αποκλείστηκαν, και μια ομάδα στρατιωτών εισέβαλε από την βορειοδυτική πλευρά της, καταλαμβάνοντας θέσεις στα σπίτια που βρίσκονταν στη δυτική πλευρά. Ο λαός ταράχτηκε στη θέα των κοκκινοχιτώνων και οι φρουροί της Επιτροπής ήταν αναποφάσιστοι, δεν ήξεραν τι να κάνου. Αυτή η εισβολή έκανε τους συγκεντρωμένους να πέφτουν ο ένας πάνω στον άλλο: έτσι, ανοργάνωτοι όπως ήταν, δεν είχαν και πολλές δυνατότητες για να την αντιμετωπίσουν. Προτού καταλάβουν καλά-καλά ότι οι εχθροί τους βρίσκονταν απέναντί τους, ένας άλλος σχηματισμός στρατιωτών, εισβάλλοντας από τους δρόμους που οδηγούσαν στη μεγάλη λεωφόρο του κοινοβουλίου (το οποίο υπάρχει ακόμα και είναι αγορά κοπριάς) και συγχρόνως από τη μεριά των μώλων του Τάμεση, απωθούσε τον κόσμο που στριμωχνόταν όλο και περισσότερο. Οι στρα-

τιώτες παρατάχθηκαν στη νότια πλευρά της πλατείας. Η παγίδα που είχε στηθεί ήταν πια πασιφανής, και το μόνο που μπορούσε να κάνει κανείς πλέον ν' αναρωτηθεί τι θα γινόταν.

Το στριμωγμένο πλήθος δεν μπορούσε να κινηθεί, εκτός αν τρομοκρατούνταν, πράγμα που γρήγορα έγινε. Μερικοί απ' τους οπλισμένους άντρες όρμησαν μπροστά ή σκαρφάλωσαν στο βάθρο του μνημείου που βρισκόταν εκεί, για να αντικρύσουν αυτούς που πυροβολούσαν. Οι περισσότεροι άντρες (και γυναίκες, μια και βρίσκονταν πολλές εκεί), νόμισαν ότι είχε φτάσει το τέλος του κόσμου: το σήμερα φαινόταν ολότελα διαφορετικό από το χθες. Μόλις οι στρατιώτες πήραν τις θέσεις τους, κατά πώς λέει ένας αυτόπτης μάρτυρας, "κάποιος απαστράπτων αξιωματικός βγήκε από τις γραμμές των στρατιωτών που βρίσκονταν στη νότια πλευρά καλπάζοντας με τ' άλογό του, και διάβασε ένα χαρτί που κρατούσε στο χέρι· αυτό που είπε όμως, το άκουσαν πολύ λίγοι. Μου είπαν όμως μετά ότι επρόκειτο για μια διαταγή να διαλυθούμε και για μια προειδοποίηση, ότι είχε δικαίωμα απ' το νόμο να πυροβολήσει εναντίον του πλήθους, πράγμα που θα έκανε σε περίπτωση ανυπακοής. Ο κόσμος το εξέλαβε σαν πρόκληση και έβγαλε ένα υπόκωφο απειλητικό μουγκρητό. Μετά απ' αυτό επικράτησε σχετική ηρεμία για λίγο, μέχρις ότου ο αξιωματικός επέστρεψε στην θέση του. Εγώ βρισκόμουν έξω-έξω, προς τη μεριά των στρατιωτών", συνεχίζει ο αυτόπτης μάρτυρας, "είδα να σέρνουν τρία μικρά μηχανήματα μπροστά απ' τις γραμμές τους, που μάλλον ήταν πολυβόλα. Φώναξα να πέσουν όλοι κάτω γιατί ετοιμάζονταν ν' ανοίξουν πυρ, αλλά κανείς δεν μπόρεσε να το κάνει, έτσι στριμωγμένοι που ήμασταν. Άκουσα να δίνεται μια κοφτή διαταγή και αναρωτήθηκα αν θα ζούσα ακόμη το επόμενο λεπτό. Ξαφνικά, λες και άνοιξε η γη και ο διάβολος μας επισκέφτηκε αυτοπροσώπως: δεν ωφελεί η προσπάθεια για περιγραφή αυτών που επακολούθησαν. Οι άνθρωποι έπεφταν όπως τα σπαρτά σ' ένα χωράφι που θερίζεται· οι νεκροί και οι ετοιμοθάνατοι σκέπασαν τη γη, ενώ οι ολολυγμοί, οι κραυγές τρόμου και ο σπαραγμός ακούστηκαν μέχρι την άκρη τ' ουρανού. Νόμιζε κανείς, ότι στον κόσμο δεν υπήρχε τίποτ' άλλο από σκοτωμούς. Όσοι από τους οπλισμένους άντρες μας ήταν ακόμα όρθιοι, έβγαλαν άγριες κραυγές και άδειασαν τα όπλα τους πάνω στους στρατιώτες. Δυο απ' αυτούς έπεσαν, ενώ οι αξιωματικοί ανεβοκατέβαιναν στις γραμμές των στρατιωτών, παροτρύνοντάς τους να συνεχίσουν να πυροβολούν. Αυτοί όμως παράκουσαν τις διαταγές και, μέσα σε βαρειά σιωπή, άφησαν τα όπλα τους. Μονάχα ένας λοχίας έτρεξε σ' ένα πολυβόλο και άρχισε να πυροβολεί· ένας νεαρός αξιωματικός όμως έτρεξε και τον έσυρε πίσω κρατώντας τον απ' το κολλάρο. Οι στρατιώτες στέκονταν αποσβολωμένοι, ενώ το τρομοκρατημένο πλήθος, που ήταν σχεδόν άοπλο (οι περισσότεροι από τους οπλοφόρους είχαν πέσει με την πρώτη ομοβροντία) έφυγε απ' την πλα-

τεία. Μου είπαν μετά ότι οι στρατιώτες της δυτικής πλευράς είχαν επίσης πυροβολήσει, παίζοντας κι αυτοί τον δικό τους ρόλο στη σφαγή. Δεν ξέρω πώς τα κατάφερα και βγήκα απ' την πλατεία: η οργή, ο τρόμος και η απελπισία που με διακατείχαν, δεν μ' άφηναν να αισθανθώ το έδαφος κάτω απ' τα πόδια μου".

Αυτά λέει ο αυτόπτης μάρτυρας. Ο αριθμός των νεκρών διαδηλωτών, μέσα στο ένα λεπτό που κράτησαν οι πυροβολισμοί, ήταν απίστευτα μεγάλος και δύσκολο να οριστεί ακριβώς. Πάντως κυμαινόταν από χίλιους μέχρι δυο χιλιάδες. Απ' τους στρατιώτες, έξι σκοτώθηκαν επί τόπου και δώδεκα τραυματίστηκαν".

Άκουγα τον γέροντα τρέμοντας ολόκληρος. Τα μάτια του έλαμπαν και το πρόσωπό του άστραφτε καθώς έλεγε την ιστορία, που συχνά σκεπτόμουν ότι θα γραφόταν έτσι. Πάντως απορούσα που τον έβλεπα να χαίρεται έτσι για μια άγρια σφαγή και ρώτησα:

"Τι τραγικό! Υποθέτω ότι αυτό το μακελειό έκλεισε τον δρόμο για την επανάσταση εκείνη την εποχή, έτσι δεν είναι;"

"Όχι, όχι, κάθε άλλο", φώναξε ο γέρο-Χάμοντ. "Άνοιξε το δρόμο για την επανάσταση!"

Γέμισε τότε τα ποτήρια μας, σηκώθηκε και είπε δυνατά: "Πιείτε αυτό το ποτήρι στη μνήμη όσων έπεσαν εκεί. Το τι τους χρωστάμε για τη θυσία τους, δεν λέγεται".

Αφού ήπια, κάθησε πάλι κάτω και συνέχισε να μιλά.

"Η σφαγή της πλατείας Τραφάλγκαρ σήμανε την έναρξη του εμφυλίου πολέμου, που, όπως πάντα γίνεται σ' αυτές τις περιπτώσεις, πήρε σιγά-σιγά διαστάσεις. Ο κόσμος δεν ήξερε καν τη σημασία των γεγονότων στα οποία έπαιρνε μέρος.

"Η αγριότητα της σφαγής και η αηδία που ακολούθησε τον τρόμο, έκαναν τον κοσμάκη, αφού σκέφτηκε τα πράγματα, να αισθανθεί οργή και όχι φόβο. Εντούτοις, η στρατιωτική οργάνωση της κατάστασης πολιορκίας διατηρούνταν ανυποχώρητα απ' το νεαρό στρατηγό. Αν και η άρχουσα τάξη ένιωσε φρίκη και φόβο όταν μαθεύτηκαν τα νέα, η κυβέρνηση και οι άμεσοι υποστηρικτές της έκριναν ότι ο δρόμος που είχαν πάρει δεν είχε επιστροφή, και έπρεπε να τον τελειώσουν. Οι φυλλάδες των καπιταλιστών, ακόμη και οι πιο αντιδραστικές — εκτός από δύο — έκπληκτες από τα φοβερά νέα, έδωσαν απλώς μια άχρωμη περιγραφή των γεγονότων, χωρίς κανένα σχόλιο. Μια από τις εξαιρέσεις ήταν μια ψευτοφιλελεύθερη φυλλάδα (τον ίδιο φιλελευθερισμό επαγγελόταν και η κυβέρνηση), η οποία, μετά από έναν πρόλογο όπου διακήρυσσε την αταλάντευτη συμπάθειά της για τα δίκαια των εργαζομένων, έσπευσε να δηλώσει τα εξής: σε καιρούς που οι επαναστάτες δημιουργούν ταραχές, η κυβέρνηση πρέπει να δείχνει πυγμή και τίποτε άλλο. Ο πιο επιεικής τρόπος αντιμετώπισης των ταλαίπωρων τρελών που υποσκάπτουν τα θεμέλια της κοινωνίας (η οποία είναι η μόνη υπεύθυνη για την τρέλα και την φτώχεια τους), είναι να τους σκο-

τώνουν επί τόπου, ώστε να εμποδίζουν τους υπόλοιπους να παρασύρονται, ρισκάροντας έτσι τη ζωή τους. Κοντολογής, επαινούσε την αποφασιστικότητα της κυβέρνησης, θεωρώντας την ως το άκρον άωτο της ανθρώπινης σοφίας και ευσπλαχνίας, και θριαμβολογούσε για την απαρχή μιας εποχής όπου θα επικρατούσε μετρημένη δημοκρατία, απαλλαγμένη από τις τυραννικές φαντασιώσεις του σοσιαλισμού.

Την άλλη εξαίρεση αποτελούσε μια εφημερίδα που ήταν από τους πιο άσπονδους εχθρούς της δημοκρατίας. Ο εκδότης της βρήκε το θάρρος και μίλησε για τον εαυτό του και όχι για την εφημερίδα. Με λίγα σταράτα και οργισμένα λόγια ζήτησε από τον λαό να σκεφτεί τι άξιζε μια κοινωνία, που για να αυτουπερασπισθεί, έπρεπε να σφάξει άοπλους πολίτες. Επίσης κάλεσε την κυβέρνηση να άρει την κατάσταση πολιορκίας και να δικάσει για ανθρωποκτονίες τον στρατηγό και τους αξιωματικούς του, που πυροβόλησαν τους διαδηλωτές. Δεν σταμάτησε όμως εκεί, δήλωσε ότι, άσχετα από τη γνώμη που είχε για τα δόγματα των σοσιαλιστών, αυτός τουλάχιστον θα ταύτιζε την τύχη του με το λαό, μέχρις ότου η κυβέρνηση έδειχνε μεταμέλεια για την αγριότητά της, ακούγοντας τους ανθρώπους, που ήξεραν τι ήθελαν, να διατυπώνουν τα αιτήματά τους, αιτήματα που η φαυλότητα της κοινωνίας δεν επέτρεπε να προωθηθούν παρά μόνο με δυναμικούς τρόπους.

"Όπως ήταν φυσικό, αυτός ο εκδότης συνελήφθηκε αμέσως από τον στρατό. Τα θαρραλέα του λόγια όμως είχαν αγγίξει τον κόσμο, και μάλιστα με εντυπωσιακά αποτελέσματα, τόσο εντυπωσιακά, που η κυβέρνηση, ύστερα από μερικές αμφιταλαντεύσεις απέσυρε την κατάσταση πολιορκίας. Ταυτόχρονα όμως ισχυροποίησε τον στρατό. Τρία μέλη της Επιτροπής για την δημόσια ασφάλεια είχαν σκοτωθεί στην πλατεία. Οι υπόλοιποι, στην πλειοψηφία τους, επέστρεψαν στο μέρος όπου συναντιόνταν παλιά και περίμεναν ήσυχα την εξέλιξη των γεγονότων. Τους συνέλαβαν εκεί το πρωί της Δευτέρας, και θα τους εκτελούσαν επί τόπου κατά διαταγή του στρατηγού, που ήταν ένας πορωμένος μιλιταριστής, αν η κυβέρνηση δεν λάκιζε κάτω απ' το βάρος της ευθύνης που θ' αναλάμβανε, αν δολοφονούσε ανθρώπους χωρίς δίκη. Στην αρχή, υπήρχε σκέψη να τους δικάσει μια ειδική επιτροπή δικαστών, που θα ήταν προκατειλημμένοι για να τους καταδικάσουν, πράγμα που έκαναν σε οποιαδήποτε περίπτωση, αφού αυτή ήταν η δουλειά τους. Η κυβέρνηση όμως είχε αρχίσει να σκέφτεται πιο ψύχραιμα, και έτσι οι κρατούμενοι οδηγήθηκαν σε ορκωτό δικαστήριο. Εκεί όμως η κυβέρνηση δέχτηκε ένα πλήγμα: παρά το κατηγορητήριο του δικαστή, που προέτρεπε καθαρά τους ενόρκους να κρίνουν ένοχους τους κατηγορουμένους, οι ένορκοι τους αθώωσαν και μάλιστα περιέλαβαν στην ετυμηγορία τους μια έκθεση που καταδίκαζε τις πράξεις των στρατιωτικών, χρησιμοποιώντας την παράξενη φρασεολογία της

εποχής και χαρακτηρίζοντάς τις "ασύνετες, ατυχείς και περιττές". Η Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας ξανάρχισε τις συνεδριάσεις της, και από τότε ήταν ένας πόλος συσπείρωσης του λαού και αντίποδας του κοινοβουλίου. Η κυβέρνηση φάνηκε υποχωρητική προς όλες τις πλευρές και έδειξε ότι εισακούει τα λαϊκά αιτήματα· εντούτοις υπήρχε μια ευρύτατη συνωμοσία για την πραγματοποίηση ενός πραξικοπήματος, που είχε σχεδιαστεί από τους ηγέτες των δύο δήθεν αντιμαχόμενων κομμάτων, των οποίων η διαμάχη δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένας πόλεμος φατριών μέσα στο κοινοβούλιο. Οι καλοπροαίρετοι ήταν τρισχαρούμενοι και πίστευαν ότι κάθε κίνδυνος για εμφύλιο πόλεμο είχε εκλείψει. Η νίκη του λαού γιορτάστηκε με τεράστιες συγκεντρώσεις που έγιναν στα πάρκα και σ' άλλα μέρη, προς τιμήν των θυμάτων της μεγάλης σφαγής.

"Τα μέτρα που πάρθηκαν όμως για την ανακούφιση των εργατών, αν και φάνηκαν πολύ επαναστατικά στην άρχουσα τάξη, δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν από μόνα τους ένα πιάτο φαΐ και μια αξιοπρεπή ζωή για τον λαό, αλλά έπρεπε να συμπληρώνονται από άτυπα διατάγματα που δεν είχαν νομική ισχύ. Παρόλο που η κυβέρνηση και το κοινοβούλιο πατούσαν γερά πάνω στα δικαστήρια, στο στρατό και στην "κοινωνία" τους, η Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας άρχισε να γίνεται μια υπολογίσιμη δύναμη στη χώρα, που αντιπροσώπευε πραγματικά τις παραγωγικές τάξεις. Αναπτύχτηκε μάλιστα πάρα πολύ μετά από την αθώωση των μελών της. Τα παλιά της μέλη δεν διέθεταν οργανωτικές ικανότητες, παρόλο που ήταν τίμιοι και θαρραλέοι άνθρωποι, προικισμένοι — στην πλειοψηφία τους — με άλλα αξιοπρόσεκτα ταλέντα. Υπήρχαν βέβαια και οι εξαιρέσεις των προδοτών και των αρριβιστών. Οι καιροί όμως απαιτούσαν άμεσα δράση κι έτσι βγήκαν στην επιφάνεια οι άνθρωποι που ήταν ικανοί σ' αυτόν τον τομέα: ένα καινούργιο δίκτυο εργατικών ενώσεων αναπτύχθηκε πολύ γρήγορα. Μοναδικός σκοπός τους και μάλιστα διακηρυγμένος, ήταν η μετάβαση της κοινωνίας στη φάση του κομμουνισμού. Ανέλαβαν κιόλας την συνέχιση του αγώνα των εργαζομένων ενάντια στο κεφάλαιο, κι έτσι έγιναν γρήγορα οι εκπρόσωποι του συνόλου των εργαζομένων τάξεων. Αυτοί που καταβρόχθιζαν τα κέρδη από τις βιομηχανίες, αποδείχτηκαν ανίσχυροι μπροστά στην οργανωμένη δύναμη των εργατών, κι ήταν έτοιμοι να δεχτούν τα αιτήματα των ανθρώπων που απασχολούσαν, πληρώντας όλο και μεγαλύτερο μεροκάματο για ολοένα μικρότερη εργάσιμη μέρα. Αυτές τις υποχωρήσεις θα τις έκαναν βέβαια, αν η δική τους επιτροπή, το κοινοβούλιο, δεν έβρισκε το κουράγιο για να ξαναρχίσει τον εμφύλιο πόλεμο, πυροβολώντας κατά δικαίων και αδίκων. Εντούτοις, οι βιομήχανοι είχαν ένα σύμμαχο, χάρη στην επερχόμενη κατάρρευση όλου του συστήματος, που βασιζόταν στην λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς· αυτός ο σύμμαχος ήταν η μεσαία τάξη, η οποία, όταν έγινε πα-

ιφανές ότι επίκειται τούτη η κατάρρευση, έκανε — σχεδόν σύσσωη — στροφή 180 μοιρών, κι από 'κει που καταδίκαζε την κυβέρνηη για τη μεγάλη σφαγή, της έκανε έκκληση για να δράσει, βάζοντας να τέλος στην "τυραννία των σοσιαλιστών ηγετών".

"Με αυτές τις παροτρύνσεις, η αντιδραστική συνωμοσία ξέσπασε ριν της ώρας της. Αυτή τη φορά όμως, ο λαός και οι ηγέτες του ταν προειδοποιημένοι και έκαναν τις ενέργειες που έκριναν αναγαίες, προτού οι αντιδραστικοί προλάβουν να πετύχουν κάτι.

"Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων, μετά από συμφωνία, παραχώρησε τη θέση της στους συντηρητικούς, αν και αυτοί ήταν μειοψηφία και μάλιστα μικρή. Οι λαϊκοί αντιπρόσωποι στο κοινοβούλιο κατάλαβαν πολύ καλά τι σήμαινε αυτό, και μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια να λύσουν το θέμα που ανέκυψε με ψηφοφορίες στη Βουλή των κοινοτήτων, έκαναν μια διαμαρτυρία, αποχώρησαν οριστικά από τη βουλή, και ενάχτηκαν όλοι στην Επιτροπή δημόσιας ασφάλειας. Έτσι ο εμφύλιος άρχισε ξανά και φούντωσε για τα καλά.

"Εντούτοις, το πρώτο γεγονός του πολέμου δεν ήταν καθαρά πολεμικό. Η νέα κυβέρνηση των συντηρητικών, όντας αποφασισμένη να δράσει, αλλά και μην τολμώντας να επαναφέρει σε ισχύ την κατάσταση πολιορκίας, έστειλε μια ομάδα στρατιωτών και αστυνομικών να συλλάβουν ολόκληρη την ΕΔΑ. Αυτοί δεν αντιστάθηκαν, αν και θα μπορούσαν, αφού διέθεταν έναν σημαντικό αριθμό αντρών που ήταν αποφασισμένοι για όλα. Έτοιμοι να δοκιμάσουν πρώτα ένα όπλο που το θεωρούσαν πιο ισχυρό κι απ' τις βόμβες.

"Τα μέλη της Επιτροπής μπορεί να πήγαν ήσυχα στη φυλακή, αλλά άφησαν πίσω τους μια ολόκληρη οργάνωση, κι αυτό γιατί δεν βασίζονταν σ' έναν στεγανό εξουσιαστικό πυρήνα, αλλά σε μια τεράστια μάζα ανθρώπων που συμπαραστέκονταν ενεργά στο κίνημα και πλαισίωναν ένα μεγάλο αριθμό μικρών πυρήνων, που είχαν πολύ απλές οδηγίες δράσης. Αυτές οι οδηγίες λοιπόν εφαρμόστηκαν μετά τη συνέλευση.

"Το επόμενο πρωινό, οι αρχηγοί της αντιπολίτευσης κάγχαζαν, περιμένοντας να δουν την εντύπωση που θα έκανε στην κοινή γνώμη η δημοσίευση για τη σύλληψη, όμως οι εφημερίδες δεν κυκλοφόρησαν. Το μεσημέρι μονάχα κατάφεραν μετά βίας να μοιραστούν μερικές φυλλάδες μικρού μεγέθους, σαν αυτή που υπήρχε τον δέκατο έβδομο αιώνα. Γι' αυτό το σκοπό είχαν ξαμοληθεί αστυνομικοί, στρατιώτες, διευθυντές εφημερίδων και τυπογράφοι. Τα φύλλα διαβάστηκαν με βουλημία, τα νέα τους όμως ήταν ήδη μπαγιάτικα, γιατί ο κόσμος ήδη ήξερε ότι η γενική απεργία είχε αρχίσει. Οι σιδηρόδρομοι είχαν ακινητοποιηθεί και τα τηλεγραφεία είχαν βουβαθεί. Τα κρέατα, τα ψάρια και τα λαχανικά σάπιζαν μέσα στα κιβώτιά τους, που ήταν παρατημένα στην αγορά. Οι χιλιάδες

μεσοαστικές οικογένειες, που ήταν απόλυτα εξαρτημένες από τους εργάτες για το φαγητό τους, κατέβαλαν μανιώδεις προσπάθειες, μέσω των πιο δραστήριων μεσοαστών, για να εφοδιαστούν με τα πιο αναγκαία είδη. Αυτοί που δεν φοβούνταν για το τι επρόκειτο να επακολουθήσει, χαίρονταν γι' αυτό το απρόσμενο πικνικ — ένα προμήνυμα για τις μέρες που θα 'ρχονταν, τότε που όλες οι εργασίες θα ήταν ευχάριστες.

"Αυτά ήταν τα γεγονότα της πρώτης μέρας. Το απόγευμα η κυβέρνηση είχε χάσει τον μπούσουλα, γιατί δεν είχε άλλο μέσο για την καταστολή της λαϊκής κινητοποίησης πέρα απ' την ωμή βία, που τώρα αποδειχνόταν άχρηστη: δεν υπήρχε κανένας στόχος, για να εξαπολύσουν εναντίον του τον στρατό και την αστυνομία τους. Στους δρόμους δεν υπήρχαν οπλισμένοι πολίτες και τα γραφεία των Ενωμένων Εργατών ήταν πια, τουλάχιστον τυπικά, ιδρύματα βοήθειας ανέργων· κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, δεν τόλμησαν να συλλάβουν τους υπεύθυνους των γραφείων, τη στιγμή μάλιστα που ακόμα κι εκείνη τη νύχτα, υπήρξαν πολλοί ευυπόληπτοι κύριοι που υπέβαλαν αίτηση για βοήθεια, καταπίνοντας μαζί με το φαγητό τους και την φιλανθρωπία των επαναστατών. Η κυβέρνηση λοιπόν περιορίστηκε στο να τοποθετήσει στρατιώτες και αστυνομικούς σε διάφορα σημεία. Περίμενε την επόμενη μέρα, νομίζοντας ότι οι "επαναστάτες", όπως είχαν αρχίσει να αποκαλούνται, θα έκαναν κάποια διακήρυξη που θα έδινε την ευκαιρία για επέμβαση. Προς απογοήτευση της κυβέρνησης, δεν έγινε τίποτα τέτοιο. Οι εφημερίδες εγκατέλειψαν κάθε προσπάθεια για έκδοση εκείνο το πρωινό και μόνο μια λυσσασμένη αντιδραστική φυλλάδα (η *Daily Telegraph*[28]) ανανέωσε την παρουσία της, ψέγοντας τους "επαναστάτες" για την τρέλα και την αγνωμοσύνη που έδειχναν, με το να ξεσχίζουν τα σπλάχνα της "μητέρας όλων", του Αγγλικού έθνους, προς όφελος μιας χούφτας πληρωμένων ταραχοποιών και των ηλιθίων που ξεγελούσαν. Απ' την άλλη πλευρά, οι σοσιαλιστικές εφημερίδες (απ' τις οποίες τρεις, διαφορετικών τάσεων η καθεμία, εκδίδονταν στο Λονδίνο) εκδόθηκαν με πλούσια και καλοτυπωμένη ύλη κι έγιναν ανάρπαστες. Προφανώς, όλο το αναγνωστικό κοινό, όπως και η κυβέρνηση, περίμενε να διαβάσει σ' αυτές κάποια διακήρυξη. Δεν υπήρχε όμως ούτε λέξη για το φλέγον ζήτημα. Νόμιζε κανείς ότι οι εκδότες είχαν αναστατώσει τα συρτάρια τους για να βρουν άρθρα μορφωτικού περιεχομένου, που είχαν γραφτεί καμιά σαρανταριά χρόνια νωρίτερα. Τα περισσότερα απ' αυτά εξηγούσαν πολύ καλά την θεωρία και την πρακτική του σοσιαλισμού, χωρίς μίσος, πάθος και πύρινα λόγια· αντίθετα, ήταν γραμμένα με μια φρεσκάδα που θύμιζε πρωτομαγιά και δρόσισαν το κοινό εκείνες τις ώρες του τρόμου. Αυτοί που ήταν μέσα στα πράγματα, κατάλαβαν καλά το νόημα αυτής της ενέργειας: ήταν καθαρή πρόκληση και απόδειξη αμείωτης εχθρότητας

για τους δυνάστες της κοινωνίας εκείνης της εποχής. Παρόλο που οι "επαναστάτες" καταχώρησαν τα άρθρα γι' αυτόν τον σκοπό, η δημοσίευσή τους είχε και μορφωτικό αποτέλεσμα. Οπωσδήποτε, μια μόρφωση διαφορετικής λογής που επενεργούσε στον κόσμο, ξεθόλωσε λίγο τα πνεύματα.

Όσο για την κυβέρνηση, είχε κατατρομοκρατηθεί από το "μπούκοτάζ" (λέξη της αργκό, που χρησιμοποιούσαν τότε για να δηλώσουν την αποχή απ' τη δουλειά). Οι κυβερνητικοί σύμβουλοι είχαν αγριέψει και αμφιταλαντεύονταν συνεχώς: τη μια σκέφτονταν να υποχωρήσουν προσωρινά, μέχρις ότου καταφέρουν να εξυφάνουν άλλη συνωμοσία, και την άλλη έδιναν διαταγές για μαζικές συλλήψεις των εργατικών επιτροπών· αργότερα ήταν έτοιμοι να δώσουν διαταγή στον έξυπνο νεαρό στρατηγό τους, να εκμεταλλευτεί οποιαδήποτε αφορμή για να ξαναματοκυλήσει τον λαό. Όταν όμως θυμήθηκαν ότι οι στρατιώτες είχαν πτοηθεί τόσο πολύ από την σφαγή που είχαν κάνει στη "μάχη" της πλατείας Τραφάλγκαρ, ώστε δεν θα δέχονταν να ξαναπυροβολήσουν, έχασαν το βρωμερό κουράγιο που χρειαζόταν για το δεύτερο μακελειό. Στο μεταξύ, η δίκη των κρατουμένων, που ξαναβρέθηκαν μπροστά στους δικαστές περιστοιχισμένοι από ισχυρή δύναμη στρατιωτών, αναβλήθηκε για δεύτερη φορά.

"Η απεργία συνεχίστηκε και την επόμενη μέρα. Οι επιτροπές των εργατών είχαν διευρυνθεί και εξυπηρετούσαν μεγάλο αριθμό ατόμων, αφού είχαν οργανώσει την παραγωγή μεγάλης ποσότητας τροφίμων, που παρασκευάζονταν από ανθρώπους αξιόπιστους. Ένας σημαντικός αριθμός ευπόρων ήταν πια υποχρεωμένοι να καταφεύγουν στις επιτροπές για να μπορέσουν να φάνε. Συνέβει όμως και κάτι άλλο παράξενο: μια ομάδα νεαρών γόνων των ανωτέρων τάξεων οπλίστηκαν και βγήκαν για πλιάτσικο στους δρόμους, αρπάζοντας τα τρόφιμα και τα φορητά είδη που έβρισκαν στα μαγαζιά, που είχαν τολμήσει ν' ανοίξουν. Αυτή την επιχείρηση την πραγματοποίησαν στην Όξφορντ στρητ, στην οποία υπήρχαν τότε κάθε λογής μαγαζιά. Η Κυβέρνηση ήταν εκείνες τις μέρες διαλλακτική, και θεώρησε το γεγονός αυτό ως μια καλή ευκαιρία για ν' αποδείξει ότι δεν μεροληπτούσε, μπροστά στην ανάγκη για διατήρηση της "τάξης": έτσι διέταξε να συλληφθούν αυτά τα πεινασμένα πλουσιόπαιδα, που όμως εξέπληξαν την αστυνομία προβάλλοντας γενναία αντίσταση. Τελικά πιάστηκαν μόνο τρεις νεαροί και η Κυβέρνηση δεν απεκόμισε τα οφέλη που προσδοκούσε απ' αυτή την ενέργεια, γιατί δεν κυκλοφορούσαν οι απογευματινές εφημερίδες, πράγμα που δεν είχε λάβει υπόψη της. Η είδηση βέβαια για την αψιμαχία διαδόθηκε πλατιά, αλλά παραποιημένη. Οι περισσότεροι έλεγαν ότι ήταν απλώς έργο των πεινασμένων φουκαράδων του ανατολικού Λονδίνου: έτσι, όλοι πίστευαν ότι ήταν φυσικό για την κυβέρνηση να τους χτυπήσει, μια και αυτό έκανε όποτε μπο-

ρούσε.

"Εκείνο το βράδυ, οι φυλακισμένοι επαναστάτες δέχτηκαν επισκέψεις στα κελιά τους: μερικοί π ο λ ύ ευγενικοί και συμπονετικοί κύριοι τους έκαναν διάλεξη για την αυτοκαταστροφική πορεία που ακολουθούσαν, και για τους κινδύνους που εγκυμονούσαν αυτές οι ακρότητες για τα λαϊκά συμφέροντα. Έτσι διηγείται τα πράγματα ένας από τους φυλακισμένους: "Ήταν πολύ αστείο να συγκρίνουμε τις αντιδράσεις μας στην προσπάθεια της κυβέρνησης να μας πλευρίσει τον καθένα χωριστά, όταν ήμασταν στη φυλακή. Οι απαντήσεις μας στις κολακείες που μας έκαναν οι πολύ "ευγενείς και φινετσάτοι" κύριοι, τους οποίους είχαν βάλει να μας νουθετήσουν, ήταν πολύ ενδιαφέρουσες. Ένας από μας γέλασε, κάποιος άλλος είπε εξωφρενικά παραμύθια στον απεσταλμένο, ο τρίτος κράτησε σιγή ψαριού, ενώ ο τέταρτο έβρισε τον ευγενικό χαφιέ και του πε να το βουλώσει. Αυτά αποκόμισαν από τις επισκέψεις τους".

"Έτσι κύλησε η δεύτερη μέρα της μεγάλης απεργίας. Ήταν φανερό για κάθε λογικό άνθρωπο ότι η τρίτη μέρα θα έφερνε την κρίση. Η αγωνία και ο επιπόλαια κρυμμένος τρόμος ήταν πια ανυπόφοροι. Η άρχουσα τάξη και οι μεσοαστοί απολιτικοί που τη στήριζαν και της έδιναν δύναμη, ήταν σαν πρόβατα χωρίς τσοπάνο. Δεν είχαν ιδέα για το τι να κάνουν.

"Ένα πράγμα ήξεραν μόνο: ότι έπρεπε να εξωθήσουν τους "επαναστάτες" σε κάποια ενέργεια. Έτσι, το πρωινό της τρίτης μέρας της απεργίας τα μέλη της Επιτροπής Δημόσιας Ασφάλειας, όταν παρουσιάστηκαν ξανά στο δικαστήριο, αντιμετωπίστηκαν με τη μεγαλύτερη δυνατή διπλωματικότητα, σα να ήταν πρεσβευτές και όχι κρατούμενοι. Μ' άλλα λόγια, ο δικαστής είχε πάρει διαταγές. Έτσι λοιπόν με μια ατέλειωτη κι ηλίθια αγόρευση, που θα μπορούσε να το 'χει γράψει ο Ντίκενς για να σατιρίσει κάποιον, απάλλαξε τους κρατούμενους, οι οποίοι επέστρεψαν στο μέρος όπου έκαναν τις συναντήσεις τους και συνεδρίασαν. Οι περιστάσεις ήταν πολύ ευνοϊκές εκείνη τη μέρα, γιατί οι μάζες βρίσκονταν σε αναβρασμό. Υπήρχε βέβαια ένα μεγάλο πλήθος εργαζόμενων, που ήταν ανοργάνωτοι πέρα για πέρα: αυτοί οι άνθρωποι ήταν συνηθισμένοι να εκτελούν πιστά τις οδηγίες των αφεντικών τους, ή μάλλον ν' ακολουθούν τις επιταγές του συστήματος, μέρος του οποίου αποτελούσαν τ' αφεντικά. Επειδή αυτό το σύστημα κατέρρεε πλέον ολοκληρωτικά, κι αυτοί οι φουκαράδες είχαν απαλλαγεί από την πίεση των αφεντικών, φαινόταν ότι τίποτα δεν θα τους συγκρατούσε, κι ότι θα γίνονταν έρμαια των ζωώδικων ενστίκτων τους: η ολική ανατροπή και το χάος ήταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Αυτά θα συνέβαιναν οπωσδήποτε αν οι τεράστιες μάζες δεν καθοδηγούνταν με δυο τρόπους: πρώτα από τα σοσιαλιστικά ιδεώδη, κι ύστερα χάρη στην καθημερινή επαφή με ορκισμένους σοσιαλιστές, πολλοί από τους οποίους ήταν μέλη

των εργατικών ομάδων που προανέφερα. Αν συνέβαινε κάτι απ' αυτά μερικά χρόνια νωρίτερα, τότε που τα αφεντικά των εργατών θεωρούνταν σαν φυσικοί δυνάστες του λαού και πάνω τους στηρίζονταν ακόμα και οι πιο φτωχοί και ανίδεοι άνθρωποι, ενώ ταυτόχρονα ήταν υποχρεωμένοι να υφίστανται τη στυγνή εκμετάλλευση, θα γινόταν χαλασμός κόσμου. Τ' ατέλειωτα χρόνια όμως μέσα στα οποία οι εργάτες είχαν μάθει να σιχαίνονται τους δυνάστες τους, είχαν κάνει ανυπόφορη την υποταγή τους: μ' αυτόν τον τρόπο άρχισαν να εμπιστεύονται (με κίνδυνο, όπως απέδειξαν τα γεγονότα) τους παράνομους ηγέτες που είχαν αναδειχτεί χάρη στη δράση τους. Αν και οι περισσότεροι απ' αυτούς είχαν γίνει πια διακοσμητικά πρόσωπα, η φήμη τους ήταν μια λύση ανάγκης για την έξοδο από την κρίση.

"Ο αντίκτυπος από την απελευθέρωση της Επιτροπής χάρισε στην κυβέρνηση ένα διάστημα ηρεμίας, κι αυτό γιατί οι εργάτες χάρηκαν πάρα πολύ και οι εύποροι ικανοποιήθηκαν από την αναστολή της καταστροφής, την οποία έτρεμαν: τον φόβο αυτό οι περισσότεροι τον απέδιδαν στην ανικανότητα της κυβέρνησης. Ίσως μάλιστα να είχαν δίκιο σ' αυτό, όπως έδειξε το πέρασμα του χρόνου.

"Τι εννοείτε;" τον ρώτησα. "Τι θα μπορούσε να κάνει η κυβέρνηση; Εγώ νομίζω ότι δεν μπορούσε παρά να καθήσει με σταυρωμένα τα χέρια μπροστά σε μια τέτοια κρίση".

"Φυσικά δεν αμφιβάλλω", είπε ο γέρο-Χάμοντ, "ότι μακροπρόθεσμα τα πράγματα θα εξελίσσονταν με αυτόν τον τρόπο. Αν όμως η κυβέρνηση κατόρθωνε να χρησιμοποιήσει συνετά τον στρατό της, με τον ίδιο στρατηγικό τρόπο που θα τον χρησιμοποιούσε κι ένας στρατηγός, και θεωρούσε τον λαό σαν έναν εχθρό που έπρεπε να εξοντωθεί όπου κι αν εμφανιζόταν, θα είχε νικήσει εκείνη την εποχή".

"Οι στρατιώτες όμως θ' αντιμετώπιζαν τον λαό μ' αυτόν τον τρόπο;"

"Απ' όσα έχω ακούσει", μου απάντησε, "νομίζω ότι θα το έκαναν, αν συναντούσαν δυνάμεις αντρών, όσο κακά οπλισμένες κι οργανωμένες κι αν ήταν. Φαίνεται μάλιστα ότι πριν από τη σφαγή της πλατείας Τραφάλγκαρ, ήταν στο σύνολό τους διατεθειμένοι να πυροβολήσουν ενάντια σε άοπλο πλήθος, παρόλο που ερωτοτροπούσαν υπερβολικά με το Σοσιαλισμό. Αυτό συνέβαινε γιατί φοβούνταν την χρήση μιας εκρηκτικής ύλης που λεγόταν δυναμίτης. Τον δυναμίτη υποτίθεται ότι θα τον χρησιμοποιούσαν άνθρωποι που ήταν φανερά άοπλοι· οι εργάτες, βλέπετε, καυχιόνταν γι' αυτόν την παραμονή των γεγονότων, αν και αποδείχτηκε ότι δεν χρησίμευε και πολύ σαν όπλο. Όπως ήταν φυσικό, οι αξιωματικοί φρόντισαν να μετατρέψουν τον φόβο των στρατιωτών σε πανικό, έτσι ώστε να νομίζουν ότι σέρνονταν σε μια χαμένη εκ των προτέρων μάχη με άνδρες καλά οπλισμένους, που τα όπλα τους ήταν τρομακτικά, επει-

δή ήταν άγνωστα. Μετά τη σφαγή πάντως, ήταν αμφίβολο αν οι απλοί στρατιώτες θα ξαναπυροβολούσαν άοπλο ή πρόχειρα οπλισμένο πλήθος".

"Τι θα πει απλοί στρατιώτες;" τον ρώτησα. "Υπήρχαν κι άλλοι που χτυπούσαν τον λαό;"

"Ναι, αλλά θα μιλήσουμε αργότερα γι' αυτό", μου είπε.

"Εντάξει, Συνεχίστε την διήγησή σας, γιατί βλέπω ότι η ώρα περνάει".

"Η κυβέρνηση προχώρησε αμέσως σε συμφωνία με την Επιτροπή Δημόσιας Ασφάλειας, γιατί δεν μπορούσε να σκεφτεί τίποτε άλλο πέρα απ' τον κίνδυνο της στιγμής. Έστειλε λοιπόν έναν ευρέως αποδεκτό εκπρόσωπο, για να διαπραγματευτεί μ' αυτούς τους ανθρώπους. Εκείνος ο εκπρόσωπος επηρέαζε κάπως τη σκέψη του λαού, τη στιγμή που οι επίσημοι αρχηγοί στήριζαν την εξουσία τους μόνο με την απειλή βίας. Δεν είναι ανάγκη τώρα να μπούμε σε λεπτομέρειες της ανακωχής (γιατί για ανακωχή επρόκειτο) μεταξύ αυτών των δύο υψηλά ισταμένων μερών, που ήταν από τη μια η κυβέρνηση της Βρετανικής αυτοκρατορίας κι απ' την άλλη μια χούφτα μεροκαματιάρηδων (όπως αποκαλούνταν περιφρονητικά εκείνη την εποχή), μεταξύ των οποίων, υπήρχαν, πραγματικά, μερικά πολύ ικανά άτομα με "τετράγωνη λογική". Όπως είπαμε και πιο πριν, εξάλλου, οι ικανότεροι άντρες δεν ήταν τότε οι αναγνωρισμένοι ηγέτες. Το αποτέλεσμα αυτών ήταν ότι όλα τα συγκεκριμένα αιτήματα του λαού έπρεπε να ικανοποιηθούν. Μπορούμε σήμερα να πούμε ότι τα περισσότερα απ' αυτά τα αιτήματα δεν ήταν από μόνα τους άξια υποστήριξης. Εκείνη την εποχή όμως τα θεωρούσαν πολύ σπουδαία και, αν μη τι άλλο, ήταν τουλάχιστον δείγματα της εξέγερσης ενάντια στο καταθλιπτικό κοινωνικό σύστημα, που τότε άρχιζε να καταρρέει. Εντούτοις, ένα αίτημα ήταν εξαιρετικά σημαντικό και επιτακτικό, και η κυβέρνηση έκανε το παν για να το παρακάμψει, επειδή όμως δεν είχε να κάνει με ανόητους, αναγκάστηκε τελικά να υποχωρήσει. Το αίτημα ήταν η αναγνώριση της επίσημης υπόστασης της Επιτροπής Δημόσιας Ασφάλειας και όλων των ενώσεων που προστάτευε. Αυτό σήμαινε δύο πράγματα: πρώτα, αμνηστεία για όλους τους "επαναστατημένους", που εξασφαλίζονταν πλέον από τους διωγμούς, όταν δεν υπήρχε κατάσταση εμφυλίου πολέμου· έπειτα, τη συνέχιση της οργανωμένης επανάστασης. Μόνο σ' ένα σημείο μπόρεσε η κυβέρνηση να πετύχει αυτό που ήθελε: στην ονομασία. Ο τρομερός επαναστατικός τίτλος άλλαξε, και η ΕΔΑ με τα παραρτήματά της δρούσαν με τα αθώα ονόματα "Συμβούλιο Συμφιλίωσης" και "τοπικά γραφεία". Μ' αυτή την ονομασία η ΕΔΑ καθοδήγησε τον λαό στον εμφύλιο πόλεμο, που ακολούθησε γρήγορα".

"Α", έκανα εγώ κάπως ξαφνιασμένος, "ώστε ο εμφύλιος πόλεμος συνεχίστηκε, παρ' όλα όσα έγιναν;"

"Ναι, συνεχίστηκε. Στην πραγματικότητα, χάρη σ' αυτή τη νομική αναγνώριση μπόρεσε να αποκτήσει ο εμφύλιος πόλεμος διαστάσεις κανονικού πολέμου: η φόρμουλα των ανηλεών σφαγών απ' τη μια πλευρά, και της καρτερικότητας και των απεργιών από την άλλη, έπαψε να υπάρχει".

"Μπορείτε λοιπόν να μου πείτε με τι τρόπο συνεχίστηκε ο πόλεμος;" τον ρώτησα.

"Βέβαια", απάντησε. "Όλα αυτά είναι καταγραμμένα. Εγώ θα σας πω με λίγα λόγια την ουσία της υπόθεσης. Όπως ήδη σας είπα, οι αντιδραστικοί δεν εμπιστεύονταν τους στρατιώτες, οι αξιωματικοί όμως, στην πλειοψηφία τους, ήταν έτοιμοι για ο,τιδήποτε, μια και ήταν πρωταθλητές της ηλιθιότητας στη χώρα. Ό,τι κι αν έκανε η κυβέρνηση, πολλοί από τους μεγαλοαστούς και τους μικροαστούς ήταν αποφασισμένοι να προσχωρήσουν ενεργά στην αντεπανάσταση, γιατί ο κομμουνισμός που πλανιόταν πλέον πάνω απ' τα κεφάλια τους, τους φαινόταν πέρα για πέρα ανυπόφορος. Διάφοροι νεαροί σχημάτισαν συμμορίες και οπλίστηκαν, όπως οι πλιατσικολόγοι της μεγάλης απεργίας για τους οποίους σας μίλησα πριν από λίγο, και άρχισαν να αψιμαχούν με τον λαό στους δρόμους, εκμεταλλευόμενοι οποιαδήποτε ευκαιρία ή αφορμή τους δινόταν. Η κυβέρνηση δεν τους βοήθησε, τους άφησε όμως ανενόχλητους κρατώντας στάση αναμονής, με την ελπίδα ότι κάτι θα 'βγαινε απ' αυτό. Αυτοί οι "φίλοι της τάξεως" — έτσι αποκαλούνταν — είχαν μερικές επιτυχίες στην αρχή και ξεθάρρεψαν. Τους βοήθησαν και πολλοί αξιωματικοί του τακτικού στρατού, και μ' αυτό τον τρόπο απόκτησαν πολεμοφόδια όλων των ειδών. Μέρος της τακτικής τους ήταν να φυλάνε ή ακόμα και να εγκαθιστούν φρουρές στα μεγάλα εργοστάσια της εποχής. Για να σας δώσω να καταλάβετε, έλεγχαν σε μια φάση ολόκληρη την περιοχή που λεγόταν Μάντσεστερ — τώρα δα σας μίλησα γι' αυτήν. Σ' όλη τη χώρα διεξαγόταν ένα είδος ανορθόδοξου πολέμου και οι επιτυχίες των "φίλων της τάξεως" δεν ήταν παντού οι ίδιες. Τελικά η κυβέρνηση, που στην αρχή έκανε πως δεν ενδιαφερόταν για τις μάχες, θεωρώντας τις απλές ταραχές, τάχθηκε ολοκληρωτικά στο πλευρό των "φίλων της τάξεως", και τους παραχώρησε ένα τμήμα του τακτικού στρατού, που στελέχωσε τις ομάδες τους. Ακόμη, έκανε μια απελπισμένη προσπάθεια να τσακίσει τους "επαναστατημένους" — για μια ακόμη φορά χρησιμοποιήθηκε αυτή η ονομασία — που, εξάλλου, δεν αποποιούνταν τον χαρακτηρισμό.

Ήταν πολύ αργά όμως. Κάθε σκέψη για ειρήνευση με βάση κάποιον συμβιβασμό είχε αποκλειστεί κι απ' τις δυο πλευρές. Ήταν φανερό πως η κατάληξη δεν μπορούσε παρά να είναι, η απόλυτη σκλαβιά για όλους εκτός απ' τους προνομιούχους, ή ένα κοινωνικό σύστημα βασισμένο στην ισότητα και στον κομμουνισμό. Η οκνηρία, η απελπισία και, μπορώ να πω, η δειλία που χαρακτήριζαν τον περα-

σμένο αιώνα, είχαν δώσει πια τη θέση τους στόν καθαρό και αταλάντευτο ηρωισμό μιας ξεκάθαρα επαναστατικής περιόδου. Δεν μπορώ να πω ότι οι άνθρωποι εκείνης της εποχής είχαν προβλέψει πώς θα ήταν η ζωή που κάνουμε σήμερα: οπωσδήποτε όμως είχαν μαντέψει τις βασικές συνιστώσες αυτού του τρόπου ζωής, και πολλοί ανάμεσά τους είδαν καθαρά το αποτέλεσμα εκείνου του απεγνωσμένου αγώνα: την ειρήνη. Νομίζω ότι οι αγωνιστές της λευτεριάς εκείνης της εποχής δεν ήταν δυστυχισμένοι· εντούτοις, στέναζαν κάτω από βαριά φορτία φόβου κι ελπίδας και μερικές φορές, τις ψυχές τους κατέτρωγε η αμφιβολία και η εσωτερική σύγκρουση, που προκαλούσαν αντικρουόμενα καθήκοντα".

"Πώς όμως μπόρεσαν και συνέχισαν οι επαναστάτες αυτοί τον πόλεμο; Ποιες ήταν οι πιθανότητες επιτυχίας τους;" Έκανα αυτή την ερώτηση γιατί ήθελα να επαναφέρω τον γέροντα στη διήγηση συγκεκριμένων γεγονόταν και να διακόψω τον οίστρο του. Αυτές οι αναπολήσεις είναι πολύ συνηθισμένες στους γέροντες.

Μου απάντησε: "Εδώ που τα λέμε, οι καθοδηγητές των επαναστατών δεν έλειπαν. Κι αυτό γιατί ο ίδιος ο αγώνας, σε μια εποχή που οι άνθρωποι ανεξάρτητα από τις διανοητικές τους ικανότητες αγνόησαν τη ρουτινιάρικη ζωούλα, έδωσε τις ευκαιρίες για ανάπτυξη οργανωτικού ταλέντου. Σας διαβεβαιώνω ότι απ' όλα όσα έχω διαβάσει και ακούσει, είμαι σχεδόν σίγουρος πως χωρίς αυτό τον φαινομενικά απαίσιο εμφύλιο πόλεμο, οι εργάτες δεν θα είχαν αναπτύξει τις απαραίτητες διοικητικές ικανότητες. Χάρη λοιπόν σ' αυτά, γρήγορα αναδείχτηκαν ηγέτες των εργατών, που ήταν ασύγκριτα καλύτεροι από την αφρόκρεμα των αντιδραστικών. Όσον αφορά το έμψυχο υλικό, δεν υπήρξαν δυσκολίες: το επαναστατικό ένστικτο έδρασε με τέτοιο τρόπο μέσα στις γραμμές των απλώς στρατιωτών, που ώθησε το μεγαλύτερο και καλύτερο μέρος τους να ενωθεί με τον λαό. Το βασικό όμως στοιχείο της επιτυχίας των καθοδηγητών ήταν το ότι οι εργαζόμενοι, όπου δεν καταπιέζονταν, υποστήριζαν τους "επαναστατημένους" και όχι τους αντιδραστικούς. Οι αντιδραστικοί όχι μόνο δεν κατάφερναν να κάνουν τους ανθρώπους να δουλέψουν γι' αυτούς σε περιοχές όπου είχαν την απόλυτη κυριαρχία, αλλά ακόμα κι εκεί παρενοχλούνταν από τις συνεχείς εξεγέρσεις. Σε καμιά περίπτωση πάντως δεν βρήκαν ανθρώπους πρόθυμους: καμιά δουλειά δεν γινόταν δίχως κωλυσιεργίες και φαρμακερά βλέμματα. Κάτω απ' αυτές τις αντίξοες συνθήκες, οι ένοπλοι αντιδραστικοί είχαν καταπονηθεί στο έπακρο, και οι άοπλοι οπαδοί της αντίδρασης είχαν πιεστεί σε τέτοιο βαθμό από το μίσος των άλλων κι από τις αμέτρητες καθημερινές ενοχλήσεις, που η ζωής τους έγινε αβίωτη. Αρκετοί απ' αυτούς πέθαναν απ' τη στενοχώρια και πολλοί αυτοκτόνησαν. Φυσικά, αρκετοί πήραν ενεργά μέρος στην αντεπανάσταση και εκτόνωσαν κάπως τη μιζέρια τους μέσα στο καμίνι του πολέμου. Τελικά, πολλές χιλιάδες λύγισαν και παραδόθηκαν στους "επαναστατημένους"· καθώς μάλιστα ο αριθμός αυτών που παραδίδονταν μεγάλωνε ολοένα, έγινε τελικά πασιφανές το γεγονός ότι το ουτοπικό όραμα γινόταν πια κυρίαρχη πραγματικότητα, ενώ το σύστημα της σκλαβιάς και των προνομίων για τους λίγους έμπαινε στο περιθώριο οριστικά".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XVIII

Το ξεκίνημα μιας νέας ζωής

"Ωραία λοιπόν", είπα, "έτσι υπερπηδήσατε όλα τα εμπόδια. Ο κόσμος ήταν ευχαριστημένος με την καινούργια τάξη πραγμάτων;"

"Ε, βέβαια. Όλοι θα 'πρεπε να είναι ευχαριστημένοι με τον ερχομό της ειρήνης, ιδιαίτερα μάλιστα όταν κατάλαβαν — πρέπει να το είχαν καταλάβει — ότι σε τελευταία ανάλυση, ακόμα και αυτοί που ήταν κάποτε πλούσιοι δεν τα περνούσαν και πολύ άσχημα. Όσο γι' αυτούς που ήταν φτωχοί κατά τη διάρκεια του πολέμου, που κράτησε περίπου δυο χρόνια, η κατάστασή τους όλο και καλυτέρευε, παρόλο που ο αγώνας συνεχιζόταν. Όταν εδραιώθηκε η ειρήνη, προόδευσαν πολύ μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα και ζούσαν πια ανθρώπινα. Η μεγάλη δυσκολία βρισκόταν στο ότι αυτοί που ήταν φτωχοί παλιότερα, δεν ήξεραν τι θα πει χαρά της ζωής: έτσι ζητούσαν πολύ λίγα από την καινούργια κατάσταση και δεν ήξεραν πώς να προβάλλουν τις απαιτήσεις τους. Ήταν όμως μάλλον καλό και όχι κακό πράγμα το ότι η ανάγκη για αντικατάσταση του πλούτου, που καταστράφηκε στη διάρκεια του πολέμου, τους έκανε να δουλεύουν στην αρχή τόσο σκληρά, όσο δούλευαν και πριν από την Επανάσταση. Όλοι οι ιστορικοί συμφωνούν ότι ποτέ δεν υπήρξε πόλεμος κατά τη διάρκεια του οποίου να καταστράφηκαν τόσα πολλά προϊόντα και τόσα μηχανήματα για την παραγωγή τους, όσο σ' αυτόν τον εμφύλιο πόλεμο".

"Με εκπλήσσει αυτό", παρατήρησα.

"Αλήθεια; Δεν καταλαβαίνω για ποιο λόγο", είπε ο Χάμοντ.

"Διότι η κλίκα που βρισκόταν στην εξουσία σίγουρα θα θεωρούσε τον εθνικό πλούτο ιδιωτική της περιουσία, η οποία δεν έπρεπε να περιέλθει στους σκλάβους της σε περίπτωση που νικούσαν, αλλά να διασωθεί. Απ' την άλλη πλευρά, οι "επαναστατημένοι" πολεμούσαν μόνο και μόνο για την κατοχή αυτού του πλούτου. Νομίζω λοιπόν ότι πρέπει να ήταν προσεκτικοί ώστε να καταστρέψουν όσο το δυνατόν λιγότερα από αυτά που σύντομα θα αποκτούσαν κι ακόμα περισσότερο όταν κατάλαβαν πως θα νικούσαν".

"Έγιναν έτσι όπως σας τα είπα πάντως", είπε. "Η άρχουσα τάξη, όταν συνήλθε από το πρώτο σάστισμα και τον φόβο, μ' άλλα

λόγια όταν κατάλαβε πως δεν είχε καμιά ελπίδα σωτηρίας, ό,τι κι αν γινόταν, πολέμησε λυσσαλέα αδιαφορώντας για τα μέσα που χρησιμοποιούσε, προκειμένου να βλάψει τους εχθρούς της, που της είχαν στερήσει την ευζωία και την καλοπέραση. Όσο για τους "επαναστατημένους", σας είπα ότι το ξέσπασμα του πραγματικού πολέμου δεν τους επέτρεψε να προσπαθήσουν να διασώσουν τα ψυχία πλούτου που είχαν. Συνήθιζαν να λένε: "Καλύτερα να χαθούν τα πάντα σ' αυτή τη χώρα εκτός απ' τους γενναίους άντρες, παρά να ξανασυρθούμε στην σκλαβιά!"

Ο γέρο-Χάμοντ έμεινε σκεπτικός για λίγο και μετά είπε:

"Όταν η σύγκρουση άρχισε για τα καλά, έγινε φανερή η έλλειψη ηθικών αξιών του παλιού συστήματος της δουλείας και της ανισότητας. Δεν ξέρετε τι σημαίνει αυτό; Σ' εκείνους τους καιρούς, για τους οποίους γνωρίζετε τόσα πολλά, δεν υπήρχε ελπίδα, δεν υπήρχε τίποτα, εκτός από την αποκτηνωτική δουλειά, που μπορεί να συγκριθεί μόνο με το βαρύ περπάτημα του αλόγου, που το αναγκάζουν να δουλέψει με τη λαιμαριά και το μαστίγιο. Στο διάστημα όμως που ακολούθησε, ο αγώνας γεννούσε την ελπίδα: οι "επαναστατημένοι" αισθάνονταν ικανοί να ξαναχτίσουν ολόκληρο τον κόσμο απ' την αρχή — και το 'καναν μάλιστα!" Τα μάτια του γέροντα έλαμπαν κάτω απ' τα μεγάλα του φρύδια, καθώς έλεγε αυτά. Συνέχισε έτσι: "Οι αντίπαλοί τους για πρώτη και τελευταία φορά έμαθαν κάτι για την πραγματικότητα της ζωής και για τις λύπες της, πράγματα για τα οποία δεν ήξεραν τίποτα μέχρι τότε. Κοντολογής, οι δυο αντίπαλοι, οι εργάτες και οι αριστοκράτες..."

"Οι εργάτες και οι αριστοκράτες", τον έκοψα, "κατέστρεψαν την εμπορευματοποίηση σα νοοτροπία και πρακτική!"[29]

"Ναι, ναι, μπράβο!", είπε, "αυτό ακριβώς είναι. Σημειωτέον ότι δεν θα μπορούσε να καταστραφεί με άλλο τρόπο, εκτός κι αν ολόκληρη η κοινωνία ξέπεφτε όλο και πιο χαμηλά, μέχρις ότου φθάσει τελικά σε μια κατάσταση πρωτόγονη, όπου όμως δεν θα υπήρχαν οι χαρές και οι ελπίδες του πρωτόγονου ανθρώπου. Είναι σίγουρο ότι η πιο βραχύχρονη και αποτελεσματική θεραπεία ήταν και η καλύτερη;"

"Απόλυτα σίγουρο", απάντησα.

"Ο κόσμος ξαναγεννήθηκε τότε", είπε ο γέροντας. "Ήταν ποτέ δυνατό να γίνει αυτό χωρίς να υπάρξει μια καταστροφή; Σκεφθείτε. Το πνεύμα της καινούργιας εποχής έφερε χαρά στη ζωή· ακόμη έφερε την σφοδρή, μέχρι παραλογισμού, αγάπη για τη γη, πάνω στην οποία κατοικεί ο άνθρωπος: αγάπη παρόμοια μ' αυτή που αισθάνεται ο ερωτευμένος άντρας για την όμορφη, ζεστή σάρκα της γυναίκας που αγαπά. Αυτό ήταν το καινούργιο πνεύμα της εποχής. Όλες οι άλλες διαθέσεις είχαν εκλείψει: η ατέλειωτη κριτική διάθεση και η απεριόριστη περιέργεια για την συμπεριφορά και τον τρόπο σκέψης του ανθρώπου, που κυριαρχούσαν στους αρχαίους Έλλη-

νες, χάθηκαν για πάντα. Για τους Έλληνες όμως, αυτά τα πράγματα δεν λειτουργούσαν τόσο σαν μέσο, αλλά σαν σκοπός· πάντως δεν είχαν επηρεάσει την ψευτο-επιστήμη του δέκατου ένατου αιώνα, η οποία, όπως ξέρετε, ήταν κατά κύριο λόγο ένα εξάρτημα του εμπορικού συστήματος και, αρκετές φορές, ένα παράρτημα της αστυνομίας αυτού του συστήματος. Πέρα από τη βιτρίνα, οι επιστήμονες ήταν δειλοί και αυτοπεριορισμένοι, γιατί δεν πίστευαν στ' αλήθεια στον εαυτό τους. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα, αλλά ταυτόχρονα και η μόνη ανακούφιση από τη μιζέρια της περιόδου, που έκανε τη ζωή τόσο πικρή ακόμη και για τους πλούσιους — μια ζωή που εξαφανίστηκε χάρη στη μεγάλη αλλαγή, όπως μπορείτε να νιώσετε και μόνος σας. Πιο κοντά στον τρόπο με τον οποίο εμείς βλέπουμε τη ζωή είναι το πνεύμα του Μεσαίωνα, αύμφωνα με το οποίο ο παράδεισος και η ζωή στον άλλο κόσμο είναι μια πραγματικότητα· αυτή η πραγματικότητα ήταν τότε απτή σε τέτοιο βαθμό, που έγινε γι' αυτούς ένα μέρος της επίγειας ζωής. Τη ζωή ετούτη, οι άνθρωποι του Μεσαίωνα την αγαπούσαν και την πρόσεχαν, σε αντίθεση με τα ασκητικά δόγματα της επίσημης θρησκείας, που τους παρότρυναν να την καταδικάσουν.

Κι αυτή η πίστη όμως, που θεωρούσε τον παράδεισο και την κόλαση σαν τόπους συνέχισης της ζωής, έχει εξαφανιστεί· τώρα πιστεύουμε, όπως φαίνεται και στα λόγια και στις πράξεις μας, στη συνεχή ζωή της ανθρωπότητας, αν προσθέσουμε μάλιστα όλες τις μέρες αυτής της κοινής ζωής στο μικρό απόθεμα ημερών, που κερδίζουμε χάρη στην προσωπική μας πείρα, γίνεται φανερό ότι είμαστε ευτυχισμένοι. Μπορείτε να το αναλογισθείτε; Σε καιρούς περασμένους, είναι αλήθεια ότι οι άνθρωποι παροτρύνονταν να σέβονται τους όμοιούς τους, να εμφορούνται από το πνεύμα του ουμανισμού και άλλα παρόμοια. Πρέπει να έχετε όμως υπόψη σας το εξής: υπήρχαν άνθρωποι που διέθεταν καλλιεργημένο μυαλό και αρκετή φινέτσα για να μπορέσουν να εκτιμήσουν αυτά τα μηνύματα, κι όμως απωθούνταν όταν έβλεπαν τα άτομα που συγκροτούσαν τη μάζα, την οποία έπρεπε να σέβονται. Την απέχθεια αυτή μπορούσαν να την εκφράσουν μόνο με αφαιρετικό τρόπο, κάνοντας μια γενίκευση στη θεώρηση των ανθρώπων, που είχε ελάχιστες πραγματικές ή ιστορικές σχέσεις με το λαό, ο οποίος στη σκέψη τους ήταν χωρισμένος σε στυγνούς τυράννους απ' τη μια, και απαθείς, υποταγμένους σκλάβους απ' την άλλη. Τώρα όμως, πού βρίσκεται η δυσκολία στην αποδοχή του ουμανισμού, τη στιγμή που οι άνδρες και οι γυναίκες που αναμορφώνουν την ανθρωπότητα είναι ελεύθεροι, ευτυχισμένοι, δραστήριοι και τις περισσότερες φορές ευσταλείς και ακόμη, περιτριγυρισμένοι από όμορφα αντικείμενα; Ας μην ξεχνάμε εξάλλου ότι ο χαρακτήρας τους είχε βελτιωθεί από την επαφή με τους συνανθρώπους, ενώ παλιά συνέβαινε το αντίθετο. Αυτά μας επιφύλασσε η καινούργια εποχή".

"Φαίνονται και μάλλον είναι αληθινά", είπα, "αν αυτά που είδαν τα μάτια μου αποτελούν πραγματικά δείγματα του τρόπου ζωής σας. Μπορείτε τώρα να μου πείτε κάτι σχετικό με την πρόοδό σας, μετά από τα χρόνια του αγώνα;"

"Μπορώ να σας πω περισσότερα από όσα έχετε το χρόνο ν' ακούσετε. Είναι καλύτερο όμως ν' αναφερθώ σε μια από τις βασικές δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε: όταν οι άνθρωποι άρχισαν να συνέρχονται από τον πόλεμο, αποκαθιστώντας με τη δουλειά τους ένα πολύ μεγάλο μέρος του πλούτου που είχε καταστραφεί από αυτόν, φάνηκε να τους κυριεύει μια απογοήτευση· οι προφητείες μερικών αντιδραστικών των περασμένων εποχών φάνηκαν να επαληθεύονται, κι ένα ανιαρό επίπεδο ωφελιμιστικής άνεσης φαινόταν ότι αποτελεί για ένα διάστημα το τέρμα των βλέψεων και των επιτυχιών μας. Η απώλεια του ζήλου για σκληρή δουλειά, δεν επηρέασε την αναγκαία παραγωγικότητα της κοινότητας. Τι θα γινόταν όμως αν έκανε τους ανθρώπους να βαριούνται, προσφέροντάς τους υπερβολικό ελεύθερο χρόνο για σκέψη ή ονειροπόληση; Τελικά πάντως, τα απειλητικά αυτά σύννεφα δεν έφεραν καταιγίδα και χάθηκαν. Σίγουρα θα έχετε μαντέψει, βάσει των όσων σαν είπα προηγούμενα, την θεραπεία μιας τέτοιας καταστροφής. Θυμάστε ασφαλώς τα πράγματα που παράγονταν παλιά: άθλια κατασκευάσματα για τους φτωχούς και υπερπολυτελή προϊόντα για τους σπάταλους πλούσιους· αυτά σταμάτησαν να παράγονται. Η θεραπεία ήταν, κοντολογής, η δημιουργία αυτού που παλιά λεγόταν τέχνη και που τώρα δεν έχει όνομα, γιατί έχει γίνει αναπόσπαστο μέρος της δουλειάς κάθε ανθρώπου που παράγει".

"Τι έκανε λέει; Είχαν οι άνθρωποι τον ελεύθερο χρόνο και την δυνατότητα για να καλλιεργούν τις καλές τέχνες, ενώ μαινόταν ο δυσβάστακτος αγώνας για ζωή και λευτεριά;"

"Δεν πρέπει να νομίζετε", μου είπε ο Χάμοντ, "ότι η καινούργια μορφή της τέχνης ακολούθησε τα χνάρια της τέχνης του παρελθόντος. Εντούτοις, κι είναι παράξενο αυτό, ο εμφύλιος πόλεμος προξένησε πολύ λιγότερες καταστροφές στην τέχνη απ' ό,τι στους άλλους τομείς, και όλα τα έργα τέχνης της παλιάς περιόδου διασώθηκαν ως εκ θαύματος κατά την διάρκεια της τελευταίας φάσης του αγώνα, ιδιαίτερα δε, τα μουσικά και ποιητικά έργα. Η τέχνη ή απόλαυση της εργασίας, όπως θα 'πρεπε να τη λέμε, αναδύθηκε σχεδόν αυθόρμητα, χάρη σ' ένα ένστικτο που ενυπήρχε στους ανθρώπους, οι οποίοι δεν υποχρεώνονταν πια να σκοτώνονται στη δουλειά: αυτό το ένστικτο τους οδηγούσε να κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούσαν στη δουλειά τους: προσπαθούσαν να την κάνουν τέλεια. Αυτό συνεχίστηκε για λίγο καιρό, με αποτέλεσμα να ξυπνήσει ο πόθος για την ομορφιά μέσα στο ανθρώπινο μυαλό, έτσι άρχισαν να στολίζουν με άτσαλο και αντιαισθητικό τρόπο τα προϊόντα που έφτιαχναν. Από τη στιγμή που καταπιάστη-

καν μ' αυτό, δεν άργησαν να βελτιωθούν. Όλα αυτά οφείλονταν σ' ένα μεγάλο ποσοστό στην απαλλαγή από την αθλιότητα, που ακόμα και οι τελευταίοι στη σειρά πρόγονοί μας ανέχονταν με μεγάλη ευκολία, καθώς και στην ανέμελη, αλλά όχι ανόητη αγροτική ζωή, που άρχισαν να κάνουν πολλοί ανάμεσά μας. Με αυτούς τους τρόπους και με αργό ρυθμό βρίσκαμε χαρά στις δουλειές μας· τότε συνειδητοποιήσαμε αυτή τη χαρά, την καλλιεργήσαμε και φροντίσαμε να την αυξήσουμε στο έπακρο, μετά κερδίσαμε τα πάντα και είμαστε ευτυχισμένοι. Μακάρι να συνεχιστεί για πάντα!"

Ο γέροντας άρχισε να ονειροπολεί: μια ονειροπόληση ανάμικτη με μελαγχολία, κατά τη γνώμη μου, που δεν ήμουν διατεθειμένος να διακόψω. Ξαφνικά άρχισε να μιλάει: "Λοιπόν, αγαπητέ μουσαφίρη, ο Ντικ και η Κλάρα ήρθαν να σας πάρουν και έτσι ο μονόλογός μου τελειώνει. Είμαι σίγουρος ότι δεν θα λυπηθείτε γι' αυτό. Η μεγάλη μέρα πλησιάζει στο τέλος της και πρόκειται να απολαύσετε τη βόλτα μέχρι το Χάμερσμιθ".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XIX
Η επιστροφή στο Χάμερσμιθ

Δεν είπα τίποτε, γιατί δεν είχα όρεξη να φανώ απλώς ευγενικός μετά από μια τόσο σοβαρή συζήτηση. Στην πραγματικότητα όμως θα μ' άρεσε να τη συνεχίσουμε, γιατί ο ηλικιωμένος άντρας μπορούσε να καταλάβει τουλάχιστον ορισμένα πράγματα σχετικά με τον πεζό τρόπο με τον οποίο έβλεπα τη ζωή, ενώ οι νέοι, παρά την καλωσύνη τους, με θεωρούσαν εξωγήινο πλάσμα. Εντούτοις, έκανα ό,τι μπορούσα και χαμογέλασα όσο πιο φιλικά γινόταν στο νεαρό ζευγάρι. Ο Ντικ ανταπέδωσε το χαμόγελο λέγοντας: "Λοιπόν μουσαφίρη, χαίρομαι που σας ξαναβλέπω και που διαπιστώνω ότι εσείς και ο συγγενής μου δεν βρεθήκατε για τα καλά σε άλλους κόσμους με την κουβέντα. Καθώς άκουγα τους Ουαλούς εκεί πέρα, υπέθετα ότι θα εξαφανιζόσαστε, κι άρχισα να φαντάζομαι τον συγγενή μου να κάθεται στην αίθουσα, με καρφωμένο το βλέμμα στο κενό και ν' ανακαλύπτει ότι για ένα διάστημα μιλούσε μόνος του".

Ένιωσα πολύ άσχημα με αυτά τα λόγια, γιατί ξαφνικά η εικόνα των απαίσιων καυγάδων, η απέραντη τραγικότητα της ζωής που είχα αφήσει για λίγο, εμφανίστηκε μπροστά στα μάτια μου. Όλοι οι πόθοι μου για ηρεμία και ειρήνη στο παρελθόν παρέλασαν μπροστά μου, και μ' έπιασε αναγούλα στην ιδέα της επιστροφής. Ο γέροντας όμως κάγχασε και είπε:

"Μη φοβάσαι Ντικ. Όπως και να 'χει το πράγμα, δεν μιλούσα στον αέρα, αλλά ούτε μονάχα στο νέο φίλο μας. Ποιος θα μπορούσε να πει ότι δεν μιλούσα σε πολλούς ανθρώπους; Γιατί μπορεί ο φίλος μας να γυρίσει μια μέρα στο λαό του και να μεταφέρει κάποιο μή-

νυμά μας, το οποίο μπορεί να έχει αποτελέσματα και γι᾽ αυτούς, αλλά έμμεσα και για μας".

Ο Ντικ φάνηκε σαστισμένος και είπε: "Για να πω την αλήθεια, δεν καταλαβαίνω καλά τι εννοείτε. Αυτό που θέλω και ελπίζω είναι να μη μας αφήσει: γιατί είναι φως-φανάρι ότι πρόκειται για άλλο είδος ανθρώπου, διαφορετικό απ᾽ αυτούς που έχουμε συνηθίσει, και κατά κάποιον τρόπο μας κάνει να σκεφτόμαστε ένα σωρό πράγματα: ήδη αισθάνομαι ότι θα μπορούσα να κατανοήσω καλύτερα τον Ντίκενς, μόνο και μόνο επειδή μίλησα μαζί του".

"Ναι", είπε η Κλάρα, "και νομίζω ότι σε λίγους μήνες θα τον κάνουμε να φαίνεται πιο νέος. Πολύ θα ᾽θελα να δω πώς θα φαίνεται αν εξαφανιστούν οι ρυτίδες από το πρόσωπό του. Δεν νομίζετε ότι θα φαίνεται νεότερος μετά από λίγο καιρό που θα ᾽μενε μαζί μας;"

Ο γέροντας κούνησε το κεφάλι του και με κοίταξε σοβαρά, αλλά δεν της απάντησε. Για ένα-δυο λεπτά ήμασταν όλοι σιωπηλοί. Τότε η Κλάρα ξέσπασε:

"Συγγενή, κάτι δεν μου αρέσει εδώ: υπάρχει κάτι που μ᾽ εκνευρίζει και με διακατέχει ένα συναίσθημα σαν να επρόκειτο να συμβεί κάτι δυσάρεστο. Μιλούσατε με το μουσαφίρη για δυστυχίες περασμένες, ζούσατε σε μίζερους παλιούς καιρούς, κι αυτό βαραίνει απελπιστικά την ατμόσφαιρα. ᾽Ετσι αισθανόμαστε σα να αποζητούμε κάτι που δεν μπορεί να γίνει".

Ο γέροντας της χαμογέλασε φιλικά και είπε: "Το λοιπόν, παιδί μου, αν είναι έτσι όπως τα λες, πήγαινε να ζήσεις στο παρόν και θα τα ξεχάσεις όλα σύντομα". Μετά γύρισε προς το μέρος μου και είπε: "Θυμάστε κάτι παρόμοιο στη χώρα από την οποία προέρχεστε;"

Οι εραστές είχαν αποσυρθεί παράμερα και συνομιλούσαν τρυφερά, χωρίς να μας δίνουν προσοχή. ᾽Ετσι, μπόρεσα να απαντήσω, χαμηλόφωνα όμως: "Ναι, θυμάμαι μια ηλιόλουστη σχόλη᾽ ήμουν τότε ένα ευτυχισμένο παιδί και είχα στα χέρια μου ό,τι μπορούσε να μου περάσει απ᾽ το μυαλό".

"᾽Ετσι είναι", είπε. "Θυμάμαι που πριν από λίγο με επικρίνατε γιατί είπα ότι ζούμε στην δεύτερη παιδική ηλικία του κόσμου. Θα σας αρέσει αυτός ο κόσμος: θα είστε ευτυχισμένος εδώ — για αρκετό καιρό".

Για μια ακόμα φορά, δεν μου άρεσε η απροκάλυπτη απειλή του, και άρχισα να βασανίζω το μυαλό μου για να θυμηθώ πώς είχα βρεθεί ανάμεσα σ᾽ αυτούς τους παράξενους ανθρώπους, όταν ο γέροντας είπε με δυνατή, χαρούμενη φωνή: "Τώρα παιδιά μου, πάρτε τον φιλοξενούμενό σας και περιποιηθείτε τον καλά᾽ είναι δική σας δουλειά να τον κάνετε ν᾽ ανανεωθεί σωματικά και να ηρεμήσει πνευματικά, δεν ήταν καθόλου τυχερός στη ζωή του, όπως ήσασταν εσείς". ᾽Αρπαξε τότε με φιλικό τρόπο το χέρι μου: "Γεια και χαρά

σας, μουσαφίρη!"

"Γεια σας, κι ευχαριστώ πολύ για όλα όσα μου είπατε. Μπορώ να σας επισκεφθώ μόλις επιστρέψω στο Λονδίνο;"

"Οπωσδήποτε᾽ να έρθετε, αν μπορείτε".

"Δεν θα ᾽ρθει πολύ σύντομα", είπε ο Ντικ με την χαρούμενη φωνή του. "Διότι όταν το χόρτο θα έχει μόλις φυτρώσει στα βορεινά μέρη, θα γυρίζουμε τη χώρα, πριν από το μάζεμα του σταριού, για να δούμε πώς ζουν οι φίλοι μας του βορρά. Μετά, ελπίζω ότι θα δουλέψουμε για τα καλά στο μάζεμα του σταριού — κατά προτίμηση στην κομητεία του Γουίλτ. Κι αυτό γιατί θα σκληραγωγηθεί κάπως με την ζωή στην ύπαιθρο, ενώ εγώ θα γίνω σκληρός σαν πέτρα".

"Θα με πάρεις όμως μαζί σου, έτσι δεν είναι Ντικ;" ρώτησε η Κλάρα, ακουμπώντας το όμορφο χέρι της πάνω στο ώμο του.

"Και βέβαια θα σε πάρω", είπε ο Ντικ με εύθυμο τόνο. "Θα φροντίσουμε μάλιστα να σε στέλνουμε στο κρεβάτι κατάκοπη, κάθε βράδυ. Θα φαίνεσαι τόσο όμορφη, με το λαιμό και τα χέρια σου ηλιοκαμμένα, ενώ το κορμί σου κάτω απ᾽ το φόρεμα θα ᾽ναι ανοιχτόχρωμο σαν την αγριομυρτιά, ώστε θα αποβάλλεις μερικά από τα περίεργα καπρίτσια σου, αγάπη μου. Πάντως η αγροτική δουλειά θα στα κάνει ολ᾽ αυτά μέσα σε μια βδομάδα".

Η κοπέλα κοκκίνησε πολύ χαριτωμένα, όχι από ντροπή αλλά από ευχαρίστηση. Ο γέροντας γέλασε και είπε:

"Μουσαφίρη, βλέπω ότι θα έχετε όση άνεση θελήσετε. Δεν πρέπει να φοβάστε ότι αυτοί οι δυο θα είναι πολύ τυπικοί με σας: θ᾽ ασχολούνται τόσο πολύ ο ένας με τον άλλο, που θα σας αφήνουν μόνο σας πολλές ώρες — σίγουρα πράγματα. Στο κάτω-κάτω της γραφής, αυτό είναι πραγματική ευγένεια απέναντι σ᾽ ένα μουσαφίρη. Πάντως, δεν πρέπει να φοβάστε ότι θα είστε βάρος: η ύπαρξη ενός βολικού φίλου στον οποία θα μπορούν να στραφούν, για να ξεφύγουν από την έκσταση του έρωτα με την βοήθεια της κοινότοπης αλλά αναμφισβήτητης χρησιμότητας της φιλίας, είναι γι᾽ αυτούς ό,τι η φωλιά για τα πουλιά. Εκτός αυτού, ο Ντικ και πολύ περισσότερο η Κλάρα, θέλουν λίγη κουβεντούλα πού και πού. Ξέρετε βέβαια ότι οι ερωτευμένοι δεν μιλούν, εκτός αν έχουν προβλήματα᾽ τις άλλες φορές φλυαρούν με παιδιάστικο τρόπο. Γεια-χαρά, μουσαφίρη. Εύχομαι να ᾽στε ευτυχισμένος!"

Η Κλάρα πλησίασε τον γέρο-Χάμοντ, έβαλε τα χέρια της γύρω απ᾽ το λαιμό του, τον φίλησε ζεστά και είπε: "Είστε ένας αξιαγάπητος γέροντας και μπορείτε να αστειεύεστε μαζί μου όσο θέλετε. Δεν θ᾽ αργήσουμε πολύ να σας ξαναδούμε, πάντως να είστε σίγουρος ότι θα κάνουμε τον ξένο μας ευτυχισμένο. Να ξέρετε κιόλας ότι τα λεγόμενά σας περιέχουν κάποια αλήθεια".

Μετά ανταλλάξαμε ξανά χειραψίες. Βγήκαμε απ᾽ την αίθουσα και βρεθήκαμε στα περιστύλια: στο δρόμο ήταν ο Γκρέυλοξ, που μας περίμενε ζεμένος στην άμαξα. Μπροστά του στεκόταν ένα παιδί

γύρω στα εφτά, που κρατούσε τα γκέμια και τον κοιτούσε καλά-καλά, κατάφατσα. Πίσω απ' το παιδί βρισκόταν ένα κορίτσι δεκατεσσάρων χρόνων, που κρατούσε μπροστά στα πόδια του την τρίχρονη αδελφούλα του, κι άλλη μια κοπελίτσα που ήταν ένα χρόνο μεγαλύτερη απ' το αγόρι. Τα τρία παιδιά χάιδευαν και χτυπούσαν φιλικά τον Γκρέυλοξ, ενώ έτρωγαν κεράσια. Το άλογο δεχόταν τα χάδια, αλλά τέντωσε τ' αυτιά του όταν φάνηκε ο Ντικ. Τα κορίτσια αποσύρθηκαν ήσυχα και πλησίασαν την Κλάρα για να της κάνουν χαρές και να χαϊδευτούν πάνω της. Ανεβήκαμε τότε στ' αμάξι, ο Ντικ τράβηξε τα γκέμια και ο Γκρέυλοξ ξεκίνησε αμέσως, καλπάζοντας με την άνεσή του μέσα στις όμορφες δεντροστοιχίες των Λονδρέζικων δρόμων, οι οποίες γέμιζαν με τις ευωδιές τους τον απογευματινό αέρα, που ήταν ψυχρός, μια και ο ήλιος κόντευε να βασιλέψει.

Σ' όλη την διάρκεια της διαδρομής δεν μπορούσαμε να πάμε πολύ γρήγορα, γιατί υπήρχαν πολλοί άνθρωποι στο δρόμο εκείνη την ώρα. Στη θέα τόσων ανθρώπων, άρχισα να προσέχω πιο πολύ την εμφάνισή τους. Θα πρέπει να πω ότι τα αισθητικά μου κριτήρια, διαμορφωμένα μέσα στην καταθλιπτική γκρίζα, ή μάλλον μαύρη χρωματική ποικιλία του δέκατου ένατου αιώνα, μου υπαγόρευαν να καταδικάσω τις χαρούμενες και ζωηρόχρωμες φορεσιές. Τόλμησα μάλιστα να πω τη γνώμη μου στην Κλάρα, η οποία έμεινε άναυδη και θύμωσε κάπως: "Λοιπόν, λοιπόν, ποιο είναι το πρόβλημά σας;" είπε. "Δεν κάνουν καμιά βρωμοδουλειά, απλώς χαίρονται το όμορφο απόγευμα και δεν υπάρχει τίποτε το επιλήψιμο στα ρούχα τους. Ελάτε τώρα, μη μου πείτε ότι δεν είναι ωραία. Δεν είναι καθόλου κακόγουστα, ξέρετε".

Αυτό ήταν πράγματι αληθινό, πολλοί διαβάτες ήταν ντυμένοι με χρώματα αρκετά σοβαρά, αλλά όμορφα, που δημιουργούσαν μια αρμονία τέλεια και πολύ ευχάριστη στο μάτι.

"Εντάξει, συμφωνώ σ' αυτό", είπα. "Πώς όμως μπορούν όλοι να πληρώνουν τόσο ακριβά ρούχα; Κοίταξε! Εκεί κάτω περπατά ένας μεσήλικας με γκρίζα φορεσιά· μπορώ να διακρίνω από 'δω ότι είναι φτιαγμένη από πολύ καλό μαλλί και κεντημένη με μετάξι".

"Μπορούσε να φοράει παλιόρουχα αν ήθελε", είπε η Κλάρα, "δηλαδή αν πίστευε ότι δεν θα ενοχλούσε τους ανθρώπους μ' αυτή την ενέργεια".

"Πες μου όμως σε παρακαλώ, πώς μπορούν και τα πληρώνουν;"

Μόλις είπα αυτό, κατάλαβα ότι είχα κάνει πάλι την ίδια γκάφα. Είδα τον Ντικ να κουνάει ειρωνικά τους ώμους του. Δεν είπε όμως τίποτα και άφησε την Κλάρα, που είχε όρεξη, να μιλήσει:

"Δεν ξέρω τι εννοείτε. Σίγουρα έχουμε την δυνατότητα να φοράμε τέτοια ρούχα, αλλιώς δεν θα τα φτιάχναμε. Θα ήταν εύκολο να πούμε πως θα ξοδέψουμε ώρες εργασίας, μόνο και μόνο για να φτιά-

ξουμε άνετα ρούχα, δεν θέλουμε όμως να σταματάμε εκεί. Πού βρίσκετε το λάθος μας; Νομίζετε μήπως ότι πεινάμε, για να μπορέσουμε να φτιάξουμε όμορφα ρούχα; Ή πιστεύετε ότι είναι λαθεμένη η επιθυμία μας να βλέπουμε όμορφα καλύμματα για τα κορμιά μας, που κι αυτά είναι ωραία; Σάμπως το δέρμα του ελαφιού ή της ενυδρίδας δεν είναι όμορφο ευθύς εξ' αρχής; Ελάτε, πείτε μου τι σας συμβαίνει;"

Μπροστά σ' αυτή την καταιγίδα λύγισα και ψέλλισα μερικές δικαιολογίες. Έπρεπε να έχω καταλάβει, τ' ομολογώ, ότι οι άνθρωποι που αγαπούσαν τόσο πολύ την αρχιτεκτονική, δεν μπορούσαν να είναι καθυστερημένοι στον ενδυματολογικό τομέα. Το κόψιμο των ρούχων τους ήταν όχι μόνο ωραίο, αλλά και ορθολογικό, γιατί αγκάλιαζε το σώμα, χωρίς να το πλίγει ή να αναδείχνει τις καμπύλες του.

Η Κλάρα ηρέμησε γρήγορα και, καθώς πλησιάζαμε το δάσος που είχα προαναφέρει, είπε στον Ντικ:

"Λοιπόν Ντικ, άκου τι θα κάνουμε: τώρα που ο συγγενής σου ο Χάμοντ ο πρεσβύτερος έχει δει τον ξένο μας με τα περίεργα ρούχα του, νομίζω ότι πρέπει να του βρούμε κάτι αξιοπρεπές για να φορέσει στο αυριανό μας ταξίδι· αν δεν το κάνουμε αυτό, θα είμαστε υποχρεωμένοι ν' απαντάμε σ' ένα σωρό ερωτήσεις για τα ρούχα του και για την προέλευσή τους. Πέρα απ' αυτό", είπε με πονηρό ύφος, "όταν θα 'ναι ντυμένος με όμορφες φορεσιές, θα το σκεφτεί πολύ προτού μας επιτιμήσει για την παιδιάστικη πρακτική μας, να χάνουμε το χρόνο μας για να φαινόμαστε ευχάριστοι ο ένας στον άλλο".

"Εντάξει Κλάρα μου", είπε ο Ντικ: "θα έχει ό,τι εσύ... ό,τι εκείνος θελήσει. Αύριο, θα του βρω κάτι προτού ξυπνήσει".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΧΧ

Ξανά το Πανδοχείο του Χάμερσμιθ

Το ήσυχο ταξιδάκι μας εκείνο το γλυκό απόγευμα πέρασε με τέτοιες συζητήσεις, ώσπου φτάσαμε στο Χάμερσμιθ. Εκεί μας υποδέχτηκαν καλά οι φίλοι μας. Ο Μπόφφιν, που φορούσε καινούργια ρούχα, με καλωσόρισε με αρχοντική αβρότητα· ο υφαντής ήθελε να εκμαιεύσει από μένα αυτά που είχε πει ο γέρο-Χάμοντ, όταν όμως ο Ντικ του έκανε παρατήρηση, έγινε πολύ φιλικός και πρόσχαρος. Η Άννυ μου έσφιξε το χέρι και είπε ότι θα χαιρόταν αν μάθαινε ότι είχα περάσει ευχάριστα τη μέρα μου. Ήταν τόσο ευγενική, που ένιωσα ένα μικρό μούδιασμα καθώς τα χέρια μας χώρισαν, γιατί, για να πω την αλήθεια, μου άρεσε πιο πολύ απ' την Κλάρα, η οποία φαινόταν να βρίσκεται πάντα σε θέση άμυνας. Η Άννυ, αντίθετα, ήταν εξαιρετικά ευθύς άνθρωπος και έμοιαζε να αντλεί ειλικρινή

χαρά από τους πάντες και τα πάντα, χωρίς να καταβάλλει καμία προσπάθεια.

Κάναμε ωραίο γλέντι εκείνη τη βραδιά, που ήταν και προς τιμή μου και προς τιμή, υποπτεύομαι, του Ντικ και της Κλάρας που ξανάσμιξαν, γι' αυτό όμως δεν ειπώθηκε τίποτα. Το κρασί ήταν γιομάτάρι, από τα καλύτερα, και η αίθουσα μοσχοβολούσε από τα λουλούδια του καλοκαιριού. Μετά το τσιμπούσι τραγουδήσαμε (η Άννυ, κατά τη γνώμη μου, ξεπερνούσε όλους τους άλλους, γιατί είχε γλυκειά και καθαρή φωνή, γεμάτη αίσθημα και δύναμη) κι αργότερα αρχίσαμε να λέμε ιστορίες. Το μόνο φως που είχαμε, ήταν του καλοκαιριάτικου φεγγαριού, που ξεχυνόταν στην αίθουσα διαπερνώντας τα όμορφα βιτρό. Μου φαινόταν πως ανήκαμε σε χρόνους παρωχημένους, τότε που τα βιβλία ήταν σπάνια και η τέχνη του διαβάσματος ελάχιστα διαδομένη. Μπορώ να παρατηρήσω εδώ ότι, αν και οι φίλοι μου — όπως θα έχετε καταλάβει — είχαν κάτι να πουν για τα βιβλία, δεν ήταν μανιώδεις αναγνώστες, αν λάβουμε υπόψη μας τα λεπτά τους γούστα και τον άφθονο ελεύθερο χρόνο που διέθεταν. Μάλιστα, όταν ο Ντικ αναφέρθηκε σ' ένα βιβλίο, είχε το ύφος του ανθρώπου που έκανε ένα κατόρθωμα τέτοιο, που του επέτρεπε να πει, "να, βλέπετε, στ' αλήθεια το διάβασα αυτό!"

Η βραδιά πέρασε πολύ γρήγορα για μένα: από εκείνη τη μέρα, χαιρόμουν την κάθε στιγμή, για πρώτη φορά στη ζωή μου, χωρίς εκείνο το αίσθημα της δυσαρμονίας, χωρίς τον φόβο της επερχόμενης καταστροφής, που με τυραννούσαν όποτε βρισκόμουν ανάμεσα στα όμορφα έργα τέχνης του παρελθόντος και την φύση του παρόντος. Αυτά τα δύο ήταν το αποτέλεσμα μακραίωνης παράδοσης, που είχε υποχρεώσει τους ανθρώπους να φτιάχνουν έργα τέχνης, και τη φύση να αιχμαλωτίζεται στη μούχλα της πολυκαιρίας. Εκεί που βρισκόμουν, μπορούσα να απολαμβάνω τα πάντα, χωρίς να σκέφτομαι την αδικία και τον σκληρό μόχθο που κρυβόταν πίσω απ' τον δικό μου ελεύθερο χρόνο, την άγνοια και την άχαρη ζωή που χρειάστηκαν για ν' αποκτηθεί η βαθιά μου γνώση πάνω στην ιστορία, την τυραννία και τον γεμάτο από φόβους και δυστυχία αγώνα που υπήρξαν πριν από τα ειδύλλιά μου. Το μόνο βάρος που είχα στην καρδιά μου, ήταν ένας αόριστος φόβος που μ' έπιασε λίγο προτού κοιμηθώ, και αφορούσε το μέρος όπου θα ξυπνούσα την άλλη μέρα, τον κατέπνιξα όμως και έπεσα στο κρεβάτι ευτυχισμένος. Σε λίγα λεπτά με πήρε ο ύπνος, ένας ύπνος χωρίς όνειρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXI

Ανεβαίνοντας το ποτάμι

Όταν ξύπνησα, ο ήλιος έλουζε τ' όμορφο πρωινό. Σηκώθηκα

απ' το κρεβάτι, αλλά το κεφάλι μου ήταν ακόμη βαρύ απ' τον ύπνο. Αυτό πάντως εξαφανίστηκε ως εκ θαύματος, μέσα σε μια στιγμή, όταν έριξα μια ματιά στο μικρό υπνοδωμάτιό μου και είδα τις χλωμές αλλά όμορφα χρωματισμένες φιγούρες που είχαν ζωγραφίσει στον τοίχο. Από κάτω ήταν γραμμένοι στίχοι που γνώριζα πολύ καλά. Φόρεσα γρήγορα ένα μπλε κοστούμι, που προοριζόταν για μένα: ήταν τόσο όμορφο, που μ' έκανε να κοκκινίσω. Μόλις το φόρεσα, ένιωσα τη μεγάλη χαρά που αισθάνεται κανείς όταν προσμένει τις διακοπές: αυτή τη χαρά είχα να τη νιώσω από παιδί, όταν περίμενα το καλοκαίρι.

Μου φαινόταν ότι ήταν πολύ πρωί, κι έτσι περίμενα να είμαι μόνος μου στη μεγάλη αίθουσα, όπου βρέθηκα βγαίνοντας απ' τον διάδρομο που βρισκόταν το δωμάτιό μου. Συνάντησα όμως την Άννυ, που άφησε τη σκούπα της και μου 'δωσε ένα φιλί, πολύ αθώο δυστυχώς, μια και ήταν απλό δείγμα φιλίας. Εντούτοις, κοκκίνησε όταν με φιλούσε, όχι από ντροπή, αλλά από χαρά. Μετά ξαναπήρε τη σκούπα της και συνέχισε να καθαρίζει, κάνοντάς μου νοήματα με το κεφάλι, σαν να μου έλεγε να κάτσω στην άκρη και να κοιτάζω. Αυτό, για να πω την αλήθεια, το βρήκα αρκετά διασκεδαστικό, αφού υπήρχαν άλλα πέντε κορίτσια που βοηθούσαν την Άννυ: τα χαριτωμένα πρόσωπά τους άξιζαν να τα κοιτάζει κανείς πολλή ώρα, όπως επίσης άξιζαν και τα κεφάτα λόγια τους και το γέλιο τους, καθώς σκούπιζαν με πολύ οργανωμένο τρόπο. Η Άννυ μου είπε δυο λόγια, όταν μετά από λίγο πήγε στην άλλη άκρη της αίθουσας: "Μουσαφίρη, είμαι χαρούμενη που σηκωθήκατε νωρίς, αν και δεν επρόκειτο να σας ενοχλήσουμε, βλέπετε, ο Τάμεσης είναι πολύ ωραίο θέαμα στις εξήμιση το πρωί, μια και έχουμε Ιούνιο. Αφού λοιπόν θα ήταν κρίμα να το χάσετε, θα σας φέρω ένα φλυτζάνι γάλα και λίγο ψωμί εκεί έξω και θα σας συνοδεύσω στη βάρκα: ο Ντικ και η Κλάρα είναι κιόλας έτοιμοι. Περιμένετε μόνο μισό λεπτάκι να σκουπίσω αυτή τη λωρίδα".

Σε λίγο παράτησε ξανά τη σκούπα της, με πήρε απ' το χέρι, και με οδήγησε στο μπαλκόνι που έβλεπε στο ποτάμι. Μ' έβαλε να καθήσω σ' ένα τραπεζάκι κάτω από μεγάλα κλαδιά, και κάθησε να μου κάνει συντροφιά ενώ έτρωγα. Το ψωμάκι και το γάλα μου φάνηκαν σαν το πιο εκλεκτό πρόγευμα που θα μπορούσε να φανταστεί κανείς. Σε λίγα λεπτά κατέφθασαν ο Ντικ και η Κλάρα, η οποία ήταν όλο φρεσκάδα και ομορφιά, ντυμένη με το ανάλαφρο μεταξένιο φόρεμά της, γεμάτο κεντήματα. Στα ασυνήθιστα μάτια μου, αυτό το φουστάνι φαινόταν υπερβολικά ζωηρόχρωμο και τολμηρό. Ο Ντικ ήταν επίσης όμορφα ντυμένος με φανελένια ρούχα, όμορφα κεντημένα. Η Κλάρα, καθώς με καλημέριζε, ανασήκωσε το φουστάνι της κρατώντας το στα χέρια, και είπε γελώντας:

"Κοιτάξτε μουσαφίρη! Είμαστε πιο καλοντυμένοι από τους ανθρώπους που αποπήρατε χθες το βράδυ. Δεν θέλουμε να κάνουμε

τη λιόλουστη μέρα και τα λουλούδια να ντρέπονται για την ομορφιά τους. Κατσαδιάστε με τώρα!"

"Όχι βέβαια, κι οι δυο σας φαίνεται ότι είστε γέννημα του ίδιου του καλοκαιριού. Όταν γκρινιάξω για το καλοκαίρι, ε, τότε θα γκρινιάξω και για σας".

"Ξέρετε", είπε ο Ντικ, "αυτή είναι μια ξεχωριστή μέρα, ή μάλλον αυτόν τον καιρό όλες οι μέρες είναι ξεχωριστές. Το μάζεμα του χορταριού είναι από μια άποψη καλύτερο από το μάζεμα του σιταριού, γιατί ο καιρός είναι καλύτερος. Στ' αλήθεια, αν δεν έχει δουλέψει κανείς στο μάζεμα του χόρτου με καλό καιρό, δεν μπορεί να φανταστεί πόσο ευχάριστη δουλειά είναι. Και οι γυναίκες φαίνονται τόσο όμορφες όταν κάνουν αυτή τη δουλειά", συμπλήρωσε ντροπαλά. "Έτσι λοιπόν, νομίζω ότι έχουμε δίκιο όταν την εκθειάζουμε, με απλό βέβαια τρόπο".

"Οι γυναίκες απασχολούνται στο μάζεμα φορώντας μεταξένια φορέματα;", ρώτησα χαμογελώντας.

Ο Ντικ ήταν έτοιμος να μου απαντήσει σοβαρά, αλλά η Κλάρα έβαλε το χέρι της στο στόμα του και είπε: "Μην του πεις, Ντικ. Μην του δίνεις πολλές εξηγήσεις, γιατί θα πιστέψω ότι φέρεσαι πάλι σαν τον ηλικιωμένο συγγενή σου. Ασ' τον να δει μόνος του τι γίνεται, δεν θα χρειαστεί να περιμένει πολύ".

"Ναι", πετάχτηκε και η Άννυ, "μη δίνεις στην περιγραφή σου μόνο ρόδινα χρώματα, γιατί θ' απογοητευτεί όταν σηκωθεί η αυλαία, και δεν θέλω να του συμβεί αυτό. Τώρα όμως είναι ώρα να φεύγετε, αν θέλετε να έχετε ευνοϊκό ρεύμα και άπλετο λιόφεγγο. Μουσαφίρη, σας χαιρετώ".

Με φίλησε με τον φιλικό και ευθύ της τρόπο κι έτσι μου ελάττωσε την επιθυμία για το ταξίδι. Έπρεπε όμως να ξεπεράσω αυτό που ένιωθα, γιατί ήταν σίγουρο ότι μια τόσο υπέροχη γυναίκα δεν μπορεί να μην είχε ένα συνομήλικο εραστή. Κατεβήκαμε τα σκαλιά της αποβάθρας και μπήκαμε σε μια όμορφη βάρκα, αρκετά σταθερή ώστε να υπάρχει άνεση για μας και ασφάλεια για τις αποσκευές μας. Εκτός απ' αυτό, ήταν και όμορφα διακοσμημένη. Με το που μπήκαμε, φάνηκαν ο Μπόφφιν και ο υφαντής, που ήρθαν για να μας αποχαιρετήσουν. Ο Μπόφφιν είχε ντύσει την μεγαλειότητά του με ρούχα της δουλειάς και φορούσε ένα παράξενο καπέλο, που έβγαλε για να μας χαιρετήσει, πιστός στην ισπανική ευγένειά του. Τότε ο Ντικ τράβηξε μια γερή κουπιά, κι άρχισε να κωπηλατεί γοργά. Το Χάμερσμιθ με τα όμορφα δέντρα του και τα γραφικά παράχθεια σπίτια του, άρχισε να χάνεται πίσω μας.

Καθώς προχωρούσαμε, δεν αδημονούσα υπερβολικά ν' αντικρύσω τα χωράφια που μου έλεγε ο Ντικ, γιατί η εικόνα που είχα στο μυαλό μου, έτσι όπως τα θυμόμουν εγώ, δεν ήταν και τόσο ειδυλλιακή, ενώ οι γυναίκες που δούλευαν σ' αυτά βρίσκονταν ολοένα μπροστά μου: τα πρόσωπά τους ήταν κάτισχνα, αποστεωμένα,

τα στήθη τους πολύ μικρά· ήταν άσχημες και τα κορμιά τους πολύ άκομψα. Φορούσαν κουρελιασμένα και μίζερα εμπριμέ φορέματα, κάτι απαίσιες σκούφιες για τον ήλιο, και κουνούσαν τις ταουγκράνες τους βαριεστημένα και μηχανικά. Πάρα πολλές φορές αυτή η κατάσταση μου χάλασε τη διάθεση που δημιουργεί η γοητεία μιας μέρας του Ιούνη· αμέτρητες φορές πόθησα να δω στους αγρούς άντρες και γυναίκες αντάξιους της αφθονίας του κατακαλόκαιρου, με τις χιλιάδες ομορφιές του, τους γλυκούς του ήχους και τις ευωδιές του. Ο κόσμος όμως είχε πια ωριμάσει με τα χρόνια, κι έτσι μπόρεσα να δω τις ελπίδες μου να γίνονται πραγματικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXII

Το Χάμπτον Κορτ κι ένας θιασώτης του παρελθόντος

Η βάρκα μας συνέχισε να σκίζει τα νερά, μια και ο Ντικ κωπηλατούσε ακούραστα και με μεγάλη άνεση. Η Κλάρα καθόταν δίπλα μου και θαύμαζε την αρρενωπή του ομορφιά και τα αδρά χαρακτηριστικά του προσώπου του. Φαντάζομαι ότι δεν θα σκεφτόταν τίποτε άλλο. Καθώς ανεβαίναμε τον ποταμό, υπήρχε μικρότερη διαφορά ανάμεσα στον Τάμεση εκείνης της μέρας και στον Τάμεση που θυμόμουν εγώ, γιατί, αν βάλουμε κατά μέρος της αποκρουστική όψη των γνήσια Λονδρέζικων επαύλεων των εμπόρων, όπως ήταν οι χρηματιστές και διάφοροι άλλοι, που παλιότερα κατέστρεφαν την ομορφιά που παρουσίαζαν οι δεντρόφυτες όχθες, ο Τάμεσης και το τοπίο παρέμεναν γραφικά. Παρατηρώντας τις πράσινες φορεσιές της φύσης, αισθανόμουν ότι είχα ξαναβρεί την νεότητά μου. Πίστευα μάλιστα ότι έκανα μια απ' αυτές τις θαλάσσιες εκδρομές, που μου άρεσαν τόσο πολύ τις μέρες που ήμουν πολύ ευτυχισμένος, ώστε δεν με άφηναν να σκεφτώ ότι υπήρχαν παντού πολλά στραβά.

Τελικά φτάσαμε σε μια απλωτή του ποταμού, όπου στην αριστερή πλευρά υπήρχε ένα πολύ συμπαθητικό χωριουδάκι με μερικά παλιά σπίτια, που έφταναν μέχρι τις άκρες του νερού. Υπήρχε κι ένα πέρασμα εκεί. Πίσω απ' αυτά τα σπίτια υπήρχαν λιβάδια περιτρυγιρισμένα από φτελιές, και πέρα από τα λιβάδια βρίσκονταν ψηλές ιτιές. Στη δεξιά πλευρά υπήρχαν το μονοπάτι ρυμούλκησης[30] και ένα ξέφωτο που πίσω του βρισκόταν μια σειρά τεράστιων γέρικων δέντρων, που στόλιζαν ένα απέραντο πάρκο. Τα δέντρα εκτείνονταν και πέρα από την απλωτή του ποταμού, κι έφταναν ως το σημείο που άρχισε μια μικρή πόλη με παράξενα, αλλά όμορφα σπίτια. Μερικά από αυτά, ήταν καινούργια και άλλα παλιά· στο σκηνικό όμως δέσποζε, με τους απέραντους τοίχους του και τα επιβλητικά αετώματα, ένα τεράστιο συγκρότη-

μα κτιρίων από κόκκινο τούβλο: ο ρυθμός του ήταν συνδυασμός του μετα-Γοτθικού αρχιτεκτονικού ρυθμού και του ρυθμού της αυλής του Ολλανδού Γουίλιαμ. Το κτιριακό συγκρότημα, μαζί με τον λαμπερό ήλιο, το όμορφο περιβάλλον και τον γαλάζιο ποταμό, ασκούσε μια παράξενη γοητεία, αν και βρισκόταν ανάμεσα στα ωραία σπίτια αυτής της καινούργιας ευτυχισμένης εποχής. Μια έντονη ευωδιά, συστατικό της οποίας ήταν η μυρωδιά που αναδίνουν οι γλυκολεμονιές, ερχόταν από τους κήπους, που δεν μπορούσαμε να δούμε. Η Κλάρα ανακάθησε και είπε στον Ντικ:

"Αγάπη μου, δεν μπορούμε να σταματήσουμε στο Χάμπτον Κορτ σήμερα; Θα κάνουμε μια βόλτα με τον μουσαφίρη μας στο πάρκο, για να του δείξουμε τα γοητευτικά παλιά κτίρια. Έχω την εντύπωση ότι, επειδή έχεις ζήσει τόσο κοντά στο Χάμπτον Κορτ, με έχεις φέρει ελάχιστες φορές σ' αυτό".

Ο Ντικ ξεκουράστηκε για λίγο ακουμπώντας στα κουπιά και είπε: "Λοιπόν Κλάρα μου, έχεις βαρεμάρες σήμερα. Δεν σκόπευα να σταματήσουμε πιο πριν από το Σέπερτον για διανυκτέρευση. Τι θα 'λεγες αν τρώγαμε στο Χάμπτον και φεύγαμε γύρω στις πέντε;"

"Ας είναι κι έτσι. Θα 'θελα όμως, ο μουσαφίρης μας να περάσει μια-δυο ώρες στο πάρκο".

"Στο πάρκο;" έκανε έκπληκτος ο Ντικ. "Ολόκληρη η περιοχή του Τάμεση είναι ένα πάρκο αυτή την εποχή. Όσο για μένα, θα προτιμούσα να την αράξω κάτω από μια φτελιά, δίπλα σ' ένα σιταροχώραφο, με τις μέλισσες να βουίζουν ολόγυρα και την ορτυκομάνα να πηγαίνει από αλετριά σε αλετριά, παρά σε οποιοδήποτε πάρκο της Αγγλίας. Πέρα απ' αυτό..."

"Πέρα απ' αυτό", τον έκοψε, "θέλεις να συνεχίσεις το ταξίδι στον αγαπημένο σου βόρειο Τάμεση, και να δείξεις την παλικαριά σου με τις δρεπανιές στο χόρτο".

Τον κοίταξε τρυφερά, και μπορώ να πω ότι τον έβλεπε νοερά να ξεπροβάλλει αγέρωχος μέσα από δρεπάνια που χτυπάνε ρυθμικά. Έριξε και μια ματιά στα τορνευτά της πόδια, σαν να έκανε σύγκριση ανάμεσα στην λεπτεπίλεπτη θηλυκή της ομορφιά και στην αρρενωπή ομορφιά εκείνου. Έτσι κάνουν οι γυναίκες όταν αγαπούν αληθινά και δεν είναι έρμαια φτηνού συναισθηματισμού.

Όσο για τον Ντικ, την κοίταξε για λίγο με θαυμασμό, και τελικά είπε: "Κλάρα μου, πολύ θα 'θελα να είμαστε εκεί! Ας είναι όμως: γυρίζουμε πίσω". Άρχισε τότε να ξανατραβάει κουπί, και σε δύο λεπτά βρισκόμαστε στην όχθη, κάτω από τη γέφυρα, η οποία, όπως μπορείτε να φανταστείτε, δεν ήταν ένα αποκρουστικό σιδερένιο εξάμβλωμα, αλλά μια όμορφη, στέρεη, δρύινη κατασκευή.

Πήγαμε στην αυλή και από εκεί κατευθυνθήκαμε στη μεγάλη αίθουσα, όπου υπήρχαν τραπέζια φαγητού, και η διαρρύθμιση

έμοιαζε πολύ με αυτήν της αίθουσας του πανδοχείου του Χάμερσμιθ. Αφού φάγαμε, περιδιαβήκαμε τα πανάρχαια δωμάτια, όπου οι πίνακες και τα χαλιά του τοίχου ήταν καλοδιατηρημένα και τίποτα δεν είχε αλλάξει ριζικά. Μόνο που οι άνθρωποι που συναντήσαμε εκεί, έμοιαζαν να αισθάνονται άνετα, σαν στο σπίτι τους· αυτό με άγγιξε, κι έτσι ένιωσα ότι αυτό το όμορφο μέρος ήταν δικό μου, με την καλύτερη έννοια της λέξης. Οι χαρές των περασμένων καιρών φάνηκαν να ενώνονται με τις σημερινές, και γέμιζαν όλο και περισσότερο το είναι μου με αγαλλίαση.

Ο Ντικ (που, παρόλη την ειρωνία της Κλάρας, ήξερε το μέρος πολύ καλά) μου είπε πως τα γουστόζικα παλιά δωμάτια των Τυδώρ[31], που θυμόμουν ότι ήταν τα ενδιαιτήματα των πιο τιποτένιων ανθρωπάκων της Αυλής των λακέδων, χρησιμοποιούνταν πλέον κατά κόρον από περαστικούς ανθρώπους. Αν και η αρχιτεκτονική είχε γίνει πια καλαίσθητη και η χώρα ολόκληρη είχε ανακτήσει τα κάλλη της, υπήρχαν ακόμη η παράδοση, η ευχαρίστηση και η γραφικότητα, που ήταν δεμένες με αυτό το κτιριακό συγκρότημα. Οι άνθρωποι θεωρούσαν την μετάβαση στο Χάμπτον Κορτ σαν απαραίτητη καλοκαιρινή εκδρομή, όπως θεωρούσαν απαραίτητες τις εκδρομές όταν το Λονδίνο ήταν μουντό και άθλιο. Επισκεφθήκαμε μερικά δωμάτια που έβλεπαν στον κήπο – παλιός κι αυτός – και οι άνθρωποι που έμεναν σ' αυτά μας υποδέχτηκαν καλά, πιάνοντας γρήγορα κουβέντα μαζί μας, ενώ κοιτούσαν με διακριτικά μισο-καλυμμένη περιέργεια το παράξενο πρόσωπό μου. Εκτός απ' αυτούς τους περαστικούς και μερικούς τακτικούς ενοίκους των κτιρίων, είδαμε στα λιβάδια που ήταν κοντά στον κήπο, πολλές ζωηρόχρωμες σκηνές κι ολόγυρα, άντρες, γυναίκες και παιδιά. Η τοποθεσία αυτή λεγόταν "Πολυνέρι". Απ' ό,τι φαινόταν, αυτοί οι εραστές της χαράς αγαπούσαν την κατασκήνωση, παρ' όλες τις δυσκολίες που συνεπαγόταν. Στην πραγματικότητα, αυτές τις δυσκολίες τις έκαναν απόλαυση.

Αφήσαμε αυτό το γνώριμο από παλιά μέρος την προκαθορισμένη ώρα. Προσποιήθηκα τότε, όχι και με μεγάλη θέρμη, πως ήθελα να τραβήξω κουπί, ο Ντικ όμως με απέτρεψε, κι αυτό, για να πω την αλήθεια, δεν με λύπησε και πολύ, υπήρχαν πολλά πράγματα να κάνω, πέρα απ' το να περνώ ωραία τον καιρό μου κι απ' το να σκέπτομαι μ' ένα ρυθμό νωχελικό.

Όσο για τον Ντικ, ήταν πολύ σωστό να τον αφήσω να τραβάει κουπί, γιατί ήταν δυνατός σαν άλογο και του άρεσε να εξασκείται σωματικά, ανεξάρτητα από το είδος της άσκησης. Μάλιστα δυσκολευτήκαμε να τον κάνουμε να σταματήσει, όταν είχε σχεδόν σκοτεινιάσει και το φεγγάρι άρχισε να λάμπει. Ήμασταν εκείνη την ώρα έξω από το Ράννυμηντ. Αποβιβαστήκαμε και αρχίσαμε να ψάχνουμε για ένα μέρος όπου θα μπορούσαμε να στήσουμε τις σκηνές μας (είχαμε φέρει δυο μαζί μας), όταν ένας γέροντας μας πλησίασε και, αφού μας καλησπέρισε, μας ρώτησε αν είχαμε μέρος να κοιμη-

θούμε. Όταν του απαντήσαμε αρνητικά, μας προσκάλεσε στο σπίτι του. Τον ακουλουθήσαμε πρόθυμα, ενώ η Κλάρα έπιασε το χέρι του για να τον καλοπιάσει· πρόσεξα ότι συνήθιζε να το κάνει αυτό με ηλικιωμένους άντρες. Καθώς προχωρούσαμε, είπε μια κοινοτοπία σχετικά με την ομορφιά της μέρας. Ο γέροντας σταμάτησε απότομα, την κοίταξε, και είπε: "Στ' αλήθεια σας αρέσει;"

"Ναι", απάντησε έκπληκτη, "εσάς δεν σας αρέσει;"

"Ίσως. Μου άρεσε πάντως πάρα πολύ, όταν ήμουν πιο νέος, τώρα νομίζω ότι μου κάνει λιγότερη εντύπωση".

Εκείνη δεν είπε τίποτα, και συνεχίσαμε τον δρόμο μας, ενώ η νύχτα άπλωνε όλο και περισσότερο το μαύρο πέπλο της. Φτάσαμε στους πρόποδες ενός λόφου, όπου βρισκόταν ένας φράχτης. Ο γέροντας άνοιξε την πόρτα του και μπήκαμε στον κήπο, στην άκρη του οποίου διακρίναμε ένα σπιτάκι. Ένα απ' τα παράθυρα ήταν ήδη φωτισμένο από φλόγες κεριών. Μπορούσαμε ακόμη να διακρίνουμε χάρη στο αμυδρό φεγγαρόφωτο και στις τελευταίες ανταύγειες του ηλιοβασιλέματος, ότι ο κήπος ήταν γεμάτος λουλούδια. Η μοσχοβολιά που ανέδιδε, μαζί με το δροσερό αεράκι, ήταν τόσο μεθυστική, που έμοιαζε να είναι η πεμπτουσία, η ίδια η μαγεία του σούρουπου. Έτσι, κοντοσταθήκαμε και οι τρεις, από ένστικτο, κι η Κλάρα έβγαλε ένα γλυκόηχο "ωω", σαν πουλάκι που αρχίζει να κελαηδά.

"Τι τρέχει;" ρώτησε ο γέροντας κάπως οξύθυμα, ενώ την τραβούσε από το χέρι. "Δεν υπάρχει σκύλος. Η μήπως χτυπήσατε το πόδι σας σε κανένα αγκάθι;"

"Όχι, γείτονα, όχι, είναι τόσο όμορφα, μα τόσο όμορφα!"

"Και βέβαια είναι, δίνετε όμως τόση σημασία;"

Τότε η Κλάρα έβγαλε ένα γέλιο αργυρόηχο, και μεις την μιμηθήκαμε με τις τραχειές φωνές μας. Μετά ρώτησε τον γέροντα: "Φυσικά δίνω τόση σημασία, γείτονα, εσείς δεν δίνετε;"

"Εδώ που τα λέμε, δεν ξέρω", απάντησε εκείνος. Ύστερα, σαν να ντρεπόταν για τον εαυτό του, πρόσθεσε: "Ξέρετε, όταν ο ποταμός φουσκώνει και το Ράννυμηντ πλημμυρίζει ολόκληρο, δεν είναι και τόσο όμορφα".

"Ε μ έ ν α θα μου άρεσε", είπε ο Ντικ. "Φαντάζομαι τι ωραία βαρκάδα μπορεί να κάνει κανείς εδώ με τις πλημμύρες, ένα λιόλουστο και κρύο πρωινό του Γενάρη θα ήταν ιδανικό γι' αυτό!"

"Σ τ ' α λ ή θ ε ι α θα σας άρεσε;" ρώτησε ο οικοδεσπότης μας. "Έχει καλώς· δεν θα λογομαχήσω γι' αυτό γείτονα, δεν αξίζει τον κόπο. Ελάτε μέσα να φάμε".

Περπατήσαμε πάνω σ' ένα πλακόστρωτο μονοπάτι ανάμεσα στα τριαντάφυλλα. Το δωμάτιο στο οποίο μπήκαμε ήταν πανέμορφο και πεντακάθαρο, το σημαντικότερο στολίδι του όμως ήταν μια νέα γυναίκα, με κοντά μαλλιά και ανοιχτόχρωμα μάτια. Το πρόσωπο, τα χέρια και τα γυμνά πόδια της ήταν μαυρισμένα από τον

ήλιο. Ήταν πολύ ελαφρά ντυμένη, αλλά αυτό ήταν καθαρά δική της επιλογή και δεν οφειλόταν σε φτώχεια. Βέβαια, αυτοί ήταν οι πρώτοι ένοικοι εξοχικών σπιτιών που συνάντησα. Το φόρεμα της γυναίκας ήταν από μετάξι και φορούσε βραχιόλια που μου φάνηκαν μεγάλης αξίας. Καθόταν πάνω σε μια προβειά κοντά στο παράθυρο, αλλά μόλις μπήκαμε σηκώθηκε και, βλέποντας ότι υπήρχαν μουσαφίρηδες μαζί με τον γέροντα, έβγαλε χαρούμενες φωνές, χειροκρότησε χαρούμενα κι άρχισε να χορεύει γύρω μας, χαρούμενη για τη νιόφερτη παρέα.

"Μπα, μπα, χαρούλες βλέπω, έ Έλεν;" τη ρώτησε ο γέροντας.

Το κορίτσι τον πλησίασε χορεύοντας, τον αγκάλιασε και είπε: "Ναι παππού, και νομίζω ότι θα πρεπε να χαίρεστε και σεις".

"Πώς, πώς, χαίρομαι, όσο γίνεται να χαρώ... Φίλοι, καθήστε σας παρακαλώ".

Αυτά τα λόγια μας φάνηκαν πολύ παράξενα, και νομίζω ότι πιο πολύ ξένισαν τον Ντικ και την Κλάρα. Ο Ντικ επωφελήθηκε όταν ο οικοδεσπότης μας και η εγγονή του βγήκαν από το δωμάτιο, και μου είπε χαμηλόφωνα: "Πρόκειται για γκρινιάρη, υπάρχουν ακόμη μερικοί απ' αυτούς. Μου έχουν πει ότι κάποτε ήταν πολύ μεγάλος μπελάς".

Ο γέροντας μπήκε καθώς μιλούσε ο Ντικ και κάθησε δίπλα μας, βγάζοντας ένα δυνατό αναστεναγμό, που φάνηκε προσποιητός, λες και ήθελε να τον προσέξουμε. Όμως τότε μπήκε μέσα η κοπέλα φέρνοντας τρόφιμα κι ο άνθρωπος δεν πέτυχε τον σκοπό του, απ' τη μια γιατί πεινούσαμε κι απ' την άλλη γιατί εγώ ήμουν απορροφημένος στην παρακολούθηση της εγγονής, που περιέφερε την κουκλίστικη ομορφιά της.

Τα φαγητά και τα ποτά, αν και ήταν κάπως διαφορετικά απ' αυτά που καταναλώσαμε στο Λονδίνο, ήταν κάτι παραπάνω από καλά· ο γέροντας όμως, κοίταξε κατσουφιασμένος το κύριο πιάτο, που είχε ένα κομμάτι από νοστιμότατη πέρκα και είπε:

"Α, πέρκα! Λυπάμαι που δεν μπορούμε να σας προσφέρουμε κάτι καλύτερο, ξένοι. Παλιότερα, μπορεί να οικονομούσαμε κανένα σολωμό από το Λονδίνο, τώρα όμως οι καιροί είναι σκληροί και άχαροι".

"Μα, παππού, θα μπορούσατε να 'χετε σολωμό τώρα", είπε η κοπέλα γελώντας νευρικά, "αν ξέρατε ότι θα έρχονταν".

"Είναι δικό μας το λάθος, που δεν φέραμε σολωμό γείτονες", είπε ο Ντικ γελαστά. "Αλλά κι αν οι καιροί έχουν γίνει άχαροι, δεν συμβαίνει το ίδιο με την πέρκα, ο φιλαράκος που είναι ξαπλωμένος στο πιάτο θα ζύγιζε πάνω από δυο λίβρες[32], όταν έδειχνε τις σκούρες ραβδώσεις του και τα κόκκινα πτερύγιά του στα μικρόψαρα του γλυκού νερού. Όσο για τον σολωμό, γείτονα, ο φίλος μου από 'δω, που είναι απ' το εξωτερικό, έδειξε μεγάλη έκπληξη χθες το πρωί, όταν του είπα πως είχαμε υπερεπάρκεια στο Χάμερ-

σμιθ. Εγώ είμαι σίγουρος ότι πουθενά δεν άκουσα να λένε πως οι καιροί χειροτερεύουν".

Ο Ντικ αισθανόταν λίγο άβολα. Ο γέρος γύρισε προς το μέρος μου και είπε πολύ ευγενικά:

"Κύριε, χαίρομαι πολύ που γνωρίζω έναν άνθρωπο που έρχεται πέρα απ' τη θάλασσα. Πρέπει να προσφύγω σε σας για να βεβαιώσετε ότι περνάτε πολύ καλύτερα στη χώρα σας. Υποθέτω από αυτά που λέει ο μουσαφίρης μας, ότι είστε πιο ζωηροί, πιο ζωντανοί εκεί, γιατί δεν έχετε αποβάλλει εντελώς τον ανταγωνισμό απ' τη ζωή σας. Ξέρετε, έχω διαβάσει αρκετά παλιά βιβλία, κι έχω διαπιστώσει ότι είναι σ α φ ώ ς πιο ζωντανά από αυτά που γράφονται τώρα. Τα παλιά βιβλία είναι προϊόντα καθαρού, σκληρού και απεριόριστου ανταγωνισμού, που επικρατούσε την εποχή που γράφτηκαν: αυτό, κι αν ακόμη δεν το γνωρίζουμε από ιστορικές πηγές, μπορούμε να το καταλάβουμε απ' τον ίδιο τον τρόπο γραφής των βιβλίων. Υπάρχει μια αγάπη για την περιπέτεια μέσα σ' αυτά, και διαφαίνεται η ικανότητα των συγγραφέων να μετατρέψουν τα αρνητικά γεγονότα σε θετικά, ιδιότητα που λείπει ολωσδιόλου από τη λογοτεχνία μας. Εγώ δεν μπορώ να μη σκέπτομαι ότι οι ηθικολόγοι και οι ιστορικοί μας υπερβάλλουν στο έπακρο, όταν μιλούν για τη δυστυχία των περασμένων εποχών: σ' αυτές τις εποχές δημιουργήθηκαν υπέροχα έργα της φαντασίας και της διάνοιας του ανθρώπου".

Η Κλάρα τον άκουγε με αδιάλειπτη προσοχή, σαν να την προβλημάτιζαν και να την ευχαριστούσαν αυτά που έλεγε. Ο Ντικ σούφρωσε τα φρύδια του και φαινόταν να αισθάνεται ακόμη πιο άσχημα, δεν είπε όμως τίποτα. Ο γέροντας, ενώ ανέπτυσσε το θέμα του, άφηνε προοδευτικά τον σαρκασμό του, και φαινόταν πολύ σοβαρός, το ίδιο σοβαρά ήταν κι αυτά που έλεγε. Η κοπέλα όμως ξέσπασε προτού ολοκληρώσω στο μυαλό μου την απάντηση που θα έδινα:

"Βιβλία, βιβλία, αμάν πια με τα βιβλία, παππού! Πότε θα καταλάβετε επιτέλους ότι αυτό που μας ενδιαφέρει είναι ο κόσμος που ζούμε; Εμείς οι ίδιοι είμαστε ένα μέρος αυτού του κόσμου και η αγάπη μας γι' αυτόν δεν μπορεί ποτέ να είναι υπερβολική". Άνοιξε διάπλατα το παράθυρο και συνέχισε να μιλά δείχοντάς μας τις φωτεινές λουρίδες που διέτρεχαν τον φεγγαρόλουστο κήπο, ενώ το βραδινό βοριαδάκι έφερνε λίγη ψύχρα: "Κοιτάξτε! Αυτά είναι τα βιβλία μας τούτο τον καιρό". Έκανε δυο βήματα τότε και ακούμπησε τα χέρια της στους ώμους των δύο εραστών, λέγοντας: "και τούτα δω είναι τα βιβλία μας κι ο ξένος με την υπερπόντεια γνώση και την πείρα του, κι εσείς ακόμη παππού", (ένα χαμόγελο φώτισε το πρόσωπό της) "παρ' όλη τη γκρίνια σας και τη νοσταλγία σας για τους παλιούς καλούς καιρούς, που δεν θα σήκωναν, απ' ό,τι καταλαβαίνω, έναν άκακο και τεμπέλη γεράκο σαν εσάς,

ένας τέτοιος άνθρωπος ή σχεδόν θα λιμοκτονούσε εκείνη την εποχή, ή θα έπρεπε να πληρώνει στρατιώτες και μπράβους για να ληστεύουν τον κοσμάκη και να αρπάζουν τα φαγητά και τα ρούχα του και τα σπίτια του. Ναι, αυτά είναι τα βιβλία μας, κι αν θέλουμε περισσότερα, μπορούμε να βρούμε δουλειά στην κατασκευή των όμορφων κτιρίων, που υψώνουμε σ' ολόκληρη τη χώρα (ξέρω καλά ότι δεν υπήρχε τίποτα παρόμοιο στους παλιούς καιρούς). Μ' αυτή την απασχόληση, ο άνθρωπος μπορεί να εξωτερικεύσει ό,τι κρύβει μέσα του, μπορεί, χρησιμοποιώντας τα χέρια του, ν' αναζωογονήσει την ψυχή του και το νου του".

Έκανε μια μικρή παύση· εγώ, δεν μπορούσα να ξεκολλήσω τα μάτια μου από πάνω της: σκεφτόμουν ότι, αν ήταν βιβλίο, οι εικόνες του θα ήταν θεσπέσιες. Τα χαριτωμένα, ηλιοκαμένα της μαγουλάκια είχαν αναψοκοκκινίσει και τα σκούρα μάτια της ήταν δυο φλογίτσες καταμεσίς στο μαυρισμένο της πρόσωπο: μας κοιτούσε όλους καλωσυνάτα μ' αυτά, καθώς μιλούσε. Αφού πήρε ανάσα, συνέχισε:

"Όσο για τα δικά σας βιβλία, παππού, ήταν καλά για εκείνη την εποχή, που οι έξυπνοι άνθρωποι είχαν λιγοστά μέσα για να χαρούν και έπρεπε να διασκεδάσουν τη μιζέρια της ζωής τους με το να φαντάζονται τις ζωές άλλων ανθρώπων. Λέω όμως ξεκάθαρα, ότι παρά την σπιρτάδα τους, τη δύναμη των εικόνων τους και την ωραία διήγηση, αυτά τα βιβλία έχουν και μια αηδιαστική πλευρά. Μερικά απ' αυτά εκδηλώνουν πού και πού κάποια συμπάθεια γι' αυτούς που τα ιστορικά βιβλία αποκαλούν "φτωχούς", και μας λένε μερικά πράγματα για τη μίζερη ζωή τους· μετά από μερικές σελίδες όμως, οι συγγραφείς τα παρατούν αυτά, και προς το τέλος της ιστορίας μας επιβάλλουν την δική τους λύση, βάζοντας τον ήρωα και την ηρωίδα να ζουν ευτυχισμένοι σ' ένα παραδεισένιο νησί, που βρέχεται από τη θάλασσα της δυστυχίας των άλλων ανθρώπων. Το τέλος δε, φτάνει μετά από μια ατέλειωτη σειρά ψεύτικων, ως επί το πλείστον, προβλημάτων που επινοούν οι ίδιοι και τα οποία διανθίζουν με βαρετές και ηλίθιες ενδοσκοπήσεις, σχετικές με τα αισθήματά τους, τις φαντασιώσεις τους και άλλες τέτοιες μπούρδες[33]. Στο μεταξύ, ο κόσμος κόβεται και ράβεται στα μέτρα αυτών των άχρηστων ζώων".

"Νάτα μας!" είπε ο γέροντας, επιστρέφοντας στον στεγνό σαρκασμό του. "Αυτό θα πει ευγλωττία! Μήπως σας αρέσει;"

"Ναι", είπα με μεγάλη έμφαση.

"Λοιπόν, τώρα που η θύελλα της ευφράδειας έχει κοπάσει για λίγο, τι θα λέγατε για μια απάντηση στην ερώτησή μου; Αν θέλετε βέβαια, αυτό να λέγεται".

Αυτά τα είπε με μια ξαφνική αβρότητα.

"Ποια ήταν η ερώτηση; Την ξέχασα, γιατί η ιδιότυπη και σχεδόν άγρια ομορφιά της Έλεν με συνεπήρε, τ' ομολογώ".

"Πρώτα απ' όλα", είπε "(και με συγχωρείτε για την κατήχηση),

υπάρχει ανταγωνισμός του παλιού στιλ στη χώρα από την οποία προέρχεστε;"

"Ναι", απάντησα, "είναι ο κανόνας εκεί". Καθώς μιλούσα, αναρωτιόμουν τα καινούργια μπλεξίματα που θα έφερνε αυτή η απάντηση.

"Δεύτερη ερώτηση", είπε ο γέρος: "Δεν είστε κατά πολύ πιο ελεύθεροι, πιο ενεργητικοί — κοντολογής πιο υγιείς και ευτυχισμένοι, χάρη στον ανταγωνισμό;"

Χαμογέλασα. "Δεν θα μιλούσατε έτσι αν ξέρατε, έστω και λίγο, πώς είναι η ζωή μας. Εμένα μου φαίνεται ότι ζείτε στα ουράνια, αν πάρουμε σα μέτρο σύγκρισης τον τρόπο ζωής στη χώρα από την οποία ήρθα".

"Ουράνια; Σας αρέσουν τα σύννεφα, ε;"

"Ναι, μ' αρέσουν", του απάντησα — απότομα φοβάμαι, γιατί ο τρόπος που μιλούσε με ενοχλούσε πολύ.

"Εμένα δεν μου αρέσουν, κι είμαι βέβαιος γι' αυτό. Νομίζω ότι μπορεί κανείς να κάνει περισσότερα στη ζωή του από το να κάθεται σ' ένα υγρό σύννεφο και να ψάλλει ύμνους".

Αυτή η ανακολουθία μ' εκνεύρισε πολύ και είπα:

"Λοιπόν γείτονα, για να μη λέω πολλά λόγια, και για να μιλήσω στα ίσια, χωρίς αλληγορίες, ακούστε αυτό: στον τόπο από τον οποίο κατάγομαι, ο ανταγωνισμός που δημιούργησε τα λογοτεχνικά έργα που θαυμάζετε, είναι ακόμα ο βασικός κανόνας ζωής, και εξαιτίας του οι άνθρωποι, στην συντριπτική πλειοψηφία τους, είναι δυστυχισμένοι πέρα για πέρα. Εδώ, σε μένα τουλάχιστον, οι άνθρωποι φαίνονται πολύ ευτυχισμένοι".

"Μη με παρεξηγείτε, μουσαφίρη, δεν ήθελα να σας θίξω", μου είπε, "σας αρέσει όμως αυτό, έτσι δεν είναι;"

Τα φραστικά του κλισέ, που τα χρησιμοποιούσε με τόσο μεγάλο πείσμα, μας έκαναν να γελάσουμε με την καρδιά μας, ακόμη και κείνος γέλασε πονηρά. Εντούτοις, δεν πτοήθηκε καθόλου, και είπε σε λίγο:

"Απ' ό,τι ξέρω, μια νέα γυναίκα τόσο όμορφη όσο η αγαπημένη μου Έλεν, θα ήταν κυρία, όπως έλεγαν τον παλιό καιρό, κι ακόμη, δεν θα ήταν υποχρεωμένη να φοράει μερικά κουρέλια από μετάξι, όπως κάνει τώρα, ούτε να μαυρίζει από τον ήλιο, όπως είναι υποχρεωμένη να κάνει τώρα. Τι έχετε να πείτε γι' αυτό, ε;"

Μ' αυτά τα λόγια, η Κλάρα, που κρατούσε σιγή ψαριού μέχρι τότε, παρενέβει, λέγοντας: "Στ' αλήθεια, δεν νομίζω ότι θα διορθώνατε έτσι την κατάσταση, εξάλλου, η κατάσταση η σημερινή, δεν χρειάζεται καμιά διόρθωση. Δεν βλέπετε ότι τα ρούχα της είναι ό,τι πρέπει γι' αυτόν τον ωραίο καιρό; Κι όσο για το μαύρισμα στους αγρούς σας, χα, ελπίζω να το χαρώ κι εγώ, όταν ανέβουμε λίγο το ποτάμι. Κοιτάξτε και μόνος σας αν χρειάζεται μαύρισμα η κάτασπρη επιδερμίδα μου!"

Σήκωσε τότε το μανίκι της και έβαλε το μπράτσο της δίπλα στο μπράτσο της Έλεν, που καθόταν κοντά της εκείνη τη στιγμή. Για να πω την αλήθεια, ήταν πολύ διασκεδαστικό για μένα να βλέπω την Κλάρα να μιλάει σαν μια φινετσάτη κυρία της πόλης, τη στιγμή που ήταν μια από τις πιο γεροδεμένες κοπέλες. Ο Ντικ χάιδεψε το όμορφο μπράτσο της με πολλή συστολή, ενώ εκείνη κοκκίνισε στο άγγιγμά του· μετά κατέβασε πάλι το μανίκι της. Ο γέρος είπε τότε γελώντας: "Υποθέτω ότι π ρ α γ μ α τ ι κ ά σας αρέσει αυτό, έτσι δεν είναι;"

Η Έλεν φίλησε τον νέο της φίλο και μετά σωπάσαμε για λίγο, μέχρις ότου η κοπέλα άρχισε να λέει ένα γλυκό τραγούδι, καθηλώνοντάς μας με την θαυμάσια, καθαρή φωνή της. Ο γέρο-γκρινιάρης κάθησε και την κοίταζε με στοργή. Οι άλλοι νεαροί τραγούδησαν επίσης, μετά από λίγο, κι έπειτα η Έλεν μας οδήγησε στα κρεβάτια μας. Τα δωματιάκια ήταν καθαρά και ανέδιδαν μια όμορφη μυρωδιά: έτσι ακριβώς φαντάζονταν το ιδεώδες δωμάτιο οι παλιοί βουκολικοί ποιητές. Η χαρά της βραδιάς εξάλειψε ολοσχερώς το φόβο που είχα την προηγούμενη νύχτα, ότι θα ξυπνούσα στον παλιό μίζερο κόσμο, όπου η χαρά είχε εκλείψει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXIII

Νωρίς το πρωί στο Ράννυμηντ

Αν και δεν υπήρχαν θόρυβοι για να με ξυπνήσουν, δεν μπορούσα να μείνω πολύ στο κρεβάτι μου το επόμενο πρωινό. Ο κοσμάκης φαινόταν να έχει ορθάνοιχτα και, παρά τη γκρίνια του γέρου, ευτυχισμένα μάτια. Σηκώθηκα λοιπόν και κατάλαβα, μιά και ήταν νωρίς, ότι κάποιος περπατούσε. Ο θόρυβος δεν προερχόταν από συγύρισμα, γιατί τα πάντα ήταν στη θέση τους στο μικρό σαλόνι, και το τραπέζι στρωμένο για πρόγευμα. Στο σπίτι δεν ήταν κανείς ξύπνιος, κι έτσι βγήκα έξω· αφού έκανα μια μικρή βόλτα στον παραδεισένιο κήπο, βάδισα προς το λιβάδι που ήταν δίπλα στην όχθη του ποταμού: εκεί ήταν αραγμένη και η βάρκα μας, και μου φαινόταν πως την ήξερα πολύ καιρό. Έκανα μια βόλτα δίπλα στην όχθη, ατενίζοντας την αραιή ομίχλη να διαλύεται πάνω απ' το ποτάμι, μέχρις ότου ο ήλιος την σκόρπισε εντελώς. Το νερό πιτσίλιζε τα κλαδιά απ' τις ιτιές, όπου οι μύγες πετούσαν κατά χιλιάδες, ενώ οι μεγάλοι κέφαλοι έκαναν πήδους για να καταβροχθίσουν κάποιο απρόσεκτο έντομο. Όλα αυτά μ' έκαναν σχεδόν να νιώσω ότι ήμουν παιδί ξανά. Μετά γύρισα στη βάρκα και κοντοστάθηκα για λίγο, προτού πάρω ξανά το δρόμο για το μικρό σπίτι. Πρόσεξα ότι υπήρχαν άλλα τέσσερα σπίτια στην πλαγιά, που είχαν σχεδόν το ίδιο μέγεθος. Το χωράφι στο οποίο περπατούσα δεν έβγαζε άχυρο, στο διπλανό όμως, από την αριστερή πλευρά, που οριζόταν από δυο σει-

ρές σανίδων οι οποίες έφταναν μέχρι την πλαγιά, το άχυρο ήταν άφθονο και το έφτιαχναν με τον απλό τρόπο που συνηθιζόταν όταν ήμουν παιδί. Τα πόδια μου στράφηκαν μόνα τους προς τα 'κει, γιατί ήθελα να δω πώς δούλευαν οι θεριστές σ' αυτή την καινούργια και καλύτερη εποχή· περίμενα ακόμη να δω και την Έλεν εκεί. Έφτασα στις σανίδες και κάθησα εκεί, κοιτάζοντας το χωράφι· ήμουν κοντά στο τέλος της μακριάς σειράς των θεριστών, που άπλωναν τους όχτους για να στεγνώσουν από την βραδινή δροσιά. Η πλειοψηφία ήταν νεαρές γυναίκες, ντυμένες με τον ίδιο τρόπο που ήταν ντυμένη η Έλεν το προηγούμενο βράδυ. Πάντως, τα ρούχα τους δεν ήταν από μετάξι, αλλά από λεπτό μαλλί, όμορφα κεντημένο. Οι άντρες φορούσαν λευκά φανελλένια ρούχα, κεντημένα με ζωηρά χρώματα. Το χωράφι φάνταζε σαν ένα τεράστιο πανέρι με τουλίπες, χάρη σ' αυτά. Όλα τα χέρια δούλευαν με βραδύ αλλά σταθερό ρυθμό· οι δουλευτές έκαναν με τις χαρούμενες κουβέντες τους τον θόρυβο που κάνει ένα σμάρι από ψαρόνια, μέσα σ' ένα φθινοπωρινό δάσος. Πεντ'-έξι δουλευτές, άντρες και γυναίκες, ήρθαν προς το μέρος μου και αντάλλαξαν χειραψίες μαζί μου, καλημερίζοντάς με. Αφού με ρώτησαν από πού ερχόμουν και πού πήγαινα, μου ευχήθηκαν καλή τύχη και επέστρεψαν στη δουλειά τους. Η Έλεν, προς μεγάλη μου απογοήτευση, δεν ήταν ανάμεσά τους. Σε λίγο όμως είδα μια φιγούρα να βγαίνει απ' το χωράφι που ήταν κοντά στην πλαγιά, και να κατευθύνεται προς το σπίτι μας: ήταν η Έλεν, που κρατούσε ένα καλάθι. Προτού όμως φτάσει στην πόρτα του κήπου, βγήκαν ο Ντικ και η Κλάρα, που, μετά από ένα λεπτό καθυστέρηση ήρθαν να με συναντήσουν, αφήνοντας την Έλεν στον κήπο. Οι τρεις μας μετά προχωρήσαμε προς την βάρκα, φλυαρώντας. Καθήσαμε εκεί για λίγο, και ο Ντικ τακτοποίησε μερικά πράγματα μέσα· είχαμε πάρει μαζί μας στο σπίτι μόνο τα πράγματα που φοβόμαστε ότι μπορούσαν να καταστραφούν από την υγρασία. Μετά γυρίσαμε πίσω· καθώς όμως πλησιάζαμε στον κήπο, ο Ντικ μας σταμάτησε, βάζοντας το χέρι του στον ώμο μου, και είπε:

"Κοιτάξτε μια στιγμή".

Κοίταξα, και είδα την Έλεν πίσω απ' τον χαμηλό φτάχτη, ν' αγναντεύει το αχυροχώραφο, προφυλάσσοντας τα μάτια της απ' τον ήλιο. Ένα ελαφρό αεράκι έκανε τα καστανόξανθα μαλλιά της ν' ανεμίζουν, ενώ τα μάτια της έλαμπαν σαν αστραφτερά κοσμήματα, καταμεσίς στο ηλιοκαμένο της πρόσωπο, που φαινόταν ν' αναδίδει τη ζεστασιά του ήλιου.

"Κοιτάξτε, μουσαφίρη", είπε ο Ντικ· "δεν φαίνονται όλα βγαλμένα από τις ιστορίες του Γκριμ, για τις οποίες μιλούσαμε στο Μπλούσμπερυ; Δυο εραστές κάνουν σεργιάνι στον κόσμο και φτάνουν σ' έναν παραδεισένιο κήπο, όπου μια νεράιδα στέκεται καταμεσίς του: αναρωτιέμαι τι θα κάνει για μας".

Η Κλάρα τότε ρώτησε με σοβαρό, αλλά όχι και ψυχρό τρόπο: "Είναι καλή νεράιδα Ντικ;"

"Βέβαια. Και σύμφωνα με τα γραμμένα, θα μπορούσε να κάνει περισσότερα, αν δεν υπήρχε, προς όφελος του στοιχειού ή του πνεύματος του δάσους, ο γκρινιάρης φίλος μας".

Γελάσαμε μ' αυτά, κι εγώ είπα: "Ελπίζω να καταλαβαίνεις ότι με άφησες έξω από την ιστορία".

"Ναι", είπε, "αυτό είναι αλήθεια. Καλύτερα να φανταστείτε ότι έχετε το μαγικό καπέλο και παρακολουθείτε τα πάντα, χωρίς να είστε ορατός".

Αυτό άγγιξε την αχίλλειο φτέρνα της αβεβαιότητας που αισθανόμουν για την θέση μου στην όμορφη και νέα αυτή χώρα. Έτσι λοιπόν, για να μη χειροτερέψω την κατάσταση, δεν μίλησα. Μετά, μπήκαμε όλοι μαζί στο σπίτι. Πρόσεξα ότι η Κλάρα είχε παρανιώσει την αντίθεση μεταξύ του εαυτού της, σαν μιας κυρίας από την πόλη, και της καλοκαιριάτικης υπαίθρου, που όλοι θαυμάζαμε τόσο. Αυτό το κατάλαβα γιατί εκείνο το πρωινό είχε ντυθεί σαν την Έλεν: τα ρούχα της ήταν λιγοστά και ελαφρά και ήταν σχεδόν ξυπόλητη, μια και φορούσε μόνο ελαφρά σανδάλια.

Ο γέροντας μας χαιρέτησε ευγενικά στο σαλόνι και είπε: "Λοιπόν, μουσαφίρηδες, περιφέρεστε για να ανακαλύψετε τη γύμνια της γης; Υποθέτω ότι οι ψευδαισθήσεις που είχατε χθες το βράδυ εξαφανίστηκαν λίγο πριν από την αυγή. Ή μήπως σας αρέσει ακόμα το μέρος;"

"Εμένα μου αρέσει πάρα πολύ", είπα με πείσμα. "Είναι μια από τις ομορφότερες τοποθεσίες στον νότιο Τάμεση".

"Αχά!" έκανε. "Ώστε ξέρετε και τον Τάμεση;"

Κοκκίνισα, γιατί είδα τον Ντικ και την Κλάρα να με κοιτάζουν, και δεν ήξερα τι ν' απαντήσω. Πάντως, μια και είχα αναφέρει στη συζήτηση με τους φίλους μου του Χάμερσμιθ, ότι γνώριζα το δάσος του Επινγκ, σκέφτηκα ότι μια βιαστική γενίκευση ήταν πιο πρόσφορη για την αποφυγή επιπλοκών, από ένα καθαρό ψέμα. Είπα λοιπόν:

"Έχω έρθει ξανά σ' αυτή τη χώρα, κι είχα επισκεφτεί τότε τον Τάμεση".

"Α, ώστε έχετε ξανάρθει εδώ", είπε με αδημονία ο γέροντας. "Αλήθεια τώρα, δεν βρίσκετε ότι η χώρα έχει α λ λ ά ξ ε ι πολύ, προς το χειρότερο; Κι αφήστε, αν θέλετε, τις θεωρίες κατά μέρος".

"Κάθε άλλο. Βρίσκω ότι έχει αλλάξει πολύ, προς το καλύτερο".

"Αα, φοβάμαι ότι έχετε επηρεαστεί από κάποια θεωρία. Εντούτοις, η εποχή που ήσασταν εδώ, θα ήταν τόσο κοντινή με την τωρινή, που η κατάσταση δεν θα έχει χειροτερεύσει πολύ. Αυτό συμβαίνει γιατί και τότε ζούσαμε με τον ίδιο τρόπο. Εγώ σκε-

φτόμουν πιο παλιές εποχές".

"Κοντολογής", είπε η Κλάρα, "έχετε την δικιά σας θ ε ω ρ ί α σχετικά με την αλλαγή που επήλθε".

"Έχω και γεγονότα ακόμη", απάντησε. "Κοιτάξτ' εδώ! Από αυτόν τον λόφο μπορείτε να δείτε τέσσερα σπιτάκια όλα κι όλα, μαζί με αυτό εδώ. Λοιπόν, θυμάμαι καλά ότι τις παλιές εποχές μπορούσε να δει κανείς από το ίδιο μέρος έξι πολύ μεγάλα και όμορφα σπίτια, ακόμη και το καλοκαίρι, που οι φυλλωσιές ήταν πυκνότερες. Ακόμη, κατά μήκος του ποταμού, τα μεγάλα σπίτια με τους κήπους διαδέχονταν το ένα το άλλο ίσαμε το Γουίντσορ. Α! Η Αγγλία ήταν μια σημαντική χώρα εκείνη την εποχή".

Εγώ είχα νευριάσει και είπα: "Σημαντική θα ήταν αν οι μπουρζουάδες είχαν αδειάσει την γωνιά, αν οι σιχαμεροί λακέδες με τις λιβρέες εξαφανίζονταν, αν ο καθένας μπορούσε να ζήσει όμορφα κι ευτυχισμένα, κι όχι μόνο μερικοί παλιοκλέφτες· αυτοί δημιουργούσαν τη χυδαιότητα και τη διαφθορά όπου κι αν βρίσκονταν, όσο γι' αυτό το όμορφο ποτάμι, το κατέστρεψαν αισθητικά, και κόντευαν να το καταστρέψουν και φυσικά, όταν τους ξαπόστειλαν".

Μετά από αυτό το ξέσπασμα έγινε σιωπή, που δεν μπορούσα να σπάσω, επειδή αναλογιζόμουν πόσο υπέφερα από τους μπουρζουάδες, στον ίδιο τόπο τον παλιό καιρό. Τελικά ο γέροντας είπε με πολλή ψυχραιμία:

"Αγαπητέ μουσαφίρη, στ' αλήθεια δεν ξέρω τι εννοείτε όταν μιλάτε για μπουρζουάδες, για λακέδες, για κλέφτες ή για τιποτένιους, ούτε καταλαβαίνω πώς γίνεται να ζουν μόνο μερικοί άνθρωποι άνετα κι ευτυχισμένα σε μια πλούσια χώρα. Το μόνο που μπορώ να καταλάβω είναι ότι είστε θυμωμένος, και φοβάμαι ότι ο θυμός σας οφείλεται σε μένα, έτσι, αν θέλετε, ας αλλάξουμε θέμα".

Βρήκα ότι αυτό που είπε, έδειχνε ευγένεια και πνεύμα φιλοξενίας, αν πάρει κανείς υπόψη την επιμονή του σε όσα πίστευε: έτσι βιάστηκα να πω ότι δεν ήθελα να θυμώσω, αλλά να δώσω έμφαση στα λεγόμενά μου. Έγνεψε με το κεφάλι του σοβαρά, και νόμισα ότι η θύελλα είχε περάσει, όταν ξαφνικά η Έλεν είπε:

"Παππού, ο μουσαφίρης μας είναι λιγόλογος από ευγένεια, αυτό όμως που έχει στο μυαλό του, πρέπει να ειπωθεί, κι επειδή τυχαίνει να ξέρω τι είναι, θα το πω εγώ. Όπως γνωρίζετε, αυτά τα πράγματα μου τα δίδαξαν άνθρωποι που..."

"Ναι", είπε ο γέροντας, "σου τα δίδαξαν ο σοφός του Μπλούμσμπερυ, και άλλοι".

"Α", ρώτησε ο Ντικ, "ώστε ξέρετε τον ηλικιωμένο συγγενή μου, τον Χάμοντ;"

"Ναι", απάντησε η κοπέλα, "καθώς επίσης και άλλους, όπως λέει κι ο παππούς μου, και μου έμαθαν διάφορα πράγματα. Ζούμε σ' ένα μικρό σπίτι τώρα, όχι γιατί δεν έχουμε να κάνουμε κάτι πιο σημαντικό απ' το να δουλεύουμε στους αγρούς, αλλά επειδή μας

αρέσει. Αν θέλαμε, θα μπορούσαμε να ζήσουμε σ' ένα μεγάλο σπίτι και να έχουμε ευχάριστη συντροφιά εκεί".

"Εμένα μου λες!", γκρίνιαξε ο γέροντας. "Και χαλκά να μου έβαζαν στη μύτη, δεν θα συγχρωτιζόμουν μ' αυτούς τους αλαζόνες, που με κοιτάζουν όλοι περιφρονητικά".

Η Έλεν του χαμογέλασε, αλλά συνέχισε σαν να μην είχε ακούσει αυτό που είπε. "Τους παλιούς καιρούς, τότε που αυτά τα μεγάλα σπίτια για τα οποία μιλάει ο παππούς ήταν τόσο πολλά, εμείς θα ήμασταν υ π ο χ ρ ε ω μ έ ν ο ι να ζούμε σε μια τρώγλη, είτε μας άρεσε, είτε όχι. Αυτή η τρώγλη, δεν θα είχε όσα πράγματα θα θέλαμε εμείς, αλλά θα ήταν θλιβερή και άδεια. Δεν θα είχαμε αρκετό φαγητό, και τα ρούχα μας θα ήταν βρώμικα και κουρελιασμένα. Εσείς παππού, έχετε να δουλέψετε σκληρά εδώ και αρκετά χρόνια, περνάτε τον καιρό σας με περιπάτους, διαβάζετε τα βιβλία σας, και δεν σας βασανίζει τίποτα. Εγώ, δουλεύω σκληρά όταν μου αρέσει, επειδή η δουλειά μου δίνει χαρά, μου κάνει καλό, δένει τους μύες μου και με κάνει πιο όμορφη, πιο υγιή και πιο ευτυχισμένη. Σ' αυτές τις εποχές όμως παππού, θα ήσασταν αναγκασμένος να δουλεύετε και στα γεράματα, και θα σας κατέτρεχε ολοένα ο φόβος για τον εγκλεισμό σ' ένα είδος φυλακής για γέρους, όπου θα πεινούσατε και δεν θα διασκεδάζατε καθόλου. Εγώ είμαι είκοσι χρόνων τώρα: εκείνη την εποχή, η νιότη μου θα είχε δύσει σ' αυτή την ηλικία, και μερικά χρόνια αργότερα, θα ήμουν αδύνατη, άσχημη και μαραζωμένη, διαλυμένη από τη μιζέρια και τα προβλήματα, κανείς δεν θα μπορούσε τότε να μαντέψει ότι κάποτε υπήρξα μια όμορφη κοπέλα".

"Αυτά είχατε κατά νου, μουσαφίρη;" με ρώτησε δακρυσμένη, μια και είχε αναλογιστεί τις συμφορές που είχαν τραβήξει παλιότερα συνάνθρωποί της.

"Ναι", απάντησα, ενώ ήμουν πολύ συγκινημένος. "Κι αυτά και άλλα. Έχω δει πολλές φορές στη χώρα μου αυτή την θλιβερή μεταμόρφωση για την οποία μίλησες. Έχω δει κοπέλες όμορφες και γεμάτες ζωντάνια να γίνονται μαραζωμένες γυναίκες της υπαίθρου".

Ο γέροντας δεν μίλησε για λίγη ώρα. Μετά όμως ξαναβρήκε τον εαυτό του και χρησιμοποίησε ξανά την αγαπημένη του φράση: "Λοιπόν, σου αρέσει έτσι όπως είναι, ε;"

"Ναι", απάντησε η Έλεν, "πιότερο αγαπώ τη ζωή απ' τον θάνατο".

"Έτσι, ε; Εμένα πάντως μου αρέσει να διαβάζω παλιά, καλά και διασκεδαστικά βιβλία, όπως το "Παζάρι της ματαιότητας" του Θάκερευ[34]. Γιατί δεν γράφετε τέτοια βιβλία τώρα; Ρώτησε τον σοφό σου στο Μπλούμσμπερυ γι' αυτό".

Βλέποντας ότι τα μάγουλα του Ντικ είχαν κοκκινίσει μ' αυτό το ευφυολόγημα και ότι είχε επακολουθήσει σιωπή, σκέφτηκα ότι έπρεπε να κάνω κάτι. Είπα λοιπόν: "Εμένα ως φιλοξενούμενου δεν

μου πέφτει πολύς λόγος, φίλοι, επειδή όμως ξέρω ότι θέλετε να μου δείξετε το ποτάμι σας όσο μπορείτε καλύτερα, νομίζω ότι πρέπει να φεύγουμε σιγά-σιγά, μια και η μέρα θα είναι σίγουρα ζεστή".

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXIV

Η δεύτερη μέρα του ταξιδιού στον Τάμεση

Ο Ντικ και η Κλάρα κατάλαβαν πού το πήγαινα. Πράγματι, και μόνο επειδή ήταν περασμένες εφτά, ήταν καλύτερα για μας να φύγουμε, εφόσον η μέρα θα ήταν οπωσδήποτε ζεστή. Έτσι σηκωθήκαμε όλοι και προχωρήσαμε προς τη βάρκα μας. Η Έλεν ήταν σκεπτική και αφηρημένη στον πηγαιμό, ενώ ο γέροντας ήταν πολύ ευγενικός, σαν να ήθελε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις που δημιούργησε η στρυφνότητά του. Η Κλάρα ήταν χαρούμενη και άνετη, αλλά κάπως πεσμένη, κατά τη γνώμη μου. Δεν στενοχωριόταν που φεύγαμε, και συχνά έριχνε τη ματιά της, πάντα συνεσταλμένα, στην Έλεν: μετρούσε την παράξενη και άγρια ομορφιά της. Μπήκαμε στη βάρκα, και ο Ντικ είπε, παίρνοντας τη θέση του: "Α, είναι π ρ α γ μ α τ ι κ ά μια όμορφη μέρα!", ενώ ο γέροντας πέταξε γι' άλλη μια φορά το γνωστό "μπα, σου αρέσει στ' αλήθεια;". Σε λίγο ο Ντικ έσχιζε με τα κουπιά το ασθενικό ρεύμα. Όταν φτάσαμε στη μέση του ποταμού γύρισα και, χαιρετώντας τους οικοδεσπότες μας, είδα την Έλεν ν' ακουμπά το κεφάλι της στον ώμο του γέροντα και να χαϊδεύει το στρουμπουλό, κατακόκκινο μάγουλό του. Τότε ένιωσα μια δυνατή σουβλιά, στη σκέψη ότι δεν θα ξανάβλεπα ποτέ την όμορφη κοπέλα. Μετά από λίγο πήρα τα κουπιά, αφού τα απαίτησα με επιμονή, και κωπηλάτησα αρκετά εκείνη την ημέρα. Απόδειξη γι' αυτό είναι ότι φτάσαμε πολύ αργά στο μέρος που ήθελε ο Ντικ. Η Κλάρα ήταν ιδιαίτερα τρυφερή με τον Ντικ κι εκείνος ήταν, όπως πάντα, ανοιχτόκαρδος και χαρούμενος. Εγώ χαιρόμουν που τον είδα έτσι, γιατί ένας άντρας με το δικό του ταμπεραμέντο δεν θα μπορούσε να δεχτεί τα γυναικεία χάδια με τέτοια χαρά και άνεση, αν είχε ερωτευθεί τη νεράιδα της προηγούμενης νύχτας.

Θα 'θελα να πω μερικά λόγια για τις όμορφες απλωτές σ' εκείνο το σημείο του ποταμού. Πρόσεξα την απουσία των σπιτιών των μπουρζουάδων, για την οποία στενοχωριόταν ο γέροντας. Ακόμη, είδα με χαρά ότι οι παλιοί εχθροί μου, οι "γοτθικές" μαντεμένιες γέφυρες, είχαν αντικατασταθεί από όμορφες ξύλινες και πέτρινες γέφυρες. Οι παρυφές του δάσους που περάσαμε είχαν χάσει την τεχνητή τους συμμετρία και είχαν ανακτήσει την ομορφιά της φυσικής τους κατάστασης. Εντούτοις, τα δέντρα ήταν ευδιάκριτα. Θεώρησα ότι θα ήταν καλύτερα, προκειμένου να πάρω ακριβείς πληροφορίες, να κάνω ότι δεν ήξερα τίποτα για το Ήτον και το

Γουίντσορ. Όταν φτάσαμε όμως στο φράγμα του Ντάτσετ, ο Ντικ μου είπε αρκετά πράγματα:

"Εκεί πέρα υπάρχουν μερικά όμορφα κτίρια, που κτίστηκαν για να στεγάσουν ένα μεγάλο κολλέγιο, δηλαδή χώρο διδασκαλίας. Τα έκτισε ένας από τους βασιλιάδες του Μεσαίωνα — ο Εδουάρδος ο έκτος[35], νομίζω". (Εγώ γέλασα από μέσα μου για την απόλυτα δικαιολογημένη γκάφα του). "Ήθελε να μορφώνονται εκεί οι γιοι των φτωχών ανθρώπων, και ν' αποκτούν όλες τις γνώσεις της εποχής. Όπως ήταν φυσικό, η εποχή για την οποία ξέρετε τόσα πολλά, κατέστρεψε τις καλές προθέσεις του ιδρυτή του κολλεγίου. Ο ηλικιωμένος συγγενής μου λέει ότι η εκπαίδευση έγινε τότε πολύ απλοϊκή, και αντί να μαθαίνουν κάτι στα φτωχά παιδιά, άφηναν αμόρφωτους τους καινούργιους οικότροφους — τα πλουσιόπαιδα. Από τα λεγόμενά του φαίνεται ότι το κολλέγιο ήταν ένας τρόπος για ν' απαλλάσσεται η "αριστοκρατία" (ελπίζω να ξέρετε την σημασία της λέξης, εμένα μου την εξήγησαν) από την παρουσία των αρσενικών παιδιών της για ένα μεγάλο μέρος του χρόνου. Πιστεύω ότι ο γέρο-Χάμοντ θα μπορούσε να σας δώσει λεπτομερείς πληροφορίες για το θέμα".

"Σε τι χρησιμεύει τώρα το κολλέγιο;" ρώτησα.

"Δυστυχώς, τα κτίρια έπαθαν μεγάλες καταστροφές από τις τελευταίες γενιές των αριστοκρατών, που έτρεφαν, καθώς φαίνεται, μεγάλο μίσος για τα όμορφα παλιά κτίρια, και γενικότερα για όλα τα μνημεία της ιστορίας των παλιότερων χρόνων. Βέβαια, δεν μπορούμε τώρα να χρησιμοποιούμε το κολλέγιο όπως ακριβώς ήθελε ο ιδρυτής του, γιατί οι απόψεις μας για την εκπαίδευση των νέων, διαφέρουν πολύ απ' τις απόψεις της εποχής του. Έτσι, χρησιμοποιείται τώρα σαν κατοικία για ανθρώπους που σπουδάζουν. Αρκετοί σπουδαστές έρχονται από τα περίχωρα και διδάσκονται πράγματα που θέλουν να μάθουν. Υπάρχει κιόλας μια μεγάλη βιβλιοθήκη με τα καλύτερα βιβλία. Αν λοιπόν ο βασιλιάς ερχόταν ξανά στη ζωή και έβλεπε τι γίνεται εκεί, δεν νομίζω ότι θα στενοχωριόταν και πολύ".

"Πιστεύω", είπε η Κλάρα γελώντας, "ότι θα του έλειπαν τα αγόρια".

"Όχι, αγάπη μου" της απάντησε ο Ντικ. "Υπάρχουν πολλά αγόρια εκεί που έρχονται για εκπαίδευση, και ακόμη", συμπλήρωσε χαμογελώντας, "για να μάθουν να κωπηλατούν και να κολυμπούν. Θα 'θελα να επισκεφτούμε το κολλέγιο, αλλά μάλλον είναι καλύτερα να το κάνουμε αυτό όταν θα επιστρέφουμε".

Οι πύλες του φράγματος άνοιξαν καθώς μιλούσε, κι έτσι συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Όσο για το Γουίντσορ δεν ειπώθηκε τίποτα, μέχρις ότου στηρίχτηκα στα κουπιά (εγώ τραβούσα κουπί τότε) στην απλωτή του Κλούερ και ρώτησα, "τι είναι αυτό το κτίριο εκεί πάνω;"

"Αχά, περίμενα να μου κάνετε αυτή την ερώτηση από μόνος σας.

Αυτό είναι το κάστρο του Γουίντσορ[36]. Σκοπεύω να σας φέρω εδώ όταν επιστρέφουμε. Ωραία φαίνεται από 'δω, έτσι δεν είναι; Ξέρετε, ένα μεγάλο μέρος του κτίστηκε την εποχή της αθλιότητας, αλλά δεν θελήσαμε να κατεδαφίσουμε τα κτίρια, όπως κάναμε με τα κτίρια που στεγάζουν την αγορά της κοπριάς. Ξέρετε βέβαια ότι ήταν το παλάτι των βασιλιάδων μας του Μεσαίωνα. Αργότερα χρησιμοποιήθηκε από τους κοινοβουλευτικούς ψευτοβασιλιάδες της δεκάρας, όπως τους αποκαλεί ο ηλικιωμένος συγγενής μου".

"Τα ξέρω όλα αυτά. Σε τι χρησιμεύει τώρα θέλω να μάθω".

"Πάρα πολλοί άνθρωποι ζουν εκεί, γιατί, παρά τα μειονεκτήματά του, είναι ένα ευχάριστο μέρος. Υπάρχει ακόμα ένας καλά οργανωμένος χώρος, όπου εκτίθενται παλιά πράγματα που άξιζε να διατηρηθούν: αυτόν τον χώρο τον έλεγαν μουσείο στην εποχή που καταλαβαίνετε τόσο καλά".

Αμέσως μόλις τελείωσε ο Ντικ, τράβηξα τα κουπιά δυνατά, σα να ήθελα να ξεφύγω από αυτή την εποχή που καταλάβαινα τόσο καλά. Σύντομα φτάσαμε στις απλωτές που βρίσκονταν κοντά στο Μέιντενχεντ, και που ήταν κάποτε κατειλημμένες από τους μπουρζουάδες· λοιπόν, ήταν το ίδιο όμορφες με τις απλωτές που συναντήσαμε νωρίτερα.

Το πρωινό κυλούσε, και η μέρα ήταν από τις πιο λαμπρές του καλοκαιριού: αν υπήρχαν συχνότερα τέτοιες μέρες σ' αυτά τα νησιά, θα έκαναν το κλίμα μας το καλύτερο απ' όλα, χωρίς καμιά αμφιβολία. Ένα ελαφρό αεράκι φυσούσε από τα δυτικά, ενώ τα συννεφάκια που υπήρχαν από νωρίς το πρωί είχαν ανέβει ψηλά στον ουρανό. Παρά τον καύσωνα που επικρατούσε, δεν επιθυμούσαμε να βρέξει — κάθε άλλο. Το αεράκι ήταν πολύ ανακουφιστικό με τη δροσιά που μας χάριζε, και μας έκανε ν' ανυπομονούμε να χαρούμε το υπόλοιπο απόγευμα. Οι εκτάσεις του σιταριού που μεγάλωνε, οι οποίες διακρίνονταν πίσω από τα κλαδιά των δέντρων, ήταν χάρμα οφθαλμών. Η ευτυχία ήταν το μόνο συναίσθημα που χωρούσε σ' εκείνο το πρωινό, ένα πρωινό που έδιωχνε τις στενοχώριες. Πρέπει να πω ότι, κι αν ακόμη υπήρχαν πράγματα που μπορούσαν να μας στενοχωρήσουν, δεν μας σκότισε τίποτα.

Περάσαμε από μερικά χωράφια όπου το θέρισμα προχωρούσε. Ο Ντικ, και ιδιαίτερα η Κλάρα, ζήλευαν τόσο πολύ που δεν ήταν μέσα στο πανηγύρι, που δεν μ' άφηναν να τους μιλάω. Μπορούσα να δω ότι οι άνθρωποι στους αγρούς ήταν δυνατοί και όμορφοι, είτε ήταν άντρες, είτε γυναίκες. Φαινόταν ότι ήταν ειδικά ντυμένοι για την περίπτωση, όμως η εμφάνισή τους δεν ήταν καθόλου άσχημη, απεναντίας, οι φορεσιές τους ήταν ζωηρόχρωμες και όμορφα κεντημένες.

Όπως μπορείτε να φανταστείτε, κι εκείνη τη μέρα και την προηγούμενη, διασταυρωθήκαμε με πολλά σκάφη διαφόρων ειδών. Τα περισσότερα κινούνταν με κουπί, όπως και το δικό μας, ενώ άλ-

λα κινούνταν με πανί. Η ιστιοπλοΐα γινόταν με τον τρόπο που συνηθίζεται στον βόρειο Τάμεση. Κάθε τόσο βλέπαμε μαούνες, φορτωμένες με άχυρο ή άλλα γεωργικά προϊόντα. Μετέφεραν επίσης τούβλα, γλυκολέμονα, ξυλεία και άλλα πολλά. Οι μαούνες έπλεαν χωρίς κανένα μέσο πρόωσης ορατό σε μένα· υπήρχε μόνο ένας άνθρωπος στο δοιάκι, περιστοιχιζόμενος συχνά από ένα-δυο φίλους που μιλούσαν και γελούσαν μαζί του. Ο Ντικ, βλέποντας ότι κοιτούσα επίμονα μια απ' αυτές τις μαούνες, μου είπε:

"Αυτή είναι μια από τις μηχανοκίνητες μαούνες μας. Είναι το ίδιο εύκολο να κινούνται τα μέσα μεταφοράς με μηχανές, τόσο στο νερό, όσο και στην ξηρά".

Κατάλαβα αμέσως ότι αυτά τα "μηχανοκίνητα μέσα μεταφοράς" είχαν αντικαταστήσει τα παλιά ατμοκίνητα μέσα που είχαμε εμείς. Πρόσεξα όμως να μην κάνω καμιά ερώτηση γι' αυτά, γιατί ήξερα καλά ότι δεν θα κατάφερνα ποτέ να μάθω πώς λειτουργούσαν. Πέρα απ' αυτό, αν προσπαθούσα να μάθω, θα πρόδινα τον εαυτό μου, ή θα δημιουργούσα ένα μπέρδεμα που θα ήταν αδύνατο να εξηγήσω. Έτσι, αρκέστηκα να πω: "Βέβαια, βέβαια, καταλαβαίνω".

Αποβιβαστήκαμε στο Μπίσαμ, όπου τα ερείπια του παλιού Αββαείου και το Ελισσαβετιανό σπίτι υπήρχαν ακόμη, χάρη στην προσεκτική κατοίκηση. Οι κάτοικοι της περιοχής πάντως, άνδρες και γυναίκες, βρίσκονταν στους αγρούς εκείνη τη μέρα. Έτσι συναντήσαμε μόνο δυο γέρους κι ένα νέο, που είχε μείνει στο σπίτι για ν' ασχοληθεί με μια φιλολογική εργασία, την οποία διακόψαμε. Πιστεύω όμως ότι ο άνδρας που μας υποδέχτηκε, αν και εργαζόταν σκληρά, στην πραγματικότητα δεν στενοχωρήθηκε και πολύ για την διακοπή. Κι αυτό γιατί δεν μας άφησε να φύγουμε, παρά μόνο κατά το βραδάκι.

Εντούτοις, αυτό δεν μας ένοιαζε και πολύ, οι νύχτες ήταν φωτεινές, γιατί το φεγγάρι ήταν σχεδόν ολόγιομο και ο Ντικ θα μπορούσε να κωπηλατήσει άνετα. Έτσι, προχωρήσαμε πολύ. Ο απογευματινός ήλιος έριχνε αφειδώς το φως του στα απομεινάρια των παλιών κτιρίων του Μέντμενχαμ. Εκεί κοντά βρισκόταν ένα παράξενο συγκρότημα κτιρίων, για το οποίο ο Ντικ μας είπε ότι ήταν πολύ ευχάριστο μέρος. Υπήρχαν ακόμη πολλά σπίτια στ' απέραντα λιβάδια που βρίσκονταν αντίπερα, κάτω απ' το λόφο. Καθώς φαίνεται, η ομορφιά του Χέρλεου είχε κάνει τους ανθρώπους να πυκνοκατοικήσουν την περιοχή. Ο ήλιος κόντευε να δύσει, όταν φτάσαμε στο Χένλυ, που μου φάνηκε κάπως αλλαγμένο εκ πρώτης όψεως. Το λιόφεγγο μας άφησε, καθώς περνούσαμε τις όμορφες απλωτές του Γουώργκρεηβ και του Σίπλεηκ· σε λίγο όμως εμφανίστηκε το φεγγάρι. Θα ήθελα να δω με τα μάτια μου, κατά πόσο είχε πετύχει η νέα τάξη πραγμάτων να ξεφορτωθεί τη σαβούρα, με την οποία οι έμποροι της ζωής είχαν βρωμίσει τις όχθες του ποταμού

μεταξύ του Ρήντινγκ και του Κάβερσαμ. Πάντως οι μυρωδιές που έφερνε ο αέρας δεν πρόδιναν την ύπαρξη θλιβερών εγκαταστάσεων βιομηχανικής παραγωγής. Όταν ρώτησα τον Ντικ τι μέρος ήταν το Ρήντινγκ, μου είπε:

"Α, είναι μια όμορφη πόλη με δικό της χαρακτήρα. Έχει ξανακτιστεί στο μεγαλύτερο μέρος της μέσα στα τελευταία εκατό χρόνια. Υπάρχουν πολλά σπίτια, όπως εξάλλου βλέπετε και μόνος σας, από τα φώτα που ανάβουν κάτω από τους λόφους. Πρόκειται για μια από τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές του Τάμεση. Διατηρήστε το κέφι σας, μουσαφίρη! Πλησιάζουμε στον προορισμό μας. Θα 'θελα κιόλας να σας ζητήσω συγνώμη που δεν σταματήσαμε σ' ένα από τα σπίτια. Όμως ένας φίλος, που ζει σ' ένα πολύ ευχάριστο σπίτι στα λιβάδια του Μέιπλ-Ντέρχαμ, επέμενε πολύ να τον επισκεφτούμε, η Κλάρα κι εγώ, όταν θα ταξιδεύαμε στον Τάμεση. Σκέφτηκα ότι δεν θα σας πείραζε αν ταξιδεύαμε τη νύχτα".

Δεν χρειαζόταν να μου πει να διατηρήσω το κέφι μου, που ήταν ήδη πολύ μεγάλο. Παρόλο που η ευτυχισμένη και ήσυχη ζωή, που έβλεπα παντού γύρω μου, δεν μου κέντριζε πια τόσο πολύ την περιέργεια, με διακατείχε μια βαθιά ικανοποίηση, ικανοποίηση αληθινή και αψεγάδιαστη. Έτσι αισθανόμουν να ξαναγεννιέμαι.

Σε λίγο αποβιβαστήκαμε στο μέρος όπου — καθώς θυμόμουν — ο ποταμός έκανε μια στροφή προς τα βόρεια, προς το αρχαίο σπίτι των Μπλαντς. Τα λιβάδια εκτείνονταν στη δεξιά πλευρά, ενώ στην αριστερή υπήρχαν δεντροστοιχίες από ωραία γέρικα δέντρα, που τα κλαριά τους έγερναν πάνω απ' το νερό. Όταν βγήκαμε απ' τη βάρκα, είπα στον Ντικ:

"Σ' αυτό το παλιό σπίτι πηγαίνουμε;"

"Όχι, αν και στέκεται μια χαρά, και κατοικείται κιόλας. Βλέπω ότι γνωρίζετε καλά τον Τάμεση. Ο φίλος μου, ο Γουώλτερ Άλλεν, που μου ζήτησε να τον επισκεφτώ, ζει σ' ένα σπίτι που δεν είναι και πολύ μεγάλο και κτίστηκε πρόσφατα, μια κι αυτά τα λιβάδια αποτελούν μια πολύ ελκυστική τοποθεσία, ιδιαίτερα το καλοκαίρι. Επειδή το μέρος γέμιζε ασφυκτικά από σκηνές, οι ενορίες της περιοχής, που δεν ήθελαν να γίνεται αυτό, έκτισαν τρία σπίτια από εδώ μέχρι το Κάβερσαμ, κι ακόμα ένα, πολύ μεγάλο, στο Μπέηζιλντον, λίγο παραπάνω. Κοιτάξτε, εκεί είναι τα φώτα του σπιτιού του Γουώλτερ Άλλεν!"

Αφού περπατήσαμε στο χορτάρι, που λουζόταν στο άπλετο φως του φεγγαριού, φτάσαμε στο σπίτι, το οποίο ήταν χαμηλό και κτισμένο γύρω από μια τετράγωνη αυλή, που άφηνε το λιόφεγγο να μπαίνει ανεμπόδιστα στο σπίτι. Ο φίλος του Ντικ στηριζόταν στην κολώνα της πόρτας και μας περίμενε, για να μας περάσει στο χώρο υποδοχής, χωρίς πολλές κουβέντες. Δεν υπήρχαν πολλοί άνθρωποι εκεί, γιατί μερικοί από τους ενοίκους έλειπαν για το θέρισμα που γινόταν στην περιοχή, ενώ άλλοι έκαναν βόλτες, απολαμβάνοντας την όμορφη φεγγαρόλουστη νύχτα. Ο Άλλεν έδειχνε για σαραντάρης: ήταν ψηλός, με μαύρα μαλλιά, και φαινόταν ευγενικός και στοχαστικός. Προς μεγάλη μου έκπληξη, υπήρχε μια σκια μελαγχολίας στο πρόσωπό του, και φαινόταν κάπως αφηρημένος. Παρόλο που έκανε εμφανείς προσπάθειες για ν' ακούει, δεν έδινε και μεγάλη προσοχή στην κουβέντα μας.

Ο Ντικ τον κοιτούσε πού και πού, και φαινόταν ενοχλημένος. Τελικά του είπε: "Αν υπάρχει κανένα πρόβλημα που δεν γνωρίζαμε όταν μου έγραψες, καλά θα κάνεις να μας το πεις αμέσως, γιατί αλλιώς θα νομίσουμε ότι ήρθαμε σε άσχημη στιγμή και ότι δεν είμαστε ευπρόσδεκτοι".

Ο Γουώλτερ κοκκίνησε και κράτησε με δυσκολία τα δάκρυά του, αλλά είπε τελικά: "Σίγουρα όλοι εδώ χαίρονται που σε βλέπουν Ντικ, και χαίρονται που βλέπουν και τους φίλους σου. Είναι αλήθεια όμως ότι δεν είμαστε στα κέφια μας, παρά τον όμορφο καιρό και την πλούσια σοδειά. Είχαμε έναν θάνατο εδώ".

"Θα 'πρεπε να το ξεπεράσεις όμως, γείτονα. Αυτά τα πράγματα είναι αναπόφευκτα".

"Σίγουρα, αλλά αυτός ήταν ένας βίαιος θάνατος κι είναι πολύ πιθανό να προκαλέσει τουλάχιστον άλλον ένα. Το γεγονός αυτό μας κάνει να ντρεπόμαστε ο ένας τον άλλο, και για να πω την αλήθεια, αυτός είναι ένας από τους λόγους που λείπουν τόσοι πολλοί από μας".

"Πες μας τι έγινε, Γουώλτερ", είπε ο Ντικ. "Ίσως αυτό θα σε βοηθήσει ν' αποτινάξεις την θλίψη σου".

"Εντάξει, θα σας πω. Θα τα διηγηθώ με λίγα λόγια, αν και η ιστορία θα μπορούσε να τραβήξει σε μάκρος, όπως γινόταν με τέτοια θέματα στα παλιά μυθιστορήματα. Ζει εδώ πέρα μια πολύ γοητευτική κοπέλλα που την συμπαθούμε όλοι μας, μερικοί μάλιστα αισθάνονται κάτι παραπάνω από απλή συμπάθεια γι' αυτήν. Όπως ήταν φυσικό, η κοπέλλα συμπαθούσε έναν από μας περισσότερο απ' τους άλλους. Ένας άλλος σύντροφός μας (δεν θα πω τ' όνομά του) ερωτοχτυπήθηκε για τα καλά, κι έκανε τον εαυτό του όσο πιο δυσάρεστο μπορούσε. Βέβαια, αυτό δεν το έκανε σκόπιμα. Η κοπέλα όμως, που τον συμπαθούσε πολύ στην αρχή, αν και δεν τον αγαπούσε, τελικά τον αντιπάθησε. Φυσικά, όσοι από μας τον ξέραμε καλύτερα — ήμουν κι εγώ ανάμεσα σ' αυτούς — τον συμβουλέψαμε να φύγει, μια και χειροτέρευε τη θέση του κάθε μέρα. Λοιπόν, δεν ακολούθησε τη συμβουλή μας (υποθέτω ότι αυτό ήταν αναπόφευκτο), κι έτσι αναγκαστήκαμε να του πούμε ότι π ρ έ π ε ι να φύγει, αλλιώς θα τον απομονώναμε, κόβοντάς του ακόμα και την καλημέρα. Το ατομικό του πρόβλημα τον είχε κατακυριεύσει, κι έτσι ή ε μ ε ί ς έπρεπε ν' αδειάσουμε τη γωνιά, ή εκείνος.

"Αυτό το αντιμετώπισε καλύτερα απ' ό,τι περιμέναμε, όταν συνέβει κάτι — μια συζήτηση με την κοπέλλα νομίζω, την οποία

ακολούθησαν μερικές βαριές κουβέντες με τον επιτυχημένο εραστή — που τον έκανε να χάσει για τα καλά τα λογικά του. Άρπαξε τότε ένα τσεκούρι και όρμησε κατά του αντίζηλού του, σε μια στιγμή που δεν υπήρχε κανείς κοντά. Στην πάλη που ακολούθησε, ο άλλος τον κτύπησε άσχημα, άθελά του, και τον σκότωσε. Ο δολοφόνος τώρα είναι τόσο ταραγμένος, που θέλει ν' αυτοκτονήσει· αν το κάνει αυτό, φοβάμαι ότι θα τον ακολουθήσει και η κοπέλλα. Όλα αυτά μας ήρθαν σαν τον σεισμό του προπερασμένου χρόνου: δεν μπορέσαμε να κάνουμε τίποτα".

"Είναι τραγικά όλα αυτά", είπε ο Ντικ. "Αφού όμως ο άνδρας είναι νεκρός, και δεν μπορούμε να τον ξαναφέρουμε στη ζωή, κι αφού ο δράστης δεν είχε δόλο, δεν μπορώ να καταλάβω γιατί δεν θα μπορέσει να υπερνικήσει τις τύψεις του σε λίγο καιρό. Πέρα απ' αυτό, σκοτώθηκε αυτός που έπρεπε να σκοτωθεί. Δεν πρέπει ένας άνθρωπος να βασανίζεται αιώνια για ένα καθαρό ατύχημα. Με την κοπέλλα τι γίνεται;"

"Η κοπέλλα είναι περισσότερο τρομοκρατημένη, παρά θλιμμένη. Αυτά που λες για τις τύψεις είναι σωστά, η ταραχή όμως και η ζήλεια, που ήταν το προοίμιο αυτής της τραγωδίας, έφτιαξαν ένα διαβολικό πλέγμα γύρω από τον δράστη, το οποίο δεν μπορεί να σπάσει κατά τα φαινόμενα. Εμείς τον συμβουλέψαμε να φύγει μακριά, να περάσει τις θάλασσες. Βρίσκεται όμως σε τέτοια κατάσταση, που δ ε ν μ π ο ρ ε ί να φύγει, εκτός αν τον σ υ ν ο δ ε ύ σ ε ι κάποιος και νομίζω ότι αυτός ο κλήρος θα πέσει σε μένα, προοπτική καθόλου ευχάριστη, μα την αλήθεια".

"Μη το λες, θα βρεις κάποιο ενδιαφέρον στην υπόθεση", είπε ο Ντικ. "Πάντως είναι βέβαιο ότι π ρ έ π ε ι να εκτιμήσει την κατάσταση βάζοντας κάτω τη λογική, αργά ή γρήγορα".

"Τέλος πάντων", είπε ο Γουώλτερ, "τώρα που ξαλάφρωσα, στενοχωρώντας κι εσάς, ας σταματήσουμε να μιλάμε γι' αυτό το θέμα προς το παρόν. Θα πάτε τον μουσαφίρη σας στην Οξφόρδη;"

"Σίγουρα θα περάσουμε από 'κει", απάντησε ο Ντικ χαμογελώντας, "μια και κατευθυνόμαστε προς το βορρά. Σκέφτομαι όμως ότι δεν πρέπει να σταματήσουμε, γιατί θα καθυστερήσουμε για το θέρισμα. Έτσι φυλάω την Οξφόρδη και την καλοφτιαγμένη διάλεξή μου γι' αυτήν, που είναι δανεισμένη από τον ηλικιωμένο συγγενή μου, για ένα δεκαπενθήμερο από τώρα, στην επιστροφή μας".

Άκουγα με πολλή έκπληξη αυτή την ιστορία, και δεν μπορούσα να χωνέψω στην αρχή, πώς δεν έκλεισαν στη φυλακή τον δράση του φόνου, μέχρις ότου αποδειχνόταν ότι σκότωσε τον αντίπαλό του σε νόμιμη άμυνα. Όταν το καλοσκέφτηκα όμως, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι όσους μάρτυρες και να εξέταζαν, δεν θα έριχναν φως στην υπόθεση, μια και οι μαρτυρίες θα περιστρέφονταν μόνο γύρω από την αντιπάθεια μεταξύ των δύο αντιπάλων. Σκεφτόμουν ακόμη ότι οι τύψεις γι' αυτό τον φόνο, έδιναν νόημα σε όσα μου

είχε πει ο γέρο-Χάμοντ, για τον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι παράξενοι άνθρωποι αντιμετώπιζαν τις πράξεις, που εγώ είχα συνηθίσει να θεωρώ ως εγκλήματα. Πράγματι, οι τύψεις ήταν υπερβολικές. Ήταν ακόμη καθαρό ότι ο φονιάς επωμίστηκε στο ακέραιο τις συνέπειες της πράξης του, και δεν περίμενε από την κοινωνία να του δώσει άφεση αμαρτιών τιμωρώντας τον. Έτσι, δεν φοβόμουν πια ότι η "ιερή ανθρώπινη ζωή" βρισκόταν σε κίνδυνο σ' αυτή την κοινωνία, εξαιτίας της απουσίας της κρεμάλας και της φυλακής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXV
Η τρίτη μέρα στον Τάμεση

Καθώς ροβολούσαμε προς τη βάρκα το άλλο πρωινό, ο Γουώλτερ δεν μπόρεσε να μην αναφερθεί στο θέμα της προηγούμενης νύχτας, αν και ήταν πιο αισιόδοξος. Σκεφτόταν ότι αν δεν κατάφερναν να στείλουν τον άτυχο ανθρωποκτόνο στο εξωτερικό, θα μπορούσε κάλλιστα να πάει σ' ένα άλλο μέρος της χώρας και να ζήσει μόνος του. Εξάλλου, αυτό το είχε προτείνει και ο ίδιος. Στον Ντικ όμως και σε μένα, αυτό φάνηκε σαν μια παράξενη θεραπεία. Ο Ντικ μάλιστα είχε τη γνώμη του:

"Φίλε μου Γουώλτερ, μην αφήνετε τον άνθρωπο να ζει μέσα στην τραγωδία του, αφήνοντάς τον να ζήσει μόνος. Το μόνο που θα καταφέρετε θα είναι να δυναμώσετε τις τύψεις του για το έγκλημα, πράγμα που θα τον οδηγήσει σίγουρα στην αυτοκτονία".

Η Κλάρα είπε: "Δεν ξέρω τι να πω. Αν μπορώ να εκφράσω τη γνώμη μου, λέω πως θα ήταν καλύτερα να βουτηχτεί στη θλίψη τώρα, και μετά να ξυπνήσει για να δει πόσο μάταιο ήταν αυτό. Τότε, θα μπορεί να ζήσει ευτυχισμένος. Όσο για την αυτοκτονία του, δεν νομίζω ότι πρέπει να φοβάστε, απ' όσα άκουσα, κατάλαβα ότι είναι πολύ ερωτευμένος με τη γυναίκα. Για να μιλήσω ξεκάθαρα, μέχρις ότου ικανοποιηθεί ο έρωτάς του, όχι μόνο θα γαντζωθεί από τη ζωή όσο πιο σφιχτά μπορεί, αλλά και θ' αξιοποιηθεί στο έπακρο κάθε στιγμή του. Νομίζω μάλιστα ότι αυτό αποτελεί την πραγματική εξήγηση του γιατί πήρε την όλη υπόθεση τόσο τραγικά".

Ο Γουώλτερ φάνηκε σκεπτικός και είπε: "Ποιος ξέρει, μπορεί να έχετε δίκιο. Ίσως δεν έπρεπε να πάρουμε τόσο σοβαρά το ζήτημα. Βλέπετε, μουσαφίρη" (στράφηκε προς εμένα), "αυτά τα πράγματα συμβαίνουν τόσο σπάνια, που όταν τυχαίνει, δεν μπορούμε να τ' αντιμετωπίσουμε ψύχραιμα. Πάντως, είμαστε όλοι διατεθειμένοι να συγχωρήσουμε τον φτωχό φίλο μας, που μας κάνει τόσο δυστυχισμένους, θεωρώντας ότι ενεργεί παρασυρόμενος από τον υπερβολικό σεβασμό του απέναντι στην ανθρώπινη ζωή και στην ευτυχία της. Λοιπόν, δεν μιλάω άλλο γι' αυτό. Θέλω μόνο να σας παρακαλέσω να με πάτε με τη βάρκα παραπάνω, γιατί θέλω να ψάξω για ένα

μοναχικό σπίτι για το δύστυχο φίλο μας. Άκουσα ότι υπάρχει ένα που είναι ό,τι πρέπει για την περίπτωση, στις γυμνές λοφώδεις εκτάσεις που βρίσκονται μετά το Στρέτλευ. Αν με αποβιβάσετε εκεί, θ' ανέβω τον λόφο και θα πάω να το δω".

"Είναι άδειο αυτό το σπίτι;" ρώτησα.

"Όχι", απάντησε ο Γουώλτερ, "αλλά ο άνθρωπος που ζει εκεί σίγουρα θα το αφήσει, όταν του πούμε ότι το θέλουμε. Πιστεύουμε βλέπετε, ότι ο καθαρός αέρας των λόφων και η απόλυτη γύμνια του τοπίου, θα κάνουν καλό στον φίλο μας".

"Σίγουρα", είπε η Κλάρα χαμογελώντας. "Και δεν θα είναι πολύ μακριά από την αγαπημένη του, έτσι θα μπορούν εύκολα να συναντιούνται, αν το θέλουν — που σίγουρα θέλουν".

Συζητώντας αυτά, φτάσαμε στη βάρκα χωρίς να το καταλάβουμε και σε λίγο βρισκόμαστε στο όμορφο ποτάμι. Ο Ντικ έσκιζε τα ήρεμα νερά, ενώ το καλοκαιριάτικο πρωινό δεν είχε καλά-καλά αρχίσει, αφού δεν ήταν ακόμη έξι. Πολύ γρήγορα φτάσαμε στο φράγμα. Καθώς ανέβαινε η στάθμη του νερού, απορούσα πώς ήταν δυνατό να υπάρχει ακόμα το παλιό γνώριμο τούβλινο φράγμα, που ήταν μάλιστα πολύ πρόχειρο και απλό. Έτσι είπα:

"Καθώς περνούσαμε το φράγμα, αναρωτιόμουν πώς εσείς, τη στιγμή που είστε τόσο επιτυχημένοι και έχετε τόση όρεξη για να κάνετε ευχάριστες δουλειές, δεν εφεύρατε κάτι για ν' απαλλαγείτε από τον μπελά της ανόδου μέσω αυτών των απαρχαιωμένων συστημάτων".

Ο Ντικ γέλασε. "Αγαπητέ μου φίλε", είπε, "όσο το νερό έχει την κακή συνήθεια να κατεβαίνει απ' τους λόφους, φοβάμαι ότι πρέπει να το καλοπιάνουμε, κάνοντας ανάβαση, όταν τα νώτα μας είναι στραμμένα προς τη θάλασσα. Δεν καταλαβαίνω γιατί κατηγορείτε το φράγμα του Μέιπλ-Ντέρχαμ, νομίζω ότι είναι ένα πολύ ωραίο μέρος".

Γι' αυτή την τελευταία διαβεβαίωση δεν υπήρχε καμία αμφιβολία. Αυτό σκέφτηκα, καθώς κοιτούσα τα κλωνάρια των τεράστιων δέντρων που κρέμονταν πάνω απ' το νερό. Ο ήλιος έπαιζε κρυφτούλι με τα φύλλα τους, ενώ τα κοτσύφια κελαηδούσαν και το νερό πάφλαζε. Επειδή δεν ήμουν σε θέση να πω γιατί ήθελα να αντικατασταθούν τα φράγματα — πράγμα που κατά βάθος δεν επιθυμούσα —, σώπασα. Ο Γουώλτερ όμως είπε:

"Βλέπετε, μουσαφίρη", αυτή δεν είναι εποχή εφευρέσεων. Οι εφευρέσεις έγιναν στην προηγούμενη εποχή, και απ' αυτές χρησιμοποιούμε με χαρά όσες βρίσκουμε πρακτικές, αφήνοντας κατά μέρος όσες δεν θέλουμε. Νομίζω ότι πριν από λίγο καιρό (δεν μπορώ να σας πω ακριβή ημερομηνία) χρησιμοποιήθηκε ένας εξελιγμένος μηχανισμός για τα φράγματα, αν και οι άνθρωποι δεν προσπάθησαν να κάνουν παρατραβηγμένες ενέργειες, όπως η αλλαγή της φοράς του ρεύματος προς τα πάνω. Βρήκαν όμως ότι ήταν μπελαλίδικος,

ενώ το σύστημα με τα πορτάκια, τις πύλες και την μεγάλη εξισορροπητική δοκό ταιριάζει σε κάθε περίπτωση. Εκτός απ' αυτό, επισκευάζεται εύκολα όποτε χρειάζεται, με υλικά που δεν σπανίζουν καθόλου. Έτσι λοιπόν αφήσαμε τον παλιό μηχανισμό, όπως βλέπετε και μόνος σας".

"Εξάλλου", είπε ο Ντικ, "αυτό το είδος φράγματος είναι όμορφο, ενώ το μηχανικό φράγμα που θέλετε εσείς θα ήταν άσχημο και θα κατέστρεφε την όψη του ποταμού. Αυτός ο λόγος είναι αρκετός για να διατηρούμε αυτά τα φράγματα. Γεια και χαρά σου, φιλαράκο!", είπε κοιτώντας το φράγμα, καθώς περνούσαμε τις ανοικτές πλέον πύλες με μια γερή κουπιά. "Εύχομαι να ζεις αιώνια!"

Συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Το νερό είχε την γνώριμη εκείνη όψη που υπήρχε τον καιρό που το Πάνγκμπουρν ήταν όμορφο, πριν δηλαδή το καταλάβουν ολοκληρωτικά οι μπουρζουάδες. Ήταν τότε το Πάνγκμπουρν ένα απλό χωριουδάκι — μερικά σπιτάκια και απέραντη γραφικότητα το χαρακτήριζαν. Ολόκληρα δάση από οξυές κάλυπταν τον λόφο που υψωνόταν πάνω από το Μπέηζιλντον. Οι επίπεδες εκτάσεις όμως που έφταναν μέχρι τους πρόποδες του λόφου, ήταν πολύ πιο πυκνοκατοικημένες απ' ό,τι στην εποχή που θυμόμουν. Διακρίνονταν πέντε μεγάλα σπίτια, που είχαν σχεδιαστεί προσεκτικά για να ταιριάζουν με το τοπίο. Στην πράσινη όχθη του ποταμού, στο σημείο όπου τα νερά άλλαζαν κατεύθυνση προς τις απλωτές του Γκέρινγκ και του Στρέτλευ, βρίσκονταν πεντέξι κοπέλλες που έπαιζαν στο γρασίδι. Λίγο πριν τις περάσουμε μας χαιρέτησαν. Κατάλαβαν ότι ήμαστε ταξιδιώτες και μεις σταματήσαμε για λίγο να μιλήσουμε μαζί τους. Πιο πριν έκαναν μπάνιο και ήταν ελαφρά ντυμένες και ξυπόλητες. Σκόπευαν να πάνε στα λιβάδια που βρίσκονταν κοντά στο Μπέρκσαϊρ, όπου το θέρισμα είχε αρχίσει. Εντωμεταξύ, περνούσαν ευχάριστα την ώρα τους, περιμένοντας μερικούς κατοίκους του Μπέρκσαϊρ, που θα έρχονταν να τις πάρουν με το προιάρι τους. Στην αρχή επέμεναν πολύ να πάμε μαζί τους στα χωράφια για να πάρουμε το πρωινό μας. Ο Ντικ άρχισε όμως να λέει ότι θέλαμε ν' αρχίσουμε το θέρισμα πιο πάνω, για να μην χάσω την ευχαρίστηση αλλάζοντας μέρος. Έτσι υποχώρησαν, αλλά με βαριά καρδιά. Για να εκδικηθούν, μου έκαναν ένα σωρό ερωτήσεις για τη χώρα από την οποία προερχόμουν και για τον τρόπο ζωής εκεί. Εγώ δυσκολεύτηκα πολύ ν' απαντήσω, και όσα είπα δεν τις φώτισαν και πολύ. Παρατήρησα ότι και αυτές οι όμορφες κοπέλλες, και όλοι όσους συναντήσαμε, σε περίπτωση έλλειψης σοβαρών νέων, όπως αυτά που είχαμε ακούσει στο Μέιπλ-Ντέρχαμ, ήταν πρόθυμοι να συζητήσουν για ένα σωρό μικρολεπτομέρειες της καθημερινής ζωής: για τον καιρό, για τη σοδειά, για το καινούργιο σπίτι που κτίστηκε, για την έλλειψη ή την αφθονία κάποιου είδους πουλιών, και για άλλα πολλά. Μιλούσαν μάλιστα γι' αυτά τα πράγματα με αληθινό ενδιαφέρον, όχι συμβατικά και βαριεστημέ-

να. Ακόμη, διαπίστωσα ότι οι γυναίκες είχαν πάνω σ' όλα αυτά τα θέματα την ίδια γνώμη με τους άντρες: ήξεραν τις ονομασίες, για παράδειγμα, ενός λουλουδιού, καθώς και τις ιδιότητές του· μπορούσαν να σου πουν τον βιότοπο για ένα ορισμένο είδος ψαριών ή πουλιών, και άλλα πολλά.

Αυτή η εξυπνάδα ανέβασε κατά πολύ την εκτίμησή μου για την ζωή της υπαίθρου εκείνης της εποχής. Σε παλιότερες εποχές λεγόταν, και πολύ σωστά, ότι οι κάτοικοι της υπαίθρου, πέρα από την καθημερινή δουλειά, δεν ήξεραν τίποτε άλλο και δεν μπορούσαν να δώσουν καμιά πληροφορία. Αυτοί οι άνθρωποι όμως ήθελαν να μαθαίνουν τα πάντα, και είχαν τέτοιο ζήλο, που έμοιαζαν με μπουρζουάδες πρόσφατα απαλλαγμένους από την τυραννία του εγκλεισμού μέσα σε τέσσερα ντουβάρια.

Μπορώ ν' αναφέρω, σαν αξιοσημείωτη πληροφορία, ότι υπήρχαν πολύ περισσότερα μη αρπακτικά πουλιά, σε σχέση με παλιότερες εποχές. Αλλά και τα αρπακτικά πουλιά, τ' απαντούσε κανείς συχνότερα. Ένας ψαλιδάρης έκοβε βόλτες πάνω απ' τα κεφάλια μας, καθώς περνούσαμε απ' το Μέντμενχαμ την προηγούμενη μέρα, ενώ οι κίσσες έδιναν τα ραντεβού τους στους φράχτες και τους θάμνους. Είδα μερικά μικρά γεράκια κι ένα μεγάλο, νομίζω. Τέλος, καθώς περνούσαμε κάτω απ' την όμορφη γέφυρα που είχε αντικαταστήσει την σιδηροδρομική γέφυρα του Μπέηζιλντον, δυο κοράκια έκρωξαν πάνω απ' τη βάρκα μας, ενώ ξεκινούσαν για τα ψηλότερα μέρη των λόφων. Από όλα αυτά συμπέρανα ότι οι θηροφύλακες δεν χρειάζονταν πια, κι έτσι δεν αισθάνθηκα την ανάγκη να ρωτήσω τον Ντικ σχετικά μ' αυτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXVI

Οι πεισματάρηδες αρνητές

Πριν χωρίσουμε με τα κορίτσια, είδαμε δυο ρωμαλέους νεαρούς και μια γυναίκα να σαλπάρουν από την όχθη όπου βρισκόταν το Μπέρκσαϊρ. Ο Ντικ τότε θέλησε να αστειευτεί με τις κοπέλες, και τις ρώτησε πώς και δεν υπήρχε κανένας αρσενικός για να τις συνοδεύσει στο πέρασμα του ποταμού. Ρώτησε ακόμα πού βρίσκονταν οι βάρκες τους. Η πιο μικρή της παρέας είπε: "Έχουν το μεγάλο προιάρι για να φορτώσουν πέτρα, πιο πάνω στο ποτάμι".

"Ποιοι το έχουν, αγαπητό μου παιδί;" ρώτησε ο Ντικ.

Μια μεγαλύτερη κοπέλα πετάχτηκε γελώντας: "Δεν έχετε παρά να πάτε να τους δείτε. Κοιτάξτε εκεί πέρα", είπε δείχνοντας βορειοδυτικά, "δεν βλέπετε ότι κτίζεται κάτι;"

"Ναι" είπε ο Ντικ, "και με εκπλήσσει που γίνεται αυτό τέτοια εποχή. Γιατί δεν είναι στο θέρισμα, μαζί σας;"

Όλα τα κορίτσια γέλασαν μ' αυτή την κουβέντα, και προτού

αποσώσουν, η βάρκα που είχε ξεκινήσει απ' το Μπέρκσαϊρ, είχε αράξει κοντά μας. Τότε τα κορίτσια επιβιβάστηκαν, χαχανίζοντας ακόμη, ενώ οι νεοφερμένοι μας χαιρέτησαν. Προτού ξεκινήσουν όμως, μια ψηλή κοπέλλα μας είπε: "Συγχωρείστε μας που γελάμε, αγαπητοί γείτονες, αλλά έχουμε κάνει ένα φιλικό ψιλοκαυγαδάκι με τους κτίστες που βρίσκονται εκεί πάνω. Μια και δεν έχουμε καιρό να σας πούμε την ιστορία, πηγαίνετε να ρωτήσετε αυτούς· θα χαρούν να σας δουν, αν δεν εμποδίσετε την εργασία τους".

Έσκασαν και πάλι όλες στα γέλια μ' αυτό και μας χαιρέτησαν, ενώ οι κωπηλάτες έλαμναν για να τις πάνε στην άλλη όχθη. Εμείς μείναμε ν' αγναντεύουμε το ποτάμι.

"Ας πάμε να τους δούμε", είπε η Κλάρα. "Εκτός αν βιάζεσαι να πας στο Στρέτλευ, Γουώλτερ".

"Μπα", απάντησε ο Γουώλτερ, "θα έχω έτσι τη χαρά να μείνω ακόμη λίγο μαζί σας".

Έτσι αφήσαμε τη βάρκα δεμένη και αρχίσαμε ν' ανεβαίνουμε την μικρή πλαγιά του λόφου. Στο δρόμο ρώτησα κάπως αμήχανος τον Ντικ: "Γιατί γελούσαν έτσι οι κοπελλιές; Πες μου και μένα το αστείο".

"Απ' ό,τι καταλαβαίνω, οι άνθρωποι εκεί πάνω κάνουν μια δουλειά που τους ενδιαφέρει, κι έτσι δεν πάνε στο θέρισμα. Αυτό όμως δεν πειράζει καθόλου, γιατί πάρα πολλοί άνθρωποι είναι διαθέσιμοι για τέτοια εύκολη-βαριά εργασία. Επειδή όμως το θέρισμα είναι μια τακτική γιορτή, οι γείτοντες αυτοί βρίσκουν διασκεδαστικό να σνομπάρουν τους άλλους – με την καλή έννοια, βέβαια, της λέξης".

"Κατάλαβα. Έτσι και στον καιρό του Ντίκενς, μερικοί νέοι ήταν τόσο απορροφημένοι απ' την εργασία τους, που δεν είχαν καιρό να γιορτάσουν τα Χριστούγεννα".

"Έτσι ακριβώς γίνεται και τώρα, μόνο που δεν χρειάζεται να είναι νέοι αυτοί οι άνθρωποι".

"Τι εννοείς όμως λέγοντας εύκολη-βαριά εργασία;"

"Είπα αυτή τη φράση; Ε, εννοώ τη δουλειά που γυμνάζει και σκληραίνει τους μυς και σε στέλνει στο κρεβάτι με μια γλυκιά κούραση, αλλά δεν είναι επίπονη από άλλη πλευρά. Κοντολογής, εννοώ την δουλειά που δεν σε καταπλακώνει. Αυτό το είδος της δουλειάς είναι ευχάριστο, αν δεν το παρακάνεις. Να έχετε πάντως υπόψη σας, ότι το καλό θέρισμα θέλει κάποια δεξιοτεχνία. Εγώ θερίζω πολύ καλά".

Με αυτή τη κουβέντα φτάσαμε μέχρι το σπίτι, που ήταν ένα μικρό κτίσμα, και βρισκόταν στην άκρη ενός όμορφου δεντρόκηπου, περιφραγμένου με έναν παλιό πέτρινο τοίχο. "Α, μάλιστα", αναφώνησε ο Ντικ. "Θυμάμαι, αυτό είναι όμορφο μέρος για σπίτι, αλλά εδώ βρίσκονταν μερικά ντουβάρια απ' τον δέκατο ένατο αιώνα που παρίσταναν το σπίτι. Χαίρομαι που το ξανακτίζουν. Βλέπω μάλιστα ότι είναι όλο από πέτρα, αν και δεν χρειαζόταν σ' αυτό το

μέρος της χώρας, πάντως, μπράβο τους, κάνουν καλή δουλειά, αν και εγώ δεν θα χρησιμοποιούσα τόση λαξευτή πέτρα[37]".

Ο Γουώλτερ και η Κλάρα έπιασαν αμέσως κουβέντα μ' έναν ψηλό άνδρα, ντυμένο με ρούχα οικοδόμοι, που φαινόταν περίπου σαράντα χρόνων — εγώ νομίζω ότι ήταν μεγαλύτερος. Κρατούσε στα χέρια του ένα ξύλινο σφυρί κι ένα σκαρπέλλο. Στο υπόστεγο και στην σκαλωσιά εργάζονταν μισή ντουζίνα άνδρες και δυο γυναίκες, που φορούσαν μπλουζάκια. Μια πανέμορφη γυναίκα που δεν δούλευε στην οικοδομή, και ήταν ντυμένη μ' ένα κομψό, λινό, μπλε φόρεμα, μας πλησίασε με το πάσο της, κρατώντας το πλεκτό της. Μας καλωσόρισε και είπε, χαμογελώντας: "Ήρθατε λοιπόν για να δείτε τους πεισματάρηδες αρνητές; Πού θα πάτε για να θερίσετε, γείτονες;"

"Λίγο πιο πάνω από την Οξφόρδη", απάντησε ο Ντικ. "Είναι μια καθυστερημένη περιοχή. Αλλά εσείς τι σχέση έχετε με τους αρνητές, όμορφη γειτόνισσα;"

Απάντησε γελώντας: "Α, είμαι η τυχερή που δεν θέλει να δουλέψει, αν και μερικές φορές δουλεύω, μια και ποζάρω για την καλλιτέχνιδα Φιλίππα, όταν χρειάζεται μοντέλο· είναι η ξυλογλύπτριά μας. Ελάτε να την δείτε".

Μας οδήγησε στην πόρτα του μισοτελειωμένου σπιτιού, όπου δούλευε μια πολύ μικροκαμωμένη γυναίκα, με σφυρί και σκαρπέλλο. Φαινόταν πολύ αφοσιωμένη σ' αυτό που έκανε, και δεν γύρισε το κεφάλι της όταν φτάσαμε. Όμως μια άλλη, ψηλότερη, γυναίκα, που φαινόταν πολύ νέα και δούλευε λίγο πιο κει, είχε κιόλας σταματήσει και κοιτούσε τον Ντικ και την Κλάρα χαρούμενα. Κανείς άλλος δεν ασχολήθηκε μαζί μας.

Η κοπέλλα με τα μπλε ακούμπησε το χέρι της στον ώμο της ξυλογλύπτριας και είπε: "Έλα Φιλίππα, αν δουλεύεις με τέτοιο ρυθμό δεν θα 'χεις τίποτα να κάνεις σε λίγο, και τι θ' απογίνεις μετά;"

Η ξυλογλύπτρια γύρισε αμέσως, αποκαλύπτοντας το πρόσωπο μιας σαραντάχρονης γυναίκας, και είπε πολύ έντονα, αλλά με γλυκειά φωνή:

"Μη λες ανοησίες Κέητ, και μη με διακόπτεις αν δεν είναι ανάγκη". Μόλις είδε κι εμάς όμως, σταμάτησε τις φωνές και χαμογέλασε για το καλωσόρισμα, χαρίζοντάς μας ένα χαμόγελο που μας έμεινε αλησμόνητο. "Σας ευχαριστώ που ήρθατε να μας δείτε, γείτονες. Είμαι σίγουρη ότι δεν θα με θεωρήσετε αγενή αν συνεχίσω τη δουλειά μου, όταν μάλιστα σας πω ότι ήμουν άρρωστη και ανήμπορη να κάνω ο,τιδήποτε όλο τον Απρίλη και τον Μάη. Αυτή η ανάμιξη του καθαρού αέρα, του ήλιου, της δουλειάς και η αίσθηση ότι είμαι καλά, κάνουν κάθε ώρα σκέτη απόλαυση για μένα. Συγχωρείστε με, πρέπει να συνεχίσω".

Έπιασε πάλι το γλυπτό της που παρίστανε, ελαφρώς ανάγλυ-

φα, λουλούδια και μορφές. Δεν σταμάτησε πάντως να μιλάει, ανάμεσα στις σφυριές. "Βλέπετε, όλοι νομίζουμε ότι αυτό είναι το πιο όμορφο μέρος της περιοχής για ένα σπίτι. Αυτή η τοποθεσία υπέφερε τόσο καιρό από την ύπαρξη ενός κτίσματος ανάξιού της, που εμείς οι χτίστες αποφασίσαμε ν' αλλάξουμε τη μοίρα της, χτίζοντας ό,τι πιο όμορφο μπορούσε να χωρέσει εδώ. Έτσι λοιπόν εε..."

Σ' αυτό το σημείο απορροφήθηκε ολότελα από το ξυλόγλυπτό της, αλλά ο ψηλός αρχιεργάτης μας πλησίασε και είπε: "Ναι, γείτονες, έτσι είναι: Και το κάνουμε όλο με πέτρα, γιατί θέλουμε να το περιζώσουμε με ανάγλυφα λουλούδια και μορφές. Συναντήσαμε πολλά εμπόδια — μεταξύ αυτών και η αρρώστια της Φιλίππα, αν και μπορούσαμε να κάνουμε τα γλυπτά και χωρίς αυτήν — "

"Μπορούσατε, αλήθεια;" γκρίνιαξε εκείνη, χωρίς να γυρίσει το κεφάλι της.

"Όπως και να το κάνουμε, είναι η καλύτερη γλύπτριά μας, και δεν θα ήταν ευγενικό ν' αρχίσουμε τη διακόσμηση χωρίς αυτήν. Βλέπετε λοιπόν", είπε κοιτάζοντας τον Ντικ και μένα, "δεν μπορούσαμε να πάμε για θέρισμα, δεν νομίζετε γείτονες; Πάντως προχωράμε τόσο γρήγορα με αυτόν τον θαυμάσιο καιρό, που νομίζω ότι θα μπορέσουμε ν' αφιερώσουμε καμιά δεκαριά μέρες για τη συγκομιδή του σιταριού. Θα πάμε με χαρά σ α υ τ ή ν τη δουλειά τότε! Περάστε από τις εκτάσεις που βρίσκονται βορειοδυτικά στα νώτα μας, και θα δείτε καλούς θεριστές, γείτονες!"

"Να χαρώ εγώ καυχησιά!", ακούστηκε μια φωνή από τη σκαλωσιά, που βρισκόταν από πάνω μας. "Ο αρχιεργάτης μας πιστεύει ότι είναι πιο εύκολη δουλειά το θέρισμα από το να βάζεις μια πέτρα πάνω στην άλλη!"

"Μ' αυτό το ευφυολόγημα γέλασαν όλοι, κι ο αρχιεργάτης μαζί. Είδαμε τότε ένα παλικαρόπουλο να μεταφέρει ένα μικρό τραπέζι στη σκια του πέτρινου υπόστεγου. Το έβαλε εκεί, έφυγε, και ξαναγύρισε με την απαραίτητη μεγάλη πλεχτή στάμνα και τα ψηλά ποτήρια. Ο αρχιεργάτης μας έβαλε να καθήσουμε σε ογκόλιθους και είπε:

"Λοιπόν γείτονες, ας πιούμε για την καυχησιά μου, ελπίζοντας να βγει αληθινή, διαφορετικά θα θεωρήσω ότι δεν με πιστεύετε! Ε, εσείς εκεί πάνω", είπε κοιτώντας προς τη σκαλωσιά, "θα κατεβείτε για ένα ποτηράκι;" Τρεις από τους εργάτες κατέβηκαν τρέχοντας τη σκάλα, όπως κάνουν οι καλοί δουλευτές. Οι άλλοι δεν απόκρίθηκαν, εκτός από τον χωρατατζή (αν πρέπει να τον ονομάσουμε έτσι), που φώναξε χωρίς να γυρίσει: "Συγχωράτε με, γείτονες, που δεν κατεβαίνω. Πρέπει να συνεχίσω. Η δουλειά μου δεν είναι διευθυντική, όπως του επιστάτη εκεί πέρα. Φέρτε μας όμως ένα ποτηράκι για να πιούμε στην υγειά των θεριστών".

Βέβαια, η Φιλίππα δεν σήκωσε το κεφάλι της από την αγαπη-

μένη της δουλειά. Ήρθε όμως η άλλη γλύπτρια, που ήταν κόρη της Φιλίππα: ένα ψηλό, γεροδεμένο κορίτσι με μαύρα μαλλιά και πρόσωπο που θύμιζε τσιγγάνα. Το φέρσιμό της είχε μια παράξενη σοβαρότητα. Οι υπόλοιποι μαζεύτηκαν γύρω μας και τσούγκριζαν τα ποτήρια, ενώ οι άνδρες που ήταν πάνω στη σκαλωσιά γύρισαν και ήπιαν στην υγειά μας. Η μικροκαμωμένη γυναίκα όμως δεν ήπιε καθόλου, παρά σήκωσε τους ώμους της όταν η κόρη της την ακούμπησε.

Δώσαμε τελικά τα χέρια και, αφού γυρίσαμε την πλάτη στους πεισματάρηδες αρνητές, προχωρήσαμε στην πλαγιά προς την βάρκα μας. Δεν είχαμε προχωρήσει πολύ, όταν ακούσαμε τους χαρούμενους κτύπους από τα μυστριά, ανάμικτους με το βουητό των μελισσών και το κελάηδημα των κορυδαλλών, πάνω από τη μικρή πεδιάδα του Μπέηζιλντον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXVII

Τα πάνω μέρη του ποταμού

Αφού αποβιβάσαμε τον Γουώλτερ από την πλευρά του Μπέρκσαϊρ, καταμεσίς στις ομορφιές του Στρέτλευ, συνεχίσαμε τον πλου προς τα μέρη που ήξερα μέχρι την ενδοχώρα, και που βρίσκονταν πριν από τους λόφους του Γουάιτ Χορς. Αυτοί οι λόφοι υψώνονταν στους πρόποδες των βουνών. Παρόλο που η αντίθεση μεταξύ της μισο-εποικισμένης από μπουρζουάδες περιοχής και της πρωτόγονης υπαίθρου είχε εκλείψει, η θέα της γνωστής και ακόμα απαράλλακτης λοφοσειράς του Μπέρκσαϊρ γέννησε (όπως και παλιότερα) ένα αίσθημα αγαλλίασης μέσα μου.

Σταματήσαμε στο Γουώλλινγκφορντ για το μεσημεριανό μας γεύμα. Όπως ήταν φυσικό, όλα τα σημάδια της φτώχειας και της αθλιότητας είχαν εξαφανιστεί από τους δρόμους της αρχαίας πόλης. Πολλά άσχημα σπίτια είχαν κατεδαφιστεί και τη θέση τους είχαν πάρει καινούργια, όμορφα σπίτια. Θεώρησα πάντως παράξενο το γεγονός ότι η πόλη έμοιαζε με το παλιό μέρος που τόσο καλά θυμόμουν. Φαινόταν πράγματι, σαν να μην είχε αλλάξει και πολύ.

Κατά τη διάρκεια του γεύματος είχαμε ως συνδαιτημόνα έναν ηλικιωμένο, αλλά πολύ έξυπνο άνδρα, που έμοιαζε με επαρχιώτικη έκδοση του γέρο-Χάμοντ. Ήταν βαθύς γνώστης της αρχαίας ιστορίας της επαρχίας, από την εποχή του Αλφρέδου μέχρι τις μέρες των πολέμων του Κοινοβουλίου, πολλές φάσεις των οποίων, όπως ξέρετε, εξελίχτηκαν κοντά στο Γουώλλινγκφορντ. Αλλά αυτό που μας ενδιέφερε πιο πολύ ήταν το λεπτομερές αρχείο που διατηρούσε για την περίοδο της αλλαγής που οδήγησε στη νέα κατάσταση. Μας είπε πολλά πράγματα σχετικά, και αναφέρθηκε ιδιαίτερα

στην έξοδο των ανθρώπων από την πόλη προς την ύπαιθρο. Οι άνθρωποι της πόλης από τη μια, και της επαρχίας από την άλλη, άρχισαν ν' ασχολούνται ξανά μ' εκείνες τις τέχνες, που η κάθε κατηγορία είχε λησμονήσει. Αυτή η λήθη, όπως μας είπε, είχε φτάσει κάποτε σε τέτοιο σημείο, ώστε ήταν αδύνατο να βρει κανείς έναν ξυλουργό ή έναν σιδερά στο χωριό ή στην κωμόπολη· επιπλέον, οι άνθρωποι σ' αυτά τα μέρη είχαν ξεχάσει ακόμα και να φτιάχνουν ψωμί. Μας έφερε για παράδειγμα το Γουώλλινγκφορντ, όπου το ψωμί έφτανε κάθε μέρα μαζί με τις εφημερίδες, με ένα πρωινό τραίνο από το Λονδίνο. Ήταν μάλιστα κατεργασμένο με κάποιο τρόπο, που δεν μπόρεσα να καταλάβω, παρά τις εξηγήσεις. Μας είπε ακόμη ότι οι άνθρωποι των πόλεων που έρχονταν στην επαρχία, μάθαιναν τις αγροτικές δουλειές παρατηρώντας προσεκτικά τον τρόπο με τον οποίο εργάζονταν οι μηχανές, παίρνοντας μια ιδέα δηλαδή της χειρωνακτικής δουλειάς μέσω του μηχανικού εξοπλισμού. Εκείνη την εποχή, όλες οι δουλειές μέσα κι έξω απ' τον αγρό, γίνονταν από περίπλοκες μηχανές, που οι εργάτες τις χρησιμοποιούσαν χωρίς να κουράζουν καθόλου το μυαλό τους. Απ' την άλλη πλευρά, οι παλιοί εργάτες της γης κατάφεραν σιγά-σιγά να μάθουν στους νεότερους λίγη χειροτεχνία, όπως την χρήση του πριονιού και της πλάνης, την δουλειά του σιδηρουργείου και άλλα πολλά. Εκείνη την εποχή, αυτά ήταν εξίσου, ή μάλλον περισσότερο δύσκολα, από το στέριωμα μιας μελίας με τα χέρια. Θα χρειαζόταν λοιπόν μια μηχανή αξίας χιλίων λιρών, μια ομάδα εργατών, και ταξίδι μισής μέρας, για να γίνει μια μηδαμινή δουλειά. Ο ηλικιωμένος άνδρας μας έδειξε, μαζί με άλλα ντοκουμέντα, την αναφορά του συμβουλίου κάποιου χωριού, που εργαζόταν σκληρά για το τίποτα. Το αποτέλεσμα του ζήλου αυτών των ανθρώπων ήταν η επίλυση ορισμένων θεμάτων, που στο παρελθόν θεωρούνταν απελπιστικά κοινότοπα. Για παράδειγμα, καθόρισαν τις αναλογίες του αλκαλίου και του λαδιού για την κατασκευή σαπουνιού, και την ακριβή θερμοκρασία του νερού για το βράσιμο ενός αρνίσιου μπουτιού. Όλα αυτά, συνδυασμένα με την απόλυτη έλλειψη κάποιας συλλογικής συνείδησης, που οπωσδήποτε θα ενυπήρχε ακόμη και σ' ένα συμβούλιο χωριού παλιότερα, ήταν πολύ διασκεδαστικά, και συνάμα διδακτικά.

Αυτός ο γέροντας — Χένρυ Μόρσομ λεγόταν — μας πήγε μετά το γεύμα σε μια μεγάλη αίθουσα που στέγαζε μια πλούσια συλλογή χειροτεχνημάτων και έργων τέχνης, από την υστερομηχανική περίοδο μέχρι τη σύγχρονη εποχή, και μας έκανε μια πλήρη ξενάγηση. Τα αντικείμενα παρουσίαζαν πολύ ενδιαφέρον, επειδή έδειχναν την μετάβαση από την περίοδο της πρόχειρης δουλειάς των μηχανών (που βρισκόταν στο χειρότερό της επίπεδο λίγο μετά από τον Εμφύλιο πόλεμο που προαναφέραμε), στην περίοδο της νέας χειροτεχνίας. Φυσικά, στην αρχή υπήρχε μεγάλη αλληλεπικάλυψη

των δύο περιόδων, και τα πρώτα βήματα της χειροτεχνίας ήταν πολύ αργά.

"Πρέπει να λάβετε υπόψη σας", είπε ο ηλικιωμένος αρχαιόφιλος, "ότι η χειροτεχνία δεν ήταν το αποτέλεσμα αυτού που παλιά λεγόταν υλική ανάγκη: αντίθετα, εκείνη την εποχή οι μηχανές είχαν βελτιωθεί τόσο πολύ, που σχεδόν όλες οι απαραίτητες εργασίες, θα μπορούσαν να γίνονται απ' αυτές. Πολλοί άνθρωποι τότε πίστευαν ότι οι μηχανές θα εκτόπιζαν οριστικά την χειροτεχνία. Αυτό το πράγμα, επιφανειακά, φαινόταν πολύ πιθανό. Υπήρχε όμως και μια άλλη γνώμη, πολύ λιγότερο λογική, που κυριαρχούσε ανάμεσα στους πλούσιους πριν από την κατάκτηση της ελευθερίας, και που δεν εξαφανίστηκε μετά τον ερχομό της. Αυτή η γνώμη, που απ' ό,τι διαβάζω φαινόταν φυσική τότε, όπως σήμερα φαίνεται παράλογη, ήταν η εξής: οι αναγκαίες καθημερινές εργασίες θα γίνονταν με αυτόματες μηχανές, και έτσι η ενεργητικότητα του πιο έξυπνου τμήματος της ανθρωπότητας θα απελευθερωνόταν για να διοχετευθεί στις τέχνες, στις επιστήμες, στην μελέτη της ιστορίας. Είναι παράξενο το ότι αγνοούσαν έτσι τη φιλοδοξία για πλήρη ισότητα, που εμείς τώρα αναγνωρίζουμε σαν θεμέλιο της ευτυχισμένης ανθρώπινης κοινότητας, δεν νομίζετε;"

Εγώ δεν απάντησα, αλλά έγινα πιο σκεπτικός. Ο Ντικ που φαινόταν συλλογισμένος, είπε:

"Παράξενο, έτσι γείτονα; Δεν ξέρω τι να πω. Έχω ακούσει τον ηλικιωμένο συγγενή μου να λέει συχνά ότι μοναδικός σκοπός όλων των ανθρώπων που έζησαν πριν από μας, ήταν ν' αποφύγουν την εργασία. Όπως ήταν φυσικό λοιπόν, η εργασία που τους α ν ά γ κ α ζ α ν να κάνουν οι ανάγκες της καθημερινής ζωής, δεν ήταν αυτή που φ α ι ν ό τ α ν να επιλέγουν οι ίδιοι".

"Σωστό", είπε ο Μόρσομ. "Πάντως, άρχισαν σύντομα ν' ανακαλύπτουν το σφάλμα τους και κατάλαβαν ότι μόνο οι δούλοι και οι δουλοκτήτες θα μπορούσαν να ζήσουν βάζοντας απλώς τις μηχανές σε λειτουργία".

Η Κλάρα παρέμβηκε σ' αυτό το σημείο, κοκκινίζοντας λίγο καθώς μιλούσε: "Νομίζω ότι το σφάλμα τους ήταν συνέπεια της δουλικής ζωής που έκαναν· η νοοτροπία της εποχής ήθελε τον άνθρωπο ξεκομμένο από το περιβάλλον του: δεν θεωρούσαν τη φύση αναπόσπαστα δεμένη με το ανθρώπινο γένος, αλλά σαν κάτι ξεχωριστό. Ήταν φυσικό για ανθρώπους που σκέπτονταν μ' αυτό τον τρόπο, να προσπαθήσουν να καθυποτάξουν τη "φύση", αφού νόμιζαν ότι ήταν κάτι που δεν τους αφορούσε άμεσα". "Βέβαια", είπε ο Μόρσομ, "αναρωτιόνταν μάλιστα τι να κάνουν, μέχρις ότου ανακάλυψαν την απέχθειά τους για τον μηχανικό τρόπο ζωής, που είχε αρχίσει να αναπτύσσεται πριν από την μεγάλη αλλαγή, ανάμεσα σε ανθρώπους που είχαν ελεύθερο χρόνο για να σκέπτονται τέτοια πράγματα. Αυτή η απέχθεια εξαπλωνόταν με πολύ αργό ρυθμό.

Τελικά, η δουλειά που προξενούσε χαρά, και που την θεωρούσαν μόνο σαν ευχάριστη απασχόληση, άρχισε να εξοστρακίζει τον μόχθο που προκαλούσε η μηχανική και άχαρη δουλειά, την οποία έλπιζαν κάποτε να μειώσουν στο ελάχιστο — ούτε λόγος ότι μπορούσαν να την ξεφορτωθούν. Ανακάλυψαν όμως ότι δεν μπορούσαν να την μειώσουν όσο έλπιζαν".

"Πότε έγινε αυτή η επανάσταση;" ρώτησα.

"Άρχισε να γίνεται αισθητή στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την μεγάλη αλλαγή", είπε ο Μόρσομ. "Οι μηχανές άρχισαν να πέφτουν σε αχρησία, με την δικαιολογία ότι δεν μπορούσαν να παράγουν έργα τέχνης, τη στιγμή που η ζήτησή τους γινόταν όλο και μεγαλύτερη. Κοιτάξτε εδώ μερικά από τα χειροτεχνήματα της εποχής: είναι χοντροκομμένα και άτεχνα, αλλά γερά, φανερώνουν μάλιστα ως ένα βαθμό τη χαρά που πρόσφερε η δημιουργία τους".

"Είναι πολύ περίεργα", είπα, παίρνοντας στα χέρια ένα κεραμεικό που βρισκόταν ανάμεσα στ' αντικείμενα που μας έδειχνε ο αρχαιόφιλος. "Δεν μοιάζουν καθόλου με τα έργα των αγρίων ή των βαρβάρων, ούτε με τα έργα εκείνων που εμφορούνταν από μίσος για τον πολιτισμό".

"Πράγματι", είπε ο Μόρσομ, "μην περιμένετε να βρείτε φινέτσα σ' αυτά: εκείνη την εποχή δεν μπορούσε να φτιαχτεί τίποτε καλύτερο από ανθρώπους που ήταν σχεδόν σκλάβοι. Τώρα όμως, καθώς βλέπετε", είπε παρασύροντάς με κάπως, "έχουμε μάθει τα μυστικά της χειροτεχνίας και έχουμε ενώσει την φινέτσα της χειρωνακτικής δουλειάς με την ελευθερία μιας φαντασίας αφημένης στον ξέφρενο καλπασμό της".

Αγκάλιασα με το έκπληκτο στ' αλήθεια βλέμμα μου την δεξιοτεχνία και την ομορφιά, που ανάβλυζαν από τη δουλειά των ανθρώπων, που είχαν μάθει επιτέλους να δέχονται την ίδια τη ζωή σαν πηγή χαράς, των ανθρώπων που είχαν μάθει να θεωρούν την ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών του λαού σαν εργασία για εκλεκτούς. Εγώ σώπασα για λίγο γιατί σκεφτόμουν, τελικά όμως είπα:

"Ποια θα είναι η συνέχεια σε όλα αυτά;"

Ο γέροντας γέλασε. "Δεν ξέρω. Θα το μάθουμε όταν τη δούμε", απάντησε.

"Εμείς όμως", είπε ο Ντικ, "πρέπει να συνεχίσουμε το ταξίδι μας. Ας προχωρήσουμε λοιπόν προς την όχθη, χωρίς καθυστέρηση! Θα έρθετε μαζί μας για μια σύντομη βόλτα, γείτονα; Ο φίλος μας ενδιαφέρεται πολύ για τις ιστορίες σας".

"Θα σας συντροφέψω μέχρι την Οξφόρδη", απάντησε. "Θέλω μερικά βιβλία από την βιβλιοθήκη του Μπόντλευ[38]. Θα κοιμηθείτε στην παλιά πόλη εσείς;"

"Όχι", απάντησε ο Ντικ, "πηγαίνουμε πιο πάνω. Το στάρι μας περιμένει εκεί, ξέρετε".

Ο Μόρσομ κούνησε το κεφάλι του και βγήκαμε όλοι στον δρόμο. Μπήκαμε στη βάρκα που βρισκόταν λίγο πιο πάνω από τη γέφυρα της πόλης. Τη στιγμή που ο Ντικ έβαζε τα κουπιά στους σκαρμούς, φάνηκε η πλώρη μιας άλλης βάρκας, που περνούσε κάτω από την μικρή καμάρα της γέφυρας. Επρόκειτο για ένα μικρό πλεούμενο, πολύ όμορφο στην όψη: ήταν ανοιχτό πράσινο και διακοσμημένο με καλοσχεδιασμένα λουλούδια. Μόλις η βάρκα πέρασε την καμάρα, μια αδύνατη κοπέλλα, ντυμένη μ' ένα ανοιχτό μπλε μεταξένιο φόρεμα, σηκώθηκε όρθια. Το ρούχο της τ' ανέμιζε ο δυνατός αέρας. Εγώ κατάλαβα από μακριά ότι ήταν γνωστή φυσιογνωμία, και όταν γύρισε το κεφάλι της προς το μέρος μας, δείχνοντας το όμορφο πρόσωπό της, είδα με χαρά ότι ήταν η καλή νεράιδα από τον παραδείσιο κήπο του Ράντυμηντ, δηλαδή η Έλεν.

Ετοιμαστήκαμε όλοι να την υποδεχτούμε. Ο Ντικ σηκώθηκε όρθιος και φώναξε την καλημέρα του, ενώ εγώ προσπάθησα ανεπιτυχώς, να δείξω την ίδια αβρότητα με τον Ντικ. Η Κλάρα την χαιρέτησε κουνώντας χαριτωμένα το χέρι της και ο Μόρσομ κούνησε το κεφάλι του κοιτάζοντας με ενδιαφέρον. Το χρώμα του προσώπου της Έλεν έγινε ακόμη πιο όμορφο, καθώς είχε κοκκινίσει, ενώ πλεύριζε τη βάρκα της στη δική μας.

"Βλέπετε, γείτονες", είπε, "δεν ήμουν σίγουρη για το αν θα ξαναπερνούσατε κι οι τρεις από το Ράννυμηντ, ή αν θα σταματούσατε εκεί. Εξάλλου, είναι πιθανό να φύγουμε με τον παππού μου σε μια-δυο βδομάδες, γιατί θέλει να πάει να επισκεφθεί έναν αδελφό του στα βόρεια — κι εγώ δεν θέλω να τον αφήσω να πάει μόνος του. Επειδή λοιπόν σκέφτηκα ότι μπορεί να μη σας ξαναδώ ποτέ, πράγμα που δεν θα μου άρεσε, ήρθα να σας βρω".

"Και μεις είμαστε πολύ χαρούμενοι γι' αυτό", είπε ο Ντικ. "Πάντως πρέπει να είσαι σίγουρη ότι, τουλάχιστον η Κλάρα κι εγώ, θα ερχόμαστε να σε δούμε, κι αν δεν σε βρίσκαμε εκεί θα ξαναπερνούσαμε. Όμως, αγαπητή γειτόνισσα, είσαι μόνη σου στη βάρκα και έχεις τραβήξει πολύ κουπί, οπότε θα σου άρεσε να ξεκουραστείς λίγο, έτσι δεν είναι; Καλά θα κάνουμε λοιπόν να χωριστούμε σε δυο ομάδες".

"Ναι", είπε η Έλεν, "φαντάστηκα ότι θα το κάνατε αυτό, κι έτσι έφερα ένα πηδάλιο για τη βάρκα μου. Θα με βοηθήσεις να το τοποθετήσω,σε παρακαλώ;"

Πήγε τότε στην πρύμνη της βάρκας της και έσπρωξε προς την πλευρά μας, μέχρις ότου την έφερε κοντά στο χέρι του Ντικ. Εκείνος τότε γονάτισε στη βάρκα μας, ενώ εκείνη γονάτισε στη δική της, και άρχισαν τη δύσκολη προσπάθεια για να βάλουν το πηδάλιο στους γάντζους. Όπως μπορείτε να φαντασθείτε, δεν είχε γίνει καμιά αλλαγή αναφορικά με ένα τόσο δευτερεύον ζήτημα, όπως είναι το πηδάλιο ενός σκάφους αναψυχής. Καθώς τα δυο όμορφα νεανικά κεφάλια ήταν σκυμμένα πάνω απ' το πηδάλιο, μου φάνηκε ότι ήταν

πολύ κοντά, και παρόλο που αυτό κράτησε μόνο μια στιγμή, με διαπέρασε μια σουβλιά καθώς κοιτούσα. Η Κλάρα κάθησε στη θέση της χωρίς να κοιτάει ολόγυρα και σε λίγο είπε, χωρίς να κρύβει καμιά ψυχρότητα στον τόνο της:

"Πώς θα χωριστούμε; Δεν πας εσύ, Ντικ, στη βάρκα της Έλεν, μια και είσαι — χωρίς να παραγνωρίζω τον μουσαφίρη μας — ο καλύτερος κωπηλάτης;"

Ο Ντικ σηκώθηκε και έβαλε το χέρι του στον ώμο της, λέγοντας: "Όχι, όχι: άσε τον μουσαφίρη μας να δει τι μπορεί να κάνει — θα έπρεπε να εξασκείται τώρα. Εκτός αυτού, δεν βιαζόμαστε, γιατί δεν πρόκειται να προχωρήσουμε πολύ πιο πέρα από την Οξφόρδη. Κι αν ακόμη μας πιάσει η νύχτα, θα 'χουμε το φεγγάρι, που δεν θα μας δίνει δα και λίγο φως".

"Πέρα απ' αυτά", είπα εγώ, "ίσως καταφέρω και κάνω κάτι παραπάνω με την κωπηλασία μου, απ' το να εμποδίσω απλά την βάρκα να παρασυρθεί προς την αντίθετη μεριά από το ρεύμα".

Όλοι γέλασαν μ' αυτό, λες και ήταν κανένα καλό αστείο. Το γέλιο της Έλεν, πάντως, αν και το άκουσα μαζί με τα άλλα, το θεώρησα έναν από τους πιο όμορφους ήχους που άκουσα ποτέ στη ζωή μου.

Για να μην τα πολυλογώ, μπήκα στην νεοφερμένη βάρκα, με πολλή χαρά, και στρώθηκα στη δουλειά για να κάνω επίδειξη. Κι αυτό γιατί — πρέπει να το πω — ένιωθα ότι ακόμα κι αυτός ο ευτυχισμένος κόσμος φαινόταν ακόμη πιο ευτυχισμένος σε μένα, αφού βρισκόμουν τόσο κοντά σ' αυτό το παράξενο κορίτσι. Εντούτοις πρέπει να πω, ότι απ' όλους τους ανθρώπους που είχα γνωρίσει σ' αυτό το νέο κόσμο, η Έλεν ήταν ο πιο παράξενος, ο πιο απίθανος άνθρωπος που μπορούσα να φανταστώ. Η Κλάρα, ας πούμε, με την ομορφιά και την εξυπνάδα της, δεν απείχε καθόλου απ' την εικόνα μιας π ο λ ύ ευχάριστης και ανεπιτήδευτης νεαρής γυναίκας. Οι άλλες κοπέλες δεν ήταν παρά βελτιωμένες — κατά πολύ βέβαια — εκδοχές κοριτσιών που είχα γνωρίσει παλιότερα. Αυτό το κορίτσι όμως δεν ήταν απλά όμορφο, με μια ομορφιά πολύ διαφορετική απ' αυτήν μιας "νεαρής κυρίας", αλλά ήταν από κάθε άποψη συγκλονιστικά ενδιαφέρον. Έτσι, αναρωτιόμουν συνέχεια ποια θα ήταν η επόμενη ενέργειά της, ή τι θα έλεγε, για να με εκπλήξει και να μ' ευχαριστήσει. Δεν μπορώ να πω βέβαια ότι υπήρχε κάτι το εκπληκτικό σ' αυτά που έκανε και έλεγε, όλα όμως γίνονταν με έναν καινούργιο τρόπο, με αυτό το ακαθόριστο ενδιαφέρον και τη χαρά για τη ζωή, που είχα διαπιστώσει ότι υπήρχε σ' όλους, λίγο-πολύ. Σ' εκείνη όμως αυτά τα χαρίσματα ήταν πιο εμφανή και πιο γοητευτικά απ' ό,τι στους άλλους ανθρώπους που είχα δει.

Ξεκινήσαμε σε λίγο και περάσαμε γρήγορα τις όμορφες απλωτές του ποταμού, μεταξύ του Μπένζινγκτον και του Ντόρτσεστερ. Το μισό απόγευμα είχε πια περάσει, η ζέστη δεν ήταν πολλή και ο

άνεμος είχε κοπάσει εντελώς. Τα σύννεφα ήταν ψηλά, ανέδιδαν ανταύγειες και μείωναν, συνάμα, το λιοπύρι. Πάντως δεν έκρυβαν το γαλανό χρώμα τ' ουρανού, ενώ του έδιναν μια βαθύτητα χάρη στην χρωματική αντίθεση. Κοντολογής, ο ουρανός έμοιαζε μ' έναν θόλο, κατά πώς τον έλεγαν οι ποιητές, αλλά ένα θόλο τόσο τεράστιο και κατάφωτο, που άνοιγε την καρδιά του ανθρώπου με την απεραντοσύνη του. Ένα τέτοιο απόγευμα πρέπει να είχε στο νου του ο Τέννυσον[39] όταν έλεγε για την χώρα των Λωτοφάγων, πως είχε μόνο απόγευμα.

Η Έλεν βολεύτηκε στην πρύμνη και έδειχνε να διασκεδάζει πολύ. Είδα ότι ήταν πολύ παρατηρητική και δεν άφηνε τίποτε να της ξεφύγει. Καθώς την παρακολουθούσα, ένα δυσάρεστο συναίσθημα που με διακατείχε, ότι είχε αρχίσει ν' αγαπάει τον επιδέξιο, πρόθυμο και όμορφο Ντικ και ότι αυτό ήταν που την ώθησε να μας ακολουθήσει, εξαφανίστηκε. Αν ήταν έτσι τα πράγματα, δεν θα ευχαριστιόταν τόσο πολύ την διαδρομή, παρά την ομορφιά των τοπίων που περνούσαμε. Για λίγη ώρα η Έλεν έμεινε σιωπηλή, τελικά όμως, όταν περάσαμε κάτω από την γέφυρα του Σίλλινγκφορντ (που είχε ξανακτιστεί, διατηρώντας όμως κάπως το παλιό της στιλ), μου ζήτησε να κρατήσω την βάρκα ισαμε να κοιτάξει καλά το τοπίο, έτσι όπως φαινόταν μέσα από την αψίδα. Μετά γύρισε προς το μέρος μου και είπε:

"Δεν ξέρω αν θα πρέπει να χαρώ ή να λυπηθώ που βρίσκομαι για πρώτη φορά σ' αυτά τα μέρη. Είναι αναμφισβήτητα μια μεγάλη χαρά να τα βλέπει κανείς για πρώτη φορά. Και η ανάμνησή τους όμως κάνει πιο γλυκιά τη ζωή: αν θα τα θυμάμαι για ένα-δυο χρόνια, θα ονειρεύομαι και ξύπνια ακόμη! Πολύ χαίρομαι που ο Ντικ τραβά αργά κουπί, σαν να θέλει να παρατείνει την παραμονή μας εδώ. Πώς σας φαίνεται η πρώτη σας επίσκεψη σ' αυτές τις απλωτές;"

Δεν πιστεύω ότι ήθελε να με παγιδέψει μ' αυτή την ερώτηση, εγώ όμως έπεσα στην παγίδα λέγοντας: "Δεν είναι η πρώτη μου επίσκεψη! Ξέρω καλά αυτές τις απλωτές. Μπορώ μάλιστα να πω ότι γνωρίζω απ' έξω κι ανακατωτά τον Τάμεση, από το Χάμερσμιθ μέχρι το Κρίκλεϊντ".

Κατάλαβα τι μπλεξίματα θ' ακολουθούσαν, καθώς είδα τα μάτια της να με καρφώνουν με ένα βλέμμα παράξενο, που είχα ξαναδεί στο Ράννυμηντ, όταν είπα κάτι που δυσκόλεψε τους άλλους να κατανοήσουν την θέση μου ανάμεσα σ' αυτούς τους ανθρώπους. Κοκκίνησα και προσπάθησα να μπαλώσω τη γκάφα μου: "Απορώ πως δεν έφτασες ποτέ μέχρι εδώ, τη στιγμή που ζεις δίπλα στον Τάμεση και επιπλέον τραβάς τόσο καλά κουπί, που δεν θα σου έκανε μεγάλο κόπο. Ας μην πω κιόλας, ότι ο οποιοσδήποτε θα ήταν πρόθυμος να τραβήξει κουπί για σένα".

Γέλασε μετά από τον υπαινιγμό μου, όχι για το κοπλιμέντο που

της έκανα (είμαι σίγουρος ότι δεν της χρειαζόταν, μια και αυτό που είπα ήταν αυτονόητο) αλλά για κάτι που στριφογύριζε στο μυαλό της. Με κοιτούσε ακόμη ευγενικά, αλλά χωρίς να έχει αποβάλλει την απορία από το βλέμμα της και τελικά είπε:

"Ίσως είναι παράξενο που δεν έχω έρθει ποτέ εδώ, αν και έχω αρκετές ασχολίες στο σπίτι: απ' τη μια φροντίζω τον παππού μου, κι απ' την άλλη συναναστρέφομαι δυο-τρεις νεαρούς που με συμπαθούν ιδιαίτερα· δεν μπορώ βέβαια να τους ικανοποιώ όλους ταυτόχρονα. Πάντως, αγαπητέ γείτονα, μου φαίνεται πιο παράξενο το γεγονός ότι εσείς ξέρετε τα πάνω μέρη του ποταμού. Απ' ό,τι κατάλαβα έχετε έρθει στην Αγγλία εδώ και μερικές μέρες. Ίσως όμως να εννοείτε ότι έχετε διαβάσει για τον Τάμεση σε βιβλία κι ότι έχετε δει εικόνες του — αν και αυτό είναι λίγο απίθανο".

"Πράγματι", απάντησα, "δεν έχω, εξάλλου, διαβάσει κανένα βιβλίο σχετικά με τον Τάμεση· ήταν μια από τις δευτερεύουσες ηλιθιότητες της εποχής μας, το γεγονός ότι κανείς δεν σκέφτηκε να γράψει ένα σοβαρό βιβλίο για τον μοναδικό αγγλικό ποταμό — χαρακτηρισμός που αξίζει στον Τάμεση".

Δεν είχα προλάβει καλά-καλά να τελειώσω, όταν αντιλήφθηκα ότι είχα κάνει κι άλλος λάθος. Θύμωσα με τον εαυτό μου, γιατί δεν ήθελα εκείνη την ώρα να δίνω μαρκοσκελείς εξηγήσεις, ή να ξεφουρνίσω μια νέα έκδοση της Οδύσσειας, γεμάτη ψέματα. Κατά κάποιο τρόπο η Έλεν το κατάλαβε αυτό και δεν εκμεταλλεύθηκε το ολίσθημά μου. Το διαπεραστικό της βλέμμα έγινε αμέσως καλωσυνάτο, και είπε:

"Όπως και να 'χει το πράγμα, χαίρομαι που ταξιδεύω μαζί σας σ' αυτά τα μέρη, μια και ξέρετε το ποτάμι μας τόσο καλά. Εγώ δεν ξέρω και πολλά πράγματα για τις περιοχές μετά το Πανγκμπουρν, αλλά θα μου πείτε εσείς ό,τι θέλω να μάθω". Έκανε μια μικρή παύση, και μετά είπε: "Πρέπει να καταλάβετε όμως ότι το μέρος που ξέρω, το ξέρω τόσο καλά όσο και σεις. Θα στενοχωριόμουν αν σκεφτόσαστε ότι είμαι αδιάφορη για κάτι τόσο ωραίο και ενδιαφέρον, όπως είναι ο Τάμεσης".

Αυτά τα είπε πολύ σοβαρά και μ' ένα στοργικό ύφος απέναντί μου, που με ευχαρίστησε υπερβολικά. Κατάλαβα όμως ότι φύλαγε γι' αργότερα τα ερωτηματικά της για μένα.

Σε λίγο φτάσαμε στο φράγμα του Ντέυ, όπου ο Ντικ και οι δυο επιβάτες του μας περίμεναν. Θα βγαίναμε στη στεριά, για να μου δείξει κάτι που δεν είχα ξαναδεί ποτέ. Τον ακολούθησα, έχοντας δίπλα μου την Έλεν, στην περιοχή των φραγμάτων, την οποία θυμόμουν καλά. Μια μακρόστενη εκκλησία που βρισκόταν πίσω απ' αυτά, χρησιμοποιούνταν ακόμη για διάφορους σκοπούς, από τους καλοκάγαθους κατοίκους του Ντόρτσεστερ. Η πανσιόν του χωριού αυτού είχε ακόμα την πινακίδα με το αγριόκρινο, που την χρησιμοποιούσαν την εποχή που η φιλοξενία ήταν αντικείμενο

αγοραπωλησίας. Αυτή τη φορά όμως, δεν έδειξα ότι όλα αυτά μου ήταν γνωστά. Πάντως, όταν καθόμαστε στο ανάχωμα, κοιτάζοντας προς το Σίνονταν, όπου υπήρχε ένα ευδιάκριτο ανάχωμα, καθώς επίσης και προς το Γουάιτενχαμ, όπου υπήρχε ένας λοφίσκος, αισθάνθηκα άσχημα, γιατί η Έλεν με κοιτούσε επίμονα και με σοβαρό ύφος· έτσι με απέτρεψε από το να πω πόσο αναλλοίωτα είχαν μείνει τα πάντα εκεί.

Σταματήσαμε για άλλη μια φορά, στο Εημπινγκντον, που για μένα ήταν γνώριμο και καινούργιο συνάμα, όπως και το Γουώλλινγκφορντ. Αυτό συνέβαινε γιατί η κατάπτωση του δέκατου ένατου αιώνα είχε εκλείψει, και δεν είχαν γίνει άλλες αλλαγές.

Το ηλιοβασίλεμα είχε ντύσει τον ουρανό με το μανδύα του, ενώ πλησιάζαμε στην Οξφόρδη αφού περάσαμε το Οσίνευ. Σταματήσαμε για δυο λεπτά κοντά στο αρχαίο κάστρο, για να κατεβάσουμε τον Χένρυ Μόρσομ. Φυσικά, δεν μου διέφυγε κανένας πύργος ή οβελίσκος αυτής της πόλης, που κάποτε κυριαρχούνταν από τους Δον[40]: είδα όλους όσους φαίνονταν από το ποτάμι. Τα λιβάδια ολόγυρα, που είχα επισκεφτεί παλιότερα, τότε που ασχήμαιναν καθημερινά, δέσμια της "ταραγμένης και νοοκρατούμενης[41] ζωής του δέκατου ένατου αιώνα", είχαν πλέον αποδεσμευθεί και είχαν βρει για άλλη μια φορά όλη την ομορφιά τους. Ο μικρός λόφος του Χίνκσευ, μαζί με μερικά πολύ όμορφα πέτρινα σπίτια που είχαν φυτρώσει εκεί (σωστά χρησιμοποιώ τη λέξη, γιατί τα σπίτια φαίνονταν σαν φυσικές προεκτάσεις του λόφου), έριχνε ευτυχισμένος τη σκιά του στους ορμητικούς χειμάρρους και στα στάχυα που τ' ανέμιζε ο αέρας. Αν δεν βασίλευε ο ήλιος εκείνη την ώρα, το χορτάρι θα φαινόταν γκρίζο, εξαιτίας των ώριμων σπόρων του.

Ο σιδηρόδρομος είχε εξαφανιστεί και μαζί μ' αυτόν οι γέφυρες των διαφόρων παραποτάμων του Τάμεση, που βρίσκονταν σε διαφορετικά επίπεδα. Έτσι, περάσαμε γρήγορα το φράγμα του Μέντλευ και βρεθήκαμε στην υδάτινη περιοχή του λιμανιού του Μήντοου, όπου ο μεγάλος αριθμός των χηνών δεν είχε μειωθεί καθόλου. Σκέφτηκα ότι το μέρος εκείνο είχε καταφέρει να διατηρήσει την ονομασία του και την λειτουργικότητά του, παρά την παλιά και άσχημη κοινοβιακή περίοδο, παρά την τυραννία της ιδιοκτησίας, παρά τον αμφίρροπο αγώνα εναντίον της: είχε επιζήσει μέχρι τότε, που επικρατούσε η γαλήνη και η ευτυχία του τέλειου Κομμουνισμού.

Στο Γκόντστοου βγήκαμε ξανά στη στεριά, για να δω τα απομεινάρια του παλιού γυναικείου μοναστηριού, τα οποία είχαν μείνει έτσι όπως τα θυμόμουν. Από την ψηλή γέφυρα που βρισκόταν πάνω από μια στροφή του ποταμού, μπορούσα να δω, ακόμη και με το λυκόφως, πόσο όμορφο είχε γίνει το μικρό χωριό με τα πέτρινα σπίτια του. Είχαμε μπει πια στην περιοχή όπου τα σπίτια έπρεπε να είναι κτισμένα εξολοκλήρου από γκρίζα πέτρα, για να μην βρίσκονται σε δυσαρμονία με το τοπίο.

Μετά από εκείνη τη στάση, συνεχίσαμε το ταξίδι μας. Στη βάρκα που ήμουν εγώ, πήρε η Έλεν τα κουπιά. Λίγο μακρύτερα, περάσαμε από ένα μικρό φράγμα· τρία μίλια πιο πέρα, βρισκόταν μια μικρή πόλη, όπου διανυκτερεύσαμε σ' ένα σπίτι με λίγους ενοίκους, μια και οι περισσότεροι κάτοικοι είχαν κατασκηνώσει στα χωράφια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXVIII
Ο μικρός ποταμός

Το επόμενο πρωινό, πριν τις έξι, είχαμε φύγει, μια και απέχαμε ακόμη εικοσιπέντε μίλια από τον προορισμό μας και ο Ντικ ήθελε να φτάσουμε εκεί προτού σουρουπώσει. Το ταξίδι ήταν ευχάριστο. Δεν μπορούν όμως να ειπωθούν πολλά πράγματα για τον βορεινό Τάμεση, σε όποιον δεν τον ξέρει. Η Έλεν κι εγώ, είμαστε πάλι μαζί στη βάρκα της, παρόλο που ο Ντικ με ήθελε στη δικιά του: θεωρούσε πιο δίκαιο ν' αφήσουμε τις δυο γυναίκες να κινούν το πράσινο καρυδότσουφλο. Η Έλεν όμως είχε αντιρρήσεις γι' αυτό και έλεγε ότι ήμουν το πιο ενδιαφέρον πρόσωπο της παρέας. "Μετά από τόσο μεγάλο ταξίδι που έκανα", είπε, "δεν θέλω να είμαι παρέα μ' ένα άτομο, που θα έχει τη σκέψη προσηλωμένη συνέχεια σε κάποιον άλλο, εκτός από μένα: ο μουσαφίρης είναι ο μόνος που μπορεί να με διασκεδάσει σωστά. Αυτά που λέω τα εννοώ", συμπλήρωσε, γυρίζοντας για να με κοιτάξει. "Δεν τα είπα για να κάνω φιλοφρόνηση".

Η Κλάρα κοκκίνησε και φάνηκε πολύ χαρούμενη γι' αυτά που είπε η Έλεν. Νομίζω ότι μέχρι εκείνη την ώρα την φοβόταν πολύ. Όσο για μένα, ένιωσα ότι είχα ξαναβρεί τη νιότη μου και τους πόθους της, που αναμιγνύονταν με τη χαρά εκείνων των στιγμών, σχεδόν καταστρέφοντάς την και βυθίζοντάς την σε κάτι που έμοιαζε με πόνο.

Καθώς περνούσαμε από τις μικρές και ελικοειδείς απλωτές του μικρού ποταμού, όπου η ορμητικότητα του ρεύματος μειωνόταν πολύ, η Έλεν είπε: "Πολύ με ευχαριστεί αυτό το ποταμάκι, καθώς είμαι συνηθισμένη στον πλατύ ποταμό. Μου φαίνεται σα να είμαστε υποχρεωμένοι να σταματάμε, όταν τελειώνει κάθε απλωτή. Πιστεύω ότι προτού γυρίσω στο σπίτι σήμερα το βράδυ, θα έχω αντιληφθεί πόσο μικρή χώρα είναι η Αγγλία, αφού μπορεί κανείς να φτάσει τόσο γρήγορα στην εκβολή του μεγαλύτερου ποταμού της".

"Δεν είναι μεγάλη", είπα, "αλλά έχει τις ομορφιές της".

"Πράγματι", απάντησε. "Δεν βρίσκετε αδιανόητο το γεγονός ότι παλιότερα αυτή η όμορφη μικρή χώρα αντιμετωπιζόταν από τους κατοίκους της σαν ένας άσχημος τόπος, χωρίς ιδιαίτερο χαρακτή-

ρα, χωρίς εύθραυστες ομορφιές που έπρεπε να προστατευθούν; Δεν χαίρονταν με την εναλλαγή των εποχών και το ευμετάβλητο του καιρού, ούτε με τις διάφορες ποιότητες του χώματος, ούτε με τίποτα. Πώς μπορούσαν αυτοί οι άνθρωποι να είναι τόσο σκληροί απέναντι στον ίδιο τους τον εαυτό;"

"Το ίδιο σκληροί ήταν και μεταξύ τους", συμπλήρωσα. Τότε, εντελώς ξαφνικά, ένιωσα μια αποφασιστικότητα να με κυριεύει, και είπα: "Αγαπητή γειτόνισσα, μπορώ να σου πω αμέσως ότι είναι ευκολότερο για μένα, απ' ό,τι για σένα ν' αναλογιστώ όλο αυτό το άσχημο παρελθόν, γιατί κι εγώ ο ίδιος ανήκα σ' αυτό. Βλέπω μάλιστα ότι έχεις αντιληφθεί κάπως το γεγονός αυτό και νομίζω ότι θα με πιστέψεις όταν θα σου μιλήσω για το παρελθόν. Δεν πρόκειται πάντως να σου κρύψω τίποτε απολύτως".

Έμεινε σιωπηλή για λίγο και μετά είπε: "Φίλε μου, σωστά μαντέψατε ότι σας κατάλαβα. Και για να σας πω την αλήθεια, σας παρακολουθώ από το Ράννυμηντ και για να μπορέσω να σας κάνω πολλές ερωτήσεις κι επειδή είδα ότι δεν είστε ένας από μας. Αυτό μου κέντρισε το ενδιαφέρον και με χαροποίησε και θέλησα να σας κάνω όσο πιο ευτυχισμένο γίνεται. Αυτό βέβαια, έκρυβε κάποιο κίνδυνο", συμπλήρωσε κοκκινίζοντας, "για τον Ντικ και την Κλάρα. Γιατί πρέπει να σας πω, μια και θα γίνουμε τόσο στενοί φίλοι, ότι ακόμα και ανάμεσά μας, όπου υπάρχουν τόσο όμορφες γυναίκες, έχω πάρει το μυαλό πολλών αντρών, με καταστρεπτικά αποτελέσματα. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που ζω μόνη, κοντά στον παππού μου, στο εξοχικό σπιτάκι του Ράννυμηντ. Τούτο όμως δεν ωφέλησε και πολύ· το μέρος δεν είναι ερημικό, κι έτσι, διάφοροι άντρες που έρχονταν, με έβρισκαν ακόμη πιο ενδιαφέρουσα, μια και ζούσα μόνη μου και άρχισαν να φαντάζονται διάφορα πράγματα για μένα — όπως κάνατε και σεις, φίλε μου. Ας τ' αφήσουμε όμως αυτά. Σήμερα το βράδυ ή αύριο το πρωί, θα σας κάνω μια πρόταση, που αν τη δεχθείτε θα μ' ευχαριστήσετε πάρα πολύ. Νομίζω ότι αυτή η πρόταση δεν θα πληγώσει τα αισθήματά σας".

Απάντησα με πολλή προθυμία, λέγοντας ότι θα έκανα οτιδήποτε για κείνην. Παρά τα χρόνια που κουβαλούσα, τα οποία μάλιστα είχαν αφήσει πολύ φανερά τα σημάδια τους πάνω μου (αν και εκείνο το αίσθημα, ότι η νιότη μου είχε ξαναγυρίσει, δεν ήταν παροδικό, νομίζω), παρά τα χρόνια μου, λέω[42], ένιωθα την ευτυχία να ξεχειλίζει από το είναι μου, χάρη στη συντροφιά αυτής της εξαίσιας κοπέλας και ήμουν έτοιμος να πάρω τις εκμυστηρεύσεις της πιο σοβαρά απ' ό,τι έπρεπε.

Γέλασε τότε, αλλά με κοιτούσε πολύ γλυκά. "Λοιπόν", είπε, "ας τ' αφήσουμε αυτά προς το παρόν, γιατί πρέπει να δω τα καινούργια μέρη από τα οποία περνάμε. Κοιτάξτε πώς άλλαξε πάλι ο ποταμός! Είναι φαρδύς τώρα και οι απλωτές του μεγάλες και με αργό ρεύμα. Α, να κι ένα πορθμείο!"

Της είπα την ονομασία του, καθώς έκοψα ταχύτητα, για να περάσω την αλυσίδα του πορθμείου πάνω απ' τα κεφάλια μας. Στη συνέχεια, είδαμε μια σειρά από βελανιδιές στην όχθη που βρισκόταν αριστερά μας. Μετά το ποτάμι στένεψε πάλι και κάναμε βαρκάδα ανάμεσα στα τείχη που σχημάτιζαν οι ψηλές καλαμιές. Τα σπουργίτια και οι κομπογιάννηδες που ζούσαν εκεί τιτίβιζαν αδιάκοπα από χαρά, καθώς τα απόνερα που έκαναν οι βάρκες έβρεχαν τις καλαμιές, που είχαν ξεροσταλιάσει από τη ζέστη του πρωινού.

Η Έλεν χαμογελούσε, ενώ η ανέμελη απόλαυση του καινούργιου σκηνικού ανέδειχνε την ομορφιά της, καθώς μάλιστα ήταν ξαπλωμένη στα μαξιλάρια. Εντούτοις, δεν είχε καθόλου αποχαυνωθεί. Η αδράνειά της ήταν αδράνεια μιας κοπέλας με γεροδεμένο κορμί και κοφτερό μυαλό, που αναπαυόταν για λίγο.

"Κοιτάξτε!" είπε, σηκώνοντας το κορμί της χωρίς φανερή προσπάθεια και ισορροπώντας με περίσσια χάρη και ευκολία. "Κοιτάξτε αυτή την όμορφη παλιά γέφυρα που βρίσκεται μπροστά μας!"

"Δεν χρειάζεται να την κοιτάξω", είπα χωρίς να σηκώσω τα μάτια μου απ' την ομορφιά της. "Ξέρω ποια είναι, αν και μεις" (χαμογέλασα) "δεν την λέγαμε Παλιά Γέφυρα, τα περασμένα χρόνια".

Με κοίταξε με το γλυκό της βλέμμα και είπε: "Πόσο ωραία τα πάμε τώρα που δεν είστε επιφυλακτικός μαζί μου!"

Έμεινε έτσι, όρθια και με κοίταζε σκεπτική, μέχρις ότου αναγκάστηκε να καθήσει, καθώς περνούσαμε κάτω από την μικρή μυτερή αψίδα, που βρισκόταν στο μέσον της σειράς των αψίδων της αρχαιότερης γέφυρας του Τάμεση.

"Τι όμορφοι αγροί!" αναφώνησε. "Δεν φανταζόμουν ότι ένας μικρός ποταμός σαν αυτόν κρύβει τέτοια γοητεία. Οι μικρές διαστάσεις των πάντων, οι μικρές απλωτές και η γρήγορη εναλλαγή στις όχθες, δίνουν την αίσθηση του ταξιδιού, της άφιξης σ' έναν κόσμο παράξενο, της περιπέτειας· αυτά δεν τα έχω αισθανθεί σε μεγαλύτερους ποταμούς".

Την κοίταξα, κι ένιωσα αγαλλίαση: η φωνή της, λέγοντας αυτό ακριβώς που σκεπτόμουν, ήταν σαν χάδι για μένα. Εκείνη έπιασε το βλέμμα μου και τα ηλιοκαμμένα της μάγουλα κοκκίνησαν.

"Πρέπει να σας πω, φίλε μου", είπε απλά, "πως όταν ο παππούς μου εγκαταλείψει τον Τάμεση αυτό το καλοκαίρι, θα με πάρει μαζί του σ' ένα μέρος που βρίσκεται κοντά στο ρωμαϊκό τείχος του Κάμπερλαντ. Αυτό το ταξίδι μου λοιπόν είναι το αποχαιρετιστήριο για το νότο. Φυσικά, φεύγω με τη θέλησή μου, αλλά λυπάμαι κιόλας. Δεν είχα το κουράγιο να πω στον Ντικ χτες ότι εγκαταλείπουμε τον Τάμεση. Σε σας όμως έπρεπε να το πω, το είχα ανάγκη".

Σταμάτησε και φάνηκε πολύ σκεπτική για λίγη ώρα. Μετά είπε χαμογελώντας:

"Πρέπει να πω ότι δεν μ' αρέσει να πηγαίνω από το ένα μέρος στο άλλο. Ο άνθρωπος συνηθίζει στις μικρολεπτομέρειες της ζωής

στον τόπο του και δένεται με το σπίτι του, που τον κάνει ευτυχισμένο. Ένας καινούργιο ξεκίνημα λοιπόν, είναι οδυνηρό κατά κάποιο τρόπο. Τολμώ να πω ότι στη χώρα από την οποία έρχεστε, αυτό θα το θεωρούσαν στενοκεφαλιά και απέχθεια για την περιπέτεια και θα με κακοχαρακτήριζαν".

Καθώς μιλούσε, μου χαμογελούσε γλυκά κι εγώ βιάστηκα να της απαντήσω:

"Κάθε άλλο, πίστεψέ με. Και πάλι όμως σκεφτόμαστε το ίδιο πράγμα. Δεν περίμενα πάντως να σ' ακούσω να μιλάς έτσι. Απ' όλα όσα έχω ακούσει, συμπέρανα ότι μετακομίζετε πολύ συχνά σ' αυτή τη χώρα".

"Λοιπόν, είναι αυτονόητο ότι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να μετακινούνται. Αυτό όμως γίνεται μόνο για διασκέδαση, ιδίως όταν έρχεται ο καιρός για τον θερισμό και τη σοδειά, όπως τώρα: δεν νομίζω ότι η περιπλάνηση γίνεται και σ' άλλες περιπτώσεις. Παραδέχομαι όμως ότι μου αρέσουν κι άλλα πράγματα, εκτός από την παραμονή στο σπίτι. Θα μου άρεσε να έρθω μαζί σας, για να διασχίσουμε όλη τη δυτική χώρα — χωρίς να σκέφτομαι τίποτε άλλο", είπε χαμογελώντας.

"Εγώ θα ήμουν υποχρεωμένος να σκέφτομαι ένα σωρό πράγματα", απάντησα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXIX

Ένας τόπος ξεκούρασης στον βόρειο Τάμεση

Λίγο αργότερα φτάσαμε σ' ένα μέρος όπου σχηματιζόταν ένα ακρωτήριο και το ποτάμι έκανε μια ανάλογη στροφή. Εκεί σταματήσαμε για λίγο, για να ξεκουραστούμε και να κάνουμε προμήθειες. Βολευτήκαμε στην όμορφη όχθη, που δεν υστερούσε και πολύ σε επιβλητικότητα από μια λοφοπλαγιά· τ' ατέλειωτα λιβάδια απλώνονταν μπροστά μας και τα δρεπάνια είχαν κιόλας πάρει φωτιά. Πρόσεξα μια ιδιαιτερότητα στην ομορφιά των αγρών: υπήρχαν δέντρα διάσπαρτα, οπωροφόρα κυρίως. Ο ζωτικός χώρος των δέντρων δεν ήταν θλιβερά περιορισμένος, όπως τον θυμόμουν εγώ: η τσιγγουνιά δεν κατέστρεφε την ομορφιά τους. Παρόλο που οι ιτιές είχαν κουτσουρεμένες κορυφές (ήταν ξακρισμένες, όπως έλεγαν σ' εκείνα τα μέρη), ο σεβασμός προς την ομορφιά φαινόταν από τον τρόπο κοψίματος. Δεν γινόταν κουτσούρεμα σε ολόκληρες σειρές, πράγμα που καταστρέφει την ομορφιά της υπαίθρου σε μεγάλη ακτίνα, αλλά σε επιλεγμένα δέντρα, έτσι ώστε ν' αποκλείεται η απογύμνωση κάποιου σημείου. Κοντολογής, οι αγροί είχαν την περιποίηση ενός κήπου, φτιαγμένου για την ευχαρίστηση του συνόλου, όπως μου είχε πει και ο γερο-Χάμοντ.

Σ' αυτή την όχθη λοιπόν, που έμοιαζε με λοφοπλαγιά, φάγαμε

το μεσημεριανό μας. Ήταν κάπως νωρίς βέβαια, αλλά είμαστε στο πόδι από νωρίς. Το ρεύμα του Τάμεση ελισσόταν κάτω απ' τα πόδια μας, κάνοντας παρέα στους αγρούς. Διακόσια μέτρα μακριά μας βρισκόταν μια όμορφη μικρή νησίδα, καλυμμένη με δέντρα. Στις πλαγιές που βρίσκονταν προς τα δυτικά, υπήρχε ένα δάσος με δέντρα διαφόρων ηλικιών, που έριχναν τη σκιά τους στο λιβάδι της νότιας πλευράς του ποταμού. Προς τα βόρεια, ένας μεγάλος λειμώνας απλωνόταν μέχρι το χείλος του ποταμού. Ένα καλοφτιαγμένο βέλος[43] κάποιου αρχαίου κτίσματος ξεπρόβαλλε από τα δέντρα, ενώ γύρω του υπήρχαν μερικά σκουρόχρωμα σπίτια. Πιο κοντά μας, ούτε εκατό μέτρα από το νερό, υψωνόταν ένα πολύ μοντέρνο πέτρινο σπίτι· ήταν μονόπατο και σχημάτιζε ένα μεγάλο τετράγωνο, ενώ τα κτίσματα που το αποτελούσαν ήταν πολύ χαμηλά. Μεταξύ της πρόσοψής του και του ποταμού δεν υπήρχε κήπος, παρά μόνο μια σειρά από μικρές αχλαδιές. Αν και δεν φαινόταν πολύ διακοσμημένο, διακρινόταν από μια "φυσική" κομψότητα, σαν αυτή που είχαν τα δέντρα.

Καθώς παρατηρούσαμε όλα αυτά εκείνη τη ζεστή μέρα του Ιούνη, που μας έβρισκε όχι απλά χαρούμενους, αλλά ευτυχισμένους, η Έλεν, που καθόταν δίπλα μου, με το χέρι της πάνω στο γόνατο, έσκυψε προς το μέρος μου και είπε με χαμηλή φωνή, που ο Ντικ και η Κλάρα θα μπορούσαν ν' ακούσουν, αν δεν ήταν απορροφημένοι με τις γλυκειές, βουβές τους ερωτοτροπίες: "Φίλε μου, στη χώρα σας, έμοιαζαν καθόλου τα σπίτια των εργατών της γης μ' αυτό εδώ;"

"Ούτε των πλουσίων τα σπίτια δεν έμοιαζαν μ' αυτό· ήταν άσχημες κηλίδες, που λέρωναν το πρόσωπο της γης".

"Μου είναι δύσκολο να το καταλάβω αυτό", είπε η Έλεν. "Αντιλαμβάνομαι γιατί οι εργάτες, που ήταν τόσο καταπιεσμένοι, δεν μπορούσαν να ζουν σε όμορφα σπίτια. Χρειάζεται ελεύθερος χρόνος και υπομονή και μυαλό όχι παραφορτωμένο με σκοτούρες, για να γίνουν όμορφες κατοικίες. Καταλαβαίνω ακόμη ότι δεν άφηναν αυτούς τους φουκαριάρηδες να ζουν με τέτοιο τρόπο, που θα τους παρείχε αυτά τα αναγκαία (για μας) αγαθά. Δεν μπορώ όμως να εξηγήσω γιατί οι πλούσιοι, που είχαν και την άνεση και τον ελεύθερο χρόνο και τα απαραίτητα υλικά, δεν έφτιαχναν όμορφες στέγες για τα κεφάλια τους. Μάλλον θέλετε να πείτε", συνέχισε, κοιτώντας με κατάματα και κοκκινίζοντας, "ότι τα σπίτια τους και τα υπάρχοντά τους ήταν κακόγουστα και χοντροκομμένα, εκτός αν τύχαινε να είναι αρχαία, όπως εκείνο εκεί το απομεινάρι της δουλειάς των προγόνων μας" (έδειξε προς το μέρος του βέλους)· "ήταν — για να δω, πώς το λέμε αυτό;"

"Χυδαία", της απάντησα. "Παλιά λέγαμε ότι η ασχήμια και η χυδαιότητα των σπιτιών των πλουσίων ήταν η αναπόφευκτη απόρροια της αθλιότητας και γύμνιας της ζωής που επέβαλαν στους

φτωχούς".

Έσμιξε τα φρύδια της συλλογισμένη, αλλά μετά το πρόσωπό της φωτίστηκε, σαν να είχε κατεβάσει κάποια ιδέα και είπε: "Ναι, φίλε μου, κατάλαβα τι εννοείτε. Έχω συζητήσει αυτό το θέμα με μερικούς άλλους που επίσης ενδιαφέρονται γι' αυτά τα πράγματα. Για να πω την αλήθεια, έχουμε πολλές πληροφορίες για την αποκαλούμενη καλλιτεχνία της εποχής που υπήρξε πριν από την ισότητα της ζωής. Αρκετοί άνθρωποι λένε ότι η κοινωνική κατάσταση τότε δεν ήταν η αιτία όλης αυτής της ασχήμιας: η ασχήμια έβγαινε από μέσα τους, τους άρεσε, ενώ θα μπορούσαν να έχουν όμορφα πράγματα αν το ήθελαν. Όπως και τώρα, ένας άνθρωπος ή μια ομάδα ανθρώπων, μπορούν, αν το θέλουν, να φτιάχνουν πράγματα περισσότερο ή λιγότερο όμορφα — σταματήστε! Ξέρω τι θα πείτε".

"Αλήθεια;", την ρώτησα χαμογελώντας, αν και η καρδιά μου χτυπούσε.

"Ναι. Μου κάνετε μάθημα, αν και δεν το λέτε φανερά. Είσαστε έτοιμος να πείτε ότι τον καιρό της ανισότητας υπήρχε ένας βασικός κανόνας ζωής για τους πλούσιους: δεν έφτιαχναν μόνοι τους ό,τι ήθελαν για την καλοπέρασή τους, αλλά εξανάγκαζαν αυτούς που είχαν καταδικάσει σε μίζερη και στερημένη ζωή να τα φτιάχνουν. Το αποτέλεσμα της μιζέριας, της στέρησης και της απελπιστικής γύμνιας αυτής της ανύπαρκτης ζωής των φτωχών, ήταν ο θάνατος της τέχνης σαν ανθρώπινης έκφρασης. Αυτά θέλατε να πείτε, φίλε μου;"

"Ναι, ναι", είπα κοιτώντας την με λαχτάρα. Είχε σηκωθεί και στεκόταν στην άκρη της πλαγιάς και το αεράκι χάιδευε το αραχνούφαντο φόρεμά της. Με το ένα της χέρι ακουμπούσε τα στήθη της, ενώ με το άλλο είχε σφίξει τη γροθιά της, έτσι ξαναμμένη καθώς ήταν.

"Είναι αλήθεια λοιπόν", είπε, "είναι αλήθεια! Σωστά ήταν αυτά που λέγαμε!"

Νομίζω ότι, μαζί με την συμπάθεια και τον θαυμασμό μου γι' αυτή, άρχισε ν' αναπτύσσεται και μια απορία, για την τελική έκβαση αυτής της κατάστασης. Είχα κάποιους φόβους για ό,τι επρόκειτο ν' ακολουθήσει και κάποια ανησυχία για το φάρμακο που πρόσφερε η καινούργια εκείνη εποχή, για την έλλειψη κάποιου τρόπου έξαψης των πνευμάτων. Ο Ντικ τότε σηκώθηκε και φώναξε με τον εγκάρδιο τρόπο του: "Γειτόνισσα Έλεν, λογοφέρνεις με τον μουσαφίρη ή τον πιέζεις να σου πει πράγματα που δεν μπορεί να εξηγήσει καλά εξαιτίας της άγνοιάς μας;"

"Τίποτε απ' αυτά αγαπητέ γείτονα", απάντησε. "Όχι μόνο δεν λογοφέρνω μαζί του, αλλά νομίζω ότι τον έχω κάνει καλό φίλο και με μένα και με τον εαυτό του. Είναι έτσι αγαπητέ μουσαφίρη;" με ρώτησε χαμογελώντας μου, όντας σίγουρη ότι θα την καταλάβαι-

να.

"Και βέβαια είναι", απάντησα.

"Πέρα απ' αυτό", συνέχισε η Έλεν, "πρέπει να σου πω ότι μου εξήγησε πολύ καλά αυτά που έπρεπε κι έτσι τον καταλαβαίνω απόλυτα".

"Εντάξει", είπε ο Ντικ. "Όταν σε πρωτοείδα στο Ράννυμηντ, κατάλαβα ότι έχεις ιδιαίτερα κοφτερό μυαλό. Αυτό δεν το λέω σαν κοπλιμέντο για να σ' ευχαριστήσω, το λέω επειδή είναι η αλήθεια και επειδή μ' έκανε ν' αποζητώ περισσότερο την συντροφιά σου. Έλα όμως, πρέπει να πηγαίνουμε. Δεν έχουμε καλύψει ακόμη τη μισή απόσταση και πρέπει να το κάνουμε πολύ πριν δύσει ο ήλιος".

Τότε έπιασε το χέρι της Κλάρας και κατέβηκαν τη μικρή πλαγιά. Η Έλεν όμως κάθησε για λίγο ακίνητη και φαινόταν σκεπτική και καθώς την έπιανα απ' το χέρι, μιμούμενος τον Ντικ, γύρισε προς το μέρος μου και είπε:

"Θα μπορούσατε να μου πείτε πάρα πολλά πράγματα και να μου λύσετε πολλές απορίες, αν θέλατε".

"Βέβαια", της απάντησα, "είμαι ό,τι πρέπει γι' αυτή τη δουλειά — και για τίποτε άλλο, γέρος καθώς είμαι".

Δεν πρόσεξε την πίκρα, που είτε το ήθελα, είτε όχι, υπήρχε στη φωνή μου και συνέχισε να μιλάει: "Δεν είναι αποκλειστικά για τον εαυτό μου οι πληροφορίες αυτές· θα ήμουν αρκετά ικανοποιημένη με το να ονειρεύομαι εποχές περασμένες και αν δεν μπορούσα να τις εξιδανικεύσω, θα μπορούσα να το κάνω αυτό με μερικούς ανθρώπους που ζούσαν τότε. Νομίζω όμως ότι μερικές φορές οι άνθρωποι δεν νοιάζονται καθόλου για την ιστορία των παλιότερων εποχών και είναι έτοιμοι να την αφήσουν στους ηλικιωμένους και μορφωμένους ανθρώπους, όπως είναι ο Χάμοντ. Ποιος ξέρει τι γίνεται; Τώρα είμαστε ευτυχισμένοι, οι καιροί όμως μπορεί ν' αλλάξουν. Μπορεί να μας ωθήσει μια παρόρμηση και να θελήσουμε τότε μια αλλαγή. Πολλά πράγματα μπορεί να μας φανούν πολύ ελκυστικά και να εκφυλίσουν την αντίστασή μας, μπορεί να μας φανούν πολύ συναρπαστικά και να θέλουμε να επωφεληθούμε απ' αυτά. Αυτά μπορούν να συμβούν, αν δεν γνωρίζουμε ότι δεν είναι τίποτε άλλο από φάσεις του παρελθόντος: φάσεις καταστρεπτικές, απατηλές, θλιβερές".

Καθώς προχωρούσαμε προς τις βάρκες, είπε ξανά: "Δεν είναι μόνο για τον εαυτό μου οι πληροφορίες, αγαπητέ φίλε· θα κάνω παιδιά — πολλά, ελπίζω, προτού φτάσει το τέλος. Βέβαια, αν και δεν μπορώ να τ' αναγκάσω ν' αφομοιώσουν κάποιες γνώσεις ειδικές, μπορώ να ελπίζω ότι μια και τα κορμιά τους θα μοιάζουν με το δικό μου, θα μπορέσω να τους μεταδώσω επίσης και τον τρόπο σκέψης μου, ως ένα βαθμό βέβαια. Ο τρόπος σκέψης είναι ένα από τα βασικά στοιχεία του εαυτού μου. Ένα στοιχείο που δεν δημιουργείται από τις συνθήκες και τα γεγονότα του περίγυρού

μου, όπως οι διάφορες διαθέσεις. Τι νομίζετε εσείς;"

Για ένα πράγμα ήμουν σίγουρος, ότι ο συνδυασμός της ομορφιάς, της ευγένειας και της ζωτικότητάς της, με ανάγκαζε να σκεφτώ όπως σκεφτόταν εκείνη, όταν δεν ανοιγόταν για να δεχθεί και τις δικές μου σκέψεις. Της απάντησα λοιπόν ότι κι εγώ θεωρούσα αυτό το στοιχείο σαν το πιο σημαντικό, πράγμα που εκείνη την ώρα το εννοούσα. Μετά από λίγο, στεκόμουν μαγεμένος από την απαράμιλλη χάρη της, καθώς την είδα να μπαίνει στη βαρκούλα, κρατώντας το χέρι μου. Συνεχίσαμε το ταξίδι μας στον Τάμεση — πού πηγαίναμε όμως;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXX
Το τέλος του ταξιδιού

Συνεχίσαμε το ταξίδι. Παρά τον ανανεωμένο ενθουσιασμό μου για την Έλεν και τον αυξανόμενο φόβο μου για το πού θα με οδηγούσε, δεν μπορούσα ν' αποκρύψω το έντονο ενδιαφέρον μου για το ποτάμι και τις όχθες του. Το ενδιαφέρον μου αυτό ενισχυόταν κι απ' τη στάση της Έλεν, που δεν φάνηκε ποτέ να κουράζεται από την εναλλαγή των παραστάσεων, παρά κοιτούσε αδιάκοπα τις κατάφυτες όχθες και τις κελαρυστές δίνες με το ίδιο αδιάπτωτο ενδιαφέρον που διέκρινε κάποτε και μένα και που ίσως δεν είχα χάσει ολότελα, παρόλο που βρέθηκα σ' εκείνη την παράξενα αλλαγμένη κοινωνία, με τις αμέτρητες καινοτομίες. Η Έλεν φαινόταν καταγοητευμένη με τη χαρά που μου προξενούσε η προσεκτική παρατήρηση του ποταμού, των όμορφων περιοχών του και των έργων που είχαν γίνει σ' αυτόν. Αυτά τα έργα φανέρωναν την έξυπνη αντιμετώπιση των προβλημάτων υδρομηχανικής φύσης, χάρη στην οποία εργασίες καθαρά πρακτικής χρησιμότητας, φαίνονταν όμορφες και ταιριασμένες με τη φύση. Όλα αυτά μ' ευχαρίστησαν πάρα πολύ και η χαρά μου χαροποίησε και την Έλεν. Εντούτοις, έμοιαζε να 'χει και απορίες.

Αφού περάσαμε ένα μύλο[44], που καταλάμβανε όλο το ποτάμι, εκτός από μια υδάτινη δίοδο για την κυκλοφορία και ήταν το ίδιο όμορφος με το δικό του τρόπο, όσο κι ένας καθεδρικός ναός γοτθικού ρυθμού, η Έλεν μου είπε: "Φαίνεστε έκπληκτος με την ομορφιά αυτού του ποταμού".

"Πράγματι, έτσι είναι. Αν και δεν βλέπω γιατί δεν θα 'πρεπε να είμαι".

"Αχά", έκανε, κοιτάζοντάς με με θαυμασμό, ενώ υπομειδιούσε· "ξέρετε καλά την ιστορία των περασμένων εποχών. Δεν έδιναν πάντα προσοχή σ' αυτό το μικρό ποταμάκι, που τώρα προσθέτει τόση γραφικότητα στην ύπαιθρο; Ένα τόσο μικρό ποτάμι δεν παρουσιάζει δυσκολίες για τα έργα υποδομής. Α, ξέχασα ωστόσο", συνέχισε, κοιτώντας με κατάματα, "ότι την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, η χαρά ήταν τελείως αμελητέα διάσταση. Τι έκαναν όμως με το ποτάμι την εποχή που — "... Ήταν έτοιμη να πει "την εποχή που ζούσατε εσείς εδώ", πρόλαβε όμως και το γύρισε, λέγοντας "την εποχή για την οποία έχετε στοιχεία;"

"Δεν έκαναν τ ί π ο τ α", είπα εγώ. "Μέχρι τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, όταν αποτελούσε ακόμη πέρασμα για τους ανθρώπους της υπαίθρου, υπήρξε κάποια φροντίδα γι' αυτό και για τις όχθες του. Αν και δεν νομίζω ότι χολόσκαγε κανείς για την όψη του, το ποτάμι ήταν περιποιημένο και όμορφο. Όταν όμως οι σιδηρόδρομοι — για τους οποίους σίγουρα έχεις ακούσει — άρχισαν να λειτουργούν, δεν άφηναν τους ανθρώπους της υπαίθρου να χρησιμοποιούν, ούτε τις φυσικές, ούτε τις τεχνητές υδάτινες διόδους, που φτιάχτηκαν αργότερα σε μεγάλο αριθμό. Νομίζω ότι λίγο παραπάνω θα δούμε μια απ' αυτές· είναι μια πολύ σημαντική δίοδος, που είχε κλείσει εντελώς για το κοινό, εξαιτίας μιας σιδηροδρομικής γραμμής. Έτσι ανάγκαζαν τον κόσμο να στέλνει τα πράγματά του από τον ιδιωτικό δρόμο και τον χαράτσωναν όσο πιο βαριά μπορούσαν".

Η Έλεν γέλασε τότε με την καρδιά της. "Αυτό δεν αναφέρεται καθαρά στα ιστορικά μας βιβλία και αξίζει να το ξέρει κανείς", είπε. "Σίγουρα όμως οι άνθρωποι εκείνης της εποχής ήταν πολύ τεμπέληδες. Εμείς δεν είμαστε ούτε νευρικοί, ούτε καυγατζήδες, αν όμως κανείς τολμούσε να κάνει τέτοια τρέλα, δεν θα τον αφήναμε: θα χρησιμοποιούσαμε τις υδάτινες διόδους, όποιος και αν ήταν αυτός που θα αμφισβητούσε αυτό το δικαίωμά μας. Πολύ απλά πράγματα. Εντούτοις, εγώ θυμάμαι κι άλλες τέτοιες ηλιθιότητες. Όταν βρισκόμουν στον Ρήνο δύο χρόνια νωρίτερα, είδα ερείπια παλιών φρουρίων τα οποία, σύμφωνα με όσα άκουσα, είχαν κτιστεί για τον ίδιο λόγο που είχαν φτιαχτεί και οι σιδηρόδρομοι. Διακόπτω όμως την διήγησή σας για τον ποταμό. Συνεχίστε, σας παρακαλώ".

"Είναι χαζή η ιστοριούλα. Το ποτάμι, αφού έχασε την πρακτική ή εμπορική αξία του, δηλαδή δεν χρησίμευε για να βγάλει χρήματα κανείς —"...

Κούνησε τότε το κεφάλι της. "Καταλαβαίνω τι σημαίνει αυτή η παράξενη φράση", είπε. "Σας ακούω!"

"Λοιπόν, το παραμέλησαν εντελώς κι έγινε σκέτος μπελάς".

"Μάλιστα. Όπως οι σιδηρόδρομοι και οι λήσταρχοι ιππότες, ε;"

"Οι δουλειές του ποδαριού δεν άργησαν ν' αρχίσουν στο ποτάμι: ανάθεσαν την φροντίδα του σε μια ομάδα από το Λονδίνο, που από καιρό σε καιρό, για να δείξει ότι κάτι έκανε, κατέστρεφε τη χλωρίδα, κόβοντας δέντρα και χαλώντας τις όχθες. Επίσης καθάριζε το ποτάμι

---

* (Σημείωση του συγγραφέα) Θα 'πρεπε να έχω αναφέρει ότι καθ' όλο το μήκος του Τάμεση υπήρχαν πάρα πολλοί μύλοι, που χρησιμοποιούνταν για διάφορους σκοπούς. Κανένας απ' αυτούς δεν ήταν αποκρουστικός στην όψη και πολλοί ήταν εξαιρετικά όμορφοι, ενώ οι κήποι που τους περιέβαλλαν ήταν παραδεισένιοι[44].

με βυθοκόρο (πάντα εκεί που δεν χρειαζόταν) και πετούσε τη σαβούρα στα χωράφια, καταστρέφοντάς τα. Η ομάδα αυτή πάντως είχε σαν κύριο έργο την "αριστοτεχνική αδράνεια", όπως την έλεγαν τότε: δηλαδή τσέπωνε τους μισθούς της κι από 'κει και πέρα, γαία πυρί μιχθήτω[45]".

"Τσέπωναν τους μισθούς τους", είπε. "Ξέρω ότι αυτό σημαίνει πως τους έδιναν το δικαίωμα να πάρουν περισσότερα αγαθά, που ανήκαν στους άλλους ανθρώπους, επειδή βαρούσαν μύγες. Αν όμως ήταν αυτή η μοναδική απασχόλησή τους, θ' άξιζε να τους αφήσουν να παίρνουν περισσότερα, αν δεν μπορούσε να βρεθεί άλλος τρόπος για να κάθονται ήσυχοι. Μου φαίνεται όμως ότι, αν και πληρώνονταν, είχαν κι άλλη απασχόληση, κι αυτή η απασχόληση ήταν πρόξενος δεινών". Τότε ο θυμός της φούντωσε ξαφνικά και είπε: "Τα δεινά επέρχονταν γιατί όλοι αυτοί ήταν βουτηγμένοι στο ψέμα και στην απατεωνιά. Δεν εννοώ μόνο τους φροντιστές του ποταμού, αλλά όλο αυτό το συνάφι, για το οποίο έχω διαβάσει".

"Ναι", είπα, "βλέπω πόσο ευτυχισμένοι είστε, που γλυτώσατε από την καταπίεση!"

"Γιατί μιλάτε με λυπημένο ύφος;" με ρώτησε ευγενικά και με κάποια αγωνία. "Πιστεύετε ότι δεν θα κρατήσει αυτή η κατάσταση;"

"Για σας θα κρατήσει", απάντησα.

"Γιατί όχι και για σας; Είναι για όλο τον κόσμο, σίγουρα. Κι αν ακόμη η χώρα σας είναι κάπως καθυστερημένη, σύντομα θα 'ρθει κι η σειρά της. 'Η μήπως", συμπλήρωσε με βιασύνη, "σκέφτεστε ότι πρέπει να επιστρέψετε σύντομα; Θα σας κάνω αμέσως την πρόταση για την οποία σας μίλησα κι έτσι ίσως βάλω ένα τέρμα στην αγωνία σας. 'Ηθελα να σας προτείνω να ζήσετε μαζί μας, εκεί που πηγαίνουμε. Σας θεωρώ σαν ένα πολύ παλιό φίλο και θα λυπόμουν αν σας έχανα". Μετά μου χαμογέλασε και συνέχισε: "Ξέρετε, αρχίζω να υποπτεύομαι ότι θέλετε να διατηρείτε μια ψεύτικη λύπη, όπως οι γελοίοι χαρακτήρες σε μερικά από τα παράξενα παλιά μυθιστορήματα που διαβάζω πού και πού".

Είναι αλήθεια ότι κι εγώ είχα αρχίσει να υποπτεύομαι το ίδιο πράγμα, αλλά αρνήθηκα να το παραδεχτώ. 'Ετσι σταμάτησα να κάνω τον λυπημένο και άρχισα να δίνω στην γοητευτική μου σύντροφο τα λιγοστά ιστορικά στοιχεία πού ήξερα για τον ποταμό και τις παρακείμενες περιοχές. Η ώρα λοιπόν κύλησε ευχάριστα. Οι δυο μας, καταφέραμε να κρατήσουμε τον ρυθμό κωπηλασίας που κρατούσε ο Ντικ αν και το απόγευμα ήταν ζεστό. Η βάρκα μας έπλεε με μεγάλη ταχύτητα (η 'Ελεν πάντως ήταν καλύτερη στο κουπί από μένα και φαινόταν ακούραστη). Αργότερα περάσαμε από άλλη μια παλιά γέφυρα και φτάσαμε σε μια περιοχή όπου τα λιβάδια περιστοιχίζονταν από τεράστιες φτελιές και καστανιές, που ήταν μικρότερες, αλλά δεν υπολείπονταν σε ομορφιά. Πιο κάτω, τα λιβάδια φάρδαιναν πάρα πολύ και τα δέντρα βρίσκονταν μόνο στις άκρες και γύρω από τα σπί-

τια. Υπήρχαν ακόμη ιτιές κοντά στις όχθες κι εκεί οι λωρίδες του χορταριού διακόπτονταν. Ο Ντικ είχε γίνει ακόμα πιο ενεργητικός και συχνά σηκωνόταν όρθιος για να μας πει φωναχτά πληροφορίες για τους αγρούς. Ο ενθουσιασμός του για τα σιταροχώραφα και το θέρισμα μεταδόθηκε και σε μας και τραβούσαμε κουπί όσο πιο δυνατά γινόταν.

Τελικά, καθώς περνούσαμε από μια απλωτή όπου, απ' την πλευρά του μονοπατιού ρυμούλκησης[46] υπήρχε μια ψηλή όχθη με πολλές καλαμιές κι απ' την άλλη πλευρά μια ψηλότερη όχθη, μπροστά από την οποία βρίσκονταν ιτιές βουτηγμένες στα νερά και αιωνόβιες φτελιές (πιο ψηλά αυτές), είδαμε ανθρώπους ντυμένους με ζωηρόχρωμα ρούχα να πλησιάζουν στην όχθη, σα να γύρευαν κάτι. Αυτό το κάτι είμαστε εμείς, δηλαδή ο Ντικ και η παρέα του. Ο Ντικ στηρίχτηκε στα κουπιά του και μεις τον μιμηθήκαμε. Χαιρέτισε τους ανθρώπους που ήταν στην όχθη φωνάζοντας χαρωπά και η ανταπόκριση ήταν πολυφωνική και ελαφρά διαπεραστική μια και βρίσκονταν εκεί πάνω από δώδεκα άτομα, άντρες, γυναίκες και παιδιά. Μια ψηλή, όμορφη γυναίκα με μαύρα κατσαρά μαλλιά και μαύρα μάτια, προχώρησε και, κουνώντας μας το χέρι χαριτωμένα, είπε:

"Ντικ, φίλε μου, λίγο ακόμα και θα καθόμαστε να σε περιμένουμε! Πώς θα δικαιολογηθείς για την δουλική σου ακρίβεια; Γιατί δεν ήρθες χτες, να μας κάνεις και έκπληξη;"

"Α", είπε ο Ντικ, δείχνοντας με μια σχεδόν ανεπαίσθητη κίνηση του κεφαλιού τη βάρκα μας, "δεν θέλαμε ν' ανέβουμε πολύ γρήγορα τον ποταμό, υπάρχουν τόσα πολλά αξιοθέατα για κείνους που δεν έχουν ξανάρθει μέχρι εδώ!"

"Πράγματι, έτσι είναι", είπε η εντυπωσιακή κυρία — αυτός είναι ο κατάλληλος χαρακτηρισμός για κείνη. "Θέλουμε να γνωρίζουν τον υδάτινο δρόμο από τ' ανατολικά πολύ καλά, μια και πρέπει να τον χρησιμοποιούν πολύ τώρα. Ελάτε όμως, αποβιβαστείτε αγαπητοί γείτονες κι εσύ Ντικ: υπάρχει ένας κενός χώρος στις καλαμιές κι ένα ιδανικό μέρος για αποβίβαση πίσω απ' τη γωνία. Μπορούμε να κουβαλήσουμε τα πράγματά σας, ή να στείλουμε μερικά παλικάρια γι' αυτή τη δουλειά".

"'Οχι, όχι", είπε ο Ντικ. "Είναι πιο εύκολο να πάμε απ' το ποτάμι αν και είναι μικρή η απόσταση. Εκτός απ' αυτό, θέλω να πάω το φίλο μου στο κατάλληλο μέρος. Θα συνεχίσουμε μέχρι το πέρασμα και μπορείτε να μας μιλάτε από την όχθη καθώς θα κωπηλατούμε".

Τράβηξε λοιπόν τα κουπιά του και συνεχίσαμε την πορεία μας περνώντας μια στροφή που άλλαξε λίγο την κατεύθυνσή μας, προς το βορά. Σε λίγο είδαμε μια όχθη με φτελιές, όπου υπήρχε ένα σπίτι, το οποίο δεν είχε τους γκρίζους τοίχους που περίμενα να δω εκεί. Καθώς προχωρούσαμε, οι άνθρωποι από την όχθη μας μιλούσαν, αναμιγνύοντας τις ευγενικές τους φωνές με το τραγούδι του κούκου, το δυνατό σφύριγμα των κοτσυφιών και το αδιάκοπο κε-

λάηδημα του ορτυγοσούρτη, που περπατούσε μέσα στο ψηλό χορτάρι των αγρών. Ο αέρας ευώδιαζε από το άρωμα των ανθισμένων τριφυλλιών.

Σε μερικά λεπτά περάσαμε μια βαθειά δίνη και βρεθήκαμε στο ορμητικό ρεύμα που άρχιζε από το πέρασμα. Τραβήξαμε έξω τη βάρκα, πάνω σε μια λωρίδα από χαλίκια ασβεστόλιθου και πέσαμε στην αγκαλιά των φίλων μας από το βόρειο μέρος του ποταμού. Το ταξίδι μας είχε τελειώσει.

Ξεγλίστρησα από το χαρούμενο πλήθος και, αφού σκαρφάλωσα στον καρόδρομο που ήταν παράλληλο με τον ποταμό και βρισκόταν μερικά μέτρα παραπάνω, κοίταξα ολόγυρά μου. Ο ποταμός έκοβε στα δύο ένα λιβάδι, που είχε γίνει γκρίζο από τους ώριμους σπόρους του χορταριού. Λίγο πιο κάτω, τα νερά χάνονταν πίσω από μια στροφή. Πέρα απ' το λιβάδι, μπορούσα να διακρίνω τα αετώματα ενός κτιρίου, δίπλα στο οποίο πρέπει να ήταν το φράγμα. Φαινόταν όμως ότι υπήρχε κι ένας μύλος εκεί. Μια χαμηλή δασωμένη κορυφογραμμή έκλεινε την πεδιάδα από τα νότια και νοτιοανατολικά, απ' όπου είχαμε έρθει. Μερικά χαμηλοτάβανα σπίτια βρίσκονταν στους πρόποδες και στην πλαγιά. Γύρισα λίγο προς τα δεξιά και μέσα από τα κλωνάρια μιας λευκαγκάθας και τα ψηλά βλαστάρια των αγριοτριανταφυλλιών, μπόρεσα να δω τις πεδινές εκτάσεις να απλώνονται μέχρι εκεί που δύσκολα έφτανε το μάτι, κάτω από τον απογευματινό ήλιο. Από μακριά διακρίνονταν μερικοί λόφοι και γύρω τους βοσκοτόπια για πρόβατα. Οι λόφοι αυτοί σχημάτιζαν μια μπλε γραμμή που ήταν σύνορο της πεδιάδας. Μπροστά μου, οι φτελιές με τα μεγάλα κλαδιά τους έκρυβαν τα περισσότερα σπίτια που υπήρχαν κοντά στο ποτάμι. Από τη δεξιά πλευρά όμως του καρόδρομου διακρίνονταν μερικά γκρίζα οικοδομήματα απλούστατης κατασκευής.

Μ' όλα αυτά που έβλεπα, νόμιζα πως ονειρευόμουν και τσιμπήθηκα για να ξυπνήσω. Περίμενα να δω την συντροφιά των όμορφων ανδρών και γυναικών που ήταν ντυμένοι με ζωηρόχρωμα ρούχα, να μεταμορφώνεται σε δυο-τρεις καλαμοπόδαρους, καμπούρηδες άντρες και σε ωχρές, αδικημένες απ' τη φύση και με σκαμμένα μάτια γυναίκες, φιγούρες που κάποτε έφθειραν το χώμα τούτης της γης με τα βαριά αποκαμωμένα πόδια τους, από μέρα σε μέρα, από εποχή σε εποχή, από χρόνο σε χρόνο. Δεν έβλεπα όνειρο όμως και η ψυχή μου πλημμύρισε από χαρά στη σκέψη όλων των όμορφων χωριών που βρίσκονταν παντού και στο ποτάμι και στις πεδιάδες και στα υψίπεδα. Ήταν σαν να τα 'βλεπα μπροστά μου αυτά τα χωριουδάκια, τα γεμάτα πια ζωή, χάρη σ' αυτούς τους αξιαγάπητους, ευτυχισμένους ανθρώπους, που περιφρονούσαν τα υλικά πλούτη και είχαν αποκτήσει τον υπέρτατο πλούτο, που αποτελεί η ίδια η ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXXI

Ένα παλιό σπίτι ανάμεσα σε νέους ανθρώπους

Εκεί που στεκόμουν, είδα την Έλεν να αποσπάται από τους χαρούμενους φίλους μας, που βρίσκονταν ακόμη στη λωρίδα από χαλίκια και να έρχεται προς το μέρος μου. Με πήρε από το χέρι και είπε γλυκά: "Πάμε στο σπίτι αμέσως. Δεν χρειάζεται νά περιμένουμε τους άλλους, ούτε και το θέλω".

Ήθελα να της πω ότι δεν ήξερα τον δρόμο για το σπίτι και ότι έπρεπε να μας οδηγήσουν οι κάτοικοι της περιοχής. Τα πόδια μου όμως, σχεδόν χωρίς την θέλησή μου, κίνησαν για τον δρόμο που είχα δει. Σε λίγο φτάσαμε σ' ένα μικρό χωράφι, δίπλα στο οποίο βρισκόταν ένας χώρος με στάσιμα νερά[47] του ποταμού. Δεξιά υπήρχε ένα συγκρότημα μικρών σπιτιών και αποθηκών, καινούργιων και παλιών και μπροστά μας μια γκρίζα πέτρινη αποθήκη, καθώς και ένας τοίχος μισοσκεπασμένος με κισσό, απ' τον οποίο φαίνονταν μερικά γκρίζα αετώματα. Ο δρόμος του χωριού τέλειωνε στα νερά για τα οποία μίλησα πιο πριν. Τον διασχίσαμε κι εγώ σήκωσα το μάνταλο μιας πόρτας του τοίχου, πάλι σχεδόν χωρίς την θέλησή μου. Βρεθήκαμε τότε μπροστά σ' ένα καλντερίμι, που οδηγούσε στο παλιό σπίτι, το οποίο η μοίρα, με τη μορφή του Ντικ, είχε βάλει στον δρόμο μου, επιφυλάσσοντάς μου εκπλήξεις σ' αυτό το νέο κόσμο. Η συντροφισσά μου αναφώνησε χαρούμενα και με ικανοποίηση. Ο κήπος που βρισκόταν μεταξύ του τοίχου και του σπιτιού μοσχοβολούσε από τα λουλούδια του Ιούνη και τα τριαντάφυλλα ήταν αμέτρητα, όπως και στους μικρούς καλοφροντισμένους κήπους. Η υπεραφθονία αυτή μαγεύει το μυαλό του παρατηρητή, αφήνοντάς τον μόνο με την εικόνα της άφατης ομορφιάς. Τα κοτσύφια τραγουδούσαν όσο πιο δυνατά μπορούσαν, τα πιτσούνια κουκούριζαν στον κορφιά της στέγης, τα κοράκια μέσα στις νεαρές φυλλωσιές των ψηλών φτελιών ήταν φλύαρα και τα πετροχελίδονα γυρόφερναν τα αετώματα τσιρίζοντας. Το ίδιο το σπίτι ήταν ένας άξιος φρουρός όλης αυτής της ομορφιάς του κατακαλόκαιρου.

Για μια ακόμα φορά, η Έλεν έκφρασε τις σκέψεις μου λέγοντας: "Ναι, φίλε μου, αυτά ήθελα να δω: τούτο το παλιό σπίτι με τα πολλά αετώματα, χτισμένο από τους απλούς ανθρώπους της υπαίθρου πριν από πολλά χρόνια, παρά τις ταραχές που γίνονταν στις πόλεις, είναι ακόμη όμορφο και δένει με την ομορφιά που δημιούργησαν τα νεώτερα χρόνια. Δεν απορώ που οι φίλοι μας το διατηρούν προσεκτικά. Μου φαίνεται σαν να περίμενε αυτές τις ευτυχισμένες μέρες, κρατώντας μεσ' στους τοίχους του τα ψήγματα ευτυχίας του αβέβαιου και ταραγμένου παρελθόντος".

Με πήρε από το χέρι και φτάσαμε στο σπίτι, όπου άπλωσε το μαυρισμένο από τον ήλιο χέρι της για ν' ακουμπήσει τον τοίχο που ήταν καλυμμένος από λειχήνα, λες και ήθελε να τον αγκαλιάσει.

"Αχ, πώς αγαπώ τη γη, τις εποχές, τον καιρό και όλα τα πράγματα που έχουν σχέση μ' αυτά. Και τούτο το σπίτι έχει σχέση με τη γη!"

Δεν μπορούσα να της πω τίποτε, ούτε ν' αρθρώσω λέξη. Η αγαλλίασή της ήταν τόσο γοητευτική και η ομορφιά της τόσο υπέροχη, αν και δονούνταν από ενεργητικότητα, που κάθε λέξη θα ήταν περιττή και κοινότοπη. Φοβόμουν μήπως έρθουν ξαφνικά οι άλλοι και σπάσουν τα μάγια που μου είχε κάνει η Έλεν. Καθήσαμε όμως αρκετή ώρα στη γωνία όπου βρισκόταν το μεγάλο αέτωμα του σπιτιού και κανείς δεν εμφανίστηκε. Σε λίγο άκουσα τις χαρούμενες φωνές από κάποια απόσταση και ήξερα ότι περπατούσαν παράλληλα με το ποτάμι για να πάνε στο μεγάλο λιβάδι που βρισκόταν από την άλλη πλευρά του σπιτιού.

Οπισθοχωρήσαμε λίγο και κοιτάξαμε το σπίτι: η πόρτα και τα παράθυρα ήταν διάπλατα ανοιγμένα, για να μπαίνει ο ηλιοθερμμένος αέρας. Από τα περβάζια των πάνω παραθύρων, κρέμονταν γιρλάντες από λουλούδια, προς τιμήν της γιορτής. Φαίνεται ότι και οι άλλοι αγαπούσαν το παλιό σπίτι.

"Ελάτε μέσα", μου είπε η Έλεν. "Ελπίζω να μην υπάρχει τίποτε που να χαλάει το εσωτερικό του, αν και δεν το νομίζω. Ελάτε! Σε λίγο πρέπει να γυρίσουμε για να βρούμε τους άλλους, που έχουν πάει στις σκηνές. Σίγουρα έχουν στήσει σκηνές για τους θεριστές, γιατί το σπίτι δεν μπορεί να χωρέσει ούτε το ένα δέκατο απ' αυτούς – είμαι βέβαιη γι' αυτό".

Με πήρε από το χέρι για να μπούμε μέσα και καθώς περπατούσαμε μουρμούριζε: "Τι ωραίος ο τόπος που είναι κτισμένο, τι όμορφο που είναι! Δεν μπορώ να δείξω με λόγια ή έργα πόσο μ' αρέσει!"

Στην περιπλάνησή μας από δωμάτιο σε δωμάτιο δεν βρήκαμε ψυχή. Από τη στεγασμένη πύλη, που ήταν καλυμμένη με τριαντάφυλλα, μέχρι τις παράξενες και γραφικές σοφίτες, ανάμεσα στα μεγάλα ξύλινα δοκάρια της σκεπής, δεν υπήρχε κανείς. Σ' αυτές τις σοφίτες κοιμούνταν τον παλιό καιρό οι γεωργοί και οι βοσκοί κάθε φέουδου, αλλά τις χρησιμοποιούσαν πλέον για κατάλυμα παιδιών, όπως φαινόταν από το μικρό μέγεθος των κρεβατιών και από το σωρό διάφορων άχρηστων αντικειμένων – μπουκέτα ξεραμένων λουλουδιών, φτερά πουλιών, τσόφλια από αυγά ψαρονιών, σκουλήκια μέσα σε κύπελλα και άλλα παρόμοια.

Τα έπιπλα ήταν λιγοστά σε όλα τα δωμάτια κι αυτά που υπήρχαν ήταν τα απολύτως αναγκαία και πολύ απλά. Η υπερβολική αγάπη αυτών των ανθρώπων για την διακόσμηση, που είχα δει σε άλλες περιοχές, έμοιαζε να έχει αντικατασταθεί σ' εκείνο το μέρος από την αντίληψη ότι το ίδιο το σπίτι αποτελούσε το στόλισμα της αγροτικής ζωής, στόλισμα που είχε διατηρηθεί από παλιότερες εποχές· η επιπλέον διακόσμηση, σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, αφαιρούσε την φυσική ομορφιά του.

Τελικά καθήσαμε σ' ένα δωμάτιο που ήταν πάνω απ' τον τοίχο

που είχε χαϊδέψει η Έλεν. Η ταπετσαρία του ήταν παλιά, χωρίς αυθεντική αισθητική αξία, που όμως, ξεθωριασμένη όπως ήταν με ευχάριστους γκρίζους τόνους, έδενε τέλεια με το ήσυχο εκείνο μέρος, που θα ασχήμαινε αν η διακόσμηση ήταν πιο ζωντανή και ανοιχτόχρωμη.

Έκανα μερικές ερωτήσεις στην Έλεν την ώρα που καθόμαστε εκεί, αλλά σχεδόν δεν άκουσα τις απαντήσεις της και σε λίγο σώπασα. Μετά αφαιρέθηκα εντελώς και το μόνο που είχα στο μυαλό μου ήταν ότι βρισκόμουν σ' εκείνο το παλιό δωμάτιο και άκουγα τα περιστέρια να κουκουρίζουν στη στέγη της αποθήκης και στον περιστερώνα που ήταν πίσω από το παράθυρο.

Συγκεντρώθηκα ξανά μετά από ένα-δυο λεπτά νομίζω, αν και, όπως συμβαίνει σ' ένα ζωντανό όνειρο, το χρονικό διάστημα μου φάνηκε πολύ μεγαλύτερο, όταν είδα την Έλεν να κάθεται φαντάζοντας γεμάτη ζωή, χαρά και πόθο, σε αντίθεση με την γκρίζα ξεθωριασμένη ταπετσαρία με το ασήμαντο σχέδιο, που ήταν υποφερτό μόνο και μόνο γιατί είχε ξεθωριάσει.

Με κοίταξε γλυκά, αλλά φαινόταν να με εξετάζει. "Αρχίσατε ξανά να σκέπτεστε την αιώνια αντίθεση μεταξύ του παρελθόντος και του παρόντος, έτσι δεν είναι;" με ρώτησε.

"Έτσι είναι", απάντησα. "Σκεπτόμουν τι θα πρέπει να ήσουν στο παρελθόν, με τις ικανότητες, την εξυπνάδα, τη φιλοδονία και την ανυπομονησία που σε διακρίνουν. Ακόμα και τώρα, που τα πάντα έχουν κατακτηθεί και η νίκη είναι εδραιωμένη εδώ και πολύ καιρό, αρρωσταίνω όταν σκέπτομαι πόσες ζωές χάθηκαν εδώ και τόσα πολλά χρόνια!"

"Πολλούς αιώνες θέλετε να πείτε, αιώνες αμέτρητους!"

"Έτσι είναι, ασφαλώς", απάντησα και βυθίστηκα ξανά στη σιωπή μου.

Η Έλεν σηκώθηκε και είπε: "Ελάτε, δεν πρέπει να σας αφήσω να ονειροπολήσετε ξανά τόσο σύντομα. Αν πρόκειται να σας χάσουμε, θέλω να δείτε πρώτα όλα όσα μπορείτε προτού γυρίσετε πίσω".

"Να με χάσετε; Να γυρίσω πίσω;" ρώτησα. "Δεν θα έρθω στο βορρά μαζί σας; Τι εννοείς;"

Χαμογέλασε κάπως λυπημένα και είπε: "Δεν θα μιλήσουμε από τώρα γι' αυτό. Πείτε μου όμως, τι σκεπτόσαστε αυτή τη στιγμή;"

Είπα διστακτικά: "Αναρωτιόμουν για το παρόν και το παρελθόν. Σκεπτόμουν ότι θα 'πρεπε να έχεις αναλογιστεί την αντίθεση μεταξύ του παρόντος και του μέλλοντος, της μαύρης απελπισίας και της ελπίδας".

"Το 'ξερα", απάντησε. Τότε έπιασε το χέρι μου και είπε ταραγμένη: "Ελάτε, όσο υπάρχει ακόμα καιρός! Ελάτε!" Μετά με πήρε έξω από το δωμάτιο. Καθώς κατεβαίναμε τις σκάλες για να βγούμε στον κήπο, από μια μικρή πόρτα που βρισκόταν στο τέρμα ενός πα-

ράξενου διαδρόμου, είπε με ήρεμη φωνή, σαν να ήθελε να με κάνει να ξεχάσω την ξαφνική της νευρικότητα: "Ελάτε! Πρέπει να βρούμε τους άλλους προτού έρθουν εδώ αναζητώντας μας. Πρέπει να σας πω όμως, φίλε μου, ότι έχετε την τάση να παρασύρεστε πολύ εύκολα σε ονειροπολήσεις. Αυτό οφείλεται σίγουρα στο ότι δεν έχετε συνηθίσει στον τρόπο ζωής μας, που είναι γεμάτη ενεργητικότητα αλλά και ανάπαυση, αφιερωμένη στη δουλειά που είναι και ευχαρίστηση και στην ευχαρίστηση που είναι και δουλειά".

Σταμάτησε για λίγο και όταν βγήκαμε στον όμορφο κήπο, είπε: "Φίλε μου, είπατε ότι αναρωτιόσαστε τι θα ήμουν αν ζούσα σ' εκείνες τις παλιές εποχές της αναταραχής και της καταπίεσης. Λοιπόν, νομίζω ότι η μελέτη της ιστορίας τους μου επιτρέπει να γνωρίζω πολύ καλά. Θα ήμουν φτωχή κι εγώ, γιατί ο πατέρας μου εργαζόταν σαν απλός γεωργός. Αυτό βέβαια δεν θα το άντεχα, οπότε η ομορφιά μου, η εξυπνάδα μου και η ζωηράδα μου" (αυτά τα 'λεγε χωρίς να κοκκινίζει ή να χαμογελάει χαζά σε ένδειξη ψεύτικης ντροπής) "θα πουλιούνταν στους πλούσιους, και η ζωή μου θα πήγαινε χαράμι στα σίγουρα. Γιατί γνωρίζω πώς ήταν η κατάσταση τότε και ξέρω ότι δεν θα είχα καμιά δυνατότητα επιλογής, καμιά εξουσία πάνω στην ίδια τη ζωή μου. Ξέρω ότι ποτέ δεν θα μπορούσα να αγοράσω λίγη χαρά από τους πλούσιους άντρες, ούτε θα μπορούσα να βρω κάποια ευκαιρία για δράση, απ' την οποία θα μπορούσα ν' αντλήσω λίγη αληθινή συγκίνηση. Έτσι κι αλλιώς θα χαραμιζόμουν, είτε από την ανέχεια, είτε από την πολυτέλεια. Έτσι δεν είναι;"

"Έτσι είναι", απάντησα.

Ήταν έτοιμη να πει κάτι άλλο, όταν από μια μικρή πύλη του φράχτη, που έβγαζε σ' ένα μικρό χωράφι με φτελιές, μπήκε ο Ντικ κεφάτος. Πέρασε το μονοπάτι του κήπου και σε λίγο βρισκόταν ανάμεσά μας, με τα χέρια του στους ώμους μας. "Που λέτε, γειτονες, σκέφτηκα ότι οι δυο σας θα θέλατε να δείτε το παλιό σπίτι χωρίς πολυκοσμία", είπε. "Πρόκειται για ένα κόσμημα στο είδος του, δεν είναι έτσι; Ελάτε όμως, πάμε, γιατί κοντεύει η ώρα για το δείπνο. Εσείς, μουσαφίρη, θα θέλατε να κολυμπήσετε πριν αρχίσουμε το τσιμπούσι, που απ' ό,τι φαντάζομαι θα 'ναι πολύ γερό;"

"Ναι, θα μου άρεσε αυτό", είπα.

"Λοιπόν, γεια-χαρά για την ώρα, γειτόνισσα Έλεν", είπε ο Ντικ. "Βλέπω ότι έρχεται η Κλάρα για να σας περιποιηθεί, μια και είναι σαν στο σπίτι της εδώ, ανάμεσα στους φίλους μας".

Η Κλάρα ξεπρόβαλε μέσα από τα χωράφια καθώς μιλούσε ο Ντικ. Αφού έριξα μια ματιά στην Έλεν, γύρισα κι έφυγα με τον Ντικ αμφιβάλλοντας, για να πω την αλήθεια, αν θα την ξανάβλεπα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ XXXII

Η αρχή του τσιμπούσιου — Το τέλος

Ο Ντικ με πήγε αμέσως στο μικρό χωράφι που, όπως είχα δει από τον κήπο, ήταν γεμάτο τέντες με χαρούμενα χρώματα, που ήταν στημένες στη σειρά, και γύρω τους βρίσκονταν περίπου εξήντα άνδρες, γυναίκες και παιδιά, που κάθονταν ή ήταν ξαπλωμένοι στο γρασίδι. Όλοι τους ήταν πολύ κεφάτοι, σαν να έκαναν διακοπές.

"Σκέπτεστε ότι δεν είμαστε πολλοί εδώ", μου είπε ο Ντικ. "Μην ξεχνάτε όμως ότι θα 'ρθουν κι άλλοι αύριο. Στο θέρισμα μπορούν να εργαστούν πάρα πολλοί άνθρωποι, που δεν είναι πολύ εξοικειωμένοι με την αγροτική ζωή. Υπάρχουν πολλοί που κάνουν καθιστική ζωή και θα ήταν αγένεια αν τους στερούσαμε την ευχαρίστηση που προσφέρουν τα χωράφια. Αυτοί είναι κυρίως άνθρωποι της επιστήμης και αυστηροί μελετητές. Έτσι, οι ειδικευμένοι εργάτες, εκτός απ' αυτούς που εκτελούν χρέη θεριστών και επιστατών του θερίσματος, αποσύρονται και αναπαύονται σωστά για ένα διάστημα, πράγμα που τους κάνει καλό, όπως ξέρετε, έστω κι αν δεν το θέλουν. Διαφορετικά, πηγαίνουν σ' άλλες περιοχές, όπως κάνω εγώ. Βλέπετε οι επιστήμονες, οι ιστορικοί και οι φοιτητές, δεν χρειάζονται μέχρις ότου μπούμε για τα καλά στη φάση της ανακίνησης του χόρτου[48], που οπωσδήποτε δεν θα αρχίσει νωρίτερα από μεθαύριο". Αφού είπε αυτά, με πήγε σ' ένα υπερυψωμένο δρόμο που περνούσε δίπλα από το παρόχθιο λιβάδι, κι από εκεί στρίψαμε σ' ένα μονοπάτι ανάμεσα απ' το στάρι, που ήταν πολύ ψηλό και πυκνό. Τελικά φτάσαμε στο ποτάμι, εκεί όπου βρισκόταν το φράγμα και ο μύλος. Στο μέρος αυτό κάναμε ένα υπέροχο μπάνιο, στα νερά πέρα απ' το φράγμα, όπου ο ποταμός φαινόταν πολύ μεγαλύτερος από το φυσικό του μέγεθος, επειδή τα νερά συγκρατούνταν από τις εγκαταστάσεις.

"Τώρα είμαστε ό,τι πρέπει για το δείπνο", είπε ο Ντικ, αφού ντυθήκαμε. "Σίγουρα, απ' όλα τα χαρούμενα τσιμπούσια της χρονιάς, αυτό είναι το πιο χαρούμενο. Ούτε το τσιμπούσι στο μάζεμα του σιταριού δεν το φτάνει, γιατί τότε ο καιρός αρχίζει να χαλάει και πίσω απ' τη χαρά κρύβεται ένα άσχημο συναίσθημα για τις επερχόμενες μουντές μέρες, τα γυμνά χωράφια και τους άδειους κήπους. Η άνοιξη είναι τότε πολύ μακριά, για να τη σκέφτεται κανείς. Τότε συλλογίζεται ο άνθρωπος το θάνατο, το φθινόπωρο".

"Πόσο παράξενα μιλάς", του είπα, "για ένα σταθερά επαναλαμβανόμενο φαινόμενο, όπως είναι η διαδοχή των εποχών. Το θέμα είναι πολύ κοινότοπο". Πράγματι, αυτοί οι άνθρωποι έκαναν σαν παιδιά για κάτι τέτοια πράγματα κι ενδιαφέρονταν υπερβολικά, κατά τη γνώμη μου, για τον καιρό, για μια όμορφη μέρα, για μια μαύρη ή

φεγγαρόλουστη νύχτα και διάφορα τέτοια.

"Γιατί μιλάω παράξενα;" με ρώτησε ο Ντικ. "Είναι παράξενο να ενδιαφέρεται κάποιος για τα κέρδη και τις ζημιές μιας χρονιάς;"

"Οπωσδήποτε", είπα, "αν θεωρείς το πέρασμα του χρόνου ως ένα ωραίο και ενδιαφέρον έργο, πράγμα που νομίζω ότι κάνεις, θα 'πρεπε να χαίρεσαι και να ενδιαφέρεσαι το ίδιο για το χειμώνα και τα βάσανά του, όπως και γι' αυτή τη θαυμάσια καλοκαιριάτικη πολυτέλεια".

"Δεν το κάνω;" είπε ο Ντικ. "Μόνο που δεν μπορώ να τα βλέπω αυτά σαν ένα θεατρικό έργο, που εκτυλίσσεται μπροστά μου, ενώ κάθομαι, χωρίς να παίρνω μέρος σ' αυτό. Είναι δύσκολο", συνέχισε, χαμογελώντας καλωσυνάτα, "να εξηγήσω καλά αυτά που θέλω να πω, μια και δεν είμαι λόγιος και δεν τα καταφέρνω με τα λόγια όπως αυτή η αξιαγάπητη κοπέλα, η 'Ελεν. Εννοώ πάντως ότι αποτελώ ένα μέρος του οικοδομήματος, κι αισθάνομαι τον πόνο και τη χαρά στο ίδιο το πετσί μου. 'Ο,τι γίνεται, δεν το κάνει για μένα κάποιος άλλος, παίζω κι εγώ το ρόλο μου. Δεν ζω απλώς για να τρώω, να πίνω και να κοιμάμαι".

Κατάλαβα ότι με τον τρόπο του ο Ντικ, όπως και η 'Ελεν με τον δικό της, διαπνεόταν από την παθιασμένη αγάπη για τη φύση, αγάπη που δεν έτρεφαν παρά ελάχιστοι άνθρωποι στην δική μου εποχή. Τότε, το κυρίαρχο συναίσθημα των διανοουμένων ήταν η απόλυτη απέχθεια για τη συνεχή ροή του χρόνου, για τη ζωή της γης και τη σχέση της με τους ανθρώπους. Εκείνη την εποχή, η αντιμετώπιση της ζωή σαν γεγονότος που έπρεπε να ανεχτεί κανείς κι όχι να τ' απολαύσει, θεωρούνταν ποιητική και ευφάνταστη.

Αυτά σκεφτόμουν, μέχρις ότου το γέλιο του Ντικ με ξανάφερε στα χωράφια της κομητείας της Οξφόρδης. "Μου φαίνεται παράξενο", είπε ο Ντικ, "το ότι σκοτίζομαι για τον χειμώνα και τις ζημιές που προκαλεί, στο αποκορύφωμα της καλοκαιριάτικης αφθονίας. Αν δεν μου είχε ξανασυμβεί, θα σκεφτόμουν ότι είναι δικό σας το σφάλμα μουσαφίρη, ότι μου κάνατε διαβολικά μάγια. 'Ομως", είπε ξαφνικά, "αυτά που λέω είναι αστεία, μην τα παίρνετε κατάκαρδα".

"Εντάξει, δεν τα παίρνω", είπα. Πάντως αισθανόμουν κάπως άσχημα μ' αυτά που είπε. .

Διασχίσαμε τον υπερυψωμένο δρόμο, αλλά δεν επιστρέψαμε προς το σπίτι, γιατί πήραμε ένα μονοπάτι που περνούσε δίπλα από ένα χωράφι, του οποίου το σιτάρι ήταν έτοιμο ν' ανθίσει. Είπα: "Απ' ό,τι βλέπω δεν θα δειπνήσουμε στο σπίτι ή στον κήπο, πράγμα που περίμενα άλλωστε. Πού θα συναντηθούμε λοιπόν; Απ' ό,τι βλέπω, τα σπίτια εδώ γύρω είναι πολύ μικρά".

"Ναι", απάντησε ο Ντικ, "έχετε δίκιο, είναι μικρά σ' αυτή την περιοχή. Διατηρούνται τόσο πολλά παλιά σπίτια σε καλή κατάσταση,

που πολλοί άνθρωποι στεγάζονται σ' αυτά τα μικρά σπίτια. 'Οσο για το τσιμπούσι μας, η γιορτή θα γίνει στην εκκλησία. Θα 'θελα να ήταν το ίδιο μεγάλη και ωραία μ' εκείνη της αρχαίας Ρωμαϊκής πόλης στα δυτικά, για να ευχαριστηθείτε. 'Η ακόμα, να έμοιαζε μ' εκείνη της πόλης κοντά στο δάσος, στα βόρεια[49]. Πάντως, θα μας χωρέσει, αυτό να λέγεται. Και, παρόλο που είναι μικρή, έχει την δική της ομορφιά".

Αυτό το δείπνο μέσα σε μια εκκλησια ηταν πρωτάκουστο για μένα. Από το μυαλό μου πέρασαν οι γιορταστικές συναθροίσεις που γίνονταν στις εκκλησίες το μεσαίωνα, αλλά δεν είπα τίποτε και σε λίγο βγήκαμε στο δρόμο που διέσχιζε το χωριό. Ο Ντικ κοίταξε και προς τις δυο κατευθύνσεις του και αφού είδε μόνο δύο μικρές ομάδες ανθρώπων, είπε: "Μάλλον έχουμε αργήσει κάπως. 'Ολοι έχουν φύγει και θα φροντίσουν να βρίσκονται σ' ένα σημείο για την υποδοχή σας, μια και είστε ο μουσαφίρης των μουσαφίρηδων, αφού έρχεστε από τόσο μακριά".

Καθώς μιλούσε, τάχυνε το βήμα του κι εγώ τον μιμήθηκα και σε λίγο φτάσαμε σε μια μικρή λεωφόρο με γλυκολεμονιές, η οποία μας έβγαλε κατευθείαν στην πύλη της εκκλησίας, απ' όπου ακούγονταν χαρούμενες φωνές και γέλια.

"Βέβαια", είπε ο Ντικ, "αν μη τι άλλο, είναι το πιο δροσερό μέρος γι' αυτό το ζεστό βράδυ. Ελάτε, θα χαρούν να σας δουν".

Πράγματι, παρά το μπάνιο που είχα κάνει, ένιωθα ότι η ατμόσφαιρα ήταν πιο αποπνικτική απ' ό,τι σε οποιαδήποτε άλλη μέρα του ταξιδιού μας.

Μπήκαμε στην εκκλησία, που ήταν ένα απλό και μικρό κτίριο. Υπήρχε μια μικρή πτέρυγα που χωριζόταν από τον κυρίως ναό με τρεις θόλους, με το ιερό και μ' ένα εγκάρσιο κλίτος, που ήταν πολύ ευρύχωρο σε σχέση με το μέγεθος του κτιρίου. Τα παράθυρα ήταν του δέκατου τέταρτου αιώνα, με το χαριτωμένο Οξφορδιανό στιλ εκείνης της εποχής. Δεν υπήρχε μοντέρνα αρχιτεκτονική διακόσμηση στο κτίριο και φαινόταν ότι κανείς δεν είχε φροντίσει γι' αυτό, από τότε που οι Πουριτανοί ασβέστωσαν τους αγίους και τις ιστορίες του μεσαίωνα που υπήρχαν στους τοίχους. Πάντως, είχαν διακοσμήσει το εσωτερικό για τη γιορτή μ λουλουδένιες γιρλάντες που κρέμονταν από θόλο σε θόλο και τεράστιες στάμνες με λουλούδια τοποθετημένες στο πάτωμα. Κάτω από το δυτικό παράθυρο κρέμονταν σταυρωτά δυο δρεπάνια, με τις λεπίδες τους γυαλισμένες στην εντέλεια. Αυτές οι λεπίες ήταν πνιγμένες στα λουλούδια και λαμποκοπούσαν. Το καλύτερο στολίδι της αίθουσας όμως ήταν το πλήθος των όμορφων ανδρών και γυναικών, που έλαμπαν από ευτυχία. Καθισμένοι στο τραπέζι, με τα φωτεινά πρόσωπα, τα πλούσια μαλλιά και τα ζωηρόχρωμα ρούχα τους, έμοιαζαν, για να χρησιμοποιούσουμε τα λόγια του Πέρση ποιητή, με ένα στρώμα τουλίπες κάτω απ' τον ήλιο. Αν και

η εκκλησία ήταν μικρή, ο χώρος υπερεπαρκούσε, γιατί μια μικρή εκκλησία χωράει όσους κι ένα μεγάλο σπίτι. Εκείνο το βράδυ δεν χρειάστηκε να μπουν τραπέζια στις πτέρυγες. Αυτό θα γινόταν την επόμενη μέρα, όταν οι λόγιοι για τους οποίους μιλούσε ο Ντικ, θα ˙ρχονταν για ν˙ αναλάβουν την πιο εύκολη δουλειά της συγκομιδής.

Στάθηκα στο κατώφλι με το χαμόγελο αναμονής που έχει ένας άνθρωπος, όταν ετοιμάζεται να πάρει μέρος σε μια γιορτή που είναι έτοιμος ν˙ απολαύσει. Ο Ντικ, που στεκόταν δίπλα μου, κοιτούσε την παρέα σαν να ήταν ιδιοκτησία του. Αυτή την εντύπωση είχα. Απέναντί μου κάθονταν η Κλάρα και η ˙Ελεν, κι ανάμεσά τους υπήρχε μια άδεια καρέκλα για τον Ντικ. Χαμογελούσαν, αλλά τα όμορφα πρόσωπά τους ήταν στραμμένα προς του ομοτράπεζούς τους, που τους μιλούσαν. ˙Ετσι δεν με είδαν. Κοίταξα τον Ντικ, περιμένοντας να με οδηγήσει στη θέση μου˙ με κοίταξε κι εκείνος. Παρόλο που ήταν χαμογελαστός και χαρούμενος όπως πάντα, δεν ανταποκρίθηκε στο βλέμμα μου, ούτε φάνηκε να δίνει σημασία στην παρουσία μου. Πρόσεξα κιόλας ότι κανείς απ˙ την παρέα δεν με κοιτούσε. Με διαπέρασε μια σουβλιά, σαν να επρόκειτο για μια συμφορά που την περίμενα από καιρό, αλλά που με βρήκε ξαφνικά. Ο Ντικ προχώρησε λίγο χωρίς να μου πει κουβέντα. Απείχα λιγότερο από τρεις γυάρδες[50] απ˙ τις δυο γυναίκες που, αν και κάναμε παρέα για τόσο μικρό χρονικό διάστημα, είχαν γίνει καλές φίλες μου — έτσι πίστευα. Το πρόσωπο της Κλάρας ήταν στραμμένο προς το μέρος μου, αλλά κι εκείνη δεν φάνηκε να με προσέχει, αν κι εγώ προσπάθησα να συναντήσω τη ματιά της μ˙ ένα βλέμμα όλο ικεσία. Γύρισα προς την ˙Ελεν, κι εκείνη φ ά ν η κ ε να μ˙ αναγνωρίζει προς στιγμή. Το χαρούμενο πρόσωπό της όμως σκοτείνιασε αμέσως και πήρε μια θλιβερή όψη. Την επόμενη στιγμή, είχε εξαφανιστεί από το πρόσωπό της κάθε συνείδηση της παρουσίας μου.

Η μοναξιά και η λύπη που ένιωσα τότε, δεν μπορούν να περιγραφούν με λόγια. Στάθηκα εκεί για ένα λεπτό ακόμη και μετά έκανα μεταβολή και βγήκα στη λεωφόρο με τις γλυκολεμονιές κι από κει στο δρόμο. Εκείνο το βράδυ του Ιούνη ήταν ζεστό, και τα κοτσύφια κελαηδούσαν πολύ δυνατά μέσα στους θάμνους, που υπήρχαν τριγύρω.

Για μια ακόμα φορά, χωρίς συνειδητή προσπάθεια, έστρεψα το πρόσωπό μου προς το παλιό σπίτι δίπλα στο πέρασμα του ποταμού. Καθώς έστριψα όμως στη γωνία που έβγαζε στα ερείπια της διασταύρωσης του χωριού, συνάντησα έναν άνθρωπο που ήταν πολύ διαφορετικός από τους πρόσχαρους και όμορφους ανθρώπους που είχα αφήσει πίσω στην εκκλησία. ˙Ηταν ένας άντρας που φαινόταν ηλικιωμένος, αλλά που εγώ κατάλαβα ότι στην πραγματικότητα δεν ήταν πάνω από πενήντα. Το πρόσωπό του ήταν τραχύ και βλοσυρό, τα μάτια του βαριεστημένα και θολά, το κορμί του

κυρτό, οι γάμπες του λεπτές και μακρουλές, τα πόδια του έτοιμα να λυγίσουν. Τα ρούχα του ήταν ένα μίγμα κουρελιών και βρώμας, κάτι πρωτόγνωρο εδώ και πολύ καιρό για μένα. Καθώς τον προσπάρασα, με χαιρέτησε, ακουμπώντας το καπέλο του, με πραγματική ευγένεια αλλά και πολλή δουλικότητα.

Βαθύτατα ταραγμένος, απομακρύνθηκα περπατώντας γρήγορα στο δρόμο που οδηγούσε στο ποτάμι και στη χαμηλότερη άκρη του χωριού. Ξαφνικά όμως είδα κάτι σαν μαύρο σύννεφο να με πλησιάζει, κάτι που έμοιαζε με εφιάλτη των παιδικών μου χρόνων. Για αρκετή ώρα δεν καταλάβαινα απολύτως τίποτα, εκτός απ˙ το ότι ήμουν στο σκοτάδι˙ δεν ήξερα αν περπατούσα, αν καθόμουν, ή αν ήμουν ξαπλωμένος.

˙Ημουν ξαπλωμένος στο κρεβάτι του σπιτιού μου, στο πανάθλιο Χάμερσμιθ και σκεφτόμουν όλα αυτά. Προσπαθούσα μάλιστα να σταθμίσω κατά πόσο με είχε κυριέψει η απελπισία, αφού διαπίστωσα ότι ονειρευόμουν. Αν και ηχεί παράξενα, κατάλαβα ότι δεν ήμουν και τόσο απελπισμένος.

˙Ηταν π ρ ά γ μ α τ ι όνειρο όσα είδα; Αν ναι, γιατί ήταν τόσο ζωντανό; Καθ˙ όλη τη διάρκειά του ήμουν σίγουρος ότι παρατηρούσα τη νέα ζωή απ˙ έξω, κατακυριευμένος από τις προκαταλήψεις, τους φόβους και την καχυποψία της εποχής μας, που είναι γεμάτη αμφιβολίες και αγώνες.

˙Οσο διαρκούσε τ˙ όνειρο, αν και οι φίλοι μου μου φαίνονταν τόσο υπαρκτοί, αισθανόμουν ότι δεν είχα καμιά δουλειά ανάμεσά τους, ότι θα ˙ρχόταν κάποτε η ώρα που θα με απέρριπταν όπως το τελευταίο λυπημένο βλέμμα της ˙Ελεν φαινόταν να λέει: "˙Οχι, δεν γίνεται. Δεν μπορείτε να γίνετε σαν εμάς. Ανήκετε τόσο ολοκληρωτικά στο μίζερο παρελθόν, που η ευτυχία μας θα σας κούραζε. Γυρίστε πίσω, τώρα που είδατε πώς ζούμε και μάθατε ότι, παρά και ενάντια στα αλάθητα αποφθέγματα της εποχής σας, υπάρχει πάντα μια μελλοντική εποχή γαλήνης για την οικουμένη, που θα ˙ρθει μόνον όταν η ανισότητα θα παραχωρήσει τη θέση της στη συντροφικότητα. Γυρίστε πίσω, για να βλέπετε παντού ανθρώπους αναγκασμένους να κάνουν άλλους να ζουν με τρόπο που δεν αξίζουν, ενώ οι ίδιοι δεν νοιάζονται καθόλου για τις δικές τους ζωές — ανθρώπους που μισούν τη δική τους ζωή, αν και φοβούνται τον θάνατο. Γυρίστε πίσω, και να ˙στε χαρούμενος που μας είδατε, προσθέτοντας έτσι λίγη ελπίδα στον αγώνα σας. Συνεχίστε να ζείτε, παλεύοντας, όσο μεγάλες κι αν είναι οι δυσκολίες και οι θυσίες για να χτίσετε σιγά-σιγά τη νέα ζωή, τη ζωή της συντροφικότητας, της γαλήνης, της ευτυχίας".

Ναι, οπωσδήποτε! Αν μάλιστα μπορέσουν κι άλλοι να τα δουν αυτά, όπως τα είδα εγώ, τότε θ˙ αποτελούν ένα όραμα κι όχι ένα όνειρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

1,2,3. Ο Μόρρις αναφέρεται στην Ένωση και στην αποχώρησή του απ' αυτή. (Βλ. βιογραφικό σημείωμα).

4. Τόσα πολλά χρόνια έβλεπε ο Μόρρις να χωρίζουν την εποχή του, απ' την εποχή που θα εκπληρώνονταν οι πόθοι του για ισότητα κι ελευθερία. Δεν είχε όμως και (πολύ) άδικο...

5. In Fresco (νωπογραφία): Αυτός ο τρόπος ζωγραφικής συνίσταται στην διάλυση των χρωμάτων με νερό και στην χρησιμοποίησή τους πάνω σε φρέσκο μείγμα σβησμένου ασβέστη και χονδρόκοκκης άμμου.

6. High Table στο κείμενο: τραπέζι πάνω σε εξέδρα, στο οποίο έτρωγαν παλιότερα οι Πανεπιστημιακοί καθηγητές. (Θα έπρεπε να 'χουν εξετάσει και στη χώρα μας οι ενδιαφερόμενοι το ενδεχόμενο καθιέρωσης του θεσμού...)

7. Γουώλτερ Σκοτ (1771-1832): Σκωτσέζος μυθιστοριογράφος, ποιητής, κριτικός και ιστορικός.

8. Grinder στο κείμενο. Η λέξη πρωτοεμφανίστηκε μ' αυτή τη σημασία το 1851. (The Oxford Universal Dictionary, Λονδίνο 1967).

9. Λογοπαίγνιο με τις λέξεις poor (φτωχός) και poorly (αδιάθετος).

10. Κτίστηκε τον 7ο αιώνα και θεωρείται ένα από τα πιο λαμπρά πρότυπα της αρχαίας αγγλικής εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής.

11. Αναφορά του Μόρρις στην εταιρεία προστασίας αρχαίων κτιρίων (πληροφορίες στο βιογραφικό σημείωμα).

12. Ο ενστερνισμός των μαρξιστικών ιδεών από τον Μόρρις φαίνεται καθαρά εδώ, όπου χρησιμοποιεί τη μαρξιστική ορολογία.

13. Ο συγγραφέας αναφέρεται εδώ στη ναυμαχία του Τραφάλγκαρ (1805) μεταξύ του στόλου της Αγγλίας και των ενωμένων στόλων Γαλλίας και Ισπανίας. Με τη νίκη της η Αγγλία κατόρθωσε να εδραιώσει την θαλάσσια κυριαρχία της.

14. Λατινικά στο κείμενο: εις άτοπον απαγωγή.

15. Ευθεία βολή του Μόρρις ενάντια στην περιρρέουσα χυδαιότητα και υποκρισία της εποχής του. Έχει υπολογιστεί ότι σε κάθε Λονδρέζο εκείνης της εποχής, αντιστοιχούσε πάνω από μία καθημερινή επαφή με πόρνη.

16. Ο Μόρρις προηγούταν της εποχής του: δεν μπορούσε λοιπόν να μην είναι και φεμινιστής (βλ. και σημείωση 20).

17. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη λέξη "advanced" (προωθημένος).

18. Κάρολος Φουριέ (1772-1837): Γάλλος ουτοπιστής σοσιαλιστής. Η κοινωνία που οραματιζόταν είχε σαν βασικό πυρήνα το φαλανστήριο. Κάθε μέλος του φαλανστηρίου έχει δικαίωμα για εργασία· περνά μάλιστα, κατά τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας, απ' το ένα είδος εργασίας στο άλλο, ασχολούμενος στο καθένα για δύο ώρες. Με αυτό τον τρόπο, η εργασία γίνεται ευχαρίστηση.

19. Την καταδίκη του επεκτατισμού της χώρας του, ο Μόρρις την κάνει έμμεσα, αλλά με σαφήνεια.

20. Αυτές οι αράδες περικλείουν μια εκπληκτική για την εποχή εκείνη σύλληψη της διπλής καταπίεσης της γυναίκας (από τον άντρα και απ' το καπιταλιστικό σύστημα). Καθορίζουν επίσης για πρώτη φορά, απ' ό,τι ξέρουμε, την πραγματική γενεσιουργό αιτία του ζητήματος της σεξουαλικής καταπίεσης.

21. Η εναντίωση του Μόρρις στην θανατική ποινή, από τότε κιόλας, αποτελεί ακόμη μια απόδειξη του ότι ο ουμανισμός του είναι βαθύς και πηγαίος.

22. Αν ήξερε ο Μόρρις πόσο τραγικά επίκαιρα θα γίνονταν αυτά τα λόγια έναν αιώνα μετά...

23. Σερ Χένρυ Μόρτον Στάνλεϋ (1841-1904): Αμερικανός δημοσιογράφος και τυχοδιώκτης, που απέκτησε τη Βρετανική υπηκοότητα το 1892. Το πλιάτσικο το έκανε όταν έψαχνε να βρει τον χαμένο στην Κεντρική Αφρική ιεραπόστολο Λίβινγκστοουν. Χρημάτισε μέλος του Βρ. Κοινοβουλίου απ' το 1895 ως το 1900.

24. Jacob Ludwig Karl Grimm (1785-1863): Γερμανός φιλόλογος, λεξικογράφος και συγγραφέας παραμυθιών.

25. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί εδώ τον όρο "third childhood" σαν συνέχεια του όρου "second childhood", που τον μεταφράσαμε με τη λέξη παλιμπαιδισμός. Γίνεται δηλαδή ένα λογοπαίγνιο με την αρίθμηση των ηλικιών, δεδομένου ότι η φράση "second childhood" σημαίνει τα ξεμωράματα.

26. Ο συγγραφέας κάνει χρήση του όρου "condition of society" και όχι του όρου "social system" (κοινωνικό σύστημα). Αυτή η προσοχή στην επιλογή του όρου για τον χαρακτηρισμό του κομμουνισμού είναι αξιοσημείωτη.

27. William Gladstone (1809-1898): Άγγλος πολιτικός. Πρωθυπουργός των φιλελευθέρων κατά διαστήματα (από το 1868 μέχρι το 1894). Ήταν αξιόλογος πολιτικός και πολύ μαχητικός. Για τις φιλελληνικές του ενέργειες, στήθηκε αδριάντας του στα προπύλαια του Πανεπιστημίου της Αθήνας.

28. Νταίηλυ Τέλεγκραφ (Ημερήσιος Τηλέγραφος): Ιδρύθηκε το 1855. Ο σημερινός της τίτλος είναι D.T. and Morning Post (ύστερα από τη συγχώνευσή της μ' αυτή την εφημερίδα το 1937) και απηχεί τις απόψεις της ηγεσίας του Συντηρητικού κόμματος.

29. Δίνουμε αυτή την ερμηνεία στον όρο "commercialism".

30. Tow-path στο κείμενο: πρόκειται για μονοπάτι δίπλα σε κανάλι, πάνω στο οποίο περπατούν άλογα που ρυμουλκούν πλοία.

31. Η βασιλεία των Τυδώρ κράτησε από το 1485 ως το 1603. Τα δωμάτια που αναφέρει ο συγγραφέας είχαν το αρχιτεκτονικό στιλ των Tydors (η τελική μορφή του Perpendicular: γυρτό) που κυριαρχούσε στην Αγγλία εκείνη την περίοδο.

32. Η λίβρα ισοδυναμεί με 453 γραμμάρια. Η φράση αυτή του κειμένου αποτελεί τυπικό βρετανικό ευφυολόγημα.

33. Οξεία κριτική του Μόρρις για τα λογοτεχνικά έργα της εποχής του.

34. William Makepeace Thackeray (1811-1863): Βρετανός μυθιστοριογράφος. Ένας από τους καλύτερους συγγραφείς της εποχής του, που διακρίνεται για το σατιρικό πνεύμα στα έργα του. Το έργο του "Παζάρι της ματαιότητας" (Vanity Fair) άρχισε να δημοσιεύεται από το 1847 σε μηνιάτικα φυλλάδια, που είχαν μεγάλη κυκλοφορία.

35. Βασιλιάς της Αγγλίας από το 1537 ως το 1553. Γιος του Ερρίκου του Η'.

Χαρακτηριστική του ιδιότητα ήταν η καταπληκτική δίψα του για μόρφωση.

36. Το ανάκτορο Γουίντσορ είναι κτισμένο στην ομώνυμη πόλη, στη δεξιά όχθη του Τάμεση. Στη θέση αυτή υπήρχε ένα παλιό φρούριο και τον 11ο αιώνα ο βασιλιάς Γουλιέλμος Α΄ έκτισε ένα στρογγυλό πύργο γύρω απ΄ τον οποίο προστέθηκαν σε διάφορες εποχές νεότερα κτίσματα, που αποτέλεσαν τελικά ένα αρχιτεκτονικό σύνολο. Στο ανάκτορο υπάρχουν πολλοί καλλιτεχνικοί θησαυροί και μια πλουσιότατη βιβλιοθήκη.
37. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τη λέξη ashlar: πρόκειται για λαξευτή πέτρα σε τετράγωνη μορφή, που χρησιμοποιούσαν παλιά για την κατασκευή κτιρίων.
38. Τόμας Μπόντλευ (1545-1613): Άγγλος συλλέκτης βιβλίων. Αναστήλωσε στην Οξφόρδη τη βιβλιοθήκη του Χάμφρευ, δούκα του Γκλώσεστερ και της άφησε όλη την περιουσία του.
39. Άλφρεντ Τέννυσον (1809-1892): Άγγλος ποιητής. Του είχε απονεμηθεί ο τιμητικός τίτλος Poet Laureate (ποιητής των Ανακτόρων — τίτλος που απονέμεται από τον βασιλιά σε διακεκριμένους ποιητές).
40. Δον: ισπανικός τίτλος ευγενείας.
41. Με τον όρο αυτό αποδίδουμε τη φράση "intellectual (life of the 19th century)" του κειμένου.
42. Ο συγγραφέας κάνει σκόπιμα την επανάληψη.
43. Βέλος (ανύψωσης): όρος αρχιτεκτονικός. Σημαίνει τη μεγαλύτερη στάθμη ανύψωσης της μεσαίας επιφάνειας μιας καμπυλόγραμμης οικοδομικής κατασκευής (όπως είναι, π.χ., ο θόλος). Η χρησιμοποίηση αυτού του όρου φανερώνει τις αρχιτεκτονικές γνώσεις του Μόρρις (βλ. βιογραφικό σημείωμα).
44. Είναι εμφανής ο σκοπός του συγγραφέα μ΄ αυτή την υποσημείωση: δεν θέλει να χαλάσει τον ρυθμό του μεγάλου διαλόγου που ακολουθεί.
45. Καυστική η κριτική του Μόρρις για τις δημόσιες υπηρεσίες, αλλά και, συνάμα, με διαχρονική (για ορισμένα κράτη) ισχύ...
46. Βλ. τη σημείωση 30.
47. Backwater στο κείμενο: χώρος με νερά τα οποία δεν κινούνται (αλλά ανανεώνονται), που είναι παράλληλος σε ποτάμι και επικοινωνεί μ΄ αυτό από την άκρη, η οποία βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο.
48. Tedding στο κείμενο: ανακίνηση του θερισμένου χόρτου για να ξεραθεί.
49. Μάλλον το Σιρένσεστερ και το Μπέρφορντ εννοούσε.
50. Μία γυάρδα ισοδυναμεί με 0,914 του μέτρου.

ΝΕΑ ΑΠΟ ΠΟΥΘΕΝΑ

Το βιβλίο αυτό, είναι μια κλασική ουτοπία υψηλής λογοτεχνικής αξίας, όπου παρουσιάζεται μια "γλαφυρή" εικόνα της ζωής του ανθρώπου στους κόλπους μιας ιδανικής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Το έργο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1888, αλλά δεν έχει χάσει την δύναμή και τη φρεσκάδα του, γι' αυτό άλλωστε θεωρείται και κλασικό και έχει μεταφραστεί σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Ο Μόρρις έγραψε το "Νέα από Πουθενά" έχοντας στο πολιτικό του στόχαστρο τους ρεφορμιστές της εποχής, που στην Αγγλία αντιπροσωπεύονταν από τους Φαβιανούς. Επειδή όμως το κέντρο του ενδιαφέροντός του ήταν η ανθρώπινη φύση, δεν αναλώθηκε στη συγγραφή ενός μανιφέστου, αν και το έργο είναι κατ' εξοχήν πολιτικό. Αυτός ακριβώς ο συνδυασμός της πολιτικής με την ποίηση καθιστά το έργο ένα από τα πιο αξιόλογα μυθιστορήματα που γράφτηκαν μέχρι σήμερα.